

ŽIVOTNA SREDINA KA EVROPI
ENVIRONMENT FOR EUROPE
Beograd, SRB, 4-5 Jun 2009

**EnE09 Zbornik radova 5. regionalne Konferencije
„Životna sredina ka Evropi“**

EnE09 Conference Proceedings

Beograd 2009

Izdavači:

Ambasadori životne sredine i Privredna komora Srbije

CIP- Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd
502/504 (082) (0.034.2)

REGIONALNA konferencija Životna sredina ka Evropi (5; 2009; Beograd)

Zbornik radova 5. regionalne konferencije „Životna sredina ka Evropi“ EnE09, Beograd, 4-5.jun 2009. [Elektronski izvor]. – Beograd : Ambasadori životne sredine: Privredna Komora Srbije, 2006 (Beograd: Ambasadori životne sredine). – 1 elektronski optički disk (CD-ROM) : slika, tekst; 12 cm

Nasl. sa naslovnog ekrana. – Radovi na srp. i engl. jeziku. – Tiraž 150. – Bibliografija uz svaki rad.- Apstrakts.

ISBN 978-86-910873-2-6 (AŽS)

a) Životna sredina - Zbornici
COBISS.SR-ID 148979724

Organizatori:

**„Ambasadori životne sredine“
Privredna komora Srbije**

Suorganizatori:

Univerzitet u Novom Sadu -PMF – Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo –
EDUKONS Univerzitet u Sremskoj Kamenici - Fakultet za poslovnu ekonomiju i Fakultet za zastitu životne sredine

uz podršku:

Ministarstva životne sredine i prostornog planiranja Republike Srbije, Ministarstva za ekonomiju i regionalni razvoj Republike Srbije, Republičkog hidrometeorološkog zavoda, Turističke organizacije Beograda, EPTISA Regionalna Kancelarija za jugoistocnu Evropu, i Programa UN za životnu sredinu

ŽIVOTNA SREDINA KA EVROPI –
**ORGANIZACIONI I RECENZENSKO-NAUČNI ODBOR:
ORGANIZING AND ADVISORY-SCIENTIFIC COMMITTEE:**

Prof dr **Andjelka Mihajlov**, predsedavajuća EnE09, Chair person
Aleksandra Knez-Milojković, glavni koordinator EnE09, Main coordinator

**Naučno-recenzentski odbor / Scientific-
Advisory Committee:**

Dr Olga Hadžić, akademik, predsednik
Dr Jovan Plavša
Dr Slobodan Marković
Dr Nevena Ćurčić
Dr Vladimir Stojanović
Dr Tamara Kovačević
Mr Stevan Savić

**Recenzentsko-tematski odbor / Advisory –
Thematic Committee:**

Dr Andjelka Mihajlov
Danijela Božanić
Mr Vera Janković

**Organizacioni odbor / Organisation
Committee:**

Mr Dušan Stokić
Mr Vera Janković
Danijela Božanić
Dragan Mihić
Jadranka Djordjević
Dr Nevena Ćurčić
Dr Vladimir Stojanović

Srdjan Djivdžanović
Tamara Vukov, koordinator
Organizacioni tim “Ambasadora životne sredine”

* CD Zbornik radova predstavlja radove koji su recenzirani, razvrstani i dostavljeni u predviđenom roku; autori radova su odgovorni za sadržaj radova i prevod na engleski jezik

Sadržaj:

- PROMENA KLIME U SRBIJI I OČEKIVANI UTICAJI – CLIMATE CHANGE IN SERBIA AND EXPECTED IMPACT**, Tihomir Popović, Vladimir Djurdjević, Momčilo Živković, Biljana Jović, Milenko Jovanović, Agencija za zaštitu životne sredine, Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja; Institut za meteorologiju, Fizički fakultet Univerziteta u Beogradu
- BEZBEDNOST I ODRŽIVI TURIZAM – SECURITY AND SUSTAINABLE TOURISM**, Zoran Keković, Branislava Cvetković, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu
- INTERAKCIJA IZMEĐU TURIZMA I KLIMATSKIH PROMENA – INTERCONNECTIONS BETWEEN TOURISM AND CLIMATE CHANGE**, Ljiljana Ćurčić, Jasna Stepanov, Danko Aleksić, Snežana Štrbac, Fakultet zaštite životne sredine Univerziteta EDUCONS u Sremskoj Kamenici
- KLIMATSKIE PROMENE I UTICAJ NA TURISTIČKA KRETANJA – CLIMATE CHANGE IMPACT ON TOURISM DEVELOPMENT**, Tamara Gajić, Mirjana Penić, Vanja Dragičević, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Prirodno-matematički fakultet Univerziteta u Novom Sadu
- CLIMATE CHANGE ADAPTATION OF TWO SKI RESORTS: SINAIA AND STRAJA – ADAPTACIJA NA KLIMATSKIE PROMENE U SKIJAŠKIM CENTARIMA SINAJA I STRAJA U RUMUNIJI**, Florentina Popescu, Assistant professor Mircea Voiculescu, Lecturer Marcel Torok, West University of Timișoara, Rumunija
- KLIMATSKIE PROMENE NA BJELAŠNICI I NJIHOV UTICAJ NA TURIZAM – CLIMATE CHANGE ON BJELASNICA MOUNTAIN AND CONSEQUENCES ON TOURISM**, Mariana Lukić, Filozofski fakultet Pale, Bosna i Hercegovina
- KLIMATSKIE PROMENE I TURIZAM U STRATEŠKIM DOKUMENTIMA**, Dragoljub Todić, Snežana Petrović, Megatrend Univerzitet
- KLIMATSKIE PROMENE, ZELENA INFRASTRUKTURA I TURIZAM**, Nebojša Anastasijević, Vesna Anastasijević, Aleksandar Bobić, Šumarski fakultet Univerziteta u Beogradu
- ULOGA PORODIČNIH HOTELA U OPTIMIZACIJI KLIMATSKIH UTJECAJA NA TURIZAM**, Bakal Amela, Hodžić Nina, Centar za istraživanje i razvoj održivog turizma – CIROT, Bosna i Hercegovina
- OBNOVLJIVI IZVORI ENERGIJE, PODRŠKA ODRŽIVOM TURIZMU**, Danica Đarmati, Mara Vlajković, Šimon Đarmati, Sanitarno Ekološko Društvo
- UTICAJ PRIRODNIH KATASTROFA NA ODRŽIVI TURIZAM**, Vesela Radović, Ljubica Krnjaić, Prvo udruženje za ekologiju i zaštitu od dejstva vatre „EcoFire“ Novi Sad
- INDIREKTNI TROŠKOVI RAZVOJA TURIZMA KAO GENARATOR PROBLEMA ODRŽIVOG RAZVOJA**, Slavoljub Vujović, Goran Kvirgić, VŠ PEP i Narodna banka Srbije
- USPOSTAVLJANJE RAVNOTEŽE ODRŽIVOG RAZVOJA I EKONOMSKOG RASTA KROZ TURIZAM**, Snežana Štetić, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Prirodno-matematički fakultet Univerziteta u Novom Sadu
- MARKETINŠKI ASPEKTI RAZVOJA EKOLOŠKOG TURIZMA U VOJVODINI**, Bela Muhi, Fakultet polovne ekonomije Univerziteta EDUCONS u Sremskoj Kamenici

15. **PODRUČJA DELOVANJA ODGOVORNOG TURIZMA**, Filip Djoković, Poslovni fakultet u Valjevu i Fakultet za turizam i hotelijerstvo u Beogradu, Univerzitet Singidunum
16. **ADEKVATNO UPRAVLJANJE OTPADOM KAO USLOV RAZVOJA ODŽIVOG TURIZMA ZAPADNO-BAČKOG REGIONA I OPŠTINE BAČ**, Dunja Savić, Fakultet zaštite životne sredine Univerziteta EDUCONS u Sremskoj Kamenici
17. **UNAPREDJENJE TURIZMA KROZ EDUKACIJU I PARTNERSTVO**, Majda Adlešić, Turistička organizacija opštine Bački Petrovac
18. **SRBIJA I EVROPSKA UNIJA NA PUTU ODRŽIVOG TURIZMA**, Miloš Hinić, Vera Rokić, Olivera Hinić, Centar za društveni aktivizam Srbije
19. **OBJEKTI ZA SMEŠTAJ TURISTA U SELIMA NA POLUOSTRVU LUŠTICA U SKLADU SA ODRŽIVIM RAZVOJEM TURIZMA**, Ana Stranjančević, Bojana Kovačević, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Prirodno-matematički fakultet Univerziteta u Novom Sadu
20. **POTENCIJALI OPŠTINE SREMSKI KARLOVCI ZA RAZVOJ EKO-TURIZMA**, Aleksandra Prodanović, Jelena Radojičić, Pokret gorana i Volonterski centar Vojvodine
21. **PRAVCI RAZVOJA EKO-TURIZMA U SREMSKIM KARLOVCIMA**, Zoran Jakovljević, Jelena Jakovljević, Asocijacija za razvoj Sremskih Karlovaca
22. **ODRŽIVI TURIZAM U OPŠTINAMA ŽAGUBICA I PETROVAC NA MLAVI**, Vedrana Babić, student doktorskih studija iz oblasti turizma
23. **OCENA MOGUĆNOSTI I RAZVOJA EKO-TURIZMA I REKREACIJE U PARKU PRIVODE „JEGRIČKA“**, Bojana Kovačević, Ana Stranjančević, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Prirodno-matematički fakultet Univerziteta u Novom Sadu
24. **MOGUĆNOSTI ZA EKOTURIZAM U SRBIJI**, Milana Mrkalj, Bogdana Mrkalj, Visoka škola za poslovnu ekonomiju i preduzetništvo, Beograd
25. **PANONSKA JEZERA U FUNKCIJI RAZVOJA TURIZMA TUZLE**, Senada Nezirović, Bosna i Hercegovina
26. **DUNAV – SAOBRAĆAJNI KORIDOR I TURISTIČKA ATRAKCIJA**, Nataša Tomić, Saobraćajni fakultet, Univerzitet u Beogradu
27. **MOROVIĆ REZERVAT PRIRODE -KORIŠĆENJE PRIRODNIH RESURSA**, Marija Abjanović, Željko Prskalo, Omladinski klub „Morović“
28. **EKO-RAZVOJNO PLANIRANJE**, Milica Petković, Miroslav Pavlović, Ekološki pokret „Ibar“ Kraljevo
29. **EKOLOŠKI IZAZOVI TRGOVINSKOM MENAŽMENTU U GLOBALNOM OKRUŽENJU**, Sreten Ćuzović, Đorđe Ćuzović, ekonomski fakultet Niš

1. PROMENA KLIME U SRBIJI I OČEKIVANI UTICAJI

Tihomir Popović¹, Vladimir Đurđević², Momčilo Živković¹, Biljana Jović¹, Milenko Jovanović¹

¹) Agencija za zaštitu životne sredine, Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja

²) Institut za meteorologiju, Fizički fakultet Univerziteta u Beogradu

Abstract: Rad sadrži tumačenje i ilustrativan prikaz odraza globalnog otopljanja i promena klime na područje Srbije. Procena naše buduće klime prikazana je po rezultatima klimatskog modeliranja po najčešće korišćenim scenarijima IPCC-a. Promena klime, kao prirodnog resursa, usloviće širok spektar uticaja. Pored uticaja na vreme, razmatraju se očekivani uticaji na ekosisteme i biodiverzitet, poljoprivredu i šumarstvo, zemljište, ljudsko zdravlje, hidrološki režim i energetiku. Važnost ovih uticaja se manifestuje kroz ekonomske posledice promena klime.

Ključne reči: Promena klime, Srbija, očekivani uticaj, ekonomske posledice promene klime

1. UVOD

Klima je "proizvod" klimatskog sistema. Klimatski sistem je složen dinamički sistem koga čine atmosfera, hidrosfera, biosfera, kriosfera i njihove međusobne interakcije. Klima je bazični prirodni resurs i stoga ima dominantan uticaj na eko sisteme kao i stanje i razvoj društva i ljudske civilizacije uopšte.

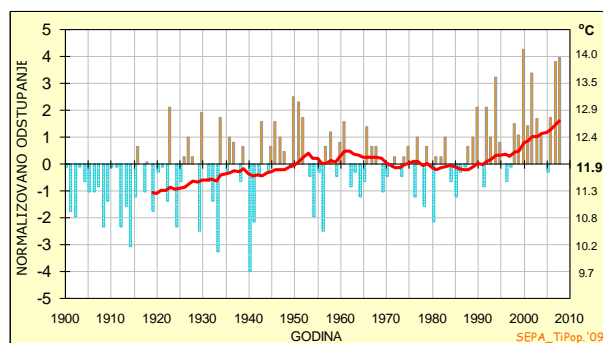
Klima na Zemlji pokazuje prirodnu promenljivost na celoj vremenskoj skali. Intenzitet promenljivosti se razlikuje u zavisnosti od vremenskog razmera.

Kada se na prirodnu varijabilnost superponiraju posledice promena sastava atmosfere i poremećaja radiacionog bilansa govorimo o promeni klime. Preciznije, po Okvirnoj konvenciji UN o promeni klime, (UNFCCC), "Promena klime" označava promenu klime koja je direktno ili indirektno uslovljena ljudskim aktivnostima koje izazivaju promene u sastavu globalne atmosfere, i koja je superponirana na prirodna kolebanja klime, osmotrena tokom uporedivih vremenskih perioda..

2. POKAZATELJI PROMENE KLIME U SRBIJI

Klimatski sistem je sistem globalnih razmera, svaki poremećaj u sistemu na jednom delu planete ima složeni,

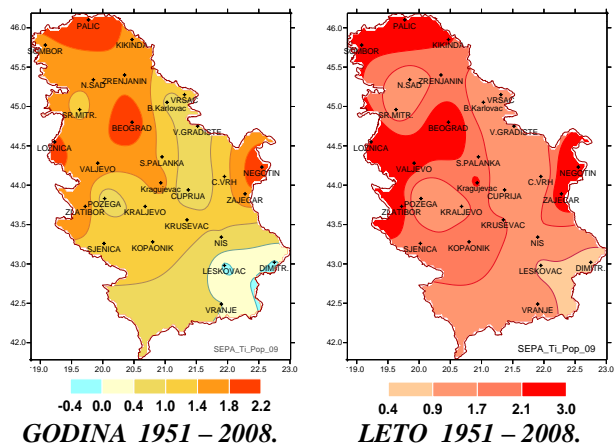
ne linearni, odraz na druge delove klimatskog sistema. Globalno otopljanje je prisutno u celom sistemu ali je izražajnije iznad kopna. Intenzivnije je na severnoj hemisferi, a intenzitet mu raste sa porastom geografske širine. Višedecenijski podaci dobijeni sistematskim meteorološkim merenjima jedini pružaju mogućnost validnog ocenjivanja sadašnjeg stanja i njegovog poređenja sa prethodnim periodima. Pri tome treba imati u vidu i to da su svi nizovi instrumentalnih meteoroloških merenja samo poslednji segment klime prošlosti. Rezultati meteoroloških merenja Meteorološke opservatorije Beograd su već nazvani nacionalnim blagom, hod vrednosti godišnjih temperatura vazduha od 1900. godine prezentovan je na Sl. 1. Normalizovana odstupanja godišnjih temperature vazduha u Beogradu, od normale 1961-1990 i klizni 20-godišnji srednjak, ukazuju na očit pozitivan trend temperature u Beogradu. Uočljivo je da su poslednje decenije najtoplije u raspoloživom nizu podataka, [1].

Slika 1. Godišnja temperatura vazduha u Beogradu sa kliznim 20-godišnjim srednjakom -1900-2008.

Izražen trend rasta temperature vazduha prisutan je na celom području Srbije, [2]. Geografska raspodela znaka i intenziteta trenda godišnjih temperatura vazduha u Srbiji, po podacima iz perioda 1951 – 2007, dat je na Sl. 2(levo). Na području Srbije dominira pozitivan trend.

Blagi negativan trend karakterise samo jugoistok zemlje. Najintenzivniji pozitivan trend temperature vazduha je prisutan na severu, području Loznice, širem području Beograda i području Negotinske krajine. Po podacima posle 1991. u celoj Srbiji je prisutan rapidan porast temperature, Sl. 2 (desno). Intenzitet trenda u ovom periodu je višestruko veći nego u prethodnom.

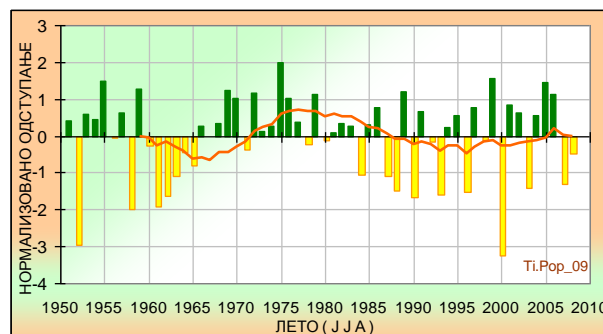
Slika 2. Raspodela trenda godišnje (levo) i letnje (desno) temperature vazduha, °C/100 godina, na području Republike Srbije (Izvor podataka RHMZ)

Trend letnjih (JJA) temperatura vazduha, takođe, ima izražen pozitivan trend; analiza temperaturnih uslova u Srbiji, ukazuje da smo krajem devedesetih godina prošloga veka izašli iz opsega "normalno" i ušli u opseg "toplo". Letnji period ima slične odlike. Za prosečne letnje temperature u Srbiji je karakteristično da je leto 2007. bilo 18. uzastopno leto sa temperaturom većom od proseka, [3]. Na GMS Smederevska Palanka je 24. jula 2007. godine izmerena temperatura vazduha od čak **44.9 °C, to je novi apsolutni rekord maksimalne temperature vazduha u Srbiji**. Registrovanje novih temperaturnih rekorda je nastavljeno i u 2008. godini. Tokom februara, maja i septembra, na više meteoroloških stanica, zabeleženi su novi mesečni maksimumi temperature; u februaru 25.6 °C – Loznica, u maju 35.7 °C – Zaječar a septembru 38.3 °C – Bečej, [4].

Padavine, kao drugi osnovni klimatski element, odlikuje veća varijabilnost od temperature. I pored toga uočljivo je da, počev od osamdesetih godina prošloga veka, dominiraju godine sa deficitom padavina na području Srbije. Od 1982. godine do, zaključno, 2000. godine intenzitet negativnih odstupanja godišnjih količina padavina za Srbiju, drugim rečima intenzitet suša, se povećavao. Po intenzitetu se izdvaja 2000. sa ekstremno jakom sušom.

Sličan hod imaju i vrednosti letnjih količina padavina. U periodu posle 1984. prevlađuju leta koja se odlikuju deficitom padavina različitog intenziteta. Najintenzivnije letnje suše bile su 2000. i 2003. godine. Vredi zapaziti da postoji poklapanje perioda preovlađujućih negativnih vrednosti trenda godišnjih padavina sa periodom preovlađujućih pozitivnih vrednosti trenda godišnjih temperatura vazduha. Praktično je, u srednjem, u Srbiji početak perioda rasta

temperature vazduha praćen periodom redukcije godišnjih suma padavina.

Slika 3. Normalizovana odstupanja letnjih količina padavina u Srbiji, period 1951 – 2008 (Izvor podataka RHMZ)

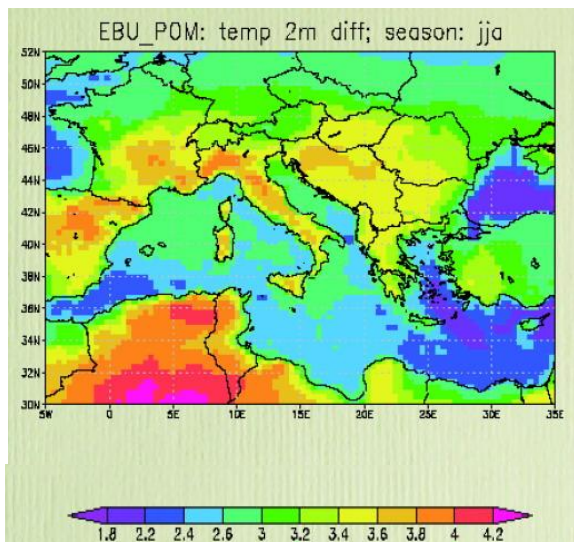
3. PROCENE BUDUĆE KLIME U SRBIJI

Danas je lakše ulaziti u razmatranja naše buduće klime nego što je to bilo pre pet godina. Iako danas raspoložive procene nisu drugačije od procena iznetih u [5], postoje bar dva razloga za pouzdanije, pa odatle i komfornije, razmatranje naše buduće klime.

Prvi je aktivno uključivanje domaćih eksperata u projekte regionalnog klimatskog modeliranja, kakav je projekat "SINTA", [6].

Globalnim modelima se tretira problem klimatskih promena određenih klimatskih parametara na planetarnim razmerama, međutim najčešće rezultati ovih modela nisu dovoljno precizni ukoliko hoćemo da dobijemo finu strukturu promena u okviru pojedinih regiona, za koje mogu biti presudni lokalni efekti kao što su, složena orografija, raspodela i vrsta vegetacije ili zemljišta. Zato se za istraživanja klimatskih promena nad pojedinim regionima koriste regionalni modeli, u kojima su lokalne karakteristike odabranog regiona preciznije predstavljene, pa i rezultati ovih modela imaju detaljniju strukturu.

Prema rezultatima modela povećanje srednje godišnje temperature u Evropi na kraju dvadeset prvog veka (period 2071-2100) u odnosu na klimatsku normalu 1961-1990, kretaće se u osegu od 2 do 3 stepena, ukoliko povećanje koncentracije gasova staklene bašte bude pratilo scenarijo A1b. Inače A1b scenario spada u grupu umerenih scenarija, koji predviđa da koncentracija CO2 na kraju veka bude oko 700ppm. Ukoliko se vek završi sa većom koncentracijom koju predviđaju neki "agresivniji" scenariji, povećanje temperature prema rezultatima drugih regionalnih modela može biti duplo veće u odnosu na ove vrednosti. Za područje Srbije promena srednje godišnje temperature kreće se oko +2.5 stepena, pri čemu je najveća promena srednje temperature letnjih meseci i iznosi oko +3.5 stepena.

Slika 4. Povećanje srednje letnje (JJA) temperature, u °C, u Evropi i Srbiji, za period 2071-2100. u odnosu na klimatsku normalu 1961-1990, ukoliko povećanje koncentracije GHG prat scenarijo A1b (Izvor [6], Projekat "SINTA"- 2008).

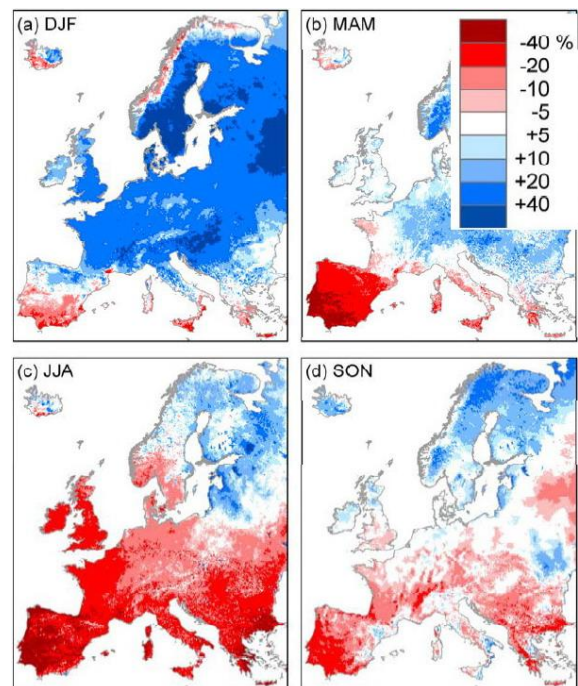
Promena režima padavina je nešto složenija i za teritoriju Srbije ogleda se u smanjenju količine i to u osegu od -10 do -3 milimetara mesečno, dok u pojedinim delovima Evrope može doći i do povećanja srednje mesečne količine padavina. Prema ovim rezultatima naročito izraženo smanjenje padavina imali bi u oblasti obale Jadranskog mora i delovima Alpa.

Opšta ocena je, da ukoliko se obistine predikcije o daljem povećanju prisustva gasova staklene bašte u atmosferi, prema rezultatima modela možemo očekivati znatno topliju klimu, naročito tokom letnjih meseci, i manju količinu padavina, posebno u Mediteranskom delu Evropskog kontinenta.

Kada se govori o učešću domaćih stručnjaka u regionalnom modeliranju klime, treba reći da se u budućnosti očekuje više domaćih rezultata. Prvenstveno zbog toga jer se u okviru RHMZ-a uspostavlja Regionalni virtuelni centar jugoistočne Evrope za praćenje klimatskih promena.

Drugi je progres u modeliranju klime i klimatskih elemenata i parametara na evropskom nivou, te se iz takvih rezultata mogu preciznije oceniti i budući klimatski uslovi u Srbiji. Za ilustraciju može poslužiti prikaz sezonske promene količina padavina na području Republike Srbije, Sl. 5., po rezultatima [7].

Modelirane promene sezonskih padavina u Evropi su složene. Tokom zime se očekuje porast padavina, u srednjem za ceo kontinent porast za 21 %. Međutim, u delovima Mediterana se i tokom zime može očekivati smanjenje prosečnih padavina. Tokom leta se procenjuje smanjenje padavina u prevladavajućem delu Evrope, svuda osim na severoistoku kontinenta. Projektovano smanjenje za celu Evropu iznosi 11%.

Slika 5. Relativna promena, u % normale 1961-1990., sezonskih količina padavina u Evropi do kraja veka (a) zima; (b) proleće; (c) leto; (d) jesen (Izvor [7])

U Srbiji se, i po ovim rezultatima, očekuje izrazito smanjenje padavina tokom leta. Manje smanjenje prosečnih padavina se očekuje tokom jeseni. Promene tokom zime i proleća imaju drugi znak, očekuje se povećanje. Obzirom na procene da su smanjenja tokom leta i jeseni izrazitija od porasta tokom zime i proleća, a imajući u vidu i godišnji hod padavina, može se zaključiti da se na godišnjem nivou u Srbiji očekuje smanjenje količina padavina.

4. OČEKIVANI UTICAJI PROMENA KLIME

Prosečna temperatura vazduha

Globalna

- Prosečna globalna temperatura (kopna i okeana) je do 2007. godine bila za 0.8 °C viša od nivoa u preindustrijskom periodu (prosek 1850-1899). Samo za kopno prosek je bio viši za 1 °C.
- Brzina rasta prosečne globalne temperature se povećala sa 0.1 °C po deceniji u proteklih sto godina na 0.2 °C po deceniji u prethodnim decenijama.
- Najbolje procene za projektovano globalno zagrevanje u toku ovog veka su dalji porast prosečne temperature između 1.8 i 4 °C za različita scenarija

Evropska

- Evropa se zagrejala više od globalnog proseka. Prosečna godišnja temperatura za evropsku kopnenu oblast do 2007. godine je bila 1.2 °C viša od preindustrijskog nivoa, a za

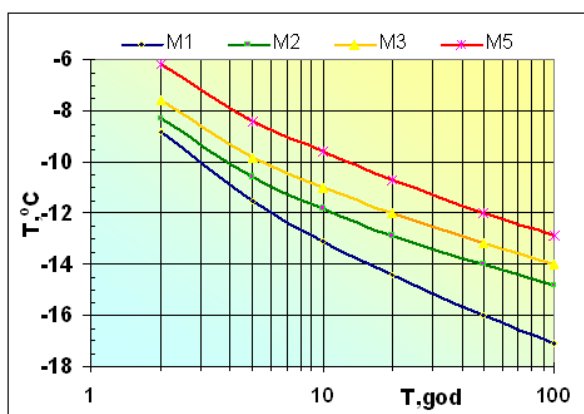

kombinovanu oblast kopna i mora viša za 1 °C. **Osam od dvanest godina između 1996. i 2007. godine su među 12 najtoplijih godina od 1850. godine.**

- Projekcije godišnje temperature, dobijene forsiranjem klimatskih modela po različitim scenarijima promene klime, su da će ovog veka temperatura porasti za 1 do 5.5 °C. Tokom zime se najveće zagrevanje očekuje u istočnoj i severnoj Evropi, a tokom leta u jugozapadnoj i mediteranskoj Evropi.

Porast temperature u Srbiji

- Procene, bazirane na klimatskom modeliranju, po umerenim scenarijima, ukazuju da će godišnja temperatura u Srbiji do kraja veka porasti za 2.6 °C. Otopljanje neće biti ravnomerno tokom godine; leto će biti toplije za 3.5 °C, jesen za 2.2 °C, zime za 2.3 °C., a proleće za 2.5 °C.

Slika 5. Koliko će biti validni dosadašnji proračuni i propisi ?

Probabilistička analiza minimalne temperature vazduha za potrebe određivanja spoljne projektno temperature vazduha, Surčin, period 1971-1990.

(Izvor [8])

Temperaturni ekstremi

- Učestalost ekstremnih hladnoća se smanjuje, a ekstremne vrućine su sve češće.
- Očekuje se povećanje u učestalosti, intenzitetu i trajanju talasa vrućina, dok su projekcije za broj mraznih i ledenih dana da će oni dalje opadati.

Ekstremne padavine i suše

- Za celu Evropu je intenzitet ekstremnih padavina kao što su jake kiše povećan u poslednjih 50 godina, čak i za oblasti sa smanjenim srednjim padavinama kao što su centralna Evropa i Mediteran.
- Za Evropu kao celinu je projektovano povećanje učestalosti pojave jakih padavina.
- Projekcije su i da će porasti dužina i učestalost sušnih perioda, naročito u južnoj i jugoistočnoj Evropi.

- U Srbiji se povećala učestalost, intenzitet i trajanje meteoroloških suša, [9], kao rezultat povećanih temperatura, smanjenih letnjih padavina i većeg broja dužih sušnih perioda.. Ovaj trend će se nastaviti naročito na jugoistoku i istoku Srbije.
- Promene u režimu padavina i suša imaće direktnog uticaja na oticaj i proticaj reka. Usložnjava se problematika vodosnabdevanja i navodnjavanja.

Rečne poplave

- U Evropi je od 1990. godine zabeleženo 259 većih rečnih poplava, od kojih 165 posle 2000. godine. Projektovano je da globalno zagrevanje intenzivira hidrološki ciklus i poveća pojavu i učestalost poplava u velikom delu Evrope, iako procene o promenama u učestalosti poplava i njihovoj magnitudi i dalje ostaju vrlo neizvesne.
- Projekcije sugerišu da će zagrevanje dovesti do smanjivanja akumulacije snega tokom zime i tako umanjiti rizik od ranih prolećnih poplava.

Biodiverzitet sveže vode i kvalitet vode

- Klimatske promene mogu da prouzrokuju povećanje cvetanja fitoplanktona, favorizujući i stabilizujući dominaciju štetnih cianobakterija u zajednicama fitoplanktona, što dovodi do povećanja pretnje ekološkom statusu jezera i povećanju zdravstvenog rizika, posebno u vodama koje se koriste za javno snabdevanje.

Raspodela biljnih vrsta

- Intenzitet promena klimatskih parametara je veći od prirodnih mogućnosti mnogih vrsta da se adaptira novonastalim uslovima, posebno zato što izfragmentiranost predela može da ograniči pomeranja.
- Klimatske promene, naročito tokom blažih zima, su odgovorne za primećeno pomeranje mnogih biljnih vrsta u Evropi na sever i na veće nadmorske visine. Planinski ekosistemi u mnogim delovima Evrope se menjaju jer vrste prilagođene hladnoći bivaju potisnute iz svojih područja od vrsta prilagođenih toplijoj klimi
- Projekcije su da će do kasnog 21. veka, distribucija evropskih biljnih vrsta biti pomerena nekoliko stotina kilometara na sever, šume sužene na jugu i proširene na severu, **a 60 % planinskih biljnih vrsta biti suočeno sa izumiranjem.**

Prizemni ozon

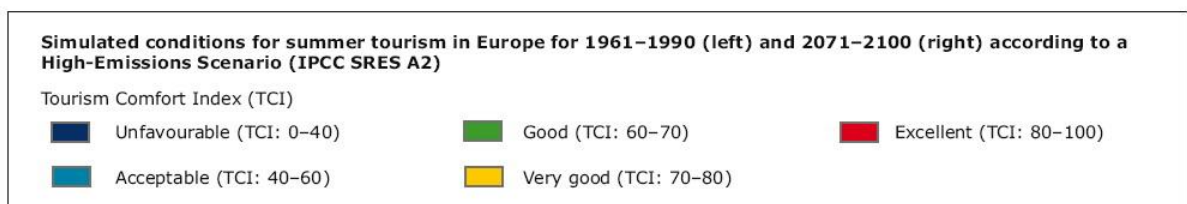
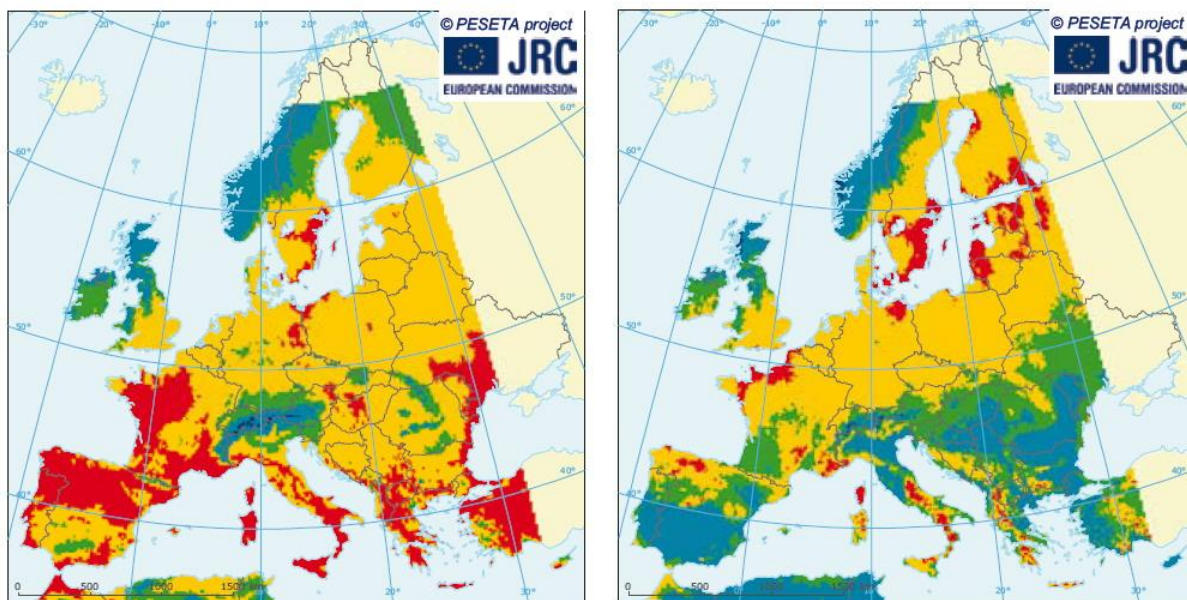
- Klimatske promene su doprinele i doprinosiće povećanju prosečne koncentracije prizemnog ozona
- Primer leta 2003. godine u centralnoj Evropi može poslužiti kao opomena i usmerava na razmišljanja o adekvatnosti trenutne politike smanjenja prizemnog ozona

Toplotni talasi i zdravlje

- Povećanje temperatura će verovatno povećati broj smrti povezanih za vrućinama. Rizik smrtnosti se povećava od 0.2 do 5.5 % za svaki 1 °C povećanja temperature preko lokalno-specifične granične vrednosti.
- Procenjuje se oko 85 000 više smrtnih slučajeva godišnje u EU po scenariju visokih emisija sa povećanjem prosečne globalne

temperature za 3 °C u periodu 2071-2100 u odnosu na period 1961-1990.

- Promene klimatskih parametara dovode do promene i preraspodele područja sa određenim vrednostima biometeoroloških parametara. Obzirom na procenjene promene, ovaj uticaj će biti veoma izražen i u Srbiji.

Source: JRC PESETA project (<http://peseta.jrc.ec.europa.eu/docs/Tourism.html>).

Slika 7. Promena humanih bioklimatskih uslova u Evropi do kraja veka izražena preko turističkog klimatskog indeksa, TCI, za leto;

Levo – TCI za leto, normala 1961- 1990, Desno – TCI za leto, period 2071- 2100. – IPCC SRES A2 (Izvor [10])

Biljna fenologija

- Vremena sezonskih pojava kod biljaka se menjaju duž cele Evrope, uglavnom zahvaljujući klimatskim uslovima; 78 % otvaranja lišća i cvetanja pokazuje ubrzanje trendova, a samo 3 % značajnije kašnjenje.
- Između 1971. i 2000. godine prosečno ranije pojavljivanje proleća i leta je bilo 2.5 dana po deceniji. Ovi trendovi u sezonskim promenama će nastaviti da napreduju u narednim decenijama.

Organski ugljenik u tlu

- Zemljište u EU sadrži oko 71 gigatona organskog ugljenika, skoro 10 % od ugljenika akumuliranog u atmosferi. Povećanje temperature i smanjenje vlažnosti ubrzava dekompoziciju organskih materijala, dovodeći

do pada organskog ugljenika u zemljištu u Evropi i povećanja emisija CO₂ u atmosferu. Ovo može da poništi sve ostale sačuvane količine koje su drugi sektori ekonomije uspeli da postignu smanjivanjem antropogenih emisija gasova staklene bašte.

- Gubitak organskog ugljenika je već primećen u merenjima u raznim regionima Evrope tokom proteklih 25 godina.
- Projektovane promene klime za 21. vek će promeniti doprinos zemljišta u ciklusu CO₂ u mnogim oblastima EU.

Povećanje površina pod šumama

- U većem delu kontinentalne Evrope, većina šuma se sada brže širi nego početkom 20. veka.
- Promena klime će favorizovati određene vrste na nekim lokacijama šuma, dok će za druge

vrste stvarati lošije uslove, dovodeći tako do znatnih promena u distribuciji vrsta

- Periodi suša i toplih zima povećavaju populaciju štetočina i dalje oslabljuju šume.
- U šumama Srbije su detektovane promene koje se mogu pripisati uticaju klimatskih faktora
- Površine pod šumama u Srbiji 2000. su bile veće za 71% nego 1953, a za 15% veće nego 1979.godine [3 za 2008.].

Neki ekonomski aspekti uticaja

- Oko 90 % svih prirodnih nepogoda u Evropi koje su se pojavile od 1980. godine se direktno ili indirektno mogu pripisati vremenu i klimi. Oko 95 % ekonomskih gubitaka prouzrokovanih katastrofalnim pojavama je rezultat ovih sa vremenom i klimom povezanim nepogodama.
- Prosečan broj godišnjih nepogoda uzrokovanih vremenom i klimom u Evropi se povećao za oko 65 % u periodu 1998-2007. u poređenju sa godišnjim prosekom za 1980. godinu,
- Povećavaju se ulaganja u tehničko-tehnološke sisteme kako bi oni bili dimenzionisani za optimalno funkcionisanje pri procenjenim novim klimatskim uslovima
- Dolazi do preraspodele potrošnje električne energije tokom godine; povećava se potrošnja struje za potrebe klimatizacije i hlađenja
- Smanjuje se broj "stepen dana" u grejnom periodu što pruža mogućnost za uštedu energije u odnosu na sada korišćenu za grejanje
- Nužnost navodnjavanja u poljoprivredi će uticati na cene proizvoda
- Procenjuje se da će u narednim decenijama biti dominantni gubici od nepogoda, a da će u drugoj polovini veka biti mnogo izraženiji efekti promena klime na ekonomiju

5. UMETO ZAKLJUČAKA

Klimatske promene, spoznaja uticaja i planiranje adekvatnog odgovora predstavljaju jedan od najvećih izazova ovoga veka. Procene ukazuju da će područje Srbije biti izloženo uticajima koji mogu imati posledice na celo društvo.

6. REFERENCE

- [1] Popović T., Živković M., Radulović E.: "Srbija i globalno otopljanje", I Konferencija

- [2] *Održivi razvoj i klimatske promene*, Niš, Jun 2008; pp. 47-54 (in serbian)
- [3] Popović, T.: "Trend promena temperature vazduha i količine padavina na području Republike Srbije", *Šume i promena klime*, Šumarski fakultet, Beograd, 2007, pp. 81 -123
- [4] Agencija za zaštitu životne sredine, "Izveštaj o stanju životne sredine u Republici Srbiji za 2007. godinu"
http://www.sepa.gov.rs/download/Izveštaj_2007_Web.pdf, Beograd, 2008, pp 182.
- [5] RHMZ Srbije "Značajni klimatski događaji na teritoriji Srbije u 2008. godini", <http://www.hidmet.gov.rs>, Beograd, 2009, pp 2
- [6] T. Popović, E. Radulović, M. Jovanović: "Koliko nam se menja klima, kakva će biti naša buduća klima?", EnE05 – Konferencija životna sredina ka Evropi, Beograd, 2005, pp. 212-218
- [7] S. Gualdi ^(1,2), B. Rajkovic ⁽³⁾, V. Djurdjevic ⁽³⁾, S. Castellari ^(1,2), E. Scoccimarro ^(1,2), A. Navarra ^(1,2) and M. Dacic ⁽⁴⁾; "SIMulations of climate chaNge in the mediTerranean Area", FINAL SCIENTIFIC REPORT, 2008, <http://www.earth-prints.org/handle/2122/4675>, [(1) Centro Euro-Mediterraneo per i Cambiamenti Climatici (CMCC), (2) Istituto Nazionale di Geofisica e Vulcanologia (INGV) (3) Belgrade University, Faculty of Physics and SEE VCCC (hosted by RHMS of Serbia), (4) Republic Hydrometeorological Service of Serbia]
- [8] Rutger Dankers, Roland Hiederer; "Extreme Temperatures and Precipitation in Europe: Analysis of a High-Resolution Climate Change Scenario", JRC Scientific and Technical Report, EC, 2008, pp. 44
- [9] T. Popović; "Projektne temperature vazduha sa verovatnoćom pojave minimalnih temperatura u grejnom periodu za potrebe nacionalnog standarda JUS U J.5.600", Ekspertiza, SHMZ, 2002, pp.14
- [10] O. Jovanović, T. Popović: "DROUGHT PERIODS DURATION ON THE TERRITORY OF FR YUGOSLAVIA", DROUGHT AND PLANT PRODUCTION, Proceedings 1, ; Institut za istraživanja u poljoprivredi "Srbija", Beograd, 1997., str 117-122
- [11] EEA; "Impacts of Europe's changing climate — 2008 indicator-based assessment", EEA - JRC-WHO report, EEA Report No 4/2008, pp. 37-167

2. BEZBEDNOST I ODRŽIVI TURIZAM

Dr Zoran Keković,
Branislava Cvetković,
Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu

Abstract: Zbog ranjivosti turističke infrastrukture u svijetlu savremenih bezbjednosnih izazova i prijetnji, zahtjevi bezbjednosti i zaštite u oblasti turističke privrede su veoma visoki. Konkretne prijetnje se ispoljavaju ugrožavanjem vrijednosti koje čine lanac proizvoda i usluga u turizmu: od momenta kupoprodaje turističkih aranžmana, prevoza putnika i robe do destinacije, boravka u hotelima i zadovoljavanja raznih potreba turista. U turizmu su isprepletane različite sfere turističkih aktivnosti i aktera sa njima povezanih: država, hoteli, investitori, konkurentske organizacije, turisti i ostale zainteresovne strane. Tema rada je bezbjednost hotela, kao važnog dijela lanca turističke ponude, u kontekstu održive turističke ponude. Ugrožavanje hotela može indirektno ugroziti priliv stranih investicija u turističku privredu, dolazak inostranih gostiju, koji, kako najnovije ankete pokazuju, sve više u izboru turističkih destinacija ističu bezbjednost, kao prioritet od najvećeg značaja. Bezbjednost hotela se razmatra u svijetlu njenih preferenci u izboru turističkih roba i usluga, kao važnog prediktora konkurentske prednosti.

Glavne riječi: održivi turizam, prijetnje, bezbjednost, konkurentska prednost

1. UVOD

Trenutna svjetska ekonomska i politička situacija je veoma promjenljiva i nepredvidiva. Rivalstvo između ključnih aktera međunarodne zajednice (koje uključuje pored državnih i nedržavne subjekte) na ideološkom i političkom planu je zamijenjeno rivalstvom na ekonomskom planu koje postavlja kontekst za gotovo sve druge konfrontacije. Kao rezultat toga imamo svijet u kome postoji kontinuum prijetnji koje se kreću od kriminala, terorizma i drugih opasnosti karakterističnih za zemlje u tranziciji.

Ugrožavanje šticeh vrijednosti može se svrstati u nekoliko kategorija: kriminalne prijetnje i događaji, ekonomske prijetnje, tehničko-tehnološke nesreće ili akcidente i prirodne nesreće.

2. KATEGORIJE PRIJETNJI I KONSEKVENCI

Sve pretnje u kontekstu stabilnosti i razvoja turističke privrede i hotelske infrastrukture možemo razvrstati u nekoliko kategorija:

1. *Kriminalne i terorističke prijetnje:* terorizam, krađa dobara kompanije i informacija, sabotaza, prijetnje menadžerima i članovima njihovih porodica, nezakonito zadržavanje menadžera, iznuda, prijetnja bombom, uzimanje talaca/kidnapovanje/otmica;
2. *Ekonomske prijetnje:* ekonomska i industrijska špijunaža, kršenje zakona fer konkurencije, prinudni opoziv proizvoda i usluga usled njihovog kompromitovanja, rizici integracija i akvizicija, obustave rada, demonstracije, zauzimanje poseda (imovine) preduzeća, blokade, nezakoniti štakovi, štrajkovi upozorenja/demonstrativna okupljanja zaposlenih;
3. *Tehničko-tehnološke i ekološke prijetnje;*
4. *Prirodne opasnosti;*
5. *Ljudske greške i hazardi*

Navedene prijetnje i opasnosti izazivaju direktne gubitke ili troškove ili indirektno posledice nastale gubitkom reputacije ugrožene organizacije. Ovo poslednje, po pravilu, ugrožava odnose hotelskog preduzeća sa drugim akterima na tržištu i njegovu sposobnost da zainteresuje klijente.

3. KRIMINALNE I TERORISTIČKE PRIJETNJE

Procjena terorističkih prijetnji šticeh vrijednostima sa najvećom prioritetizacijom

Turisti postaju sve više meta terorističkih napada. Teroristi praktikuju napade na turiste ili mjesta na kojima se mogu zateći iz više razloga, a glavni je ekonomski. Ovakvi napadi su u raznim regionima velika prijetnja nacionalnoj ekonomiji jer je turizam značajna stavka u

budžetu mnogih zemalja.¹ Teroristički akti preduzimaju se protiv turista i zbog njihove pripadnosti određenoj nacionalnosti, čime se šalje politički signal nekoj državi. Tako, američkim i britanskim turistima se često preporučuje od strane njihovih agencija ili nadležnih ministarstava da ne odlaze u određene regione, jer mogu biti na meti terorista. Zbog toga, ove i druge grupe turista u izboru destinacija preferiraju bezbjednosne u odnosu na neke druge kriterijume (npr. cena koštanja turističkog proizvoda, komfor). To je, naravno, šansa za one turističke destinacije koje su u svoju razvojnu strategiju ugradili visoke bezbjednosne standarde. S druge strane, svaki propust u sistemu bezbjednosti može uticati na ranjivost tog sistema koju će iskoristiti terorističke i razne kriminalne grupe u opservaciji i pripremi svojih aktivnosti.

Turisti su meta terorističkog ugrožavanja i kada je turizam značajna privredna grana i izvor prihoda zemlje destinacije. U tom slučaju, svaki gost može biti potencijalna žrtva, a hoteli su vrlo unosna meta.² Brutalni masakr nad 58 stranih turista i 4 Egipćanina u Hotelu Luksor od strane Islamskih ekstremista u novembru 1997. godine destabilizovali su Egipat uništenjem turističke industrije, uporišta egipatske ekonomije i osnovnog izvora strane valute. Procenjeno je da je incident u Luksoru koštao egipatski turizam oko 50 % godišnjeg prihoda.³

Procjena kriminalnih prijetnji

Kriminalni napadi prema hotelskim objektima, od kojih neki veoma brutalni i sa smrtnim ishodom, poprimaju internacionalne razmere u sredstvima informisanja. To je uticalo da se rapidno mijenja odnos (senzibilitet) stranih turista prema kriminalu, ali i prema drugim oblicima ugrožavanja objekata turističke privrede. Pri tome se misli na građanske i druge neredne sa rušilačkim i potencijalno odvratajućim efektima kada su u pitanju turističke posete.⁴ U evropskim destinacijama u kojima se turisti osećaju žrtvama nasilničkog kriminala (ubistava i pljački), posete turista beleže drastičan pad. To utiče na ogromne ekonomske gubitke ne samo za turističku industriju, već i za privredu neke zemlje kojoj je turizam jedan od osnovnih izvora prihoda i izvor zaposlenja za mnoge građane.⁵

¹ U regionu Zapadnog Balkana, posebno su ugrožene zemlje koje ubiraju ogromna sredstva od turističke privrede: Grčka, Turska i Španija.

² Baskijska teroristička organizacija ETA, koja bira turističke objekte za metu svojih napada od 1980. godine se smatra pioninom ovakvih aktivnosti. U ovom slučaju, ne direktno turisti, nego Španija kao država treba da bude oštećena.

³ Glaeser, D., *Crisis management in the Tourism Industry*, Butterworth Heinemann, Oxford, 2003, p. 48

⁴ Građanki neredi i demonstracije u Grčkoj pred kraj 2008. godine odvrtili su veliki broj turista od posete grčkim turističkim centrima u vreme božićnih i novogodišnjih praznika.

⁵ Kao posledica straha od kriminala, broj njemačkih turista u SAD je sa 608 000 u 93. godini opao na 411 000 u 94. godini. S druge strane, turistička privreda je 1993. g. inkasirala u budžet SAD 28 biliona dolara i bila najveći izvor prihoda državne ekonomije. (Izvor: Glaeser, D., *Crisis management in*

Kriminal je sastavna komponenta svakodnevnog života, ali u kontekstu turizma on je u značajnom porastu. Činjenica je da kriminalne aktivnosti čine turiste posebno ranjivom metom.⁶ Tabela 1 prikazuje klasifikaciju i viktimizaciju kriminalnih aktivnosti.

Tabela 1. *Klasifikacija i viktimizacija kriminalnih aktivnosti*

Tip 1	Mjesto izvršenja krivičnog dela je povezano sa prirodom (povoljnostima) lokacije, pri čemu su gosti hotela žrtve kriminalnih aktivnosti (<i>spoljne krađe</i>)
Tip 2	Lokacija i infrastruktura hotela je atraktivna za kriminalne aktivnosti jer su turisti povoljne mete (lake žrtve) kriminalnih radnji protiv predstavnika biznisa (<i>otmice i kidnapovanja</i>)
Tip 3	Organizovane kriminalne i terorističke grupe sprovode nasilne akcije protiv specifičnih grupa turista i/ili turističkih objekata (<i>diverzije, sabotaže, prijetnje biološkim, nuklearnim i hemijskim oružjem, podmetanje eksplozivnih naprava, ispaljivanje projektila</i>)

4. EKONOMSKE PRIJETNJE

Ekonomski i industrijski (konkurentski) špijunaži

Ekonomski špijunaži, koja ima elemente inostranosti (finansiraju je strane države ili obavještajne službe) i krivično je sankcionisana, razlikuje se od konkurentski špijunaže koju realizuje neka konkurentski kompanija. Konkurentski špijunaži je dio ofanzivne strategije konkurentskih kompanija koje stiču profit koristeći slabosti konkurencije. Međutim, i defanzivna konkurentski špijunaži se koristi kao odbrana od konkurentskih organizacija, a i sama je ofanzivna da bi se preventivno zaštitila od prodora konkurencije. Pomak na području komunikacione i računarske tehnologije pruža priliku akterima kriminalnih i konkurentskih strategija za izvođenje sofisticiranih operacija sa (komandnim, kontrolnim, komunikacijskim i obavještajnim) sistemima koji izmiču mogućnostima otkrivanja i praćenja.

5. MOŽE LI BEZBEDNOST BITI FAKTOR KONKURENTSKE PREDNOSTI U TURIZMU?

Kao i drugi proizvodi, destinacije konkurišu jedna drugoj. One moraju razviti specifične prednosti koje će ih činiti jedinstvenim u poređenju sa rivalskim. Od najvećeg značaja za usluge destinacija je da se procijene ove prednosti, kao i konsekvence negativnih događaja u odnosu na njih.

U definisanju konkurentskih prednosti, Frombling dijeli motivaciju turista na primarne i sekundarne potrebe. Primarne motive vidi u potrebi za putovanjem ili

the Tourism Industry, Butterworth Heinemann, Oxford, 2003, p. 52)

⁶ Jedno istraživanje izvršeno 1995. godine u SAD je pokazalo da je faktor bezbjednosti na drugom ili trećem mestu pri izboru turističkih destinacija.

odmorom, a kao sekundarne potrebe: aspiracije zdravstvene prirode kao potrebu za bezbjednošću, socijalizaciju i socijalne potrebe, prestiž i status kao potreba za priznanjem, iskustvo i spontanost kao potreba za samoaktualizacijom.⁷

Ovde se postavlja pitanje šta se može smatrati bezbjednosnom potrebom turista. Je li to odsustvo straha od kriminala, socijalna ili zdravstvena sigurnost turista ili nešto treće? Bilo da bezbjednost posmatramo kao jednu od bazičnih ili sekundarnih potreba turista, za dublju analizu, ove bazične i dodatne beneficije se kombinuju sa konkurentskim prednostima. Prema Porteru,⁸ moguće je razlikovati dva osnovna tipa kompetitivne prednosti: u ceni koštanja i diferencijalne prednosti (npr. atraktivnost ili jedinstvenost destinacije, prim. Z.K.). Sa tačke gledišta klijenta, to znači da se klijentu nude obe vrednosti – materijalne i nematerijalne – u poređenju sa konkurencijom ili komparabilne usluge za manje novca. Bezbjednost kao bazičnu potrebu možemo definisati kao odsustvo straha od kriminala, ali u kontekstu turizma, klijenti su primarno motivisani drugačijim potrebama. Npr, cijene proizvoda i usluga mogu zaista predstavljati efikasan instrument za redukciju povećane percepcije bezbjednosnih rizika. Posle tragičnog napada na turiste u Lukoru 1997., egipatski turistički sektor je pretrpio ogromne gubitke. Međutim, turisti opredijeljeni za ronjenje u Crvenom moru nisu reagovali kao ostale grupe turista zainteresovane za plažni turizam.⁹

Isto se desilo u slučaju poznatog Njujorškog maratona, jedva dva meseca posle terorističkog napada u SAD, 11 septembra 2001. Iako su putovanja u tom periodu svedena na minimum, posebno avionski letovi, nacionalni i međunarodni takmičari, nezavisno od osećaja ugroženosti, nisu odustali od ovog sportskog događaja.¹⁰

Sve očiglednije je da će turizam, kao pokretač socijalnog i ekonomskog razvoja koji podrazumeva slobodnu razmjenu roba i usluga, biti nezamisliv bez efikasnih strategija bezbjednosti i zaštite. Tradicionalno vjerovanje da će insistiranje na bezbjednosnim mjerama revoltirati ugroženu javnost više nije validno. Javnost se danas mnogo više plaši bezbjednosnih prijetnji nego bezbjednosnih provjera i nadzora. U najkraćem, putnici (u širem smislu: turisti) više ne osjećaju podozrenje prema bezbjednosti, već je naprotiv, zahtijevaju. Sveobuhvatna bezbjednost će podrazumijevati odgovornost svih: od ljudi na ulici, preko menadžera hotela i vladinih ministara. Zbog potencijalnih žrtava, oštećenja zdravlja, uništavanja imovine i infrastrukture, turistička mjesta će se nadmetati da zainteresuju

investitore i na taj način stimulišu svoj ekonomski razvoj. To će generisati brigu za bezbjednost kao sastavnu komponentu održivog razvoja. Menadžment hotela će zajedno sa ostalim zainteresovanim stranama dijeliti brigu i odgovornost za sveobuhvatnu zaštitu, cijeneći da prijetnje generisane spolja ili iznutra utiču i na sam profit. Merenje ovog uticaja jedan je od najsloženijih ali i najprečih zadataka menadžmenta rizika i analize ekonomske opravdanosti ulaganja u bezbjednost.

6. ZAKLJUČAK

Bezbjednosne prijetnje (kriminal, teroristički akti, itd) su nerazdvojiva komponenta turizma. Postoji mnoštvo razloga zašto je turizam omiljena meta raznih kriminalnih, terorističkih i drugih grupa:

- povezanost sa saobraćajnim i finansijskim centrima;¹¹
- povezanost sa velikim poslovima i korporacijama;
- publicitet;
- velika fluktuacija kapitala, robe i ljudi;
- simbolizovanje nacionalnog kulturnog blaga i istorije.

Briga o bezbednosti turističke infrastrukture, posebno hotela, se održava na izbor destinacije, odnosno hotela, naročito kod one kategorije gostiju kojima je bezbednost iz političkih, materijalnih ili drugih razloga posebno ugrožena. U tom smislu, bezbednosti mora postati sastavni deo poslovanja i rutinskih aktivnosti menadžmenta hotelskih institucija, ali i drugih subjekata u okruženju čija se aktivnost odražava na bezbednosti gostiju.

U radu nisu tretirane sve moguće prijetnje po hotelske kompanije, iz razloga manjeg stepena prioritizacije rizika ili potrebe za njihovom širom elaboracijom. Izdvajamo: vibracije, radarsko zračenje, akustično zračenje, elektromagnetno zračenje, nestabilnost napajanja električnom energijom, strujni udari, radijacione opasnosti, hemijske i biološke opasnosti, zagađenost vazduha, zagađenost morske vode, veliki šumski požari, epidemije i bolesti. Pojava akutnog respiratornog sindroma SARS (tzv. ptičji grip) 2003. godine je imala direktne i oštre posledice po cele geografske regione. Neposredne ekonomske štete su se odmah odrazile na poslovne aktivnosti, turizam i putovanja u Aziju i Kanadu. Indirektno je bio ugrožen i hotelski biznis zbog slabijeg priliva turista u određene delove sveta.

Posebno je interesantno razmotriti kombinatoriku prijetnji koja može sadržati više scenarija: teroristički

⁷Frombling S, *Zielgruppenmarketing im Fremdenverkehr von Rgionen*. Lang, 1993, prema Glaeser, D, *Crisis management in the Tourism Industry*, Butterwarth Heinemann, Oxford, 2003, p. 73

⁸Porter, M.E, *Competitive Advantage*, Pree Press., prema: prema Glaeser, D, *Crisis management in the Tourism Industry*, Butterwarth Heinemann, Oxford, 2003, p. 76

⁹Turistički operateri specijalizovani za usluge ronjenja izvijestili su da je već posle 3 meseca apstinencije ronilačkog turizma, nastavljen trend dolazaka ronilaca u mnogo većoj meri od ostalih grupa turista.

¹⁰Glaeser, D, *Crisis management in the Tourism Industry*, Butterwarth Heinemann, Oxford, 2003, p.46

¹¹Očigledan primer povezanosti terorističkih prijetnji sa finansijskim i ujedno turističkim centrima dobio je neslavan epilog napadima na hotele u Mumbajiju. Iako to nije prvi u seriji terorističkih napada u ovom gradu u Indiji, očigledno je da tokovi nacionalnog i međunarodnog kapitala ne zaobilaze turističke regione, pa je opravdano pretpostaviti da se time želi oslabiti finansijska moć pojedinih regiona, pored njihove turističke privlačnosti.

napad uz mogućnost postavljanja eksplozivne naprave na evakuacionoj ruti; nestanak vode iz gradskog sistema snabdijevanja, uz primjenu biološkog oružja na sopstvenim izvorima vodosnabdijevanja i sl.

7. LITERATURA

- [1] APEC Working Group (TWG02/2003), *Best practices In safety and security - To safeguard Tourism against terrorism*
- [2] Glaeser, D., *Crisis management in the Tourism Industry*, Butterworth Heinemann, Oxford, 2003
- [3] ISO 22399:2008, *Societal security — Guideline for incident preparedness and operational continuity management*
- [4] Halibozek, E., Kovacich, G., *Mergers and Acquisitions Security*, Elsevier, Oxford, 2005
- [5] WTO (1998b), *Handbook on Natural Disaster Reduction in Tourist Areas*

3. INTERAKCIJA IZMEĐU TURIZMA I KLIMATSKIH PROMENA

Ljiljana Ćurčić dipl.ing. inženjerstva zaštite životne sredine,
Jasna Stepanov dipl.ing. inženjerstva zaštite životne sredine,
Danko Aleksić dipl.ing. šumarstva,

Snežana Štrbac dipl. ekolog za zaštitu životne sredine
Fakultet zaštite životne sredine, Univerzitet EDUCONS, Sremska Kamenica

Abstract: Sector of tourism, as well as other sectors sensitive to climate changes, requires certain measures of mitigation and adaptation to those changes in order to minimize its consequences. This paper analyses two-way connection between tourism and climate changes, i.e. influence of the climate on tourism and vice versa, with special attention given to measures of mitigation and adaptation. Adaptation could be defined as process of generation of strategies for adequate dealing with consequences of climate changes, while mitigation of climate changes' influences implies changes in social, technical and economy sector in order to reduce GHG emission. For the purpose of adequate implementation of climate changes adaptation and mitigation strategies in the sector of tourism, among other tasks it is necessary to introduce sustainable tourism, which represents branch of economy having minimal influence on environment and local culture, simultaneously supporting profitability, new working places and protection of local ecosystem.

Keywords: *touris, climate changes, mitigation, adaptation, sustainable tourism*

Abstract: Sektor turizma kao i drugi sektori osetljivi na klimatske promene zahteva određene mere ublažavanja i prilagođavanja ovim promenama kako bi posledice bile minimalizovane. Ovaj rad obuhvata dvosmernu vezu između turizma i klimatskih promena, tj. uticaj klime na turizam i obrnuto, sa posebnim osvrtom na adaptacione i mitigacione mere. Adaptacija se može definisati kao proces koji ima za cilj stvaranje strategija za adekvatno rukovođenje posledicama koje nastaju usled klimatskih promena, dok mitigacija klimatskih promena podrazumeva izmene u socijalnom, tehničkom i ekonomskom sektoru kako bi se redukovala emisija gasova sa efektom staklene bašte. U cilju adekvatnog sprovođenja strategija adaptacije i mitigacije klimatskih promena u sektoru turizma, neophodno je, između ostalog, uvođenje održivog

turizma, koji predstavlja privrednu granu koja vrši minimalan uticaj na životnu sredinu i lokalnu kulturu, istovremeno omogućavajući sticanje zarade, nova radna mesta i zaštitu lokalnih ekosistema.

Ključne reči: *turizam, klimatske promene, mitigacija, adaptacija, održivi turizam*

1. UVOD

Promene u temperaturi i u drugim klimatskim karakteristikama (vlažnost, padavine, snežni pokrivač..) predstavljaju problem na globalnom nivou. Događaji poput povišenih temperatura, povećane vlažnosti vazduha postaju sve učestalije pojave. Tropski cikloni, koji podrazumevaju povećanje maksimalnih brzina vetrova i povećanu vlažnost vazduha, postaju sve intenzivniji i dovode do rasta temperature na površini mora. Takođe, površine snežnih pokrivača nastavljaju da se smanjuju. Mnogi regioni koji su zahvaćeni ovim ekstremnim događajima spadaju u glavne turističke destinacije. Stoga, neophodno je na adekvatan način pristupiti rešavanju problema klimatskih promena kroz sprovođenje odgovarajućih strategija i sistema upravljanja u ekstremnim situacijama. [1]

2. UTICAJ KLIMATSKIH PROMENA NA TURIZAM

Obzirom na usku povezanost između turizma, životne sredine i klime, može se reći da turizam predstavlja ekonomski sektor koji je osetljiv na klimatske promene poput poljoprivrede, energetike, transporta... Mogu se izdvojiti četiri kategorije uticaja klimatskih promena na turističke destinacije:

- direktni uticaji klime
- indirektni uticaji promena u životnoj sredini
- uticaji politike ublažavanja klimatskih promena na mobilnost turista i
- indirektni uticaji društvenih promena

Direktni uticaji klime: Klima predstavlja glavni resurs za turizam, jer određuje pogodnost lokacija za brojne turističke aktivnosti, glavni je pokretač sezonskih turističkih zahteva širom sveta, i ima veoma važan uticaj na operativne troškove, kao što su grejanje i hlađenje, pravljenje veštačkog snega, odvodnjavanje, snabdevanje hranom i vodom, i troškovi osiguranja. Stoga, promene u dužini i kvalitetu turističkih sezona koje zavise od klime (kao što su sunčanje i kupanje na moru ili zimski sportovi) mogu značajno uticati na konkurentnost među destinacijama a time i na profitabilnost turističkih preduzeća. Studije pokazuju da je pomeranje povoljnih klimatskih prilika za turizam ka višim geografskim širinama i nadmorskim visinama vrlo verovatna (UNWTO-UNEP-WMO-2008 – World Tourism Organization-United Nations Environment Programme-World Meteorological Organization).

IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change) dolazi do zaključka da je povećanje učestalosti i snage pojedinih ekstremnih vremenskih i klimatskih prilika (kao što su vrući talasi, suše, poplave, tropski cikloni) verovatno rezultat projektovanih klimatskih promena (IPCC 2007a). Takve promene će uticati na turizam kroz povećanje štete na infrastrukturi, dodatnim zahtevima za pripreme za vanredne situacije, više operativne troškove (kao što su osiguranje, podrška snabdevanju vodom i strujom, i evakuacije) kao i prekinu u poslovanju.

Indirektni uticaji promena u životnoj sredini: Pošto je stanje životne sredine tako važan resurs za turizam, mnogobrojne promene u životnoj sredini izazvane uticajem klime imaju ogroman efekat na turizam kako na lokalnom tako i na regionalnom nivou. Promene u dostupnosti vode, gubitak biodiverziteta, umanjene estetske vrednosti pejzaža, izmenjena poljoprivredna proizvodnja (vinski turizam i turizam vezan za hranu), povećan rizik od prirodnih katastrofa, erozija obale i bujice, oštećenja infrastrukture i uvećanje oblasti na kojima se javljaju neke zarazne bolesti znatno će uticati na turizam.

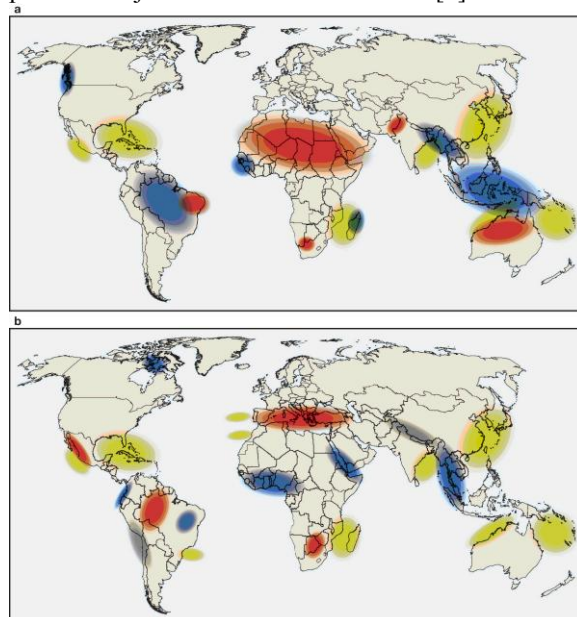
Uticaji politike ublažavanja klimatskih promena na mobilnost turista: Politike ublažavanja na nacionalnom i međunarodnom nivou teže redukovanju emisije gasova sa efektom staklene bašte i mogu imati uticaj na tokove turista. One će najverovatnije dovesti do povećanja putnih troškova a možda i ojačati poglede na životnu sredinu zbog čega će turisti promeniti dotadašnje šablone putovanja (kao što je promena transportnog sredstva ili izbora destinacija).

Indirektni uticaji društvenih promena: Smatra se da klimatske promene predstavljaju rizik za budući ekonomski rast i političku stabilnost pojedinih država. Bilo kakvo smanjenje bruto društvenog proizvoda na globalnom nivou uzrokovano klimatskim promenama umanjilo bi interesovanje za postojeće turističke ponude i imalo negativan uticaj na turizam kao granu

u budućnosti. Klimatske promene smatraju se nacionalnim i međunarodnim bezbedonosnim rizikom koji će se postepeno uvećavati, naročito po osnovu scenarija koji predviđaju povećanje temperature. Bezbedonosni rizici vezani za klimatske promene identifikovani su u mnogim regionima u kojima je turizam izuzetno značajan za lokalnu i nacionalnu ekonomiju. Međunarodni turisti izbegavaju regione sa političkom nestabilnošću i socijalnim nemirima, pa se negativni uticaji na turizam na mestima sa izraženim problemima vezanim za uticaj klimatskih promena na bezbednost evidentni, a mnoga od tih mesta nalaze se u zemljama u razvoju. [2]

Promene u klimi će uticati i na konkurentnost u turističkom sektoru, obzirom da će negativne promene nastale u jednom regionu stvoriti povoljne prilike na drugim turističkim odredištima.

Na slici 1. a) su označeni regioni u kojima je došlo do prirodnih nepogoda usled nastalih promena u klimi. Dok su na slici 1. b) označeni regioni za koje se smatra da će biti najugroženiji usled klimatskih promena koje će se desiti u budućnosti. [3]

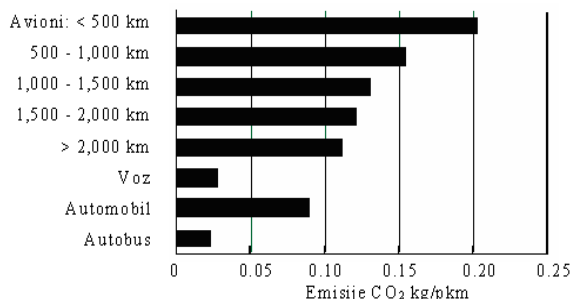
03crvena-suše, žuta-tropske oluje, plava-obilne padavine, siva-otapanje lednika

Slika 1. Uticaj klimatskih promena na turistički sektor[3]

3. UTICAJ RAZVOJA TURIZMA NA KLIMATSKE PROMENE

Uticaj ljudskih aktivnosti na klimatske promene odražava se pre svega kroz stvaranje gasova sa efektom staklene bašte, prvenstveno sagorevanjem fosilnih goriva. Jedan od nazastupljenijih gasova sa efektom staklene bašte je ugljen-dioksid (CO₂).

Prema podacima UNWTO-UNEP-WMO (2008) emisije nastale usled aktivnosti u turističkom sektoru, uključujući i transport (grafik 1.), predstavljaju 5% od ukupne emisije CO₂. [2]

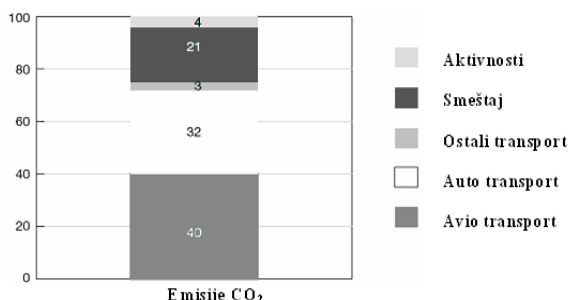

123Pkm- Putnički kilometar – predstavlja proizvod rastojanja koje sredstvo pređe i broja putnika koji njime putuju

Grafik 1. Emisije ugljen-dioksida nastale usled transporta u turizmu [2]

Sa grafika 1. se može uočiti da avionski saobraćaj najviše utiče na emisiju gasova sa efektom staklene bašte. Jedan od načina smanjenja ovih emisija prilikom transporta u turizmu jeste upotreba železničkog saobraćaja. Npr. ukoliko se samo 1/3 turističkih putovanja sa avio prevoza preorjentiše na železnički saobraćaj, ako to dozvoljava infrastruktura, došlo bi do smanjanja emisije CO₂ oko 8% (u zemljama EU). Preusmerenjem 20% automobilskog saobraćaja na železnički došlo bi do smanjenja emisije CO₂ od 4 do 5%.

Na narednom grafiku se može uočiti da je 70% emisija CO₂ u turističkom sektoru nastalo prilikom transporta, s tim da je 40% emisija CO₂ od ukupne količine nastalo upotrebom avio prevoza.

Grafik 2. Emisije CO₂ u turizmu izražene u procentima [2]

4. ADAPTACIJA NA KLIMATSKIE PROMENE U TURISTIČKOM SEKTORU

Adaptacija jeste proces koji ima za cilj stvaranje strategija (tabela 1.) za adekvatno rukovođenje posledicama koje nastaju usled klimatskih promena,

odnosno, podrazumeva upravljanje u novonastalim situacijama. [4]

Tabela 1. Strategije adaptacije[4]

Kategorija	Objašnjenje	Primer
Ophođenje prema troškovima	Ne preduzimati mere koje bi smanjile ranjivost datog stanja	Ostaviti travnjake u domaćinstvima u zatečenom stanju
Prevenција gubitka	Sprovoditi mere adaptacije radi smanjenja ranjivosti datog stanja	Zaštiti priobalna naselja bedemima od poplava
Širenje i deljenje gubitaka	Širenje težine gubitka u različitim sistemima i populacijama	Poljoprivredna osiguranja
Promena aktivnosti	Obustaviti bavljenje aktivnostima koje nisu održive	Organizovati zimske aktivnosti tokom sva četiri godišnja doba
Promena lokacije	Pomeranje aktivnosti ili sistema	Izmestiti ribolovce koji se bave pecanjem na ledu dalje na sever
Povećati adaptivni kapacitet	Poboljšati mogućnost sistema da na adekvatan način postupa u rizičnim situacijama	Redukovati zagađenje

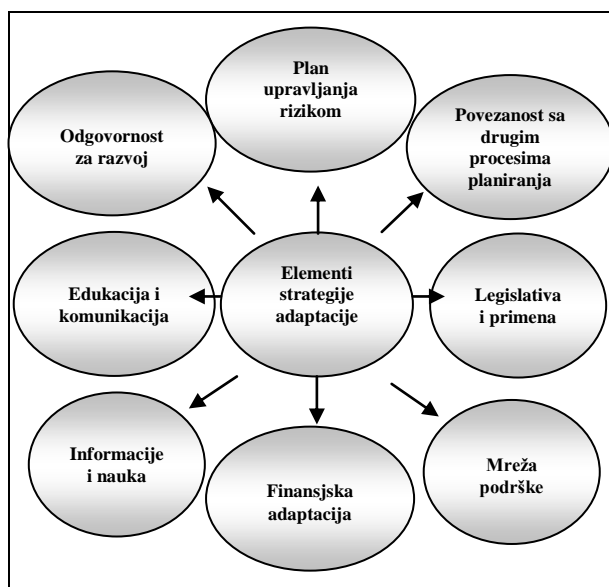
U većini slučajeva cilj adaptacije jeste povećati kapacitet adaptacije. Kapacitet adaptacije se definiše kao sposobnost sistema da se prilagodi klimatskim promenama, da upravlja potencijalnim nepogodama, da iskoristi prednosti i savlada posledice. Sektori ili regioni koji imaju razrađeni tj. visok kapacitet adaptacije su u mogućnosti da ostave dobit prilikom klimatskih promena dok regioni sa niskim kapacitetom adaptacije uglavnom pretrpe štete usled klimatskih promena. Smanjena ranjivost na buduće klimatske promene i povećan kapacitet adaptacije pruža mogućnost savladavanja prisutnih klimatskih promena.

UNDP – daje četiri principa za adaptaciju koji su značajni za turizam:

- a) **Položaj adaptacije u kontekstu razvoja** – klimatske promene mogu negativno uticati na održivi razvoj i to na više načina: preko vodenih resursa, energije, zdravlja, poljoprivrede, biodiverziteta ...a samim tim i na turistički sektor. Proces adaptacije u

turističkom sektoru potrebno je povezati sa srodnim kontekstima politike i strategije održivog razvoja i uzeti u obzir uticaj i mere adaptacije drugih sektora.

- b) **Razviti način reagovanja, prilikom uticaja klimatskih promena, na osnovu dosadašnjeg iskustva** – turistički sektor ima ogromno iskustvo kada je u pitanju reagovanje usled klimatskih promena što predstavlja početni zahtev za sprovađenje mera adaptacije. Sve zainteresovane strane treba aktivno da učestvuju u ovom procesu i da iznesu svoja dosadašnja iskustva u vezi sa adaptacijom na klimatske promene.
- c) **Prepoznavanje mera adaptacije na različitim nivoima** – mere adaptacije se strateški mogu sprovesti na nacionalnom nivou ali njihovo implementiranje zahteva lokalni nivo.
- d) **Adaptacija kao proces koji je u toku** – strategija adaptacije treba da obuhvati ključne elemente (blok shema 1.). Svi elementi su neophodni a stepen istaknutosti elemenata zavisi od specifičnog procesa adaptacije. Kada se identifikuje rizik od uticaja klimatskih promena a ne postoji dovoljan broj informacija da bi se utvrdio tip i tačnost, tada se uključe nauka i istraživanje. Za destinacije koje bi bile zahvaćene uticajem klimatskih promena sprovodi se proces planiranja koji obavezuje zainteresovane strane da se na tu destinaciju fokusiraju i utvrde raspodelu odgovornosti.

Blok shema 1. *Elementi strategije adaptacije*[2]

Kao primer adaptacije na klimatske promene se može navesti adaptacija na promenljivost debljine snežnog pokrivača. Mnogi ski – centri su prilagodili

svoje terene na taj način da se mogu sprovesti određene aktivnosti tokom cele godine bez obzira na količinu snežnog pokrivača. U te aktivnosti spadaju: golf, splavarenje, mountain bike, paraglajding, jahanje.. [1]

5. MITIGACIJA NA KLIMATSKE PROMENE U TURISTIČKOM SEKTORU

Mitigacija tj. ublažavanje klimatskih promena podrazumeva izmene u socijalnom, tehničkom i ekonomskom sektoru kako bi se redukovala emisija gasova staklene bašte.

Osnovni koraci, koji se mogu primeniti u turističkom sektoru kako bi se postiglo smanjenje gasova sa efektom staklene bašte, su:

1. Eliminisanje emisije gasova sa efektom staklene bašte (izbegavanje aktivnosti koje utiču na stvaranje gasova sa efektom staklene bašte, ali tako da se to negativno ne odrazi na sprovođenje turističkih aktivnosti i na kvalitet usluga).
2. Smanjenje emisija (smanjiti potrošnju energije boljom organizacijom transportnih aktivnosti u okviru turizma, povećanom upotrebom obnovljivih izvora energije)
3. Zamena aktivnosti koje utiču na produkciju velikih količina gasova sa efektom staklene bašte za one koje proizvode manje količine.

Kao primer mitigacije se može navesti smanjenje emisija azotnih oksida. Prekookeanski brodovi proizvode najmanje 17% emisija od ukupne emisije azotnih oksida i proizvode četvrtinu od ukupne emisije azotnih oksida u priobalnim područjima i lukama. Kako bi se adekvatno rešio problem, dizajnirani su brodovi koji ostvaruju minimalan negativan uticaj na životnu sredinu. To su zapravo brodovi koji se napajaju pomoću gasnih i parnih turbina čime se smanjuje ukupna emisija gasova za oko 80 – 90 %. [1]

6. ZAKLJUČAK

U cilju adekvatnog sprovođenja strategija adaptacije i mitigacije klimatskih promena u sektoru turizma, neophodno je:

- izvršiti istraživanja i procene aktivnosti kako na lokalnom tako i na globalom nivou
- istaći postojeće i buduće uticaje koje ostvaruju klimatske promene na životnu sredinu
- poboljšati kapacitet adaptacije i mitigacije uključivanjem organa vlasti i turističkih institucija kako na nacionalnom tako i na regionalnom nivou
- poboljšati edukaciju ljudi u pogledu uticaja klimatskih promena
- određene regione i turističke destinacije posebno osetljive na uticaj klimatskih

promena postaviti kao imperativ prilikom sprovođenja strategije za adaptaciju i mitigaciju [1]

- uvođenje održivog turizma u pogledu klimatskih promena, koji predstavlja privrednu granu koja vrši minimalan uticaj na životnu sredinu i lokalnu kulturu, istovremeno pomažući sticanje zarade, nova radna mesta i zaštitu lokalnih ekosistema. Zapravo, to je odgovoran turizam koji se prijateljski odnosi prema prirodnoj i kulturnoj baštini. Kako bi se postigao na adekvatan način razvoj održivog turizma, neophodan je integralni pristup njegovom planiranju i upravljanju. Primetna je sve veća potvrda neophodnosti kombinovanja potreba tradicionalnog urbanog upravljanja (saobraćaj, planiranje eksploatacije zemljišta, marketinga, ekonomskog razvoja, zaštite od požara itd.) sa potrebom planiranja turističkih delatnosti. Neki od najvažnijih principa razvoja održivog turizma uključuju:

- razvijanje turizma uz pomoć lokalne zajednice, koja ima zadatak da sprovodi monitoring. (Važnu ulogu pri upravljanju turizmom ima jedinstveni informacioni sistem na nacionalnom i lokalnom nivou. Geografski informacioni sistem - GIS - kao tehnologija koja spaja informatičke i geografske komponente, ima posebno mesto u turizmu usmerenom na zaštićena prirodna dobra. Vrlo je važan u procesu donošenja odluka u sferi upravljanja, što se vezuje za sprovođenje akcija u prostoru, tj. prirodnoj i stvorenoj sredini.)

- obezbeđivanje kvalitetnih radnih mesta lokalnom stanovništvu i uspostaviti vezu između lokalnih poslova i turizma.
- uspostavljanje kodeks ponašanja u turizmu na svim nivoima - nacionalnom, regionalnom i lokalnom - zasnovan na međunarodno priznatim standardima. Takođe je potrebno definisati preporuke za turističke aktivnosti, procenu uticaja na životnu sredinu, monitoring kumulativnog uticaja i granice prihvatljivih promena.
- osmišljavanje edukativnih, stručnih programa u cilju unapređenja baštine i prirodnih resursa. [5]

Održivi turizam zapravo podrazumeva građenje održivog sveta kroz turizam.[6]

7. REFERENCE

- [1] M.C.Simpson, S.Gössling, D.Scott, C.M.Hall, E.Gladin, „*Climate Change Adaptation and Mitigation in the Tourism Sector: Frameworks, Tools and Practices*“, UNEP, University of Oxford, UNWTO, WMO, Paris, France, 2008.
- [2] http://www.unwto.org/sdt/news/en/news_detail.phpd=2421
- [3] www.undp.org/themes/climatechange/bali/imageHiglres/Fig_8_1-3jpg&img
- [4] www.adaptation.nrcan.gc.ca/perspective/intro_3_e.php
- [5] www.ekoplan.gov.rs/src/Definicija-79-C52content.htm
- [6] <http://www.serbia-tourism.org/>

4. KLIMATSKE PROMENE I UTICAJ NA TURISTIČKA KRETANJA

Tamara Gajić, doktorant
Mirjana Penić, master
Mr Vanja Dragičević, doktorant
PMF, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo

Abstract: *Kraj XX veka i početak XI veka karakteriše velika zabrinutost posledicama i dejstvu globalnih klimatskih promena na Zemlji. O tome svedoče mnogobrojni primeri koji ponekada imaju kobne posledice na sve životne zajednice. Uticaj čoveka i njegovih akcija usmerenih na savladavanje prirode i potčinjavanje samom sebi takođe ostavljaju dugotrajne efekte i usmeravaju klimatske promene. Globalno zagrevanje imaće u bliskoj budućnosti odraz na sve društvene aktivnosti, a samim tim i na turističku delatnost i kretanja, ali će i uzrokovati velike ekonomske krize. Potrebno je stvarati svest kod ljudi o posledicama i jačini globalnih klimatskih promena u čijem dejstvu i oni učestvuju.*

Ključne reči: *klima, klimatske promene, turizam, globalno zagrevanje*

1. UVOD

Poslednjih decenija se sve veća pažnja poklanja proučavanjima klimatskih promena i globalnom uticaju na sve promene na Zemlji, između ostalog na sve društvene aktivnosti. Poznato je da se klima planete menjala od samog nastanka pa sve do danas, kada se takođe osećaju velike posledice klimatskih kolebanja. Sve promene je moguće konstatovati praćenjem nivoa jezera, količine vode u rekama, dužine i debljine lednika, promene biljnog pokrivača i životinjskih vrsta, praćenjem proširivanja pustinja, zatim raznim arheološkim nalazima i podacima koji postoje i čuvaju se u arhivama. Tačnije, neki pouzdani podaci o promeni klime mogu se dobiti tek od kraja 18. Veka, kada ustvari i počinju da se vode evidencije o klimi, padavinama i drugim meteorološkim elementima.

Danas se često vodi velika debata o globalnom otopljanju. Leta postaju sve toplija, učestale su poplave, a topljenje lednika koji su trajali hiljadama godina izaziva veliki strah po pitanju povećanja vodenih površina i ugrožavanja pojedinih endemskih vrsta biljnog i životinjskog sveta. O problemima globalne promene klimata govore i mnogobrojna istraživanja i objavljeni naučni radovi, koji su dostupni ljudima, u

smislu da će probuditi svest kod njih o jednom velikom prirodnom problemu, koji polako postaje i poprima odlike rizičnih dešavanja.

2. GLAVNI UZROČNICI I POSLEDICE GLOBALNIH KLIMATSKIH PROMENA

Zemljina atmosfera je sastavljena od gasova i vodene pare, a glavni gasovi su azot 78% i kiseonik 21%. Argon je na trećem mestu, iako zajedno sa svim ostalim gasovima čini samo 1% atmosfere. Zemlja prima od Sunca kratkotalasno zračenje, a reflektuje dugotalasne zrake.

Kiseonik i azot imaju moć propuštanja sunčeve svetlosti, dok se ugljen-dioksid ponaša kao *jorgan* ili prekrivač iznad Zemlje. Gasovi koji se tako ponašaju, ne propuštajući svetlost, nazivaju se gasovima staklene bašte. Metan, koji sadrži ugljendioksid, je takođe takav gas. Venera, planeta koja je bliža suncu od Zemlje, ima temperaturu površine 370°C. Venera bi trebala da bude mnogo hladnija, ali ima atmosferu bogatu ugljen-dioksidom, gasom staklene bašte. Da je sastav njene atmosfere, kao kod Zemlje, od azota i kiseonika stanje bi bilo isto (Calcim, 2000). Glavna uloga ugljen-dioksida jeste regulacija temperature. Ako bi ga bilo u manjim količinama Zemlja bi bila pokrivena ledom, ako više, postala bi toplija. Jedan od osnovnih načina za smanjenje količina ugljen-dioksida jeste povećanje broja stabala i koralnih grebena.

Osamdesetih godina XX veka punih 15% ugljen-dioksida bilo je oslobođeno kao rezultat delovanja čoveka, spaljivanja tropskih šuma u atmosferi, radi pravljenja rančeva za stoku. Čovek u velikoj meri utiče na povećanje ugljen-dioksida i sa tim dolazi do velikih temperaturnih kolebanja, koja ostavljaju dugoročne posledice na Zemlji (<http://www.worldscience.com>).

Globalno otopljanje ima i posledice na promene vazdušnih struja, što dalje dovodi do katastrofalnih vremenskih neprilika. Jedan od primera posledica klimatskih promena ogleda se i u mogućnosti promene vodenog kružnog toka. Propadajući stub hladne vode se rasipa na dnu Atlantika ka jugu i oko južnog vrha Afrike gde dostiže Pacifik i gde formira podvodnu reku 40 puta

veću od svih reka na Zemlji. Ova voda je tako duboka i gusta zbog hladnoće i saliniteta, te često ne dostiže površinu Pacifika tokom više od 1000 godina blizu obale Grenlanda. Oticanje ove reke stvara jednu površinsku struju tople i manje slane vode od Pacifika, koja smanjuje oticanje ove podvodne reke. Ona se izdiže tokom južnog Atlantika, obmotava se oko Severne Amerike, gde je poznata kao Golska struja i završava blizu obale Evrope. Povremeno odlazi blizu Grenlanda, hladi se, isparava i tone u okeansko dno obezbeđujući kontinuirano snabdevanje za dubokomorsku reku koja teče ka Pacifiku. Ova dva toka čine veliki kružni tok. Kada bi se presekao kružni tok, promene bi se odrazile kroz stvaranje potpune zime u Severnoj Americi, Evropi i Sibiru, gde bi za tri godine uslovi života bili nemogući i oko dve milijarde ljudi bi migriralo. Najveći uzročnik poremećaja kružnog toka bilo bi globalno zagrevanje, zbog kojeg bi se lednici topili na Grenlandu i Arktičkom kopnu, te bi se oslobodila hladna slatka voda u Grenlandsko more sa severa. Kada se dostigne kritični prag, iznenada bi krenula zima koja bi trajala 7.000 godina ili čak najviše do 100.000 godina. Golska struja bi usled zagrevanja promenila pravac i usporila, što bi dalje rezultiralo kroz pomeranja sve češćih uragana ka severu (Gburčik, 1985).

Primeri kolebanja temperature u istorijskom periodu

Svaki 100 godina temperatura se povećava za nekih 0,4°C do 0,8°C, što na prvi pogled ne izgleda tako zabrinjavajuće (<http://www.novosti.rs>). Otopljanje klimata je možda i najizrazitije u predelima severne polulopte. Temperature vazduha su na Antarktiku za poslednjih 100 godina porasle za 3°C do 9°C stepeni. Grenland je topliji za 3°C stepena, a to je i razlog zbog kojeg ledeni pokrivač postaje sve tanji. Kao dobar primer mogu se navesti pristaništa u Špicberškim ostrvima koja su nekada bila dostupna brodovima samo četiri meseca u godini, a sada primaju brodove i po sedam meseci. Lednici u Skandinaviji i Sibiru se sve više povlače ka severu. Šume u Laponiji se šire prema severu na račun tundre brzinom dva do tri kilometra za 10 godina (McKubben, 1999).

Na isti način usled velikih klimatskih promena, mnoge biljke i životinje šire svoja staništa ka višim geografskim širinama. O tome svedoče i podaci da na Farskim ostrvima danas živi preko osam novih vrsta ptica, a na Grenlandu pet. Takav je slučaj i sa ribama, koje se takođe sve više povlače ka polarnim vodama, koje postaju sve toplije. Haringa se često sreće iza severnog stožernika, gde ranije nije nikada zalazila. Bakalari se kreću sve dalje ka severu čak i do 40 km. Sardele koje su nekada živele samo u toplim morima, pored obala Portugalije i Španije u najboljem slučaju, već unazad jedan duži niz godina se javljaju i u Lamanšu. Fenologija, nauka o promenama ponašanja životinjskih vrsta pod uticajem klimatskih faktora, ukazuje na neke alarmantne podatke. Najveći negativni uticaji odražavaju se na životinjski svet i njihovu regulaciju svojih životnih potreba, tačnije prilikom neusklađivanja zimskog sna pojedinih životinja i njihovog buđenja, što je naravno poremećeno temperaturnim kolebanjima i uopšte naglim promenama

u atmosferi, čemu ne mogu da se prilagode i podese svoj bioritam. Američki mrmot u mestu Cressed Butte u Koloradu, završava svoj zimski san 38 dana ranije, nego što je to činio pre 23 godine (Pantelić, Brun, Brković, 2004).

Kao dobar primer temperaturnih kolebanja može se navesti Filadelfija, čija je temperatura za poslednjih 100 godina porasla za 3°C, zatim Čikaga, Milana, Pariza i Ženeve za oko 1°C. Broj zimskih dana se praktično smanjuje u svim delovima Evrope, posebno u velikim industrijskim i razvijenim urbanističkim centrima, poput glavnih gradova velikih evropskih država. Gradovi u kojima se u određenom periodu razvila industrijska infrastruktura, predstavljaju specifične mikroklimatske oblasti. Smatra se, da je za poslednjih 125 godina bilo svega nešto malo više od trinaest hladnih i najoštrijih zima, od kojih je samo devet bilo u XX veku (<http://www.novosti.rs/>).

Međutim, treba se ponovo vratiti na sam primer topljenja i smanjivanja površina velikih lednika. U Alpima se dužina lednika godišnje smanji u proseku za oko 60 cm. U Švajcarskim Alpima se tokom XX veka smanjila za 25%, a na istočnom Kavkazu za oko 47%. Postoje podaci da je primećeno smanjenje lednih površina u područjima Kordiljera, Anda, Himalaja i Kilimandžara.

Otopljanje se odražava i ostavlja posledice i na Kaspijsko jezero, gde se od 1929. godine do danas nivo jezera spustio za nešto preko pet metara, čime je pomerena obalska linija i uopšte smanjena sama površina jezera. Za poslednjih 40 godina, površina jezera je smanjena za 38.000 km², dok se obalska linija pomerila i za 30 km, što dokazuje i grad Gurev koji je nekada davno bio na samoj obali jezera, a danas je udaljen preko 35 km (Gburčik, 1985).

Često se postavlja jedno pitanje suštinskog značaja za razumevanje procesa otopljanja, a to je zašto i koji su uopšte uzročnici klimatskih promena na Zemlji? Mnogi naučnici i teoretičari smatraju da je glavni razlog ovog globalnog problema, kolebanje sunčeve aktivnosti. Samim tim se može izvesti zaključak da je veza između sunčeve svetlosti i klime na Zemlji neraskidiva karika. Međutim, ne sme se izostaviti činjenica da su kao dodatni i masovniji uzročnici ustvari povećanje ugljenmonoksida u vazduhu i raznih vidova toplotne energije koju ljudi proizvode na zemlji.

Postoje arheološki dokazi da su se u Evropi i drugim delovima sveta dešavala zlatna kolebanja klime. Na mestima sa kojih su se posle 1800. godine povukli lednici u Alpima na teritoriji Francuske, otkriveni su tragovi srednjevekovnog obrađivanja zemlje. To znači da je tu klima tokom srednjeg veka bila znatno toplija. Povlačenjem lednika sa teritorija pojedinih područja Grenlanda i Islanda otkrivena su naselja i groblja starih Vikinga (Calcim, 2000). Prema podacima univerziteta u Alžiru, Sahara nije nikada bila tako aridna kao danas. Do 6.000 godine p.n.e bila je prekrivena mediteranskom vegetacijom. Posle 2.500 godine pre n.e kiše su počele da se smanjuju i biljni pokrivač je proređen ili nestao. Oko 500 godine p.n.e započela je transformacija pejzaža u pravu pustinju i njeno veliko širenje. Danas se Sahara neprestano širi ka jugu za po nekoliko kilometara.

Takođe je poznato da je vekovima severna Afrika predstavljala žitnicu drevnog Rima.

Primorje Perua u doba Inka, bilo je plodno i gusto, a danas je sušno, te retko naseljena oblast. U Pendžabu u žitnici stare Indije, danas su velike površine preobraćene u pustinjsko i polupustinjsko zemljište (Morgan, 1993).

Na osnovu promene nivoa jezera, kolebanja lednika, glinenih naslaga na dnu jezera i slojeva treseta u močvarama, godišnjih godova na stablima, razmeštaju i razvoju biljnog sveta, moguće je osim promena temperature utvrditi i hronološki raspored promena klime u toku istorijskog perioda. Na početku istorijskog perioda Evropa je imala prohladnu i vlažnu klimu. Količina padavina je bila mnogo veća nego danas. Engleska i Škotska su dobijale i 1,5 puta veću količinu padavina, a nivo Bodenskog jezera je nekada zbog velike količine padavina, bio viši i za devet metara nego danas. Od početka IV veka počelo je poboljšanje klimata i do VII veka klima Evrope je bila suva i topla. Od X do XI veka razvija se topli, ali vlažan klimat. To je naravno i najpovoljniji period klime ili takozvani klimatski optimum istorijske ere. Tada je i ledeni pokrivač bio znatno manji. Klima Islanda je nekada pogodovala obrađivanju zemljišta, zbog manje količine lednika nego što je to slučaj danas. Tada su Normani u letnjim mesecima lako dopirali do istočnih obala Grenlanda i obala Severne Amerike. Čak i u Devisovom moreuzu nisu nailazili na led. Postoje tvrdnje da je krajem X veka Grenland delom bio bez ledenog pokrivača, što je uslovljavalo i nastanak travnatih i obradivih površina. Tako se smatra da ovo ostrvo nije sasvim slučajno nazvano Zelena zemlja. Normani su se bavili poljoprivredom i stočarstvom, zahvaljujući svim klimatskim uslovima (Pantelić, Brun, Brković, 2004).

Sredinom XIII veka dolazi do naglog pogoršanja klime kada se ponovo obrazuju velika ledena polja u polarnim i subpolarnim oblastima. U tim predelima pomorski putevi postaju neprohodni i polako se zaboravljaju. Grenland dobija ledeni pokrivač, a Normani polako do početka XV veka iščezavaju sa tih teritorija. Pogoršanje klimata u XIII i XIV veku uslovljava i velike promene na srednjeevropskom području. Kreću učestale hladne i dugotrajne zime, jaki vetrovi, sušna leta, česte nepogode, provale oblaka i sl. Početkom XVII veka osetno je malo poboljšanje klimata. Porasle su temperature vazduha, ali su i dalje relativno niske sve do kraja XVIII veka. Početak XIX veka je početak klimatskih kolebanja i povećavanje temperatura (Morgan, 1993).

Stvaranje mikrolimatskih uslova gradova – uticaj savremenog čoveka na klimatske promene

Meteorolozi su ustanovili da svaki grad, ali i pojedini kvartovi poseduju svoju specifičnu klimu, koja se znatno razlikuje od klime seoskih oblasti. Čuveni nemački klimatolog Kratzer napisao je veliki broj knjiga o klimi gradova, gde je u većini slučajeva gradove nazivao kamenim pustinjama, koje su gusto naseljene. U njima se troše stotine hiljada tona uglja i drugih goriva, ulice su zakrčene automobilima. Dim i pepeo sagorenog ulja i goriva, gasovi koje izbacuju automobili, kao i prašina,

obrazuju iznad grada zastor od posebne vrste magle (Forlag, 1992).

Veliki industrijski gradovi se mogu sasvim slobodno uporediti sa vulkanima, koji dugo godina izbacuju u atmosferu stubove dima, gasova i pepela. Klima gradova je u mnogo čemu protivurečna. Trajanje sunčevog sjaja je manje nego u seoskim naseljima. S toga je u gradovima znatno hladnije nego u ruralnim područjima, skoro za jednu petinu manje sunčevog zračenja primaju.

Gradovi su kamene pustinje stvorene radom čoveka. Grad je skoro uvek siv, suv, jer kišnica brzo otekne sa asfalta, te su i znatniji gubici toplote zbog isparavanja vlage sa tla i biljog sveta, te se grad jače zagreva nego okolina. Noću zbog magle gasova koja lebdi iznad grada, magleni zastor čuva grad i sprečava izračivanje toplote, kao što to čini staklena bašta. Tako je u gradovima i noću toplije. Na temperaturu grada umnogome utiče izručivanje toplote iz zgrada, dimnjaka, fabrika, vozila. Iz tog razloga je u gradu duži vremenski period sa toplim danima i noćima, nego u susednim seoskim oblastima (Almqvist, 1974).

Još jedna bitna karakteristika promene klime u odnosu na selo grad, jeste da se u gradu izluči više padavina u toku godine. Zahvaljujući svim gasovima i njihovim česticama, stvori se jedna vrsta jezgra oko kojih se stvara i kondenzuje vodena para. Smog polako, ali sigurno uništava i ugrožava gradove (Calcim, 2000).

3. UTICAJ KLIMATSKIH PROMENA NA TURISTIČKA KRETANJA I DRUGE PRIVREDNE DELATNOSTI

Globalne promene klime u atmosferi zasigurno imaju i imaće velike i osetne posledice na turistička kretanja. Veliki deo prirodnih pojava može da bude zanimljiv i veoma privlačan za turiste. To se uglavnom odnosi na spektakularne pojave poput predela koji nastaju nakon vulkanskih erupcija, zatim promene obalnih područja, nagomilavanje snežnih masa, gde stalno nastaju nove i atraktivne staze za obožavaoce skijaških disciplina i sl. Uticaj klime i njenih ekstremnih promena na turizam posmatra se sa dva aspekta. S jedne strane govori se o negativnim posledicama, gde svakako klimatske nepogode i pojedine prirodne pojave onemogućavaju ili usporavaju razvoj turističke delatnosti. Nasuprot tome, drugi aspekt jeste pozitivan, prvenstveno jer procesi u prirodi i klimatske promene mogu uticati na stvaranje novih oblika i potencijalnih turističkih atrakcija. Turizam se razvija tamo gde postoje prvenstveno interesantni, atraktivni prirodni elementi. Klimatski elementi su često ključni faktor u privlačenju ili odbijanju turističkih potrošača. Klimatske promene koje se očekuju promeniće fizionomiju Aljaske, Grenlanda, Atlantika. Holandija će imati sve veću obalu, što neće sprečiti ni zelene takse koje su uveli (<http://www.environmentalprotection.com>).

Smatra se da će skijanje u Evropi postati prošlost, ili će se zameniti veštačkim ski terenima što opet ugrožava prirodu. Predviđanja su da će se do 2100. godine lednici otopiti, te će se nivo mora podići za šest metara na severu. Iste godine bi krenulo i na jugu, a time bi bilo ugroženo oko 90% ljudi, koji žive na udaljenosti 200 km od obala. Temperature u velikim evropskim gradovima

su porasle za 2% poslednje tri decenije. U Rimu i Lisabonu su povećanja mnogo izraženija nego što se to očekivalo. Najugroženije su Nemačka, Austrija, Švajcarska, gde alpski turizam predstavlja jedan od značajnijih ili čak glavnih izvora prihoda. U navedenim državama ima oko 160 miliona skijaških dana godišnje, koje koristi oko 60 miliona ljudi. Debljina snega na Alpima će do 2020. godine opasti 20-30%, dok će sve češće i jače suše leti obrnuti turistička kretanja sa područja Mediterana na sever, ili će se ljudi prosto odmarati na proleće, a ne u letnjim mesecima. Prema nalazima klimatologa prosečne temperature potvrđuju da je šest najtoplijih godina u istoriji merenja bilo u periodu posle 1997. godine, dok je najtoplije leto od 1500. godine bilo leto 2003. godine. Ukoliko se ova tendencija nastavi, turisti sa severa neće imati potrebu da putuju u toplije krajeve, što će se dalje nepovoljno odraziti na turizam, ali i celokupnu privredu Sredozemlja (<http://www.novosti.rs/>).

Podaci iz Brisela govore da je na Mediteranu oko 300.000 km² ugrožene površine, gde živi oko 16 miliona ljudi. Globalno otopljanje prouzrokuje da će 14% do 38% stanovništva Sredozemlja imati problema sa vodom. Do 2010. godine 65 zemalja će izgubiti više od 15% svoje poljoprivredne proizvodnje, a u isto vreme će svetska populacija porasti na devet milijardi. Ovi problemi mogu prouzrokovati velike krize, pa čak i ratove oko prirodnih resursa. Upozorenja su, da će klimatske promene imati štetna dejstva poput nuklearnih ratova. Velike industrijske kompanije pokušavaju da se odupru globalnom zagrevanju, tako što razvijaju strateške planove smanjenja emisije štetnih materija (<http://www.novosti.rs/>).

Šumski požari takođe utiču na turistička kretanja i prihode od turizma. Zbog dužih perioda suvih dana povećava se opasnost od šumskih požara u kontinentalnim i brdskim predelima. Tokom leta 2003. godine pola miliona hektara šume je uništeno u mediteranskom delu Evrope, što se odrazilo i na ekonomiju i prouzrokovalo štetu do 5.000 eura po hektaru. Visoke temperature mogu da dovedu do zatvaranja postrojenja zbog pregrevanja. Doći će do smanjene potražnje za energijom zimi, a povećanja hlađenja leti. Nemačke nuklearne centrale na Gornjoj Rajni i reci Nekar morale su da smanje rad za 20% tokom nekoliko dana avgusta 2003. godine zbog povećane temperature reka koje se koriste za hlađenje (Gburčik, 1985). Poplave, suše i zagađenje pijaćih voda su sve ozbiljniji problemi tokom vlažnih i toplih zima, dok će kiše puniti reke mnogo brže zbog češćih padavina i manje snega. Očekuju se smanjeni prinosi zbog kraćih sezona rasta i ekstremnih pojava tokom razvoja useva, uključujući toplotne udare tokom cvetanja i kiša tokom setve, što naročito pogađa Mediteran i Afriku. U toplotnom talasu pre dve godine, u Francuskoj je od vrućine umrlo 20 hiljada, a u Italiji 40 hiljada ljudi.

Globalne klimatske promene imaju odraz u mnogobrojnim društvenim delatnostima, što se opet sve direktno ili indirektno reflektuje na turistička kretanja. Istovremeno na Zemljinoj polulopti može da dođe sa jedne strane do katastrofalnih poplava, a sa druge do ekstremno visokih temperatura. Poslednjih decenija

ozbiljne klimatske promene obuhvatile su regione Australije, Brazila, Kine, USA, ali i Afrike. Ozbiljna redukcija zaliha hrane, energije uslovljava krizu cena, a samim tim i nestabilnost u mnogim društvenim sektorima, između ostalog i u turizmu (<http://www.globalharmfull.com/>).

Jedan od katastrofalnih uticaja klimatskih faktora na zaustavljanje turističkih kretanja jeste pojava cunamija, koji je u 2006. godini usmrtio oko 300.000 ljudi, gde su i posledice na turistička kretanja veoma osetne. Nakon te prirodne nepogode, turisti se ređe odlučuju na putovanja u te destinacije, prvenstveno zbog neizvesnosti prirodnih dešavanja (<http://www.novosti.rs/>).

Uticaj vetra kao jednog klimatskog faktora je takođe i pozitivan i negativan. Veoma često će vetroviti predeli biti nepovoljni i nepoželjni za turiste, dok sa druge strane će biti prava atrakcija zbog mogućnosti održavanja raznih sportskih aktivnosti na vodi.

Zasigurno je da će narednih godina klimatske promene izmeniti i navike turista, stvoriti nove obrasce putovanja, i na jedan način ugroziti pojedne destinacije koje žive od turizma. Promena u obrascima putovanja imaće značajne posledice uključujući proporcionalno veću turističku potrošnju u zemljama sa umerenom klimom, a manju u onim destinacijama sa toplom i hladnom. Upozoravanja predstavnika UN, Svetske meteorološke organizacije i WTO (Svetske Turističke Organizacije) na konferenciji u Davosu su, da postoje zahtevi za smanjeno korišćenje avio prevoza kao velikog izvora štetnih materija, te će letovi postepeno gubiti na privlačnosti. Tako će turisti iz SAD, Kanade, Japana i drugih država svoja kretanja usmeravati ka bližim i matičnim destinacijama. Globalne promene uzrokuje smanjenje putovanja između npr. Severne Evrope i Sredozemlja, zatim Severne Amerike i Kariba i sl. (Calcim, 2000).

Ipak, nasuprot svim negativnim predviđanjima, neka ukazivanja u bliskoj budućnosti su da će zahvaljujući svim društvenim okolnostima, turistička tražnja u svetu rasti po stopi od 4% do 5% godišnje i da će se međunarodni dolasci udvostručiti na 1,6 milijardi do 2020. godine. Pojedine zemlje poput Sejšela, Egipta, Fidzija, Maldiva obezbeđuju turizmom 40% bruto domaćeg proizvoda, te bi sve klimatske promene ekstremnih dejstava imale poguban uticaj na opstanak ovih destinacija (<http://www.novosti.rs/>).

Dakle, mogu se sumirati promene koje se predviđaju u bliskoj budućnosti:

- toplotni udari širom Evrope biće vreliji i trajati mnogo duže,
- zime će biti kraće,
- do 2070. broj hladnih dana sa temperaturama ispod nule skratice se za četiri meseca,
- Južna Evropa i Mediteran će imati duže periode suše, ali će oni biti češći tokom leta,
- Severna Evropa će biti mnogo vlažnija zimi, ali će periodi suše biti tokom leta,
- zimi će biti više kiše u većem delu Evrope, što će izazvati poplave i moguće zagađenje pijaće vode,
- broj jakih zimskih oluja iznad Zapadne Evrope će se povećati (Calcim, 2000).

4. ZAKLJUČAK

Promene klime pre svega utiču na otapanje lednika i promene nivoa mora, poplave, požare, izumiranja jedinki, širenje zaraznih bolesti, uništavanje kulturnih i prirodnih dobara, poljoprivrednih useva, a samim tim i do porasta cena, čime društvo dublje zalazi u krizu. Predviđanja su da će prosečna temperatura tokom ovog veka porasti za 1,8°C do 4°C, kao direktna posledica sagorevanja fosilnih goriva u industrijskim pogonima i saobraćaju. Konflikti koji nastaju i koji bi mogli da se prodube između naroda zbog krize izazvane klimatskim promenama, uticaće na to da će se kod ljudi smanjiti sposobnost rasuđivanja i otkrivanja uzroka i rešenja za ove globalne promene. Prema postojećim podacima, klimatske promene imaju veliki uticaj na sve ekonomske sektore, prvenstveno na turizam, a to će se dogoditi mnogo ranije nego se može zamisliti, tako da je neophodno preduzeti sve korake i veoma ozbiljne poduhvate za sprečavanje.

5. SAŽETAK

Klimatske promene se dešavaju dugi niz godina kroz istoriju, ali alarmantni podaci pokazuju da je dejsvo poslednjih decenija pojačano ili čak destruktivno. Razlog tome jeste i sve veće učešće i doprinos savremenog društva i njegovog nekontrolisanog razvoja. Podaci klimatoloških centara ukazuju na promene temperatura poslednjih 100 godina, a ti podaci govore da se temperatura povećala npr. u Nemačkoj za 3°C, na Antarktiku za 3°C do 9°C, te u Čikagu za oko 1°C. Klimatske promene manifestiraju se vidno kroz otapanje lednika na polovima, povećanje nivoa vodostaja, gubitak plodnog poljoprivrednog zemljišta, uništavanje životnih zajednica, poplave, požare, te slične vremenske prilike.

Prema podacima istraživača i teoretičara, Sahara nije oduvek bila pusta zemlja, nego je obilovala pravom mediteranskom vegetacijom. Globalne temperaturne promjene odražavaju se na celokupan biljni i životinjski svet. U pojedinim područjima dolazi se do alarmantnih podataka, koji ukazuju na pojavu mnogo novih vrsta ptica, te seoba nekih endemskih vrsta životinja i riba u krajeve u kojima se nije ni moglo zamisliti da će nastanjivati.

Kao najveći uzročnik globalnog zagrevanja navodi se povećana količina ugljen-dioksida, gasa koji se ponaša kao prekrivač iznad Zemljine površine. Glavna uloga ovog gasa jeste regulacija temperature na Zemlji. Da ga je manje, Zemlja bi bila prekrivena ledom, a ukoliko bi ga bilo u većim količinama klima bi postala mnogo toplija. Ovaj gas se svrstava u grupu gasova staklene bašte, kakav je i metan koji u svom sastavu takođe sadrži ugljen-dioksid.

Velikom delom čovek uvećava stvaranje ovog gasa, ponajviše nekontrolisanim aktivnostima u cilju potčinjavanja prirode svojim interesima i naravno zarad ostvarivanja ekonomske dobiti. Poznati su primeri katastrofalnih posledica klimatskih promena, a na prvom

mestu Tornado koji je 2003. godine u Americi odneo veliki broj žrtava.

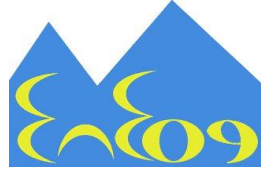
Temperaturna kolebanja, a posebno globalno otopljanje smanjiće broj skijaških staza i negativno se odraziti na sportski zimski turizam. Prema podacima za XX vek, debljina lednika se u švajcarskim Alpima smanjila za 25%, a u istočnom Kavkazu čak za 47%. Ova pojava dovodi i do smanjenja broja skijaških centara. Predviđanja su da će u budućnosti, turisti sve ređe putovati u oblasti Mediterana, jer će i klima u Severnoj Evropi postati sve toplija.

Klima u svakom slučaju predstavlja ključni faktor razvoja turističke delatnosti, jer pojedine destinacije svoj bruto dohodak ostvaruju isključivo turizmom.

Nije samo reč o turizmu, sve klimatske promene odraziće se negativno i na druge komplementarne privredne i neprivredne delatnosti. Ekonomska kriza izazvana gubitkom poljoprivrednih površina i smanjivanjem proizvodnje uticaće na nesuglasice i moguće ratove zarad osvajanja preostalih prirodnih bogatstava. Ove velike i alarmantne prirodne promene je teško zaustaviti, ali potrebno je raditi na očuvanju prirodne sredine i stvaranju društvene svesti o značaju zaštite planete i opstanka na Zemlji.

6. LITERATURA I IZVORI

- [1] Agenda 21. (1991) Napori UN za bolju životnu sredinu u 21. veku, S.M.R. Beograd.
- [2] Almqvist, V., (1974) An Analysis of Global Air Pollution, *Ambio* No. 3/74, Stockholm.
- [3] Bowen, H., (1979) *Environmental Chemistry of Elements*, Academic Press, New York.
- [4] Brown, L., (1987) *Global Sustainability*, *Environ Manage*, 11(6), 713-719.
- [5] Cifrić, I., (1989) *Socijalna ekologija-prilog zasnivanju discipline*, Zagreb.
- [6] *Encyclopedia of Environmental Science*, McGraw-Hill, New York (1994).
- [7] Forlag, A.T., (1992), *The Environmental Strategy of Swedish Government*, Stockholm.
- [8] Gburičik, P., (1985) *Climate modeling and forecasting of the distribution of air – pollution in a town with complex topography – WCRP, WMO, Rep. No. 8, Geneva.*
- [9] Morgan, M., (1993) *An Introduction to Environmental Sciences*, Little Brown Company, USA.
- [10] Mc Kubben, B., (1999), *The end of the Nature*, Anchor Book, England
- [11] Pantelić, M., Brun, G., Brković D., (2004) *Ekologija i zaštita životne sredine*, Čačak.
- [12] Calcim, W., (2000), *A Brain for All Seasons*, University in Chicago.
- [13] <http://www.novosti.rs/>
- [14] <http://www.worldscience.com/>
- [15] <http://www.environmentalprotection.com/>
- [16] <http://www.globalharmfull.com/>

5. CLIMATE CHANGE ADAPTATION OF TWO SKI RESORTS: SINAIA AND STRAJA

PhD candidate Florentina POPESCU

Assistant Professor PhD Mircea VOICULESCU, Lecturer PhD Marcel TÖROK-OANCE

West University of Timișoara, Department of Geography,
Bdul V. Pârvan, 4, 300223-Timișoara, Romania

Abstract: *Our study concerns two ski resorts from the Southern Carpathians: Sinaia, which is located within the Bucegi Mountain Group (where winter sports have appeared since the 1920') and Straja which is located within the Retezat Mountain Group (a rapidly developing resort). Both areas do benefit from good natural potential factors as regard to the development of winter-sport based tourism: considerable snow depth, different degree of difficulty slopes, favorable exposition, diverse accommodation infrastructure and closely positioned generous markets.*

Even though they have this high market potential these resorts as all resorts for that matter are subjected to the effects of climate change. These effects are noticed in the reduction in the number of days with snow coverage (triggered by alteration in the course of temperature variation and solid precipitation quantities).

Both resorts have developed strategies regarding their economic efficiency, differing on the local conditions: as Sinaia is a ski domain that spreads from 900 m to around 2000 m chose to reduce the ski area in the last functioning months (March – May) to the altitude Dorului Valley located at above 1600 m; as far as the Straja resort is concerned, where altitudes do not surpass 1800 m, it was endowed with another strategy due to the large amount of snow concentrated during the winter months: extension of the working hours of the cable transportation devices up to ten hours.

Key Words: *snow coverage, operational practices, intensification of exploitation, expansion to higher elevations, marketing strategies*

1. INTRODUCTION

Winter tourism is an important economic activity [1]. Encompassed in this area of winter tourism, the most profitable sector would be without a doubt the winter-sport-based activities. Even if it is difficult to have an accurate perception of the international revenue,

summarizing the available regional data would entail for a \$ 9 billion industry worldwide [3], [5], [6], [7]. Climate change, as beyond citation possibilities regarding to scientists, does refer mostly to global warming. Regarding winter tourism this may refer also to the afore mentioned matter but it also could refer to the seasonal timing – meaning that from a calendar based-winter we shift to a climate-based winter with a difference of nearly a month as it was shown in [8].

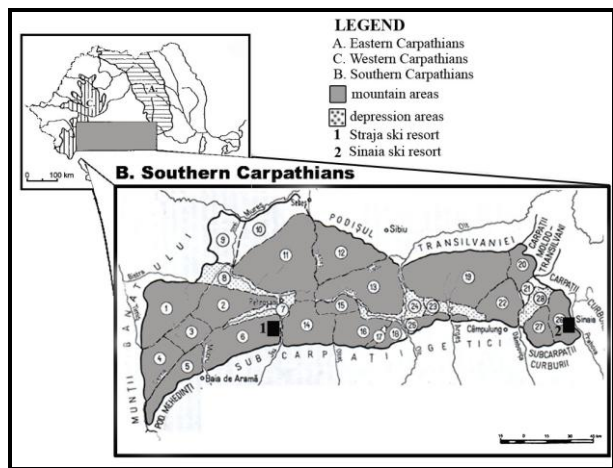
One of the most affected sectors in tourism industry by these climate changes is by far the winter sports one [9]. At a time when these sports are becoming a popular pastime for Romanian tourists, nature seems to be hostile towards the efficient exploitation of the winter-sports – based resorts. We chose two of the most popular such resorts both located in the Southern Carpathians – Sinaia situated at their eastern end (close to the capital city of Bucharest) and the other Straja situated at their western end (close to important target cities as Timișoara and Târgu Jiu). Regardless of the effort directed towards accommodation infrastructure which both resorts have put in lately, the outcome seems not to be as favorable as authorities have expected. The main problems seem to be the diminishing number of days with the most important resources of all – snow layer. The causes of this problem are the rises in temperature and the drop in solid precipitation. The strategies of the resorts' management are different in coping with the problem: Straja chose intensification of exploitation during the winter season and Sinaia chose to restrict to the exploitation of only the altitude valley towards the end of the season.

2. LOCATION AND GENERAL FACTS ABOUT THE 2 SKI RESORTS

Both Sinaia and Straja ski resorts are located in the Southern Carpathians at their eastern and respectively western ends (fig1).

The Resort of Sinaia is located within the Bucegi Mountains, the most tourist developed mountain area as

far as tourism is concerned. These mountains have the form of an amphitheatre with its opening towards the south, where the Ialomița valley lies. The highest altitudes are concentrated in the northern part represented by the Omu Peak-2505 m. The mountain mass appears as being suspended, the altimetry differences oscillating between 1200 m, above the Prahova river (favorable element for the implementation of ski trails, due to the relief's high potential, that is highly suited for the aforementioned) and 500 m against the Rucăr-Bran corridor and the Subcarpați; with whom they are genetically connected observed in the detail morphology, in the biopedoclimatic stacking and also by the local diversity thrusted by exposition, slope declivity or by shelter conditions.

Fig.1. Location of the Straja (1) and Sinaia (2) ski resorts

The ski domain pertaining to the Sinaia resort is to be found in their southern part, covering about 116 ha it entails 2 sectors. The first, known as Carp is situated on the eastern side of the Bucegi Mountains, between 2000 m and 1400 m altitude and the other one, known as Valea Dorului, is situated on the western side, between 2000 m and 1600 m altitude. The ski domain can be extended if we take into consideration the fact that free-ride and freestyle skiing can be undertaken even in the highest part of the mountains, within the area of the Omu Peak (2505 m). As far as climate is concerned we shall state the characteristics for the winter season, meaning that temperatures have medium values below 0°C from December until March and the traditional snow coverage was to be found from November until April. The yearly average temperature is situated around the value of 2.5°C. The dominant air masses come from the north, which comprise over 47% of its frequency. As far as vegetation is concerned, the ski area is situated within three different layers: alpine, sub-alpine and below the timber line under 1400m in altitude.

Regarding the specific characteristics of the ski slopes we mention the fact that there are two sides to be considered: the Carp Valley facing east that has ski trails going from 2000 m until the middle station 1400 m, and then below the timber line until the urban area of the resort. These eastern-facing ski trails have a high degree of difficulty due to their steep slopes (most of the

medium slopes surpass 30°) and therefore are destined to experienced or even expert skiers/riders. The other side the Dorului Valley which is averagely oriented toward the west has one great advantage: the whole ski domain on this side does not descent under 1800 m, and goes up to 2000 m. In the next chapter we shall see what this advantage does for the economy of the resort. The trails here are destined to beginners but also to advanced skiers as it is described in [11].

To clarify the dimensions of this ski domain we mention 2 cable cars, 2 chair lifts, one drag which encompass an hourly capacity of 4030 persons.

As far as grooming is concerned it takes place only in the Dorului Valley delineating usually 3 trails (the cable company owns one groomer). It does not have snowmaking facilities.

Straja on the other hand, situated at the other end of the Southern Carpathians is located within the Vâlcan Mountains. These Mountains have a rectangular shape. The Petroșani depression separates these mountains from the Retezat Mountains, the ones which together with the Godeanu Mountains give the name to the group that all are part of – Retezat-Godeanu. Their orientation is east-west, and their length is approximately 55 km as in [12]. The tourist areas are Straja, Sigleu and Oslea, the latter having the highest elevation (Oslea Peak, 1946 m).

The resort is situated at appreciatively 800 m, but the Straja Peak goes up to 1868 m, therefore the level difference is about 1000 m (we still have to consider the fact that cable transportation does not go beyond 1600 m). The ski area covers almost 14.3 hectares.

The aspect of the ski domain is mainly northern which is a tremendous advantage regarding the conservation of the snow layer. As far as the medium slopes are concerned, most of them are destined to advanced (15°-25°) and beginner skiers (5°-15°).

The yearly average temperature is around 3°C. As far as the most important factor regarding winter sports – its presence was traditionally registered between November and April (1982-2000). Wind direction is usually oriented from north-west to south-east.

Regarding cable transportation – it has only drags as type and 5 in number. Considering the smoother slopes, all trails can be groomed (the cable company owns two groomers).

3. CLIMATE CHANGE FACTORS

As this paper refers to ski areas, the most important parameters that we will take into consideration regarding climate change will be the average number of days with snow coverage, variation of snow depth and the number of days with snowfall.

We do not intend to say that the other climate parameters are not important but we consider the aforementioned ones as exponents of all the others (temperature, precipitation, insolation).

Accounted changes are observed in two ways: scientifically – meteorological statistic data and empirically – performance of terrain studies.

The first analyzed needs to be the number of days with snow coverage due to the fact that it is necessary a minimum of 120 days with snow-covered ski slopes to

have an efficiently economic exploitation of the resort as stated in [13].

Fortunately as we can see in fig. 2, the number of days with snow coverage does not yet have a terrible drop, over the short analyzed period (for both resorts) the tendency is stagnation with variations between years, usually after a snowy year following a year not so rich in snow.

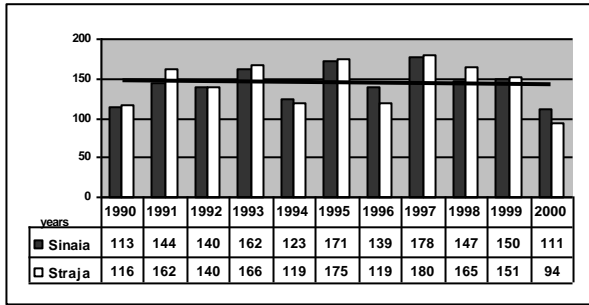

Fig. 2. Variation in the number of days with snow coverage within Sinaia (black) and Straja (white) ski areas

Having also analyzed this type of data for the Sinaia ski Resort for a period of almost 50 years (1961- 2004) in [8] the trend line is slightly more downward pointed. The worrying fact, on the other hand is the large variation of snow-covered days between years. As example we offer the variation gap between 1984 when there were registered 54 days with snow coverage and 185 when there were registered up to 136 days [8].

As far as the variation of the number of days with snow fall (fig. 3), the drop is rather easier noticed, with 63 days in the second year of analyses until the value of 31 days in the last year for the meteorological station of Sinaia.

The situation is not as drastic for the Straja ski resort (as it was noticed for the previous graph as well). The reason for this slight advantage is the fact that the western area where Straja is located has Mediterranean influences as opposed to the inward location of Sinaia where the Continental influences are stronger.

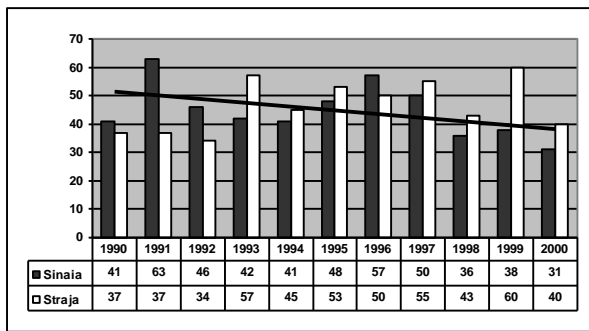

Fig.3 Variation in the number of days with snow fall within Sinaia (black) and Straja (white) ski areas

The variation in snow depth (fig. 4) we have analyzed a longer period of time (only for the resort of Sinaia – which has such a long history). Longer period observations are more accurate. The global results present a slight drop of an average of 15-20 cm, but as

before the variations between the quantities of snow depth between closely situated years, that may vary from around 100 cm between the winters of 1991-1992 and the winter of 1992-1993, or even up to almost 200 cm between the two winters: 1982-1983 and 1983-1984.

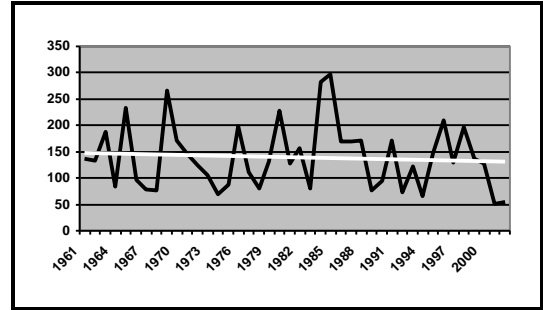

Fig. 4. Variation of medium snow Depth at Sinaia ski resort (observations between 1961-2002)

As far as terrain observations, the one which has presented the highest differences is again the ski area of Sinaia as we can see in the pictures bellow:

Fig. 5. Illustration of snow coverage in March 2005 on the Carp Valley at Sinaia

Fig. 6. Illustration of snow coverage in March 2007 on the Carp Valley at Sinaia

It is clearly noticed that the destinations of the traditionally used for skiing slopes is not the same in the two years: in 2005 the ski area looks as being in high season (from the snow point of view, because as we can see from the tourist point of view it does look as out of season) and in 2007, the tourists have already passed to

trekking activities which are common for the warm season.

On the other hand the general tendency seems to be pushing the season towards the spring months – in the Dorului Valley the Snow Celebrations take place in one of the lasts weekends of April since 1994 [8].

The worst outcome unfortunately seems to be that for the month of December which should be the most profitable one for the industry since the winter holidays are comprised here in the later part. Therefore the registered drop in snow layer, snow coverage and solid precipitation (fig.7) for the month of December has an equivalent in the drop of tourist flow for the respective month. The drop in the number of tourists at Sinaia between the winter of 2002-2003 and 2003-2004 is of 7.8% as stated in [14].

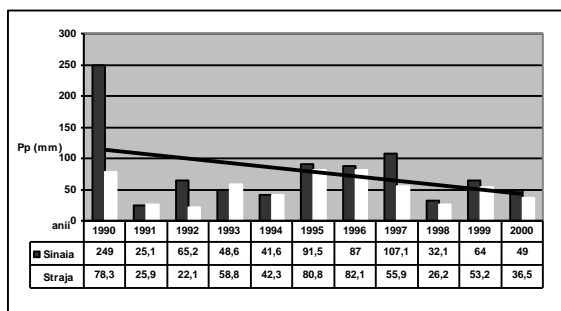

Fig.7. Variation of solid precipitation for December within Sinaia (black) and Straja (white) ski areas

To conclude this chapter we state that these areas need to be continuously monitored especially as far as the parameters we have analyzed for a better understanding of the phenomena and not overestimating the climate change phenomena based of hearsay.

4. WOLD-WIDE USED ADAPTATIONS TO CLIMATE CHANGES

First of all we need to realize that the tourist market has two sides: the demand and the supply side. As far as the demand side is concerned here are included the Media (with the role of improved weather reporting), the Government institutions that are responsible for an improved weather forecasting and most importantly the generically called tourists which are in fact skiers or riders accordingly to their preferred winter sport. The most common adaptations at climate changes are altering the ski destinations (to a local, regional or even international extent proportionally with the dimensions of the phenomena) and altering the skiing/riding timing within the season. There is also a small proportion of tourist who would replace winter-sports with other recreational activities as stated in [2].

The other side of the market is represented by the supply side, which is the one obligated not only to adapt to these changes but to adapt in an economically efficient manner.

The actors of this side of the market are represented by Government subsidies as energy costs, public land

leases and infrastructure grants, then the most important role play the ski area operators, with their technological and business practices (fig.8), then the ski associations who deal with public education and the political lobby for the GHG mitigation and last but not least is the financial sector with their role as distributors of weather insurances.

The technological adaptation of snowmaking cannot be overseen, for the studies of [15] have shown that snowmaking in six resorts on the eastern coast of the USA prolongs the medium duration of the season with 55 to 120 days (a study conducted in the period of 1961-2002).

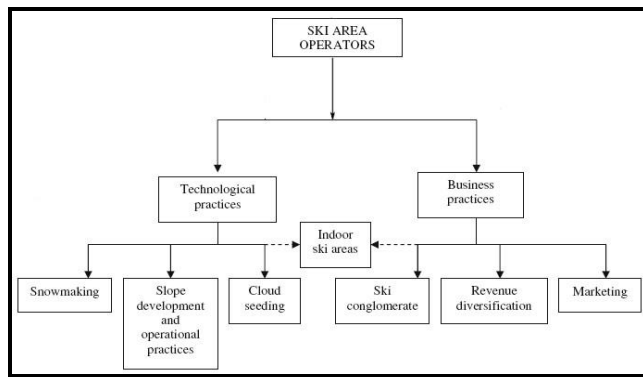

Fig.8 Climate change adaptations of the ski area operators as described by [2]

Nonetheless scientists have argued [1] against the intensive use of snow making especially the one which uses additives – may them be organic (bacteria as *Pseudomonas syringae* who is artificially introduced in the environment, thus affecting other vegetation species – especially the sensitive alpine one) or the inorganic rich in nitrogen which favors water crystallization at positive temperatures. Another fact is the withdrawal of water from different water bodies during a time of the year when traditionally the intake of water is low, therefore, for example in Australia, but also Switzerland as stated in [2] there are a series of regulations regarding how much of the natural water bodies they can exploited.

Still in the 2001-2002 winter season in the North America the coverage of terrain with artificial snow varied from 62% in the North-East to 98% in the Mid-West.

Slope development is another important adaptation factor which is provided for by slope contouring (smoothing of the surfaces by grooming the surfaces during summer). This technique is a cost efficient one due to the fact that it reduces the snow depth required to operate from 40 cm, which was considered the acceptable minimum to a fairly 25 cm of snow depth. Another dimension of snow contouring refers to the gullies and gutters which delineate the slopes for the ‘recycling’ of the melted water which feed the snowmaking reservoirs.

The least aggressive one towards the environment are landscaping techniques which deal with strategic planting, which accounts for the recapturing the moving snow (technique also known as ‘snow farming’) but also

with the partially shading of the slopes and deflation (transport of the snow by the action of the wind).

Another direction regarding operational practices is the development towards higher elevation, the third most preferred strategy of the Austrian managers of ski resorts after snowmaking and sharing the costs of snowmaking with the accommodation industry as stated in [16] and on north-facing slopes.

Still connected with the operation practices most resorts do not open their slopes until the winter holiday, that is just before Christmas as opposed to mid-November as they opened in the last decade of the 20th Century. The end of the season is usually in Europe just after the Easter holidays.

A niche practice is the usage of non-snow ski surfaces which have the right properties for gliding and edging as snow has. Although it has a limited use today it might be the best solution next to snow-making (where water is scarce) especially under tow-bars, on small training slopes or on snow tube toboggan rides as in [2].

Cloud seeding is an expensive practice that entails for \$ 134, 000 each year in the Resort of Vail (USA) as stated in [17] and to this day there is no genuine scientific evidence that cloud seeding works.

Ski conglomerates are another strategy that emerged in the USA of 1970' especially for the fact that the US has mountain ranges in different parts of the country and there is little possibility that snow distribution would be the same in all the regions. Therefore if in a region the revenue is higher one year and during that very same season another resort of the same conglomerate has registered no profit, the company as a whole has still registered profit, can still pay the employees and create development strategies for the following seasons.

As far as revenue diversification, resort management took into account that 20-30% of the tourist who do not participate in the winter sports and have made substantial investments to provide alternate activities for non-skiing visitors (e.g., snowmobiling, skating, dog sled-rides, indoor pools, health and wellness spas, fitness centers, squash and tennis, games rooms, restaurants, retail stores) as stated in [2]. We illustrate by exemplifying with the US revenues for the winter of 1974-1975 which had 80% of them connected with cable transportation. Nowadays cable transportation cost entail only for half of the revenues as stated in [2].

Also regarding the difference of revenues we mention the transformation of the ski resorts into four season resorts offering non-winter activities such as golf, boating and white-water rafting, mountain biking, paragliding, horseback riding and other business lines especially team-building ones.

Marketing incentives are usually directed toward the seasonal passes which are sold in advance at a fraction of the cost - in some cases one year in advance. Not few were the cases when tourists asked for a refund due to the warm weather conditions and the few operating means of cable transportation actually working.

In this case for the ski companies not to become bankrupt, the financial sector comes in offering weather insurances, therefore the insurance company will become the entity who actually refunds the tourists.

The most costly climate adaptation is the in-door ski domes. The first opened was the one in Belgium in 1986,

and in 2005, 50 such domes were operating world-wide as stated in [18]. The majority of ski domes are in Europe, Japan, and the largest until now is the one opened in Dubai.

The afore mentioned are fairly the most important climate change adaptations of ski resorts. It is not a complete list, nor is it a full description because it was not intended to be one. The intension was to create a setting for the following chapter where we shall demonstrate how the two resorts have adapted to the described climate changes.

6. ADATAION OF SINAIA AND STAJA SKI RESORTS TO CLIMATE CHANGE

It is fair to start with the statement that the adaptations of the two resorts are among the costless ones. These have quite unfavorable outcome in the demand-side adaptation – meaning that more than a few Romanian skiers/riders would rather go to Alpine countries to ski than in our national resorts. Lack of snow is one of the triggering factors. Others are concerned with the general management – insufficient cable transportation, insufficient grooming of the pistes, not nearly enough amenities and surprisingly the prices are not much different than the ones in Austria for example.

Starting with the resort of Sinaia, which is one of the 'eldest' Romanian ski resorts, founded in the 1920, we can say that its' strongest point is the altitude Valley – The Dorului Valley.

As we have seen in fig.6, the season might end on the east facing side – the Carp Valley as soon as March. The Dorului Valley being located at an altitude between 1800 and 2000 m, and being almost completely surrounded by mountains (therefore transport of the snow by wind action is limited) continues the exploitation of the slopes at least one month afterwards (fig. 9). It is the time of weekenders, which are not at all to be neglected since they can produce revenues up to 70 % of the winter-holiday season.

Fig 9. Right side of the Dorului Valley – 15thg of April 2006

We can therefore include the practices of restraining the economic activity only to the upper Valley in the ski areas operator's adaptation techniques as far as operational practices are concerned.

It is not as efficient as intended for the fact that the cable transportation on the east facing slopes are still used as access routes since there are no other means of accessing the Dorului Valley, but they are not as intensely used as they are during full season. The fact of

the matter is that they are used year-round as means of access on the Bucegi Plateau and the mountain trails in this area of the Bucegi Mountains.

Another strategy that the ski operators came up with regards the marketing of the cable transportation products creating passes which are usable in another near-by ski resort – Azuga.

The Straja ski resort has a different practice all together and we shall again stop on the ski area operators techniques due to the fact that they are rather the only ones that are undertaking the matter.

The adaptations are technological in connection with the operational practices. In this case the adaptations differ in the fact that the exploitation of the winter months is much more intense (fig.10)

Table1. *Hourly capacity and functioning duration of the cable transportation*

Name of trail	Hourly Capacity (pers/hour)	Operation (hours)
Wolf	400	7
Canal	450	7
Constantinescu	600	10
St. George	500	7
Mutu	650	10
Sunny plateau	400	10

The exploitation up to ten hours is possible due to the night lights installed on the 3 most important slopes. This implies: the costs for electricity used for the prolonged schedule of the cable transportation and the electricity used for the lights installed on the slopes as well as a supply of staff or the payment of overtime for the resort employees.

This resort uses also groomers during the winter and during the summer some grooming activities were undertaken – clearing the slopes of boulders and smoothing the surfaces to some extent.

Still connected to operational practices – as a consequence of climate changes (lack of snow) the season tends to end one month prior to the usual calendar which ended in April. Between 1999 and 2005 from the 6 years analyzed 5 had the end of the season in March. Another consequence is the reduced number of cable transportation used in December (see fig. 7). From the six years analyzed in four only 2 devices were working in December, in one year 1 device and in one year all 5 devices were working in December, as stated in [19].

7. CONCLUSIONS

The two resorts have undergone little adaptation work with regards to the climatic changes, but still there are the few presented, as the costless ones – not necessarily the most cost-effective, and not so environmentally friendly (the intense use of the slopes within the two-three month season in Straja).

Our suggestions have multiple directions: responsible use of snowmaking devices, especially for the resort of Sinaia, during the last month of the season on the eastern-facing slopes in order to make the exploitation cost-effective (more than half of the ski area is located

on this side); but also for the month of December for a good winter-holiday season for both resorts.

One of the most environmental friendly such adaptation would be de discussed snow-farming in chapter number 5.

Ski conglomerates would be a viable solution since 1/3 of Romania is mountainous and underdeveloped resorts are found all across the Carpathians.

Last suggestion is directed to the government and large companies who should encourage employees to take fractions of their holidays during winter.

8. REFERENCES

- [1] Rixen, C., Veronika Stoeckli, V. & Ammann, W. (2003), Does artificial snow production affect soil and vegetation of ski pistes? A review, *Perspectives in Plant Ecology, evolution and Systematics*, Urban & Fischer Verlag, Vol. 5/4, pp. 219-230;
- [2] Scott, D., McBoyle, G. (2007), Climate change adaptation in the ski industry, *Mitig Adapt Strat Glob Change*, **12**:1411-1431
- [3] National Ski Areas Association (NSAA) (2004) <http://www.nsaa.org>. Accessed September 2004
- [4] National Ski Areas Association (NSAA) (2006), <http://www.nsaa.org/nsaa/2005/04-05-numberhistory.pdf>. Accessed February 2006
- [5] Statistics Canada (2005) Table 361–0002 – summary statistics for arts, entertainment and recreation by North American industry classification system (annual – skiing facilities).
- [6] Lazard A (2002) Ski winter: world flat. *Ski Area Manage* September: 24–27
- [7] KPMG Consulting (2000) Victoria alpine resorts – economic significance study 2000. State of Victoria, Australia. [http://www.arcc.vic.gov.au/documents/Alpine%20Economic%202000%20Full%20report%20\(1356b\).pdf](http://www.arcc.vic.gov.au/documents/Alpine%20Economic%202000%20Full%20report%20(1356b).pdf). Accessed May 2006
- [8] Popescu, F (2007), Climate chance in Romania. Case study the Bucegi Mountains. *Status of Environment and Development. Global Concern*, Salzbug
- [9] Scott D, Wall G, McBoyle G (2005) The evolution of the climate change issue in the tourism sector. n: Hall CM, Higham J (eds) *Tourism, recreation and climate change*. Channelview Press, London
- [10] Velcea v. Şi Savu Al., „Geografia Carpaţilor şi Subcarpaţilor româneşti”, Ed. Didactică şi pedegogică, Bucureşti, 1982,
- [11] Popescu F., (2005) – Graduation Paper: Ski area of Sinaia, West University of Timişoara, 120pp
- [12] Badea L. et altri, 1987, *Geografia României*, vol.III; *Carpaţii Româneşti şi Depresiunea Transilvaniei*, Ed. Academiei RSR, 654 pp
- [13] L’amenagement touristique de la montagne en France, SEATM, 1992
- [14] Romanian National Statistics Bureau, www.insse.ro, Accessed in May 2005.
- [15] Scott D, McBoyle G, Mills B et al (2006) Climate change and the sustainability of ski-based tourism in eastern North America; a reassessment. *J Sustainable Tourism* 14(4):376–398

- [16] Wolfsegger C, Gossling S, Scott D (in press) Climate Change Risk Appraisal in the Austrian Ski Industry. *Tourism Rev Int*
- [17] Horrocks T (2001) Cloud seeding = powder days? <http://www.skinet.com/skinet/news/article/0.12855.323635.00.html>. Accessed 24 January 2006
- [18] Thorne P (2006) World snowdomes report 2006.
- [19] Statistical data of the Straja Ski Resort. County Council of Huedoara, 2006

6. KLIMATSKE PROMENE NA BJELAŠNICI I NJIHOV UTICAJ NA TURIZAM

Mariana Lukić
Filozofski fakultet Pale

Abstract: *Earth climate is constantly changing, and it has always changed. Until the beginning of the industrial revolution, the climate was changing as a result of other natural changes. Nowadays, when we talk about climate changes, we talk about XX century changes, which arised as a result of human activity. The subject of this scientific work are climate changes on mountain of Bjelasnica, which lies in the middle region of Bosnia and Herzegovina, 25 kilometers southwest of Sarajevo. Bjelasnica, together with Jahorina, is the most significant winter tourist destination in BiH, and surely, the climate changes in the latest twenty years have the enormous effect on progress of tourism in this area. In this work, with a view to point up the climate tendency, the most important elements and their changes are processed and shown for these periods: 1931-1960, 1961-1990. i 2000-2008. The last period has duration of eight years, because of impossibility of collecting the more adequate information, but the actual climate changes can be considered on these facts without any problem. By analysis of climate elements during these periods, many climate changes are noticed: increase in temperature, the rise of temperature maximum and decrement of temperature minimum, the decrement of relative air humidity, the decrement of insolation, the decrement of precipitation... This kind of climate changes has a huge effect on winter tourism, which is dominated type of tourism in this region. Warm winters and the decrement of snow in the point when winter season reaches its culmination, are the main problems that occurs in the last few years on the mountain of Bjelasnica.*

Key words: *climate changes, Bjelašnica, tourism*

1. UVOD

Klimatske promene poslednjih decenija postaju jedno od glavnih svetskih pitanja kojem se posvećuje sve veća pažnja. S obzorom na to da klimatske promene bitno utiču na dalji tok razvoja turizma i na kretanje turista, akcenat u radu je stavljen na klimatske promene koje se zapažaju na planini Bjelašnici i na njihov uticaj na turizam ovog prostora.

Planina Bjelašnica pripada dinarskom planinskom sistemu i ima pravac pružanja severozapad - jugoistok. Smeštena je u središnjem delu Bosne i Hercegovine, 25 km jugozapadno od Sarajevske kotline.

Bjelašnica je, kao celina, visoravan, nagnuta od severoistoka prema jugozapadu. Njeni viši grebeni i površi padaju strmim i visokim odsecima u niže zemljište na četiri strane: prema severoistoku, severozapadu, jugozapadu i jugoistoku. Za razvitak reljafa na Bjelašnici od velikog značaja je reka Rakitnica, koja je svojom dubokom dolinom raščlanila Bjelašnicu i odvojila je od planine Visočice. Bjelašnica se prema severozapadu nastavlja na Bitovinju, prema jugoistoku na Treskavicu, a na severoistoku se nastavlja kraška površ Igman [1].

U reljefu Bjelašnice dominiraju glacijalni i kraški oblici reljefa (cirkovi, vrtače, uvale), a teren je uglavnom izgrađen od krečnjaka, dolomita i verfenskih škriljaca.

Ova planina zbog krečnjačkog sastave je uglavnom bezvodna, a izvori se javljaju ispod krečnjaka na ogoličenim škriljcima, uglavnom na nižim nivoima.

U biogeografskom pogledu Bjelašnica je dosta bogata raznim biljnim i životinjskim vrstama. Vegetacija je predstavljena četinarskim šumama koje prelaze u poglele cetinare, a iznad 1900 m su livade i goleti.

2. ANALIZA KLIMATSKIH ELEMENATA BJELAŠNICE

Zbog svog specifičnog geografskog položaja u Dinarskom planinskom sistemu i nadmorske visine Bjelašnica se nalazi pod uticajem dve klime, mediteranske sa juga i kontinentalne sa severa.

Meteorološka stanica na Bjelašnici nalazi se na $\varphi=43^{\circ}42'$; $\lambda=18^{\circ}16'$; Hs=2067, to je ujedno i najviša stalno nastanjena tačka u Bosni i Hercegovini. Radi boljeg osvrta na klimatske promene na Bjelašnici analiziran je period od 1931. do 1960, period od 1961. do 1990. i period od 2000. do 2008. godine. Naravno, u obzir treba uzeti da je poslednji period osmogodišnji, zbog nemogućnosti da se dobiju adekvatniji podaci.

Temperatura vazduha je jedan od najznačajnijih klimatskih elemenata od koga zavise ostali klimatski elementi.

Tabela 1. Srednje mesečne i srednje godišnje temperature vazduha (°C) za periode: 1931-1960, 1961-1990. i 2000-2008. godine za meteorološku stanicu Bjelašnica

Meseci	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Sred.
'31-'60.	-7.4	-6.8	-5.0	-1.3	3.4	7.5	10.2	10.0	7.0	2.4	-1.2	-4.8	1.2
'61-'90.	-6.4	-6.5	-4.4	-1.2	3.8	7.2	9.5	9.6	6.8	2.8	-1.6	-4.9	1.2
'00-'08.	-6.7	-7.0	-4.1	-0.5	5.4	9.0	10.8	10.6	5.4	3.7	-1.7	-5.2	1.6

Izvor: FHMZ Sarajevo

Analizirajući tabelu 1. vidi se da je srednja godišnja temperatura za prva dva perioda ista, odnosno u razdoblju od 60 godina '31-'90. temperatura vazduha se nije bitnije menjala i njena srednja godišnja vrednost iznosila je 1,2°C, dok je za period poslednjih 8 godina primetan porast na 1,6°C, odnosno temperatura je veća za 0,4°C. Najtopliji mesec je jul, ali se takođe primećuje porast temperature najtoplijeg meseca, te se u periodu od '00-'08. srednja mesečna vrednost povećala za 0,6°C u odnosu na prvi period i za 1,3°C više od drugog perioda. Najhladniji mesec u periodu od '31-'60. godine bio je januar sa -7,4°C, dok u druga dva perioda najhladniji mesec je februar.

Tabela 2. Apsolutne maksimalne temperature vazduha (°C) za periode: 1961-1990. i 2000-2008. godine za meteorološku stanicu Bjelašnica

Meseci	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Max.
'61-'90.	5.4	5.3	9.4	13.8	18.2	21.0	23.2	22.0	20.3	15.9	10.8	8.8	23.2
'00-'08.	4.5	5.6	8.7	12.9	18.9	22.4	23.3	24.3	20.5	14.4	14.4	7.0	24.3

Izvor: FHMZ Sarajevo

Period od '61-'90. godine ima temperaturu najhladnijeg meseca za 0,9°C višu od predhodnog perioda, a period od '00-'08. za 0,4°C višu od perioda '31-'60. Najhladnije godišnje doba je zima, međutim primećuje se porast temperature u periodu '61-'90, pa je zima u ovom periodu toplija za 0,4°C u odnosu na druga dva perioda.

Tabela 3. Apsolutne minimalne temperature vazduha (°C) za periode: 1961-1990. i 2000-2008. godine za meteorološku stanicu Bjelašnica

Meseci	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Min.
'61-'90.	-29.2	-26.2	-25.4	-19.0	-11.0	-6.4	-3.0	-3.7	-9.0	-12.2	-19.2	-26.8	-29.2
'00-'08.	-24.7	-22.9	-24.4	-16.7	-6.0	-5.4	-0.5	-2.3	-4.9	-10.1	-15.7	-22.6	-24.7

Izvor: FHMZ Sarajevo

Srednja temperatura proleća u prva dva perioda ima negativne vrednosti, -2,9°C i -1,8°C, a u periodu '00-'08.

ima pozitivnu vrednost, 0,8°C, pa se zaključuje da je proleće u ovom periodu toplije za 2,1°C od perioda '31-'60, a za 1°C od perioda '61-'90. Prateći srednje jesenje temperature za ova tri perioda

primećuje se pad temperatura u ovom godišnjem dobu, od 8,2°C za periodu '31-'60, do 7,4°C za period '00-'08. Najtoplije godišnje doba je leto, a srednja letnja temperatura za period '00-'08. je za 2,5°C veća od temperature za period '31-'60, a za 3,9°C za period '61-'90.

Posmatrajući temperaturne maksimume (tabela 2) za periode '61-'90. i '00-'08. primećuje se porast temperature. U prvom periodu temperaturni maksimum se javlja u mesecu julu i iznosi 23,2°C, a u osmogodišnjem periodu maksimum se javlja u mesecu avgustu i iznosi 24,3°C.

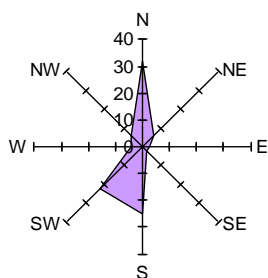
Takođe, i kod apsolutnih minimalnih temperatura vazduha (tabela 3) u datim periodima se primećuje porast temperature, pa se apsolutni minimumi u oba perioda javljaju u januaru, s tim što je u drugom periodu apsolutni minimum manji za 4,5°C.

Pojava mraza može biti u svim mesecima u toku godine, a godišnja suma mraznih dana se smanjuje, pa period '00-'08 ima 12 mraznih dana manje nego period '61-'90 [2].

Porast temperature u zimskom periodu može nepovoljno uticati na zimski turizam, dok porast temperature u letnjem periodu pogoduje razvoju letnjeg turizma na planini.

Vetrovi na Bjelašnici su zastupljeni sa 91,6%, a tišine sa 8,1%. Najdominantniji su vetrovi sa severa 31,6%, zatim sa juga 24,8% i jugozapada 22,3%. Dosta

manju zastupljenost imaju istočni, jugoistočni, zapadni i severozapadni vetrovi [3].

Grafikon 1. Ruža vetrova za meteorološku stanicu Bjelašnica

Vrednost srednje godišnje relativne vlažnosti vazduha smanjuje se od perioda '31-'60 do '00-'08, sa 87% na 80%, odnosno za 7% (tabela 4). Najveću relativnu vlažnost vazduha u prva dva posmatrana perioda ima proleće, u prvom 89%, a u drugom periodu 87%.

Tabela 4. Srednje mesečne i srednja godišnja relativna vlažnost vazduha (%) za periode: 1931-1960, 1961-1990. i 2000-2008. godine za meteorološku stanicu Bjelašnica

Meseci	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Sred.
'31-'60.	88	87	90	90	87	87	82	80	85	88	90	90	87
'61-'90.	85	88	88	88	85	86	82	80	82	83	84	85	85
'00-'08.	82	82	84	82	78	76	74	73	82	80	82	80	80

Izvor: FHMZ Sarajevo

Poslednji osmogodišnji period u tri godišnja doba (zima, proleće, jesen) ima istu maksimalnu relativnu vlažnost vazduha koja iznosi 81,3%, što je za 7,7% manje od prvog perioda.

Tabela 5. Trajanje insolacije u časovima za periode: 1961-1990. i 2000-2008. godine za meteorološku stanicu Bjelašnica

Meseci	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Suma
'61-'90.	87	83	110	127	163	170	232	218	177	149	97	83	1695
'00-'08.	95	89	122	145	181	222	250	240	153	149	91	82	1820

Izvor: FHMZ Sarajevo

Tabela 6. Srednja mesečna i srednja godišnja oblačnost u desetinama za periode: 1961-1990. i 2000-2008. godine za meteorološku stanicu Bjelašnica

Meseci	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Sred.
'61-'90.	7	7	7	7	7	7	5	5	5	6	7	7	6
'00-'08.	7	7	7	7	7	6	5	5	7	6	7	7	6

Izvor: FHMZ Sarajevo

Leto ima najmanju relativnu vlažnost vazduha koja se kreće od 83% za period '31-'60. do 74,3% za period '00-'08.

Insolacija ili trajanje Sunčevog sjaja na Bjelašnici je u porastu, pa posmatrajući tabelu 5. vidi se da period '61-'90. ima godišnju sumu sunčanih časova 1695, dok je za period '00-'08. ona veća za 125 časova. Porast broja sunčanih časova se primećuje i po godišnjim dobima, pa zima u drugom posmatranom periodu ima 4,3 časa više nego u predhodnom periodu, dok je najveća razlika za leto, i iznosi 30,7 časova. Period '61-'90. je imao više sunčanih časova u jesen nego u proleće, dok period '00-'08. ima više sunčanih časova u proleće nego u jesen. Povećanje broja sunčanih časova povoljno se odražava na turizam, kako zimski, tako i letnji.

Oblačnost na Bjelašnici u posmatranim periodima, '61-'90. i '00-'08. (tabela 6), ostala je nepromenjena, pa srednja godišnja oblačnost za oba perioda iznosi 6 desetina. Najmanju oblačnost ima leto, prvi period 5,6 desetina, a drugi 5,3 desetine, što je za 0,3 desetine manje u odnosu na prvi period. Najveću oblačnost ima zima i proleće, kada ona iznosi 7 desetina i jednaka je u oba posmatrana perioda.

Padavine na Bjelašnici u posmatranim periodima (tabela 7) imaju sledeće vrednosti, period '31-'60. 1245 mm, dok naredni periodi imaju manju količinu padavina, '61-'90. ima 1115 mm, a '00-'08. ima 1224 mm, što su zanemarljivo male razlike.

Snežne padavine imaju najveći značaj za turizam na Bjelašnici, s obzirom na to da je Bjelašnica mnogo posećenija zimi nego leti.

Za zimski turizam veoma je bitna količina snežnih padavina, trajanje i visina snežnog pokrivača, od čega zavisi kvalitet zimske sezone i posećenost turista.

Maksimalna visina snega u osmogodišnjem posmatram periodu veća je od predhodnog perioda '61-'90. za 42 cm, i zabeležena je u martu, 345cm. Prvi sneg na Bjelašnici javlja se oko 16. 9, a poslednji 3. 6. Trajanje perioda sa pojavom snega je u proseku 261 dan [2].

Tabela 7. Srednje mesečne i godišnja suma padavina (mm) za periode: 1931-1960, 1961-1990. i 2000-2008. godine za meteorološku stanicu Bjelašnica

Meseci	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Suma
'31-'60.	89	81	82	99	121	126	92	85	119	143	120	88	1245
'61-'90.	78	83	84	80	88	111	84	99	96	118	110	83	1115
'00-'08.	89	88	96	86	80	81	98	108	130	139	134	93	1224

Izvor: FHMZ Sarajevo

vodene mase na Zemlji, povećava se nivo soli u Atlanskom okeanu, češće dolazi do prirodnih katastrofa, širenje pustinja, smanjenje vegetacije, oštećenja ozonskog omotača.

Turizam u velikoj meri zavisi od klimatskih karakteristika prostora, pa je logično da klimatske promene bitno utiču na sve vrste turizma.

Za turističku valorizaciju zimske sezone najznačajniji je broj dana sa snežnim padavinama, visina snežnog pokrivača, kvalitet snega i njegovo trajanje. Za

Srednji broj dana sa snežnim pokrivačem većim od 50 cm u oba posmatrana perioda ima jednaku vrednost. U osmogodišnjem periodu najveći srednji broj dana sa snegom većim od 50 cm ima mart, zatim slede februar, januar i decembar (tabela 8).

Tabela 8. Srednji broj dana sa snežnim pokrivačem ≥ 50 cm za periode: 1961-1990. i 2000-2008. godine za meteorološku stanicu Bjelašnica

Meseci	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Suma
'61-'90.	23	28	25	23	9	0.4				0.1	3	17	128
'00-'08.	23	25	29	23	6						5	17	128

Izvor: FHMZ Sarajevo

normalnu

relaizaciju zimskih aktivnosti potrebna je visina snega iznad 50 cm. Srednji broj dana sa snežnim pokrivačem većim od 50 cm na Bjelašnici se je ostao nepromenjen. Međutim, najveći srednji broj dana sa snežnim padavinama iznad 50 cm u osmogodišnjem periodu ima mart, dok je u predhodnom tridesetogodišnjem periodu imao februar.

Gledano generalno na Bjelašnici padne velika

količina snega, ali poslednjih nekoliko godina sneg

3. UTICAJ KLIMATSKIH PROMENA NA TURIZAM

Klima na Zemlji se oduvek menjala i još uvek se menja. Sve do početka industrijske revolucije klima se menjala kao rezultat promene prirodnih okolnosti. Danas kada govorimo o klimatskim promenama, govorimo o promenama koje se događaju od početka XX veka. Promene klime koje su registrovane predhodnih, kako i one koje se predviđaju za narednih 100 godina, posledica su čovekovih aktivnosti. U poslednjih 100 godina globalna srednja temperatura na Zemlji se povisila za 0,5°C i nije isključeno da se radi o najvećoj brzini globalnih klimatskih promena za poslednjih milion godina.

Klima na Zemlji uslovljena je sve više ljudskim aktivnostima, kojima se menja svremena hemijska kompozicija atmosfere i gradi "efekat staklene bašte". Povećanje koncentracije gasova "efekta staklene bašte" u atmosferi dovodi do globalnog zagrevanja. Najveće negativno dejstvo imaju: ugljen dioksid, metan, azotni oksid, ozon, freoni i vodena para [4].

Globalno zagrevanje Zemljine površine sa sobom nosi niz negativnih posledica: glečeri i polarni lednici se otapaju, raste nivo mora, povećava se intenzitet kruženja

izostaje u jeku sezone, što predstavlja veliki problem. Tako da januar i februar imaju manji broj dana sa snežnim pokrivačem većim od 50 cm nego mart. Ovakva situacija dovodi do pomeranja zimske sezone, koju turisti još uvek ne mogu da prate, jer je vrhunac sezone vezan za godišnje odmomore, paznike i raspuste, koji su u januaru i februaru, pa u vreme kada je na planini najviše snega planina je "prazna".

Za zimsku turističku sezonu veoma je bitna i temperatura vazduha, koja mora pogodovati što dužem zadržavanju snega. Analizirajući klimu Bjelašnice utvrdilo se da je srednja godišnja temperatura u porastu, za 0,4°C više nego što je normalno. Povećanje ukupne godišnje, a naročito zimske temperature vazduha negativno se odražava na zimski turizam. Ekstremno topla zima 2006/2007. godine, za 3,8°C iznad normalne vrednosti (za normalnu vrednost se uzima tridesetogodišnji period), znatno je uticala na smanjenje broja turista. Zatim zima 2007/2008. ima odstupanje od 0,4°C, s tim da januar ove zime ima odstupanje od 1,6°C od normalne vrednosti. Porast temperature vazduha u januaru i februaru, u jeku zimske sezone, dovodi do bržeg otapanja snega i ogoljavanja staza, što se negativno odražava na kretanje turista, kojih je sve

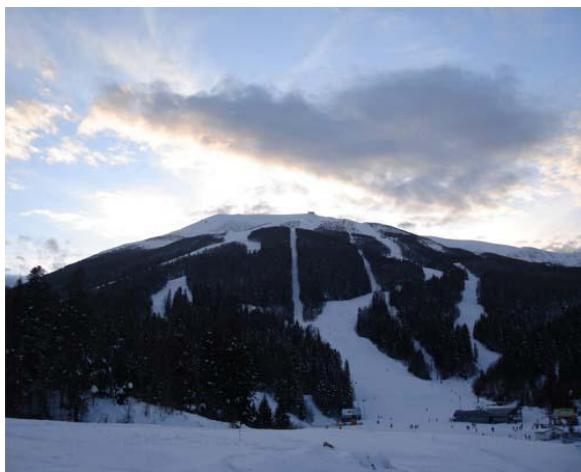
manje na Bjelašnici. Takođe veliki problem predstavljaju nagle promene temperature koje su sve češće.

Porast insolacije u časovima na Bjelašnici se pozitivno odražava na turizam, naročito porast insolacije u zimskom periodu, kada ona pogoduje odvijanju zimskih sportova i poboljšava estetski doživljaj planine.

Oblačnost je klimatski element koji, zajedno sa pojavom magle i vetra, nepovoljno utiče na zimski turizam. Među klimatskim promenama koje pozitivno utiču na zimski turizam Bjelašnice izdvaja se smanjenje dana sa pojavom magle i oblačnost, koja je ostala nepromenjena za periode od 1961. do 1990. i 2000. do 2008.

Prema podacima dobijenim iz Turističke zajednice grada Sarajeva u decembru 2008. godine na Bjelašnici je bilo 25% turista manje nego predhodne godine u istom mesecu, dok je u januaru 2009. broj turista za 11% manji nego u januaru 2008. godine.

Vlasnici turističkih objekata na Bjelašnici nisu ispunili svoja očekivanja, pa u hotelu Maršal u decembru 2008. i januaru 2009. godine je zabeleženo oko 10% manje gostiju nego predhodne zime, a kao uzrok tome

Slika 1. Bjelašnica

navode loše vremenske prilike, nepovoljne za skijanje i ostale zimske sportove.

Poslednjih nekoliko zimskih sezona na Bjelašnici nije ispunilo očekivanja, pa se sve više razmišlja o boljem organizovanju letnje ponude na ovoj planini i razvoju kongresnog i seoskog turizma. Upravo se mogućnost razvoja letnjeg turizma na Bjelašnici ogleda u klimatskih promenama koje se uočavaju u nekoliko poslednjih letnjih perioda. Letnje vrednosti klimatskih elemenata u osmogodišnjem periodu ogledaju se u porastu temperature vazduha za 3,9°C u odnosu na period od 1961. do 1990. godine, porast maksimalne i smanjenje minimalnih mesečnih temperatura vazduha, smanjenje

relativne vlažnosti vazduha, porast insolacije u časovima za 30,7h, smanjenje oblačnosti i padavina. Ovakav trend klimatskih promena pogoduje poboljšanju letnje sezone i može privući veći broj turista tokom letnjih meseci.

Slika 2. Vertikalni prevoz i skijaške staze na Bjelašnici

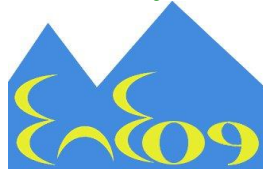
4. ZAKLJUČAK

Analizirajući klimu Bjelašnice primećuju se odstupanja vrednosti pojedinih klimatskih elemenata u odnosu na normalne vrednosti koje su karakteristične za ovu planinu (vrednosti tridesetogodišnjeg perioda). Iako se na Bjelašnici za sada ne dešavaju drastične klimatske promene, ipak se beleži njihov negativan uticaj na zimski turizam koji se ogleda u pomeranju zimske sezone i smanjenju broja turista. Međutim, zabeležene promene klime povoljno utiču na mogućnost razvoja letnjeg turizma, što se vidi kao alternativa u slučaju daljeg slabljenja zimske sezone. Ali da bi letnja sezona postala dovoljno jaka i omogućila značajniji priliv turista potrebno je mnogo ulaganja u infrastrukturu i edukaciju radnika.

Ako bi se u budućnosti nastavio ovakav trend klimatskih promena Bjelašnica bi se mogla susresti sa veoma teškim uslovima za održanje zimske sezone, a to bi sa sobom donelo niz posledica, kao što su smanjenje prihoda od turizma i stvarnje viška radne snage.

5. REFERENCE

- [1] B. Milojević, "Visoke planine u našoj kraljevini", Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1937. (in serbian)
- [2] Podaci dobijeni iz Federalnog hidrometeorološkog zavoda Sarajevo
- [3] Lj. Mihić, "Jahorina i Trebević", Skupština opština Pale i Vojna ustanova Romanija, Pale, 1987. (in serbian)
- [4] M. Pecelj, "Klimatske promene i efekat staklene bašte", Republički pedagoški zavod Banja Luka, Beograd, 2000. (in serbian)

7. KLIMATSKE PROMENE I TURIZAM U STRATEŠKIM DOKUMENTIMA

dr Dragoljub Todić
Snežana Petrović
Megatrend Univerzitet, Beograd

Abstract: U radu se analiziraju rešenja sadržana u strateškim dokumentima Republike Srbije (Prostorni plan Republike Srbije, Nacionalna strategija održivog razvoja, Strategija razvoja turizma, Nacionalni programa za integraciju u EU, itd) sa stanovišta odnosa prema pitanju klimatskih promena i turizma. Ukazuje se na opšti međunarodno-pravni okvir relevantan za razumevanje problema klimatskih promena, kao i prava i obaveze država. Rrazmatra se pitanje definisanja pojedinih rešenja u nacionalnim strateškim dokumentima u kontekstu ciljeva u oblasti klimatskih promena, odnosno turizma.

Ključne reči: Klimatske promene, Turizam, Strategija, Životna sredina

Abstract: In this paper authors analyze provisions contained in the relevant strategic documents of the Republic of Serbia (Spatial Plan of the Republic of Serbia, National Sustainable Development Strategy, Serbian Tourism Development Strategy, National Programme for Integration with the European Union, etc) in the context of climate change and tourism. General international-law framework relevant for climate change, as well as rights and duties of states, has been indicated. The issue of definition of the national strategic documents' provisions has been discussed from the point of the objectives in the field of climate change and tourism.

Key words: Climate change, Tourism, Strategy, Environment

1. UVOD

Zbog globalnih implikacija i kompleksnosti problema klimatskih promena sagledavanje mesta i značaja koji im se pridaje u nacionalnoj politici pretpostavlja uvažavanje različitih kriterijuma i metodoloških postupaka. Analiza rešenja koja su

sadržana u strateškim dokumentima¹², naročito onima koji determinišu aktivnosti u različitim sektorskim politikama od značaja za klimatske promene,¹³ samo je jedan od mogućih okvirnih pristupa ovim pitanjima. Na taj način se otvara mogućnost sagledavanja pojedinih sistemskih aspekata suočavanja sa problemima klimatskih problema, odnosno, mogućnost sagledavanja konceptijsko-institucionalnih dimenzija ovog problema i odnosa sa pojedinim sektorima. Imajući to u vidu polazna teza, koja se rezmatra u ovom radu, je da strateška opredelenja Republike Srbije definisana u različitim strateškim dokumentima od značaja za oblast klimatskih promena i turizma nisu na adekvatan način usklađena po različitim kriterijumima a pre svega polazeći od činjenice da je Republika Srbija strana ugovornica Okvirne konvencije UN o promeni klime [2], Kjoto protokola uz Okvirnu konvenciju [3] kao i više drugih relevantnih međunarodnih ugovora koji se posredno odnose na klimatske promene. To bi dalje moglo da utiče i na pitanje međusobne (ne)usaglašenosti projektovanih ciljeva, instrumenata, itd. između rešenja sadržanih u različitim strateškim dokumentima Republike Srbije, za šta je potrebna znatno detaljnija i metološki usaglašena analiza.¹⁴

¹² Pri tom bi trebalo imati u vidu i to da je širi formalizovan aspekt strateškog planiranja od značaja za oblast životne sredine institucionalizovan na specifičan način i kroz proceduru strateške procene uticaja definisanu Zakonom o strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu [1].

¹³ Pored strateških dokumenata koji su ovde spomenuti detaljnija analiza bi morala obuhvatati i čitav niz drugih strateških dokumenata u različitim oblastima (Strategija energetike, Strategija regionalnog razvoja, Strategija javnog zdravlja, Strategija razvoja obrazovanja, Strategija razvoja poljoprivrede, Strategija razvoja šumarstva, itd.

¹⁴ Za jedan mogući i vrlo interesantan primer strateškog analiziranja videti [4].

2. MEĐUNARODNO-PRAVNI OKVIRI U OBLASTI KLIMATSKIH PROMENA

Za potpunije razumevanje mesta koje klimatske promene, kao globalni problem, imaju u strateškim dokumentima Republike Srbije neophodno je prethodno imati u vidu čitav set međunarodno-pravnih instrumenata u oblasti životne sredine [5] a posebno onih kojima se međunarodna zajednica u celini određuje prema ovom pitanju. Pitanja vezana sa promenu klime, kao globalni problem, u međunarodnom pravu su stavljena na dnevni red ozbiljnijih rasprava tek u poslednjoj fazi njegovog razvoja. Osnovni međunarodni ugovor koji reguliše ova pitanja je Okvirna konvencija UN o promeni klime iz 1992. godine¹⁵ i Kjoto protokol uz Okvirnu konvenciju UN o promeni klime kojim je učinjen pokušaj da se opšte obaveze (i prava) iz Okvirne konvencije delimično konkretizuju i učine operativnim. Takođe, za oblast klimatskih promena relevantno je i više drugih međunarodnih ugovora među kojima najveći značaj ima Bečka konvencija o zaštiti ozonskog omotača sa Montrealskim protokolom o supstancama koje oštećuju ozonski omotač, sa nekoliko amandmana. Zbog složenosti problema u vezi sa klimom za celovitije razumevanje međunarodnopravnih aspekata neophodno je voditi računa i o brojnim drugim međunarodnim ugovorima globalnog i regionalnog karaktera koji se odnose na zaštitu atmosfere, zaštitu i upravljanje vodnim resursima, zaštitu biodiverziteta, dezertifikaciju, oblast energetike, upravljanje otpadom, upravljanje opasnim hemikalijama, itd. [6] Polazeći od koncepta da su za promene klime glavni "krivac" antropogeni faktori u međunarodnom pravu su definisani strateški ciljevi (stabilizacija koncentracije gasova staklene bašte u atmosferi), utvrđeni osnovni principi delovanja (princip zajedničke ali izdiferencirane odgovornosti, princip predostrožnosti, princip integralnosti mera zaštite klimatskog sistema, princip saradnje u unapređivanju izgradnje otvorenog međunarodnog ekonomskog sistema), utvrđene različite obaveze (i prava) država članica (Aneks 1, Aneks 2), i neki instrumenti za ostvarivanje definisanih ciljeva (mehanizam čistog razvoja, zajednička ulaganja, trgovina emisijama, itd).

3. KLIMATSKIE PROMENE I TURIZAM U STRATEŠKIM DOKUMENTIMA REPUBLIKE SRBIJE

3.1. Prostorni plan Republike Srbije

¹⁵ Konvencija utvrđuje opšte obaveze država članica uključujući i one koje se tiču različitih sektora privrede kao što su: energetika, transport, industrija, poljoprivreda, šumarstvo i sektori za zbrinjavanje otpada (Čl. 4. 1.c). Turizam se ekspliktino ne spominje.

Prostorni plan Republike Srbije [7] ne određuje se prema pitanju klimatskih promena ni na jedan poseban način iako se „klimatski faktori“ spominju i to uglavnom u delu koji se odnosi na ruralni deo prostora.¹⁶ Ipak, u delu Prostornog plana koji se odnosi na „turizam i zaštitu životne sredine, prirodne i kulturne baštine“ postoji više definisanih ciljeva u okviru kojih se različiti aspekti pitanja klimatskih promena mogu sasvim jasno identifikovati (kvalitetna životna sredina, čist vazduh; racionalno korišćenje prirodnih resursa, a naročito obnovljivih ili delimično obnovljivih; bolje iskorišćavanje sirovina i energije, itd.¹⁷

¹⁶ PLAN, INAČE, SADRŽI I DEO KOJI SE ODNOSI NA „NOVE I OBNOVLJIVE IZVORE ENERGIJE“, ENERGETIKU, ITD.

¹⁷ Treba imati u vidu da se priprema Strategija prostornog razvoja Republike Srbije i da je završena prva faza i pripremljen materijal pod radnim nazivom „Vizija, ciljevi i koncepcija prostornog razvoja Republike Srbije“. U „oceni prostornog razvoja Srbije“ polazi se od stava da su faktori teritorijalnog kapitala, između ostalog: geostrateški, prirodni resursi, klima i kvalitet životne sredine, zajedno sa „ekonomskom strukturom i razvijenošću tehničke infrastrukture, ljudskim resursima, kvalitetom života i kulturnim nasleđem. U delu koji se odnosi na prirodne resurse i životnu sredinu klimatske promene se spominju jedino u kontekstu „faktora koji ograničavaju i ugrožavaju trajno i racionalno višenamensko korišćenje šuma i ukupnih bioloških potencijala“ (8; str. 22). Na neke obaveze koje Srbija ima po osnovu članstva u Okvirnoj konvenciji UN o klimatskim promenama, Bečkoj konvenciji, kao i amandmanskog potpisnika i Kjoto protokola podseća se u delu koji se odnosi na kvalitet vazduha (tačka 25) (8; str. 25-26). Devastiranje predela prirodnim nepogodama i klimatskim promenama jedna je od karakteristika celokupne teritorije Srbije u delu koji se odnosi na „predele i kulturno nasleđe“ [8; str.35]. Inače, osnovni ciljevi „uspešnog prostornog razvoja“ Srbije uključuju i: „prostorno-funkcionalnu integrisanost u okruženje“, održivu životnu sredinu, zaštićeno, uređeno i održivo korišćeno prirodno i kulturno nasleđe, itd. Razvoj projekata prema merilima evropskih i nacionalnih fondova podrazumeva „jasnu i konstantnu politiku i legislativu“ a okvir za definisanje projekata predstavljaju teme životne sredine, zaštite i povezivanja prirodne i kulturne baštine, tehničke infrastrukture i saobraćaja, poljoprivrede, turizma i dr. [8; str. 54]. Dokumentom se predviđa da će posebnim programima „pažnja biti posvećena smanjenju uticaja na klimatske promene usled prekomernog zagrevanja i ispuštanja gasova koji ugrožavaju ozonski omotač. Angažovanje alternativnih, obnovljivih izvora energije (geotermalna energija, sunčeva energija, vetroenergija) će u tome imati posebnu ulogu u pojedinim delovima Srbije gde za to postoje uslovi (tačka 117), [8; str. 72]. Kada je u pitanju turizam, u ovom dokumentu se konstatuje da je kao osnova za njegovu izradu poslužila, između ostalog, i Strategija razvoja turizma. Turizam se posebno spominje i u delu koji se odnosi na biodiverzitet (t. 119), uređenje kulturne baštine i predela (t.123) kao i razvojnim mogućnostima regiona pojedinačno.

3.2. Nacionalna strategija održivog razvoja Republike Srbije

Nacionalna strategija održivog razvoja Republike Srbije u V delu („Životna sredina i prirodni resursi“) sadrži poseban odeljak koji se odnosi na „faktore rizika po životnu sredinu“ u okviru čega se „klimatske promene i zaštita ozonskog omotača“ posebno razmatraju.¹⁸ Sektorski ciljevi u ovoj oblasti obuhvataju sledeće: 1) usklađivanje nacionalnih propisa iz oblasti klimatskih promena i oštećenja ozonskog omotača s propisima EU; 2) prilagođavanje postojećih institucija potrebama aktivnog sprovođenja politike zaštite klime i ispunjavanje obaveza iz međunarodnih ugovora (UNFCCC, Kjoto protokola i dr.); 3) prilagođavanje privrednih subjekata u sektorima energetike, industrije, transporta, poljoprivrede i šumarstva, komunalno-stambene delatnosti politici zaštite klime i ispunjavanje međunarodnih ugovora; 4) izradu akcionog plana adaptacije privrednih sektora na klimatske promene; 5) koncipiranje, razradu i primenu adekvatnog odgovora zdravstvenog sistema na posledice globalnih klimatskih promena. Pored toga, ciljevi u vezi sa klimatskim promenama su eksplicitno formulisani i u delu koji se odnosi na energetiku¹⁹

U VI delu Strategije (koji se odnosi na Institucionalni okvir) predviđa se značajna uloga različitih institucija, među kojima se spominje i Nacionalni centar za klimatske promene, „koji je nedavno formiran u Republičkom hidrometeorološkom zavodu s namerom da brzo preraste u podregionalni centar za klimatske promene za jugoistočnu Evropu.“ [9; str. 106]

Turizam²⁰ se u Nacionalnoj strategiji održivog razvoja sagledava u posebnom delu koji se odnosi na „uticaj ekonomskih sektora na životnu sredinu“ (tačka 3.7) [9; str. 102-103]. U tom smislu ciljevi održivog razvoja turizma obuhvataju: 1) poboljšanje smeštajnih kapaciteta; razvijanje turističkog sistema kvaliteta i sistema zaštite potrošača; 2) razvijanje turističkog informacionog sistema (informativni centri, brošure, imidž, pozicioniranje itd.); 3) razvijanje dodatne turističke ponude uz postizanje ekonomske isplativosti i lokalnog prosperiteta (trgovina,

18 Pored, otpada, hemikalija, udesa, jonizujućeg i nejonizujućeg zračenja, buke, i prirodnih katastrofa.

19 To su 5, 6 i 7 cilj: usvajanje i primenu međunarodnih ugovora koji se odnose na zagađenje vazduha, klimatske promene i oštećenje ozonskog omotača; podsticanje racionalnog korišćenja prirodnih resursa, smanjenje emisije zagađujućih materija u vazduh, smanjenje nastajanja i veće iskorišćenje otpada; smanjenje rizika od zagađenja vazduha i oštećenja ozonskog omotača [9; str. 94];

20 Inače, u uvodu Nacionalne strategije se konstatuje da je dokument usklađen sa Strategijom razvoja turizma Republike Srbije („Službeni glasnik RS“, broj 91/06); [9; str. 9]

gastonomija, ugostiteljstvo, aktivnosti, putničke agencije itd.) čime će se otvoriti nova radna mesta, uz najveće moguće očuvanje kulturnog bogatstva i prirodne raznovrsnosti; 4) utvrđivanje i otklanjanje aktuelnih i potencijalnih konflikata između turizma i drugih aktivnosti vezanih za korišćenje resursa.

3.3. Strategija razvoja turizma Republike Srbije

Strategija razvoja turizma Republike Srbije [10] ne spominje posebno pitanja klimatskih promena iako se oblast životne sredine direktno i posredstvom drugih kategorija i formulacija spominje na nekoliko mesta i u različitim kontekstima. Verovatno je da najveći značaj za izvođenje zaključka o tome kako se problemi životne sredine²¹ razumeju u Strategiji razvoja turizma ima strateško određenje u odnosu na pojam „održivog korišćenja prirode i kulturnog nasleđa“.

Stateška opredelenja su zasnovana na proceni da Republika Srbija danas ima „komparativne prednosti u turizmu, jer poseduje raznovrsnu strukturu turističke ponude, nalazi se u blizini tradicionalnih i novih turističkih tržišta, ima dugu istoriju i opštu prepoznatljivost, očuvane prirodne resurse, srazmerno dobre komunikacije i poseduje veliki ljudski potencijal (aut. pod)²² (10, str. 2). Odabrana turistička vizija treba svetlu da predstavi Republiku Srbiju kao zemlju koja, između ostalog, „ceni i koja je maksimalno posvećena očuvanju i zaštiti svih svojih prirodnih i kulturnih blaga“ (10, str. 9);

21 „Životna sredina jeste skup prirodnih i stvorenih vrednosti čiji kompleksni međusobni odnosi čine okruženje, odnosno prostor i uslove za život“ (Član 3. t. 1 Zakona o zaštiti životne sredine („Službeni glasnik RS“, br. 135/04); „Prirodne vrednosti jesu prirodna bogatstva koja čine: vazduh, voda, zemljište, šume, geološki resursi, biljni i životinjski svet“ (Član 3. t.3);

22 Slično kao i u delu koji se odnosi na „Viziju turizma Republike Srbije“ i gde se sugerise „oslonac na strateške prednosti“. „Republika Srbija dugoročno svoju konkurentnost u turizmu mora da gradi na sledećim strateškim prednostima, 1. ljudskom potencijalu; 2. geostrateškom položaju koji obezbeđuju Republici Srbiji i Beogradu centralno mesto u saobraćajnim tokovima Evrope; 3. prirodnim potencijalima, pre svega u pogledu podzemnih i nadzemnih voda, koji Republici Srbiji daje snažnu osnovu za rekreaciju u budućnosti; 4. očuvanju potencijala planina, šuma i ruralnih područja, kao izvora za kreiranje novih proizvoda i inovacija u turizmu; 5. bogatom arheološkom i arhitektonskom nasleđu s naglaskom na manastire, istorijske gradove i tradicionalno graditeljstvo što daje Republici Srbiji jake argumente za afirmaciju i prezentaciju kao destinacije s vrednom istorijskom i kulturnom baštinom; 6. duhovnog stvaralaštva i sklonosti festivalima, slavljinama i drugim manifestacijama i događajima, što obezbeđuje Republici Srbiji mogućnost predstavljanja sopstvenog stila življenja (10, str. 8). -Videti i deo koji se odnosi na „Viziju razvoja turizma do 2015 gde se, u vezi sa prirodom, posebno naglašavaju potencijali Zapadne i Istočne Srbije (10, str.9)

U delu koji se odnosi na „model rasta“ predviđa se da „Stanje i bitne karakteristike turističkog sektora Republike Srbije u 2015. godini, nezavisno od toga da li je reč o umerenoj ili ambicioznoj projekciji rasta“, obuhvataju, između ostalog: „nekoliko tematskih parkova, inspirisanih bilo prirodnim atrakcijama, bilo kulturom i duhovnim nasleđem zemlje“ (tačka 16) (10, str. 18);

U proceni mogućnosti turizma Srbije u odnosu na kretanja u svetskom turizmu polazi se od procene da „realne mogućnosti za turizam Republike Srbije proizilaze iz“, inter alia, „potencijala turističkih proizvoda“, tj. „mogućnosti Republike Srbije u proizvodima povezanim s korišćenjem prirode i ekoturizma, zdravljem, aktivnostima specijalnih interesa, ruralnim i kulturnim turizmom, rečnim krstarenjem (cruisingom), kao i poslovnim turizmom i MICE“²³ (aut.pod); (10; str. 3). Takođe, „realne mogućnosti“ se vide i u delu koji se odnosi na „*Promenu u profilu turista*“.²⁴

U delu koji se odnosi na „strateške nedostatke“ konstatuje se da je „usled nedovoljne saradnje i koordinacije između ministarstava i relevantnih interesnih grupa u turizmu Republike Srbije, još uvek nedovoljno artikulirana i uspostavljena prostorno-urbanistička regulativa većine sadašnjih i potencijalnih turističkih destinacija i centara, nedovoljna zaštita i održavanje glavnih nacionalnih, prirodnih i kulturnih resursa/atrakcija, ilegalna gradnja, kao i neprimenjivanje zakona, kontrole i kaznene politike kod incidenata na području životne sredine (divlje deponije) (aut. pod).²⁵ (10; str. 6-7).

Kada je u pitanju investiciona strategija Republike Srbije preporučuje se da se ona do 2015 godine usmeri, „nezavisno o kojem je klasteru reč“ na, između ostalog, „razvoj nove smeštajne ponude prema konceptu održivog razvoja, nezavisno od toga da li je reč o projektima razvoja i kreiranja novih/inovativnih turističkih proizvoda (golf, panonska destinacija, planinska destinacija itd.) ili je reč o velikim „probojnim“ („breakthrough“)

²³ „MICE“ - skupovi, turizam vezan za posebna interesovanja, kongresi, izložbe.

²⁴ Konstatuje se da „svi ključni trendovi na polju promene profila turista u budućnosti, takođe idu u korist Republike Srbije. Posebno je reč o trendovima prema obrazovanim posetiocima u potrazi za autentičnim iskustvima, kao i aktivnim turistima zainteresovanim za kulturu i prirodne resurse destinacija u koje putuju. U tom pravcu idu i funkcionalni trendovi, kao što su više putovanja tokom godine i izražen osećaj za novac i napor“ (10, str. 3)

²⁵ U sumiranju „strateških nedostataka“ ipak se konstatuje da „Republika Srbija sasvim sigurno može da preuzme odgovornost za izgradnju sopstvenih prepoznatljivih kompetencija u turizmu, nudeći svetu različite turističke proizvode, koji kombinuju atraktivne prirodne, istorijske i socijalne elemente kojima okruženje obiluje. Sve to mora biti povezano s prepoznatljivim srpskim životnim stilom koji se najbolje može doživeti u kulturnom okruženju prijateljski nastrojenih ljudi“ (10, str.7).

projektima kojima se, u saradnji sa državom (na principima javno-privatnog partnerstva), turistički otvaraju dosad potpuno neotkrivena i/ili nedovoljno valorizovana područja (nacionalni parkovi, parkovi prirode, arheološki parkovi, kompleksi ruralnog i industrijskog nasleđa, planinski masivi i sl.)“ (tačka 2), (10, str. 28].;

Životna sredina se posebno spominje u delu koji se odnosi na „sistem podsticaja“ (tačka 14.3) gde se preporučuje da se direktna državna ulaganja ograniče na „relativno mali broj velikih kapitalnih projekata, naročito onih koji su direktno zavisni/ povezani s razvojem nove kapitalne infrastrukture (konverzije devastiranog urbanog tkiva, urbana rehabilitacija banjskih mesta, zaštita životne sredine, zaštita istorijskih spomenika i baštine i sl.)“ (10; str. 32). U istom delu se sugeriše da od „kvazi-fiskalnih mera podsticaja najveći značaj bi trebalo da ima sistem subvencionisanih kamatnih stopa, za koji odgovornost treba da preuzme državna investiciona razvojna banka, dok kroz sistem povoljnih koncesionih ugovora treba stimulisati kako privatne inicijative povezane a potrebom velikih ulaganja u razvoj infrastrukture, tako i projekte povezane sa održivim razvojem, očuvanjem životne sredine i kulturne baštine.“

Interesantno je da su među definisanim ciljevima razvoja turizma životna sredina, odnosno ciljevi u vezi sa životnom sredinom, definisani jedino ciljevi koji se odnose na „obezbeđenje dugoročne zaštite i integrisanog upravljanja prirodnim i kulturnim resursima, što je u interesu održivog razvoja turizma“ (cilj br. 3);²⁶

3.4. Nacionalnom programu za integraciju u EU

Nacionalni program za integraciju u EU ne sadrži poseban deo o turizmu dok kvalitet vazduha i klimatske promene predstavljaju posebnu glavu u ovom dokumentu (11; str. 626-634). Definisane prioritetne aktivnosti u vezi sa klimatskim promenama nisu formulisane na način da su dovedene u bilo kakvu eksplicitnu vezu sa turizmom. Najznačajnijim bi se mogli smatrati ciljevi koji se tiču izrade Prve nacionalne komunikacije, izrada Nacionalne strategije za uključivanje Republike Srbije u Mehanizam čistog razvoja u okviru Kjoto protokola i izrada Nacionalnog programa za klimatske promene (11; str. 627). Međutim u delu Strategije koji se odnosi na „zaštitu prirode“ Nacionalni program, kao jedan od prioriteta, predviđa i „razvoj održivog turizma, ekoturizma i organske poljoprivrede“ (11; str. 657)

²⁶ Slično i u uvodnom delu gde se „obezbeđenje zaštite i održivog korišćenja prirode i kulturnog nasleđa kao resursa za razvoj turizma“ vidi kao neka vrsta sporednog cilja koji Republika Srbija treba da ostvari (Uvod, alineja 3).

3.5. Nacionalni program zaštite životne sredine (predlog)

Određenje spram pitanja klimatskih promena Nacionalni program zaštite životne sredine daje u delu koji se odnosi na „vazduh i klimatske promene“ (tačka 4.2). Za poseban kratkoročni cilj predviđena je izrada Nacionalnog programa koji se odnosi na klimatske promene do 2007. godine (12; str. 54) a za “kontinuiran” cilj usvojanje i implementacija međunarodnih sporazuma koji se odnose na zaštitu vazduha, klimatske promene i zaštitu ozonskog omotača. Među pritiscima na prirodu i biodiverzitet posebno se spominju “uticaji nekontrolisanog razvoja turizma”²⁷, pored nelegalne i neplanske gradnje, saobraćaja i šumarskih delatnosti u zaštićenim prirodnim dobrima.

Kao “kontinuiran” cilj utvrđuje se i unapređenje sistema upravljanja zaštićenim prirodnim dobrima od nacionalnog i međunarodnog značaja (uključujući informacioni sistem, nadzor nad ekonomskim aktivnostima i turizmom, implementacija programa zaštite i razvoja, usaglašavanje kompetencija itd.) (12; str. 55).

U delu koji se odnosi na “kratkoročne mere za institucionalni okvir” ukazuje se na potrebu jačanja kapaciteta u svim ministarstvima za integraciju pitanja zaštite životne sredine u sektorske politike, radi integrisanja sa drugim sektorskim politikama, naročito energetsom, industrijskom, poljoprivrednom i saobraćajnom politikom, politikom privatizacije, turizma itd. (12; str. 85). Srednjoročne mere u oblasti obrazovanja i javne svesti obuhvataju “intenzivan rad na podizanju svesti i razvijanju ekološke kulture svih kategorija stanovništva, a posebno za primarnu selekciju komunalnog otpada i turizam, posebno u zaštićenim prirodnim dobrima (12; str.98).

4. ZAKLJUČAK

Osim činjenice da Republika Srbija još uvek nije usvojila ključne planske dokumente koji neposredno proizilaze iz obaveza utvrđenih Okvirnom konvencijom o klimatskim promenama i Kjoto protokolom, može se konstatovati da već usvojeni strateški dokumenti sadrže relativno skromno i uopšteno određenje prema pitanju klimatskih promena. Izuzetak, do izvesne mere, predstavljaju rešenja sadržana u Nacionalnoj strategiji održivog razvoja i Nacionalnom programu zaštite životne sredine. To znači da turizam nije eksplicitno definisan kao značajan činilac koji doprinosi problemima u vezi

sa klimatskim promenama slično kao što strateški dokumenti ne upućuju na klimatske promene kao činilac nacionalne politike u oblasti turizma. Ipak, strateški dokumenti na različite načine sadrže solidno utemeljenje za posredno izvlačenje zaključaka o odnosima između ovih pitanja u kontekstu problema životne sredine uopšte, održivog razvoja, održivog korišćenja prirodnih resursa, održivog turizma, itd.

5. REFERENCE

- [1] ZAKON O STRATEŠKOJ PROCENI UTICAJA NA ŽIVOTNU SREDINU („SLUŽBENI GLASNIK RS“, BR. 135/04)
- [2] [OKVIRNA KONVENCIJA UN O PROMENI KLIME („SLUŽBENI LIST SRJ – MEĐUNARODNI UGOVORI“, BR. 2/97)
- [3] KJOTO PROTOKOL UZ OKVIRNU KONVENCIJU UN O PROMENI KLIME („SLUŽBENI GLASNIK RS“, BR. 88/07)
- [4] J. Bajec, Milutinović, S., Ilić, M., *Izveštaj Tima za analizu strateških dokumenata Vlade Republike Srbije (2002-2005)*, <http://www.odrzivi-razvoj.gov.rs/assets/download/Strategija%20odrzivog%20razvoja%20-%20Review%20izvestaj.pdf>
- [5] *Register of International Treaties and Other Agreements in the Field of the Environment*, UNEP/Env.Law/2005/3, UNEP, Nairobi, 2005.
- [6] D. TODIĆ, *SAVREMENA POLITIKA I PRAVO ŽIVOTNE SREDINE*, MEGATREND UNIVERZITET, BEOGRAD, 2008.
- [7] Prostorni plan Republike Srbije („Službeni glasnik RS“, br. 13/96)
- [8] Vizija, ciljevi i koncepcija prostornog razvoja Republike Srbije“ <http://www.rapp.sr.gov.yu/index.php?idstr=106>
- [9] *Nacionalna strategija održivog razvoja*, Vlada Republike Srbije, Beograd, 2008.
- [10] *Strategija razvoja turizma Republike Srbije Srbije* („Službeni glasnik RS“, broj 91/06);
- [11] *Nacionalni program za integraciju u Evropsku uniju (NPI)*, Vlada Republike Srbije, Beograd, 2008. (<http://www.seio.sr.gov.yu/code/navigate.asp?Id=2>), str. 672.
- [12] Nacionalni program zaštite životne sredine (predlog), Beograd, 2006

²⁷ Inače, turizmu je posvećen poseban deo 6.7.2. Konstatuje se da turizam ima veliki interes da održi kvalitet životne sredine na visokom nivou, jer je to njegov ključni resurs, tako da je čista i zdrava životna sredina vrlo važna pretpostavka uspešnog razvoja turizma. (10; str. 46)

8. KLIMATSKE PROMENE, ZELENA INFRASTRUKTURA I TURIZAM

Nebojša Anastasijević, Vesna Anastasijević, Aleksandar Bobić
Univerzitet u Beogradu, Šumarski fakultet, Odsek za pejzažnu arhitekturu i hortikulturu
University in Belgrade, Faculty of Forestry, Department for Landscape Architecture and Horticulture

Abstract: *There is no doubt that climate change, as it seems, becomes ever more a part of our everyday life, altering established habits that used to rule over tourist economy world wide. Rapid seasonal changes, extreme temperatures in summer/winter months traditionally favorable for tourist travel, or quality modification of Sun radiation due to ozone layer depletion, shifted the travelers' interest towards destinations perhaps less attractive or exclusive, but more secure and picturesque. Such are green zones worldwide, from rain forests and large national parks to recreation green areas near large cities or specialized green zones around historical complexes and cultural centers in the very city. These have surely become a lot more attractive and desirable tourist destinations today than before. Furthermore, their ecological, aesthetic, and psychological value, absolutely the highest in comparison to the rest of the open space structural elements, can make them potentially the most valuable tourist attractions on planetary scale. Paper stresses the crucial significance for Serbian tourism as well to do everything necessary to profoundly study, classify and regard green infrastructure of ours as exceptionally valuable tourist potential.*

Key words: *Climate Change, Green Infrastructure, Sustainable Tourism*

1. UVOD

Pod zelenom infrastrukturu uglavnom se podrazumevaju slobodne, otvorene površine na planeti koje karakteriše izrazito prisustvo biljaka, od onih nastalih prirodnim procesima, bez učešća ili neposrednog učešća čoveka, do onih koje je u nastojanju da poboljša kvalitet urbanog života čovek sagradio sa željom da uspori ili preokrene procese konstantne degradacije životnog okruženja. Različite vrste i oblici zelenih površina na taj način postale su u celini posmatrano specifična zelena mreža koja se prostire preko čitavog kopna, prožimajući sa izuzetkom ledenih oblasti i pustinja gotovo sve

prostore u kojima čovek obitava ili ih na različite načine koristi [1]. Iako su ukupna površina ove karakteristične strukturne komponente planete i danas kontinuirano smanjene, pre svega krčenjem moćnih šumskih površina Amazonije, primetno je sve organizovanije nastojanje da se procesi uništavanja šumskih područja drže pod strožom kontrolom, pa i da se sasvim zaustave. Valja ovde istaći da se i pored ozbiljnih napora u ovim nastojanjima zasad ne postižu ohrabrujući uspesi. Istovremeno, kad je o drugim zelenim površinama reč, naročito onim uz velike gradove ili u samim gradovima, sasvim je preovladalo shvatanje da se njima mora obezbediti i potreban prostor i stalni stručni menadžment kako bi svaka od njih zaista i pružila sve one (potencijalne) koristi zbog kojih se ovom obliku uređivanja urbanog prostora i pridaje tako veliki značaj.

Priroda našeg sveta sama po sebi pruža osnovna objašnjenja razloga zbog kojih se zelenim površinama pridaje velika važnost u savremenom svetu, tako velika da se o njihovim stvarnim ekološkim i psihološkim potencijalima uglavnom ne polemizuje. Opšti konsenzus kad je reč o funkcijama zelenila nije, međutim, dovoljan da se istovremeno stvarno i podrazumevaju koristi koje elementi zelene infrastrukture pružaju čoveku dodatnim neposrednijim i direktnijim funkcijama. I najjednostavniji primeri govore o tome vrlo rečito. U razmatranju koristi od uspostavljanja modernog šoping mola ili garaže s jedne i gradskog parka s druge strane, ova potonja površina vrlo često će na žalost biti tretirana kao zona nešto manjeg značaja, kao zona "indirektne važnosti", pošto se bez zelenila ipak može, a u borbi za svaki dinar ima mnogo više neposredne koristi od ubiranja poreza, nego od prilično apstraktnih vrednosti zelenila. Pošto nije neposredno profitabilna, i njena upotrebljivost se ne može meriti na isti način kao koristi od trgovine ili usluga, zelena površina suviše često mora da čeka povoljnija vremena, naročito u vremenu krize, naročito u siromašnom okruženju. No, ovakvi argumenti brzo padaju u vodu kad se ozbiljno razmotre koristi koje okruženje ima od postojanja

zelenih biljaka, onog najvažnijeg, definišuće sadržaja zelene infrastrukture.

Površina pod biljkama ozbiljno utiče na nekoliko osnovnih pokazatelja okolne atmosfere i koriguje mnoge urbane mikroklimatske nepogodnosti, do nivoa koji dozvoljava konstataciju da u prirodi ne postoji ekološki vredniji prostor, niti je takav prostor moguće zamisliti. Zelena masa biljaka proizvodi neke agense neophodne za život, a istovremeno troši one koji su osnov potrošnje drugih članova živog sveta. Toj osnovnoj funkciji treba dodati i funkciju prečišćavanja svih medija u kojima se odvija čovekova aktivnost, pre svega atmosfere. Korekcije nepovoljnih životnih uslova koje se mogu pripisati blagotvornom uticaju biljaka prostiru se, osim na korigovanje temperaturnih ekstrema i regulisanje režima vlažnosti vazduha, i na redukovanje brzine vetra, sanaciju neprijatnih mirisa, prigušivanje jakih zvukova, itd. Razume se samo po sebi da će sve ove koristi biti srazmerne veličini i dobrom rasporedu zelenih površina; upravo stoga se zelena infrastruktura smatra toliko efikasnijom ukoliko je mreža zelenih zona ravnomernije raspoređena u prostoru i dovoljno moćna [2]. Ovo je osnovni postulat koji definiše ekološku efikasnost zelenila pre svega kao funkciju veličine, kvantiteta same zelene mase.

Međutim, koristi od zelene infrastukture, odnosno od zelenila uopšte, daleko su veće od onih koje bi se mogle definisati kao ekološke. Objedinjene pod sintagmom *indirektna funkcija zelenila* one se mogu grupisati na estetske, kulturološke i psihološke, jer veoma doprinose ulepšavanju životnog okruženja, obezbeđuju tradicionalni životni okvir karakterističan za prošlost i utemeljenost na određenom lokalitetu, a istovremeno korespondiraju sa psihološkim osnovama ljudskog bića, poteklog iz prirode koju biljni svet ovaploćuje na najbolji način.

2. TURISTIČKI POTENCIJAL ZELENE INFRASTRUCTURE

Interesovanje posetilaca za velike šumske masive u čitavom svetu nije samo posledica čovekove prirodne opredeljenosti za provođenje slobodnog vremena u okruženju sličnom onome iz kojeg je svojevremeno potekao, nego je i posledica nekvalitetnog realnog okruženja u kojem oni danas žive. Uvećavanje teškoća stanovnika koje prouzrokuju velike površine urbanizovanih teritorija u klimatskom i mikroklimatskom pogledu najviše se osećaju u područjima u kojima visok stepen zagrejanosti asfalta, betona ili metala prozrokuje biološki vrlo stresnu situaciju, dodatno otežanu snižavanjem sadržaja vodene pare u vazduhu. Svako ko je bar jednom šetao u grupi posetilaca kroz centralna područja velikih gradova u svetu, zna iz iskustva koliko je u doba letnjih šetnji gradom dragocen učinak kraćeg ili dužeg predaha u

gradskom parku, utoliko dragoceniji ukoliko je veća zelena površina u kojoj se boravi. Ta iskustvena potvrda stava o značaju zelenila za ljudsku prirodu jedan je od osnovnih motiva za sastavljanje turističkih maršruta u obliku koji obavezno podrazumeva i posete zelenim površinama. Nekad su to specijalizovane posete, čiji je konačni cilj upravo boravak i upoznavanje sa prirodnim zelenim površinama i njenim stanovnicima, kao što su posete džungli, prašumi, nacionalnom parku, savani, zelenim rečnim adama i priobalju, ali je sve češći slučaj da to budu i usputne posete mnogobrojnim gradskim i prigradskim zelenim površinama, izletištima, šumaparkovima, memorijanim kompleksima, odmaralištima, plažama i rekreativnim područjima, pa i gradskim parkovima, najvećim i najbolje lociranim ili malim i smeštenim u slikovitom okruženju starog gradskog jezgra. U svim ovim slučajevima ima mnoštvo motiva za posetu. Osnovni ekološki motiv, razume se, ne treba – kad je o gradskim zelenim zonama reč – posmatrati kao jedini. Naprotiv, u slučaju da se radi o zelenom kompleksu u ekološki po pravilu nepovoljnom okruženju sastavljenom od materijala koji veoma akumuliraju toplotu, isušujući istovremeno vazduh, a u velikoj meri intenziviraju procese iritacije organizma posetilaca, potrebno je i korisno od takvih usputnih stanica za odmor stvoriti specijalne atraktivne zone u kojima se tokom predaha i odmora može pokazati mnogo afirmativnih artefakata, umetničkih dela, prirodnih osobina prostora, biljnog i životinjskog sveta [3].

Sve su to razlozi da se, sem dostignućima civilizacije i tehnologije, istorije i kulture, turistički domaćin posetiocu pohvali i svojim prirodnim, prostornim, "zelenim" specifičnostima. Tako su kao ravnopravan turistički cilj uspostavljene i zelene površine kao takve, elementi zelene infrastrukture, prostorni sadržaji sačinjeni prevashodno od elementata živog sveta, predstavnika najpre biljnog, a zatim i životinjskog carstva. U najvećem broju slučajeva na elementima zelene infrastukture koji treba da postanu i turistička destinacija, nužni su određeni korektivni zahvati čiji je cilj ostvarivanje minimalnog komfora u korišćenju samog prostora. To važi čak i za tipičan afrički safari, koji se ne može uspešno organizovati za standardnu turističku turu bez određenih korekcija na trasi, usputnih stanica, relativno komfornih kampova tokom noći, itd. Posebno to jeste pravilo kad je reč o urbanim područjima, u zelenim površinama unutar gradskog tkiva ili u njegovoj neposrednoj blizini; tada su restorani, odmorišta, medicinske usluge, kulturno-umetnička ponuda kroz koncerte, prodaju umetnički oblikovanih suvenira ili muzejske postavke podrazumevajući sadržaj svake veće površine, koji veoma često znatno unapređuje njen turistički kapacitet i njenu turističku vrednost. Grupe stranih turista koje u kalemegdanskom parku pažljivo

slušaju vešte vodiče uz isti stepen zainteresovanosti koji se može zapaziti u Luvru, jasna su potvrda ove teze.

Globalno otopljanje kao jedna od najočiglednijih klimatskih tendencija poslednjih godina, nezavisno od toga da li je reč o periodičnim kolebanjima klime ili se radi o trajnom i nepovratnom procesu, može se posmatrati i kao značajan turistički korektiv, bar kad je korisnik, turist ili putnik "običan čovek", onaj bez previše avanturističkih ambicija i prevelikih potreba za adrenalinskim injekcijama. Sasvim je jasno da će u uslovima u kojima raste prosečna temperatura vazduha povoljan, komforni period za posete piramidama u Gizi biti još kraći nego što je sada, a osnovana je pretpostavka da će i redosled omiljenih destinacija pratiti nivo rasta temperature: umerene teritorije na Zemlji biće svakako sve interesantnije, a ekološki pogodnije lokacije unutar šireg područja, gradskog ili prigradskog, sve upotrebljivije. Parkovi kao urbana verzija prirodne sredine stićaće tako sve veću turističku vrednost, čime će njihov turistički kapacitet, i danas prepoznatljiv i korisnicima i organizatorima turističkih usluga, postati još izrazitiji.

Šta je to što se u zelenim površinama koje čine zelenu infrastrukturu Srbije u ovom času može pokazati turistima kao posebna, nesporna vrednost ili, drugim rečima, koji su to strukturni elementi i sadržaji koji jesu ili mogu biti nterasantni posetiocima tih specifičnih područja? Čak i ne pozivajući se na tradicionalno pravilo prema kojem sve može biti i jeste interesantno posetiocu ako se predstavi na odgovarajući način [4], jasno je da prirodna ili gotovo prirodna sredina parka najpre može biti izlog botaničkog bogatstva naše zemlje, dendrološka bašta u kojoj se mogu videti specifične vrste drveća i žbunja, što otvara turistima mogućnosti za beskrajna i plodotvorna upoređivanja najraznovrsnijeg karaktera. To za sobom povlači potrebu da se zelene površine u koje se organizovano dovode turisti sastoje od izvornih, autohtonih vrsta biljaka, onih koje je moguće videti ovde u izvornom okruženju, u ruralnim oblastima ili delovima "netaknute lokalne prirode". Drugačije zelene površine u kojima dominira jedan univerzalni biljni ili dendrološki sadržaj učiniće posetu daleko običnijom, pokrećući istovremeno u turizmu ono sasvim nepoželjno pitanje opravdanosti čitavog putovanja, pošto se na njemu ne vidi ništa novo ili drugačije.

Mnoge gradske zelene površine mogu biti efikasni izložbeni prostori kad je o vajarstvu reč, a najveće među njima dobro su okruženje za prezentaciju arhitektonskih osobenosti, ako ne onih koje se pririsuju "velikoj arhitekturi", onda bar one koje obuhvataju tzv. male arhitektonske forme, niski specifični graditeljski elementi, specifični oblici popločavanja, lendskejinga ili građevinsko-

hortikulturnog povezivanja različitih stilova i epoha. Fontane, vodoskoci, jezera, dečja igrališta, klizališta, kućice na drveću, klupe, ograde, paviljoni, zidići i stepenice – sve to ima određeni turistički potencijal i može činiti elemente jedne dobre, osmišljene i dopadljive turističke ponude. U onom delu dana kad je u okolini pretoplo i prebučno, zelena infrastruktura može biti dobrodošla kao cilj samo po sebi, ili bar kao mesto predaha. U vremenu kad se mogu očekivati još topliji i još suvlji dani, zelenilo može biti i šansa turističke privrede Srbije. Ako već znamo da nema posetioca koji ne provodi sa zanimanjem vreme u šumi Fruškogorskoj, u Zasavici, na Adi Ciganliji, u Topčideru ili na Kalemegdanu, jasno je da bi njih u nepovoljnijim opštim klimatskim uslovima bilo i mnogo više.

3. KARAKTERISTIČNI ELEMENTI ZELENE INFRASTRUKTURE NA PODRUČJU SRBIJE

Zelene površine u suštinskom smislu predstavljaju slobodne, otvorene zone ispunjene biljkama, nezavisno od toga da li se same te teritorije nalaze u gradskom ili vangradskom okruženju. Uključene u zelenu infrastrukturu ove slobodne zone čine jednu specifičnu mrežu sastavljenu od manjih ili većih prostora čije osnovne vrednosti upravo i proističu iz činjenice da se biljkama postiže ogroman ekološki i psihološki efekat, posebno u visokourbanizovanom području koje je pretrpelo dramatične izmene originalnog pejzaža i u kome, kao u velikom gradu, vladaju po pravilu veoma nepovoljni uslovi. Budući da sadržaj prostornih elemenata zelene površine u suštini predstavlja skup prirodnih elemenata, biljaka, delova reljefa i vode, a tek potom i tvorevina koje je čovek načinio i čija je funkcija olakšavanje korišćenja svih ekoloških i psiholoških kapaciteta (vrednosti) na datom prostoru, kakvi su staze, klupe, zidići, škarpe, kandelabri, paviljoni, itd., očigledno je samo po sebi da osnovnu vrednost u turističkom smislu poseduju baš oni prirodni elementi koji su u određenoj meri jedinstveni ili bar retki u svojim pojavnim ili funkcionalnim manifestacijama. To znači da će skup biljaka ili čak i jedna jedina biljka, naročito ako je velika, starija od očekivane ili uobičajene starosti, vezana za određenu istorijsku činjenicu ili događaj, ili čak samo na neobičan način održavana ili revitalizovana, privlačiti dovoljnu pažnju i biti jedna od tačaka koje mogu imati izuzetnu turističku vrednost. I dok je u šumskim masivima ili u nacionalnim parkovima kao osnovnim elementima zelene infrastrukture, pažnja turista uvek vezana za sastojine, veće ili manje grupe stabala ili čak i čitave šume, dotle u urbanim zelenim površinama, u parkovima ili uličnom zelenilu, kao značajnim elementima urbanog segmenta zelene infrastrukture, pažnju turista uvek će lakše privući pojedinačno stablo, utoliko više ukoliko je reč o individui velikoj, bizarnoj, dobro lociranoj,

atraktivno zaštićenoj. I u jednom i u drugom slučaju efekti će biti veći ukoliko, osim vodičevog izlaganja, sa posetiocima neposredno komunicira i tabla sa obaveštenjima, uvek kratkim, jezgrovitim, tačnim, atraktivnim. U šumi ili nacionalnom parku to može biti tabla sa komentarom o starosti sastojine, osobinama klime i zemljišta, životinjskom svetu u okolini, domaćim i stranim verovanjima, legendama i mitovima vezanim za određene teritorije, biljne vrste ili lokalno područje, dok u urbanoj zoni, u parku usred grada, insteresovanje turista uvek izazivaju podaci o starosti, različitim imenima biljke, osnivaču zelene površine, događaju vezanom za to specifično stablo, itd.

Sl. 1. Najstarije živo biće velikog grada: 250 godina star hrast lužnjak (*Quercus pedunculata* na Cvetnom trgu u samom srcu Beograda

Postojeći i dobro poznati primeri koje treba imati na umu kad je o ovome reč vrlo su sugestivni. U nacionalnim parkovima veliko interesovanje izazivaju table na kojima je prikazana maršruta najboljeg i najefektnijeg obilaska, koji garantuje prolazak pored svih atraktivnih elemenata, vodopada, stena, grebena, jezera, a iznad svega najbolje lociranih sastojina, grupa karakterističnih biljaka, šumaraka i najvećih stabala. U gradskom okruženju turisti s pažnjom čitaju i proučavaju table sa obaveštenjima o događaju vezanom za sam lokalitet, o baštovanu koje je park izgradio, o vlasniku koji ga je naručio, o okolnostima u kojima je park trajao i razvijao se, o ličnosti koja je drvo zasadila, negovala i štitila, o starosti stabla, o naporima da se ono održi u nepovoljnim uslovima, itd. Samo lična kultura i dizajnerska veština ograničavaju inventivnost u ovom poslu, a ne može se zanemariti ni značaj ekološkog obrazovanja kao mera efikasnosti visokofunkcionalne table za

obaveštenja u zelenoj površini, posebno onoj koja je vezana za urbanu sredinu. Table treba postaviti na ulazu u nacionalne parkove, na vidikovcima koji služe kao odmorišta ili ispred značajnih ostataka šumskih masiva u velikim, izrazito šumskim zonama, odnosno ispred atraktivnih stabala velike starosti ili ogromnih dimenzija u parkovima i na ulicama, kakav je recimo platan ispred Miloševog konaka u Topčiderskom parku ili hrast na Cvetnom trgu u Beogradu, prvi zaista ogromnih dimenzija i učvršćen atraktivnim podupiračima a drugi rekordne starosti (oko 250 godina), koja ga čini najstarijim živim bićem na području Beograda. Takve table ni po čemu ne zaostaju za sličnim u velikim evropskim gradovima, vezanim za život, rad ili avanture velikih umetnika, vladara ili naučnika. Svojom starošću, demenzijama i lepotom praktično svi primerci stabala drveća koji se mogu naći na uobičajenim evropskim i svetskim turističkim rutama ni po čemu ne zaostaju za turistički značajnim arhitektonskim elementima, a u mnogo čemu i ne retko čak ih i nadilaze.

Područje Srbije, malo ali floristički i dendrološki veoma bogato, pravi je rudnik funkcionalnih i potencijalnih zelenih površina koje kao jedna sapecifična teritorijalna mreža – zelena infrastruktura – mogu biti od izuzetnog značaja i velike koristi za nacionalnu turističku privredu. Nabranje svih važnih zona i samo po sebi predstavlja ozbiljan zadatak. Od severa ka jugu, od zapada ka istoku, ovih zona koje bez velikih ulaganja mogu odmah početi da funkcionišu ima tako mnogo, a njihovi potencijali su tako veliki da je samo pitanje vremena kad će oni početi ozbiljno da doprinose ekonomskom, kulturnom i turističkom razvoju zemlje. Gornje podunavlje, somborski stari drvoredi, zelenilo Paličkog jezera, Fruška gora, Vršачki gradski park, Dunavski park u Novom Sadu, Zasavica, Topčiderski park u Beogradu, Avala, Nacionalni park Đerdap, veliki banjki parkovi centralne Srbije, niška Tvrđava, manastirski kompleksi širom Srbije, Zlatibor, Tara, Kopaonik, Đavolja varoš i njeno okruženje, samo su najpoznatiji elementi zelene infrastrukture Srbije, utkani u čvrstu vezu sa mnogim arhitektonskim elementima ove teritorije, ali i sami po sebi atraktivni, značajni, divotni i vredni svakog turističkog napora, predstavljaju neosporan dokaz velikog potencijala koji zelene površine Srbije imaju već danas, a imaće ga još i više u budućnosti, ne samo zbog očekivanih klimatskih promena, nego i zbog sve dragocenijeg karaktera zelenila u ekološkom smislu.

4. EDUKATIVNOST I ODRŽIVOST ZELENE INFRASTRUKTURE

Opšte je poznato da značaj biljaka ne treba posmatrati samo u globalnom smislu, zbog činjenice

da biljni svet čini onu osnovu na kojoj je izgrađen ceo ekološki sistem planete Zemlje, isli stoga što zadatak koji leži na producentima (biljnom svetu) jeste uslov *sine qua non* da se konzumenti (životinje i čovek) uopšte i razviju i egzistiraju. U prošlosti je možda ovakav pristup bio i prihvatljiv, ali je on danas, tokom naglog redukovanja ukupne zelene (biljne) mase, sasvim neodrživ, pa i opasan. Smanjenje broja i količine svih biljaka na planeti, kao i sve teži uslovi da se one obnove na mnogim područjima, učinilo je samo po sebi njihovu vrednost daleko većom nego pre, a njihove funkcije znatno važnijim nego što se moglo činiti u vremenu od pre samo nekoliko decenija. Ova saznanja, ključna u egzistencijalnom smislu, danas su, na žalost, relativizovana i često svedena na formulisanje zaključka da treba voditi računa o menadžmentu amazonskim šumama, što u praksi u stvari znači predati ih na brigu nekim "odgovornijim" upravljačima, a oduzeti ih od njihovih formalnih vlasnika. Nedovoljno se, međutim zna i govori o velikom značaju koji urbane zelene zone imaju u okolnostima stalnog povećavanja zagađenosti gradskih teritorija, izazvane prekomernim uvećanjem stanovnika i gustine naseljenosti, ukupnog broja automobila i daljeg širenja i uvećavanja industrijskih kapaciteta, saobraćajnih čvorova, skladišnih površina, itd., što uvećava stepen zagađenosti vazduha i zemljišta i direktno utiče na zastoj u razvoju, rastu i funkcijama biljaka na čitavoj teritoriji urbane zone. U takvim okolnostima postojanje i održavanje u funkcionalnom stanju zelene urbane infrastrukture značajnije je nego inače, a svaka od specifičnih zelenih površina u njoj dobija na vrednosti utoliko više ukoliko je u vizuelnom smislu privlačnija. Estetske funkcije zelenila u savremenom urbanom okruženju svakako su mnogo značajnije nego što su bile nekad, a psihološki osnov za zaključak da lepota biljaka već sama po sebi demonstrira kvalitetnu i prihvatljivu ekološku situaciju u okolini nameće se očigledno [5]. Svaki posetilac lepog i atraktivnog zelenog područja unutar velikog grada neposredno i neizbežno rezonuje na ovaj način, a to i jeste jedan od temelja turističkog značaja zelenila.

Edukativnost koja se zbog ovih opštepoznatih činjenica može pripisati zelenoj infrastrukturi može se iz turističkih potreba još i uvećati pogodnim i dodatnim obaveštenjima zasnovanim na podacima interesantnim u mikroklimatskom pogledu. Tabla sa uporednim prikazima temperaturnih razlika unutar parka i van njegovih granica, kao i sa podacima o uvećanoj relativnoj vlazi vazduha usled blagotvornog uticaja zelenila pruža svakom posetiocu neposredan osećaj da je saznao značajne činjenice u direktnom njihovom sagledavanju, a ne samo iz udžbenika ili u školi. Dodatna obaveštenja o količini proizvedenog kiseonika i utrošenog ugljen-dioksida, nataloženih čestičnih zagađivača ili

redukovanom gradskom šumu, iskazana u obliku uporednih jednostavnih tabelarnih prikaza ili pogodnih grafičkih pokazatelja mogu biti izvanredno privlačna posetiocima, a predstavljaju istovremeno podršku osnovnim podacima koje iznosi vodič, pa i podršku tvrdnji da zelena infrastruktura zaista ima složenu vrednost, nesporno dovoljno značajnu za prikazivanje, vrednost istorijsku, estetsku, ekološku i kulturnu. O nekim ključnim nacionalnim osobenostima i kvalitetima onih koji takve celini uključuju u opštu turističku ponudu, može se na osnovu takvog turističkog proizvoda samo pozitivno misliti, i to na način koji je veoma poželjan: diskretan, suptilan, otmien.

Još je važnije istaći da ozbiljna edukativna vrednost zelene infrastrukture jeste utoliko veća ukoliko se ima u vidu da je održivost ove prostorne komponente i u direktnom i u potencijalnom smislu vrlo visoka i da u poređenju sa mnogim drugim turističkim destinacijama nije skupa. Upoređena sa troškovima igradnje i održavanja većine drugih turističkih ciljeva koji su nastali kao rezultat delovanja čoveka-stvaraoca, od onih nastalih u dalekoj prošlosti, koji zahtevaju vrlo skupo obnavljanje i stalnu rekonstrukciju, do onih nastalih nedavno, koji podrazumevaju tehnološke skupe sisteme za održavanje u stanju funkcionalnosti, cena održavanja stabilne funkcionalnosti zelene infrastrukture u osnovi je cena negovanja ili održavanja zelene površine, čiji najveći segment čini baštovanska delatnost. Iako nije zamenarljiva, ova cena gotovo nikad ne dostiže nivo održavanja bilo kog drugog područja identične površine, a istovremeno se odnosi na ekološki apsolutno najvredniji mogući prostor. U ovoj ceni se stoga, kao i uopšte u zelenoj infrastrukturi čije je ona novčano merilo, na taj način najbolje ogleda i sadrži najviši mogući stepen održivosti jedne teritorije u modernom vremenu. Zato svakako nije suviše očekivati da u periodu koji je pred nama zelena infrastruktura postane još značajniji turistički potencijal Srbije i da u njoj, kao i drugde u svetu, zelene površine počnu da se uređuju i sa ciljem da više privlače i zadrže turiste.

5. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Izneseni stavovi i činjenice omogućuju formulisanje nekoliko ključnih konstatacija. Najvažnija među njima odnosi se na izuzetnu vrednost svih oblika i kategorija zelenih površina koje čine tzv. zelenu infrastrukturu, mrežu različitih slobodnih i poluslobodnih prostora čiji je glavni sadržaj vezan za biljke, porasle spontano (šume, savane, livade) ili uz neposredno učešće čoveka (parkovi, rekreacione zone, ulični drvoredi, skverovi, priobalja, sportski centri). Vrednost i kvalitet ovih površina iskazuje se najpre kroz ekološki kvalitet, a

potom i kroz estetske i psihološke osobenosti prostora u kome dominiraju biljke.

Zbog ove opšte i u osnovi odgovarajućim stručnjacima odavno poznate činjenice, zelena infrastruktura ima i određenu turističku vrednost. Velike i organizovane grupe turista koje se sreću u različitim gradskim parkovima ili na izletištima neposredna su potvrda ovog iskaza. Pogodnim i smišljenim uređivanjem zelenih površina koje već poseduju određenu turističku vrednost i onih u kojima

takve vrednosti mogu biti naknadno uspostavljene i razvijene, mogao bi se ovaj turistički kapacitet zelenila uvećati i to bez suviše velikih ulaganja.

Očekivano povećanje postojećeg i tradicionalnog interesa turista za obilazak različitih elemenata zelene

infrastrukture neposredno je povezano sa otopljanjem koje se može posmatrati kao proces koji je već započeo, nezavisno od toga da li se radi o cikličnim promenama klime koje ne traju predugo ili o realnom globalnom zagrevanju koje će dovesti do trajno uvećane temperature vazduha i opšteg snižavanja komfora u velikim područjima planete. Odustajanje od poseta žarkim predelima, svođenje termina za odlaske u žarke krajeve sveta na kratak period godine sa umerenim uslovima, izbor manje vrućih destinacija i, konačno, preorijentacija na

posetu i boravak u prijatnom okruženju – među koje zelena infrastruktura nesporno spada, daju osnove za zaključak o opštem porastu interesovanja za zelene površine kao kvalitetene turističke destinacije, ne samo širom sveta, nego i u Srbiji.

5. REFERENCE

- [1] Honey, M. (1999): *Ecotourism and Sustainable Development: Who Owns Paradise?* Washington D.C.: Island Press.
- [2] Anastasijević, N. i Vratuša, V.(2000): Ekološki pristup gradskom pejzažu i turizam u Srbiji 21. veka. Zbornik radova Ekološka istina, VIII naučno-stručnog skupa o prirodnim vrednostima i zaštiti prirodne sredine. Sokobanja, 301-307
- [3] Anastasijević, N., Vratuša, Vesna (2003): Ukrasne biljke kao strukturni element gradskog pejzaža Srbije u funkciji promocije ekoturizma. *Turizam*, No 6, 37-38.
- [4] Tomka, D. (1999): *Kultura kroz prostor, vreme i turizam*. Institut za geografiju, Geografski fakultet, Novi Sad
- [5] Benedict, M.A. and McMahon, E. (2006): *Green Infrastructure, Linking Landscapes and Communities*. Island Press.

EnE09 – Peta regionalna konferencija
EnE09 – The Fifth Regional Conference

9. ULOGA PORODIČNIH HOTELA U OPTIMIZACIJI KLIMATSKIH UTJECAJA NA TURIZAM

Bakal Amela, dipl. ecc.

Hodžić Nina, dipl. ecc.

Centar za Istraživanje i Razvoj Održivog Turizma - CIROT BiH

Abstract: Povezanost turizma i klime je uzajamna. Antropogene klimatske promjene prepoznate su kao jedna od najvećih prijetnji kako za društvo, tako i za okoliš. Da bi se turizam prilagodio i smanjio štetni utjecaj na okoliš, on svoj razvoj mora usmjeravati ka održivim načelima. Posljedice klimatskih promjena na turizam ogledaju se i kroz odgovarajuće ekonomske rezultate, pa je stoga interes u prihvatanju novih izazova. Afirmacija porodičnih hotela, kao novih oblika ponude i sinonima za novi kvalitet, može prerasti u stratešku odrednicu bh. turizma nasuprot privatnom smještaju niske kvalitete. Porodični hoteli usvajaju novu poslovnu filozofiju temeljenu na načelima održivog razvoja u cilju postizanja izvrsnosti i premošćivanju jaza između vlastitih mogućnosti, savremenih turističkih preferencija i konkurencije. Cilj rada je analizirati utjecaj klimatskih promjena na turizam i značaj razvoja porodičnih hotela u bh. turizmu.

Ključne riječi: klimatske promjene, porodični hoteli, održivost, personalizacija

Abstract: Interconnection between tourism and climate is mutual. Anthropogenic climate change is recognized as major threat to both society and the environment. For tourism to adapt and reduce detrimental impact on environment it has to focus on sustainable principles which have direct repercussion on climate change. Tourism climate change consequences have certain economic effects so the interest in the accept the new challenge. Affirmation of family hotels as new form of accommodation and a synonym for quality could become a strategic characteristic of tourism in Bosnia-Herzegovina as opposed to low-quality private accommodation. Family hotels adopted a new business philosophy based on sustainable developments premises aiming at achieving excellence and overcoming the gap between personal abilities, contemporary tourist preferences and competition. The aim of this paper is analysis of the influence of climate changes on tourism and the

importance of development of family hotels in Bosnia-Herzegovina tourism.

Key words: climate change, family hotels, sustainability, personalization

1. UVOD

Prilikom davanja bilo kakvih prognoza, potrebna je posebna suzdržanost budući da postoji veliki broj faktora koji djeluju na turistička zbivanja, stoga je realan pogled unaprijed moguć samo za vrlo kratko vremensko razdoblje. Značajnu poteškoću za predviđanje predstavljaju dinamične promjene turističke potražnje. Prije pola stoljeća, putovanja i odmori su se mogli sa sigurnošću predvidjeti jer su, iako su bili manjeg obima, pratili tradicionalne forme. Mnogi turisti su se iz godine u godinu na odmor vraćali u iste destinacije pa čak i u ista prenoćišta. Danas je, međutim, u porastu nepredvidivost izbora putnika, snažna konkurencija sa mogućnošću izbora iz cijelog svijeta, te jaki utjecaji vanjskih faktora. Sve ovo bi moglo izazvati iznenadne i značajne posljedice.

Pored toga što neki autori imaju pesimistična, a drugi optimistična predviđanja razvoja i kretanja turizma u nadolazećem periodu, „budućnost turizma zavisit će u većoj mjeri od faktora izvan ovog fenomena, nego od faktora u njemu samome“ [1], a neki od najčešće spomenutih su demografske i ekološke promjene, ekonomski potencijal, tehnološka dostignuća, politička te kulturna događanja. Jasno je da će svi sektori svjetske privrede (ne samo turizam) biti pod njihovim utjecajima, tako da sva dugoročna predviđanja u sebi neizbježno sadrže određenu dozu neizvjesnosti.

Klasični, odmorišni i morski turizam danas ne čini više od trećine svjetskih putovanja, na sceni su novi proizvodi koji imaju poseban i specifičan odnos razmjene vrijednosti za novac i formiraju posebnu kulturu proizvoda, distribucije, komunikacije i komercijalizacije. Bitka se vodi oko toga ko će pojedinim proizvodima preuzeti vodstvo na tržištu.

2. KLIMATSKE PROMJENE I TURIZAM

Turizam je, kao najbrže rastuća industrija u svijetu, neraskidivo vezan za prostor (atraktivan prostor je preduslov razvoja) i klimu, koji predstavljaju značajne faktore pri izboru turističkih destinacija. Bogatstvo flore i faune, čist okoliš, povoljni klimatski uslovi, elementi su koji karakterišu jednu destinaciju a koji, između ostalih, predstavljaju ključ zadovoljstva turista te istovremeno ključ uspjeha tog istog turističkog odredišta. „Povoljna klima je jedan od najvažnijih faktora turističke privlačnosti nekog mjesta, regije ili veće prostorne jedinice. Po intenzitetu djelovanja klima je komplementaran turistički resurs, ali može i samostalno djelovati na privlačenje turista, obzirom na njena rekreativna svojstva“ [2].

Može se reći da između turizma i klime postoji dvosmjernan odnos tj. klima utječe na turizam, ali i turizam itekako pridonosi klimatskim promjenama. Ove promjene „su trenutni proces i bez sumnje predstavljaju najveći izazov sa kojim se čovjek danas suočava“ [3]. Urokovane su stakleničkim gasovima koji se emituju u atmosferu prvenstveno putem sagorijevanja fosilnih goriva, a turizam im „doprinosi“ emisijom gasova dobivenih iz turističkog transporta i smještajnih objekata. Ove promjene će sa mnogih aspekata utjecati na naše živote, a navike provođenja godišnjih odmora su među najosjetljivijim na klimatske varijacije. Nameće se zaključak da će uslužni sektor, turistička industrija, biti direktno pogođeni. Stoga, ne iznenađuje činjenica da sve više organizacija (pored WTO-a, UN-a i WTTC-a) ali i pojedinaca poklanja ogromnu pažnju ovom fenomenu te upozorava na posljedice do kojih bi svakodnevna ljudska nepažnja, sebičnost i nemar mogle dovesti.

2.1. Utjecaj klimatskih promjena na turizam

Smatra se da je turizam, slično poljoprivredi, osiguranju, energiji i transportu, zbog bliske veze sa okruženjem i klimom, ekonomski sektor visoko osjetljiv na klimu. S obzirom da se turizam zasniva na postojanju atraktivnog prostora i da je s njim neraskidivo povezan, svako ugrožavanje okoliša za njega predstavlja rizik u smislu da bi moglo doći do značajnih promjena na tržištu. Dok bi se za nekim regijama turistička potražnja smanjila, za drugim, trenutno manje važnijim, bi se povećala.²⁸ Naravno, ne mora značiti da će klimatske promjene dovesti do pada potražnje za svim turističkim destinacijama, ali one koje svoju ponudu grade prvenstveno na prirodnim resursima i ljepotama (npr. planinski turizam) ili formuli 3S (sun, sea, sand), sigurno će se suočiti sa velikim problemom ukoliko ne promijene karakter svog turističkog proizvoda. U zapisniku sa Svjetske konferencije pod nazivom *Klimatske promjene i turizam*, organizovane od strane Svjetske turističke organizacije 9-11 Aprila, 2003. godine u Tunisu, navodi se da će klima daleko manje utjecati na putovanja iz

Sjeverne Amerike u Evropu zbog toga što je odnos poslovnih putovanja u ovim tokovima daleko veći u odnosu na ostale vrste. Dakle, iako će klimatske promjene imati određeni utjecaj na putovanja tokom godišnjih odmora, on će varirati u zavisnosti od tipa odmora odnosno tipa turizma.

2.2. Utjecaj turizma na klimatske promjene

Kada govorimo o ugljen dioksidu, koji predstavlja najvažniji antropogeni staklenički plin, možemo reći da se njegova koncentracija znatno povećala kao rezultat ljudske aktivnosti. Kako turizam koristi intenzivan transport, tako je jako zavisn o fosilnim gorivima, koja uz emisije ugostiteljskih objekata predstavljaju najbrže rastući izvor ovih gasova čije nastajanje vodi globalnom zagrijavanju. Studije koje je provela IPCC (Međuvladina komisija o promjenama klime) pokazuju da će do 2050. godine vazdušni transport doprinositi oko 7% ukupnog efekta stakleničkih gasova na klimatske promjene [4]. Navodi se da će na globalnom nivou, do 2050. godine, aviotransport imati učešće od 5% u ukupnim stakleničkim gasovima. Dakle, „turizam nije samo potencijalna žrtva klimatskih promjena“ [5] već ih dijelom i sam uzrokuje.

2.3. Ekološki faktori

Ekološka svijest građana mnogih zemalja i briga o prirodnom okruženju danas je veća nego ikada. Prirodne ljepote i očuvan okoliš će u budućnosti postati još važniji faktori kad je u pitanju odlučivanje o mjestu provođenja godišnjih odmora. Kako su turisti postali sve zahtjevniji, tražit će specijalizirane i nesvakidašnje paket-aranžmane koji neće naštetiti ni prirodnom okruženju ni lokalnim kulturama. Zato će smještajni i ugostiteljski objekti ali i destinacije, ukoliko žele da ih turoperatori uvrste u svoje kataloge aranžmana, morati ispunjavati ekološke uslove koje će im ovi postavljati. Mnoge destinacije koje su poput Mediterana prešle prag kapaciteta nosivosti, moraju što prije izvršiti revitalizaciju kako štete ne bi postale katastrofalne. Visoka očuvanost prirodnih prostora, raznovrsnost prostornih cjelina i poštovanje ekoloških standarda, preduslov su za dugoročni razvoj turizma. S obzirom da su prirodni rasursi ograničeni mora im se posvetiti velika pažnja, što prije to bolje, po sve nas.

„Budući da je ljudski organizam veoma podložan utjecaju različitih klimatskih elemenata, klimatski uslovi određene turističke destinacije moraju ljudima odgovarati kako bi u ugodi proveli svoj odmor“ [6]. S obzirom da se, na sve navedeno, ne može poreći dvosmjerni odnos koji postoji između turizma i klime, turizam je, kao jedan od zagađivača, dužan svoj negativan utjecaj na okolinu dovesti na što niži nivo. WTO je predložila da se umjesto fosilnih goriva koriste obnovljivi izvori energije kao što su vjetar, biološke mase i sunčeva energija, te da se u zakonima i planskim procedurama stvore prilike za njihovu upotrebu [7]. Ovakve akcije bi trebali poduzeti kako pojedinci i turistički subjekti, tako i vlade i to na nivou cijelog svijeta. U svakom slučaju, klimatske promjene će zahtijevati veće troškove turizma. Ipak, sve je više ekološki osviještenih turista koji prilikom izbora

²⁸ Za primjer možemo uzeti situaciju na Arktiku, gdje bi duža ljeta mogla dovesti do razvoja krstarenja i aktivnosti poput posmatranja kitova, ali bi kraće zime dovele do ugrožavanja flore i faune koje su opet jako zanimljive turistima te u osnovi i predstavljaju glavni razlog njihova dolaska.

turističkog odredišta biraju održive destinacije. Oni su čak spremni platiti i višu cijenu za usluge i proizvode, ali uz uslov da se kod njih stvori osjećaj da zahvaljujući svom izboru doprinose spašavanju Planete.

3. KARAKTERISTIKE TURISTIČKE PONUDE U XXI STOLJEĆU

Ne samo politička nestabilnost već i druge katastrofe koje mogu zadesiti svijet, direktna su prijetnja razvoju turizma. On nije u stanju djelovati na mnoge promjene a još manje utjecati na snažne globalne sile, tako da im se mora prilagođavati. Zato se „sadašnji pristup razvoju turizma mora promijeniti“, što je još jedan izazov više za „turiste i turističku industriju“ [8]. Svi oni iz turističkog sektora imaju šansu da strateški djeluju i do određene granice kroje budućnost turizma umjesto da se priklone mišljenju kako je to izvan njihove kontrole. Što je turizam fleksibilniji, sa kvalitetnim menadžmentom, marketingom i ekonomskom podrškom, on će prevazići sve nepovoljnosti koje budućnost donosi.

U vrijeme sve veće globalizacije, turistički subjekti se suočavaju sa teškim zadatkom, zadržati konkurentsku prednost. Da bi opstali moraju, prije svega izgraditi, a onda i zadržati svoju prepoznatljivost na tržištu. To im dodatno otežavaju turisti čiji se prohtjevi i želje stalno mijenjaju. Davno su prošla ta vremena kad se samo ležalo na pijesku i uživalo u beskrajnom plavetnilu mora. Moderni turisti sada, poučeni iskustvom, traže nešto što će ih kratko rečeno, ostaviti bez daha. Oni su u konstantnoj potrazi za novim i autentičnim turističkim doživljajem, tako da će uspješni biti samo oni subjekti koji ponude neke nove i sadržajnije programe. Danas su najatraktivnije one destinacije koje svoju ponudu prilagođavaju interesima, potrebama, motivima i željama turista (personalizacija). Opcije putovanja izrađenih po mjeri su već sada jako popularne, ali će potražnja za njima porasti još više kako se bude povećavao broj turista sa novcem i bogatim iskustvom u putovanjima. Zato će oni za svoj novac birati turistička odredišta koja će im uz odgovarajući kvalitet probuditi emocije te pružiti nesvakidašnja i nezaboravna iskustva. U tome će sigurno uspjeti, jer im na raspolaganju stoji širok izbor ponude.

Ovo će zahtijevati da organizatori putovanja formiraju nove i raznovrsnije kvalitetne programe putovanja, a od svih sudionika u pružanju turističkih usluga, u procesu putovanja, a posebno u turističkim mjestima, da razvijaju kompleksnije turističke „proizvode“. Dakle, receptivne turističke zemlje će morati u prvi plan staviti potrošača-turistu te voditi brigu o njegovoj motivaciji kako bi vlastitu ponudu prilagodili njegovim željama i potrebama bez obzira koliko one odudarale od života lokalnog stanovništva. U ovom moraju učestvovati svi, kako država, tako i lokalno stanovništvo koje dolazi u direktan kontakt sa turistima.

3.1. Turoperatori specijalisti

Kako bi povećali svoj utjecaj i moć, turoperatori generalisti formiraju jake grupacije i na tržištu nude velik izbor paket-aranžmana namijenjenih širokim heterogenim masama. Pored njih, na tržištu egzistiraju i

mali turoperatori specijalisti, koji svoje mjesto pronalaze u tržišnim nišama. Obzirom da najčešće nude jednu vrstu proizvoda, imaju priliku da se sasvim približe zahtjevima svojih klijenata i osiguraju „opstanak među gigantima jedino tako da postanu prepoznatljiviji nudeći tržištu neki specifični i nadasve kvalitetni proizvod“ [9].

3.2. Turistički kadrovi budućnosti

Turizam je jedna od najznačajnijih privrednih grana u svijetu po broju radnih mjesta, čiji se pozitivan rast prema prognozama mnogih svjetskih stručnjaka očekuje i u narednom periodu. Turizam je takva djelatnost u kojoj su ljudski resursi od neprocjenjive vrijednosti, a od čijih kvaliteta, znanja i sposobnosti, slobodno možemo reći, zavisi i kvalitet samog turističkog odredišta. Danas nerijetko čujemo ili pročitamo kako je turist bio napadnut od strane konobara, potkraden, obmanjen pri kupovini paket-aranžmana, neadekvatno uslužen i sl. Obzirom da ne postoji ništa što bi moglo zamijeniti stručnog čovjeka na strani turističke ponude, sasvim je jasno kolike su posljedice ovakvih dešavanja, čemu u budućnosti treba posvetiti posebnu pažnju. Zato kadrovska politika mora biti jedan od prioriteta prilikom kreiranja politike razvoja turizma.

Kako je kvalitet ljudskih potencijala glavni izvor uspješnosti i konkurentske prednosti u poslovanju, ulaganja u njihov razvoj, znanje i vještine, višestruko su isplativa. Zahvaljujući kvalitetnom i motiviranom osoblju, i sami gosti će biti zadovoljniji, a naš profit veći. Zato se u budućnosti poseban naglasak stavlja na obrazovanje, koje će unaprijediti sposobnost „ljudi da budu fleksibilni, profesionalni, komunikativni i spremni zadovoljiti različite potrebe korisnika usluga u turizmu“ [10]. Dakle, ključna riječ je obrazovanje i to cjeloživotno, jer bi jedan menadžer u turizmu trebao posjedovati znanja iz ekonomije, računovodstva, prava, HRM-a, marketinga, informatike, strateškog planiranja, te biti profesionalan, inovativan, otvoren prema promjenama, sposoban da riješi krizne situacije, razvije kreativne proizvode itd.

Kako će tržište u budućnosti biti sve nepredvidljivije, tako će sposobnosti ljudskih resursa biti stavljene na probu. Svi oni koji ne budu spremni na cjeloživotno učenje, usavršavanje i unapređivanje (i sebe i struke), neće se moći dugo zadržati na polju turizma. Cilj ovih aktivnosti jeste praćenje promjena u ponašanju turista, novih tehnologija, kreiranje inovativnih proizvoda i usluga. Na globalnom tržištu, prednost će imati oni koji se brže prilagode na promjene, te prihvate i iskoriste nova znanja i tehnologije.

3.3. Porodični hoteli

Iako mali porodični hoteli u Bosni i Hercegovini postoje već duži niz godina, oni predstavljaju sasvim novi trend u domaćoj turističkoj ponudi. Oni se sa velikim hotelima bore poklanjajući svoju dušu turistima, a karakteriše ih „autentična i specifična ponuda, satkana od tradicionalnog nasljeđa, različitosti, osobnosti i individualnosti, te personalnog pristupa svakom turistu“ [11]. Naime, smatra se da budućnost u destinacijama sa kraćim sezonama nije u velikim hotelskim lancima već

upravo u ovim malim „ambijentalnim objektima“, koji čine raznolikost i šarenilo ponude te „izazivaju interes turista i unose život u urbane prostore“ [12].

Sve je više onih koji svoj odmor žele provesti u manjim i mirnijim mjestima. Uz to, turisti sve više počinju otkrivati specifične kvalitete ovakvih hotela jer je, u odnosu na velike komplekse, svaki hotel priča za sebe. Glavna prednost im je individualan pristup i direktan odnos sa gostima koji se smatraju dijelom porodice. Na taj način stvara se povjerenje koje rezultira prijateljstvom i vraćanjem gostiju čak duži niz godina. Tokom svog boravka, oni imaju priliku da se iz prve ruke upoznaju sa načinom života lokalnih ljudi, tradicijom i narodnim običajima, kulturom, muzikom i humorom.

3.3.1. Značaj razvoja porodičnih hotela za Bosnu i Hercegovinu

Sa malim porodičnim hotelima otvorila bi se nova stranica turističke ponude naše zemlje. Bosna i Hercegovina predstavlja veoma zanimljivu turističku destinaciju, što je rezultat geografskog položaja, izuzetnih prirodnih ljepota, kulturno-historijskih vrijednosti i pogodnih klimatskih uslova. Na području Bosne i Hercegovine vijekovima su se ukrštale različite kulture, religije i tradicije, što obogaćuje ponudu i daje dodatnu vrijednost pri kreiranju specifičnog turističkog proizvoda. Bosna i Hercegovina posjeduje brojne prirodne i antropogene potencijale upravo za razvoj malih porodičnih hotela. Pri tome treba dodati i element održivosti, jer bi upravo oni mogli unaprijediti autentične lokalne vrijednosti, od arhitekture do gastronomske ponude, karakteristične za pojedini kraj. Raspoređeni po čitavoj zemlji, porodični hoteli bi na pravi način reprezentovali raznolikost i bogatstvo mnogih segmenata naše kulturne, historijske i prirodne baštine. Na ovaj način, objekti koji su bili zapušteni će se preurediti i tako obnoviti tradiciju i porodični biznis.

Kako veći smještajni objekti ne vide interes u malim porodičnim hotelima, oni predstavljaju idealnu priliku za mnoge pojedince. Uz finansijsku pomoć, odgovarajuću edukaciju, potrebnu kreativnost i veliku želju za uspjehom ovi ljudi i njihove porodice mogu postati hotelijeri. Uspjeh će ostvariti oni koji posao hotelijera ne vide samo kao potencijalni izvor brze zarade, već, kako kaže Schrotter, kao „cjelokupnu filozofiju: ljubaznost prema gostima, životno opredjeljenje, sve ono što vlasnik hotela radi da bi njegovi gosti bili zadovoljni“ [13].

3.3.2. Prednosti i nedostaci poslovanja malih porodičnih hotela

Toplina ličnog pristupa je nenadomjestiva, a ovaj tip hotela je upravo to prepoznao i na tome zasnovao svoju ponudu. U želji da vas upozna s izvornim, autentičnim lokalnim vrijednostima, svaki hotel priča posebnu, svoju priču. Čine to arhitekturom koja odražava utjecaje podneblja, prepoznatljivim uređenjem enterijera, mirisima i okusima lokalne kuhinje, vinskom kartom tipičnom za određen kraj, izletničkim turama koje odvođe u jedinstvene krajolike. U susretu s domaćim stanovništvom, kao i u razgovoru s vlasnikom hotela, moguće je osjetiti lokalni duh mjesta. Iako je i „malo“

hotelijerstvo, poput „velikih“, opterećeno porastom troškova energije, hrane i radne snage, profitabilnost je ipak moguća, jer porodični hoteli mogu lakše racionalizirati troškove (cijene su slične, a i sezona im traje duže). Usto, mali hoteli često ostvaruju i dodatne prihode organiziranjem izleta te raznih drugih sadržaja, pri čemu često podstiču uključivanje i drugih poslovnih subjekata u lokalnoj zajednici. Time zapravo postaju male destinacijske menadžment firme, što i jeste preporuka za održivi razvoj turizma.

Osnovne prednosti poslovanja:

- Fleksibilnost u prilagođavanju novim tržišnim trendovima
- Osobnost vlasnika u upravljanju
- Personalizirani odnos sa gostima
- Mogućnost izrazite diferencijacije
- Održivost

Osnovni nedostaci poslovanja:

- Ograničene mogućnosti širenja
- Nedostatak upravljačkih znanja
- Ograničena mogućnost daljnjeg napredovanja zaposlenika

Mali porodični hoteli predstavljaju stil života u koji je uključena čitava porodica, a podrazumijeva razvijanje, edukaciju i stvaranje. U razvoju tzv. humanog turizma, u kojem je gost u središtu pažnje, ključnu ulogu imaju mali ugostitelji. Uz edukaciju, finansijsku pomoć i jasnu viziju, mnoge osobe mogu postati hoteljeri, od čega će koristiti imati ne samo njihove porodice već kompletna turistička ponuda naše zemlje.

4. ZAKLJUČAK

Teško je pretpostaviti kako će teći proces zadovoljavanja sve novijih i razvijenijih potreba današnjih i budućih turista. Iako se budućnost može predvidjeti unutar kraćeg perioda, neočekivani događaji će uvijek izazivati određenu pomutnju. Bilo kako bilo, turizam mora pažljivo pratiti sve promjene koje se u ovom smislu odvijaju jer novi trendovi već imaju određeni utjecaj na njega. Turizam juče nije turizam sutra, stoga je najbitnije pružiti pravu i što je moguće inovativniju ponudu. Kao što je i dosad bio pod utjecajem raznih negativnih faktora, tako će biti i u budućnosti. Ali bez obzira kroz kakve je krize prolazio, turizam je uvijek pokazivao sposobnost da se nosi sa problemima i nikad nije poklecao, jer je upravo želja za putovanjem bila jača i od prirodnih katastrofa, terorizma, ratova te ekonomskih kriza.

Briga o okolišu danas je veća nego ikada i nastaviti će rasti. Problem zaštite okoliša će stvarati veliki pritisak na turističke inicijative da dokažu svoj doprinos održivom razvoju koji ne šteti okolišu. Visoka prirodna očuvanost prostora, raznovrsnost prostornih cjelina i poštovanje ekoloških standarda preduslov su za dugoročni razvoj turizma. Turistička industrija bi trebala poduzeti neke aktivnosti kako bi se smanjila koncentracija stakleničkih gasova i globalno zagrijavanje. Međutim takve akcije bi trebali poduzeti

kako pojedinci tako i vlade i to na nivou cijelog svijeta. U svakom slučaju klimatske promjene će zahtijevati veće troškove turizma.

Nema sumnje da će u budućnosti turizam predstavljati kontinuirano prilagođavanje zahtjevnim turistima i promjenama iz okruženja. Putničke preferencije će u periodu koji dolazi najvjerojatnije biti još fragmentiranije, a destinacije koje ne prihvate standarde kvaliteta mogu se susresti sa poteškoćom da zadrže svoje goste. Putovanja podešena prema putnikovim potrebama i željama još uvijek nisu u potpunosti razvijena, tako da će se tu otvoriti prilika mnogim dosjetljivim i inovativnim kreatorima turističke ponude. Današnji turisti su iskusni, nezavisni, svjesni kvaliteta i sve zahtjevniji te u skladu s tim traže jedinstveno i nesvakidašnje. Upravo zbog toga, temeljno načelo budućeg poslovanja treba biti ponuda nečeg vlastitog, različitog i autohtonog.

Ipak, jedno je sigurno. Svjetsko turističko tržište će postati prava utakmica u kojoj će konkurencija biti sve nemilosrdnija te spremna da svakog momenta eliminiše one destinacije i turističke subjekte koji nisu sposobni da izvrše diverzifikaciju svojih proizvoda i usluga i odgovore na promjene nastale na strani turističke potražnje. Potreba za kreiranjem jedinstvenih, inovativnih i raznovrsnih programa će biti glavni uslov za daljnji napredak turističkih destinacija.

5. REFERENCE

- [1] Vukonić, B. (2002). *Rethinking of Educations and Training for Tourism*. Zagreb: Graduate School of Economics & Business, Zagreb
- [2] Bilen, M. i Bučar, K. (2004). *Osnove turističke geografije*, Treće izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Ekonomski fakultet, Mikrorad, Zagreb
- [3] Perić, J. i Dragičević, D. (2008). *Climate Change and Partnership for Croatian Tourism Development*, 19. bienalni međunarodni kongres *Turizam i hotelska industrija 2008.*, *Novi trendovi u turističkom i hotelskom menadžmentu.*, Sveučilište u Rijeci, Opatija, Hrvatska
- [4] s.n. (2003). *Proceedings of the 1st International Conference on Climate Change and Tourism*, Djerba, Tunisia, 9-11 April 2003, Convened and organized by the World Tourism Organization. http://ncsp.vanetwork.org/UserFiles/File/PDFs/Resource%20Center/Tourism/CC_tourism.pdf, (pristup.17.07.2008.)
- [5] s.n. (2001). *Tourism & Climate Change*, WWF International, http://www.wwf.org.uk/filelibrary/pdf/tourism_and_climate_change.pdf, (pristupljeno 03.04.2007.)
- [6] Bilen, M. i Bučar, K. (2004). *Osnove turističke geografije*, Treće izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Ekonomski fakultet, Mikrorad, Zagreb
- [7] s.n. (2003). *Proceedings of the 1st International Conference on Climate Change and Tourism*, Djerba, Tunisia, 9-11 April 2003, Convened and organized by the World Tourism Organization. http://ncsp.vanetwork.org/UserFiles/File/PDFs/Resource%20Center/Tourism/CC_tourism.pdf, (pristup.17.07.2008.)
- [8] Leonard J. Lickorish i Carson, L. Jenkic, preveo Dulčić, Ante (2006). *Uvod u turizam*, Ekokon, Split
- [9] Čavlek N. (1998). *Turoperatori i svjetski turizam*, Golden marketing, Zagreb, str. 114.
- [10] Dejanović, V. (s.a.). *Upravljanje kvalitetom ljudskih resursa vodi do kvalitetnog turističkog proizvoda*, Samostalni sindikat ugostiteljstva i turizma Hrvatske i Saveza samostalnih sindikata Hrvatske. http://www.uqmbih.org/iso/tur_proizvod.pdf, (pristup 16.07.2008)
- [11] Stipanović C., Determinants of the development concept of family-run hotels, 19. bienalni međunarodni kongres *Turizam i hotelska industrija 2008.*, *Novi trendovi u turističkom i hotelskom menadžmentu.*, Sveučilište u Rijeci, Opatija, Hrvatska
- [12] Pirjevec, B. (1998). *Ekonomska obilježja turizma*, Sveučilište u Zagrebu, str. 189.
- [13] BiH Horeca, Magazin za ugostiteljstvo i turizam, Udruženje hotelijera i restoratera BiH, Sarajevo, jesen 2007., str. 21.

10. OBNOVLJIVI IZVORI ENERGIJE, PODRŠKA ODRŽIVOM TURIZMU

Danica ĐARMATI¹, Mara VLAJKOVIĆ², Šimon Đarmati³

¹Visoka zdravstvena škola strukovnih studija u Beogradu,

²Sanitarno Ekološko društvo,

³Visoka škola strukovnih studija, Beogradska politehnika

Abstarct: *Obnovljivi izvori energije, veoma teško i sporo zauzimaju mesto koje im pripada u izboru resursa energije. Brojni problemi, od kojih su ekonomski momenat i nedovoljno nerazumevanje i indolentnost čovečanstva, odlažu trenutak kada ćemo moći reći da je ugalj minorni, pomoćni izbor energije. No lagani napredak se već počinje primećivati, te se može očekivati de će za nekoliko desetina godina objašnjenje zašto treba preći na obnovljive izvore energije predstavljati opšte poznatu i prihvaćenu činjenicu. Međutim, danas još uvek o tome mora da se govori i upravo tim objašnjenjima je i posvećen ovaj rad.*

1. UVOD

Tokom poslednjih decenija razvoj prirodnih i tehničkih nauka rezultovao je primenom naučnih saznanja u proizvodnji, dovodeći do razvoja različitih industrijskih grana i njihovoj enormnoj ekspanziji koja se i danas nastavlja.

Svaka proizvodnja zahteva znatnu količinu energije te je potreba za energentima značajan zahtev koji treba ispuniti. To utoliko pre, što se savremeno društvo karakteriše „potrošačkim mentalitetom“ čije zadovoljavanje zahteva ubranu zamenu nedovoljno iskorišćenih dobara novim i primamljivijim, ali nažalost veoma retko i kvalitetnijim. No savremeni trend potrošačkog društva i nije upotreba kvalitetnog proizvoda već naprotiv, brzi razvoj onih koji će svojim novim oblikom i nešto izmenjenim i inoviranim karakteristikama ubediti potrošače da su baš oni ono što im je u tom trenutku neophodno.

Momentalna ekonomska kriza koja pogađa svetsku ekonomiju, a čije je posledice nemoguće sagledati u ovom trenutku, sasvim jasno ukazuje da ovaj trend nema uporišta u realnim mogućnostima. Nezasita potraga za novim izvorima sirovina, energije i tržištima koja će materijalno vrednovati proizvod čija proizvođačka cena treba da bude minimalna, a dobit ostvorena ovakvom proizvodnjom što veća, ukazuje na sukob sa stvarnošću i autističani pogled na svet uopšte.

Za verovati je da je Srbija u ovom trenutku zaštićena od prevelikih turbulencija koje će morati da rezultuju ozbiljnim promenama, a koji su možda najbolje iskazani već postojećim konceptom održivog razvoja (ISO standardi).

2. TIPOVI ENERGETSKIH RESURSA

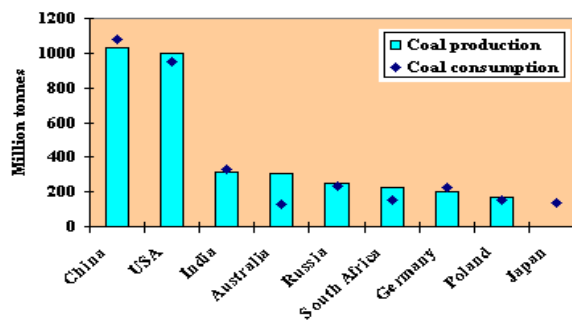
U principu se svi izvori energije na Zemlji mogu podeliti u dve velike kategorije:

- neobnovljive izvore
- održive ili obnovljive izvore

Neobnovljivi ili klasični izvori energije su već dugo u upotrebi i mogu se podeliti na:

- ugalj
- naftu
- gas
- nuklearne izvore energije.

Ugalj i nafta pripadaju grupi fosilnih goriva. Ova vrsta goriva oslobađaju energiju sunca deponovanu u fosilnom organskom materijalu poreklom iz biljaka ili životinja. Ugalj je nastarije poznato i najduže korišćeno gorivo (Rimljani u II i III veku naše ere). Ni danas značaj uglja kao prvog energetskog izvora ne opada, te oko 23% ukupne, primarne energije u svetu potiče iz uglja, a 38% u svetu proizvedene električne energije generisano je iz uglja.

Slika 1. Proizvodnja i potrošnja uglja u zemljama sveta

Nafta je takođe fosilno gorivo, tečni energent koji se koristi za proizvodnju, benzina, dizela, asfaltne baze, kerozina, tečnog petroleja i različitih petrohemijskih proizvoda, izuzetno važnih hemijskih jedinjenja koja služe kao sirovine za dalju industrijsku preradu i proizvodnju. Zbog sve više prisutne svesti o korisnost svih jedinjenja koja ulaze u sastav sirove nafte, danas se samo jedan njen deo koristi kao energent (benzin, dizel i tečni gasovi)

Prirodni gas (u najvećem procentu po sastavu metan, manje etan, propan i butan) za razliku od nafte i uglja ima daleko bolji odnos ugljenik/vodonik te samim tim bolje i čistije sagoreva. Prednosti upotrebe prirodnog gasa leže u činjenici da se može lako i jeftino transportovati i da je veoma konforan za upotrebu. Problem može predstavljati vađenje gasa jer se veoma retko nalazi samostalno u džepovima, odvojen od sirove nafte.

Nuklearna energija se dobija fisijom visoko radioaktivnog materijala u nuklearnim reaktorima. Predstavlja veoma pogodan i čist način dobijanja energije, naročiti u onim područjima gde nedostaju drugi resursi za dobijanje električne energije. Trenutno se iz nuklearnog goriva generiše oko 16% ukupne svetske proizvodnje energije.

Održivi ili obnovljivi izvori energije su po definiciji oni koji su prema saznanjima čoveka neiscrpn, a koji se stalno obnavljaju. U ovom pogledu su naročito značajni vetar, plima i oseka, toplota zemljišta (geotermalni izvori), biogoriva, voda itd. Kao nosioci energije koja se pogodnim tehnološkim postupkom prikuplja, skladišti ili transformiše u električnu energiju.

Međunarodna Agencija za Energiju definiše tri generacije tehnologija iz obnovljivih izvora koje se razvijaju preko sto poslednjih godina:

- Najstarije tehnologije, prve generacije, pojavile su se nakon industrijske revolucije, krajem XIX veka i uključuju iskorišćenje snage vode (hidroelektrane), geotermalnih izvora i toplote kao i sagorevanje biomase
- Tehnologije druge generacije su se razvijale nakon 1980-ih godina, i zahtevale su obimna istraživanja i razvoj novih vrsta tehnologija i materijala, kao i pristupa transformaciji energije. Ovaj razvoj u mnogome je bio iniciran naftnom krizom tokom 1970-ih godina. Nove tehnologije su tako omogućile iskorišćenje energije sunca, snage vetra, savremenih oblika bioenergije, i solarne fotoelektrične ćelije.
- Treća generacija tehnologija još uvek se razvija i uključuje naprednu gasifikaciju pomoću biomase, tehnologije biorafinacije, koncentrovanje sunčane energije, geotermalnu energiju toplih suvih stena i energiju okeana. Razvoj nanotehnologije je u mnogome omogućio i olakšao primenu ovih novih tehnoloških rešenja.

S obzirom na zahtevani nivo tehnološke spremnosti za osvajanje ovako sofisticiranih tehnologija i njihovo uvođenje u svakodnevnu upotrebu jasno je da se one ne mogu brzo uvesti u komercijalnu upotrebu. Pitanje ekonomičnosti, u odnosu na ostale konvencionalne

izvore energije, je veoma važan momenat koji igra ključnu ulogu u razvoju i primeni tehnološki teško iskoristljivih, ali zato stalno dostupnih izvora energije koji se već vekovima ne koriste. U prvim trenucima nezaobilazna je ekonomska pomoć društva, visoka ekološka osvešćenost stanovništva i prepoznavanje vrednosti ulaganja u budućnost, jer će se jednom uloženi novac i trud višestruko isplatiti u godinama i vekovima koje dolaze. Strategija Evropske Unije podrazumeva i udvostručavanje primene energije iz obnovljivih izvora, sa sadašnjih 6% na 12% do 2020 godine. Nažalost, globalna ekonomska kriza u mnogome može osujetiti i onemogućiti sprovođenje ovog ambicioznog, ali veoma dobrog i korisnog plana.

Može se reći da je komercijalna upotreba prve i druge generacije tehnologija koje omogućuju iskorišćenje obnovljivih izvora energije već zaživela na tržištu, no primena treće generacije tehnologija još uvek zahteva istraživanja u smislu najpogodnijih i najefikasnijih rešenja.

Jedna obimna analiza ekonomske isplativosti raspoloživih tehnologija, sprovedena tokom 2008 godine, ukazuje da bi iskorišćenje energije vetra, kombinovano sa vozilima na električni (baterijski) pogon bilo najefikasnije rešenje. Zatim bi sledili: koncentrovana solarna energija, geotermalna, energija plime i oseke, energija dobijene iskorišćenjem snage talasa, nuklearna energija i na kraju energija dobijena iz biogoriva (biodizel, biljna ulja, metanol, tečni gas, vodonik, zemni gas).

Energija vode (hidroenergija) je najznačajniji obnovljivi izvor enerije, a ujedno i jedini koji je ekonomski konkurentan fosilnim gorivima i nuklearnoj energiji. U poslednjih 30-ak godina proizvodnja energije u hidroelektranama je utrostručena, ali je time udeo hidroenergije povećan za samo 50%. U nuklearnim elektranama u istom razdoblju proizvodnja je povećana gotovo sto puta, a udeo 60 puta. Ovakav rezultat proizilazi iz činjenice da korišćenje hidroenergije ima svoja ograničenja i ne može se koristiti svuda jer zahteva obilje brze tekuće vode, u dovoljnim količinama tokom cele godine.

Zemlje u kojima je udeo hidroenergije u odnosu na ostale izvore posebno u porastu jesu zemlje Azije među kojima izrazito prednjači Kina. Ovakav brz razvoj proizvodnje energije korišćenjem snage vode rezultat je želje za nezavisnošću od uvoza kao i ekonomski momenat - rastuća cena električne energije iz uvoza.

Postrojenja koja mogu koristiti geotermalnu energiju koriste toplotu unutrašnjosti Zemlje. U cilju iskorišćenja ovih resursa razvijene su mnoge tehnologije, ali se simplificirano mogu izdvojiti dva načina korišćenja: direktan i indirektan. Direktan način podrazumeva ispušavanje tople vode iz podzemlja, a ona se zatim kao takva koristi u različite svrhe (zagrevanje kuća, staklenika, neke postupke u industriji). Indirektan način podrazumeva upotrebu tople vode (vodene pare) istovetno kao i kod klasičnih termoelektrana na uglj ili mazut, a razlika proističe samo od načina na koji se dobija vodena para. Osim značajnih prednosti, ovaj stabilan, jeftin i stalan izvor, koji nema potrebe za korišćenjem dodatnih izvora energije, ima i svoje mane, od koji su svakako najznačajnije relativno mali broj

mesta na Zemlji na kojima se vrela voda u podzemlju ne nalazi na prevelikoj dubini, ograničenost vulkanskih područja u kojima se rezervoari vrela vode mogu naći, a koja zahtevaju povećane troškove sigurne izgradnje, udaljenost od naseljenih mesta što dovodi do smanjenja toplote vode ili pare, a istovremeno cenu energije dobijene na ovaj način opterećuje transportnim troškovima. Među zemljama koje u značajnijoj meri mogu koristiti geotermalnu energiju nalaze se SAD, Filipini, Meksiko i Japan.

Postrojenja koja koriste geotermalnu energiju rade 24 časa. Računa se da će proizvodnja energije na ovaj način, tokom sledećih 30 godina, dostići 85 GW.

Tehnologije druge generacije zahtevaju razvijene privrede u ekonomski jaka tržišta kakva su ona u Nemačkoj, SAD, Japanu i Španiji.

U ovu grupu tehnologija ubrajaju se prvenstveno sistemi za grejanje uz pomoć solarne energije. Sastoje se od malih solarnih termalnih kolektora, tečnog sistema koji prenosi toplotu od kolektora do korisnika i rezervoara za skladištenje neiskorišćene toplote do momenta upotrebe. Ovakvi sistemi se mogu koristiti za zagrevanje vode u domaćinstvu, bazena i prostora, industrijske svrhe itd. U mnogim klimatski uslovima, solarni sistem zagrevanja može obezbediti 50-75% energije za zagrevanje vode u domaćinstvu.

Slika 2. Solarna elektrana u Portugalu (11MW)

Energija vetra je jedna od danas najpopularnijih i najšire korišćenih obnovljivih energija. Kinetička energija vetra se prenosi na lopatice vetrenjače, a zatim se preko turbina prevodi u električnu energiju.

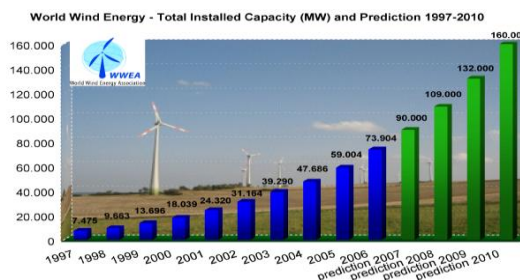
Energija vetra na neki način predstavlja indirektan oblik solarne energije jer do vazдушnih kretanja i dolazi usled razlike u temperaturi između jače zagrejanih vazдушnih masa na ekvatoru i onih hladnijih na polovima. Temperaturna razlika stvara razlike u pritiscima koji teže da se izjednače, pa nastaje vetar, koji dovodi do pomeranja vazдушnih masa. Tople vazdušne mase se podižu na visinu od 10 kilometara a zatim kreću ka polovima gde se hlade, a proces se zatim ponavlja.

Proizvodnja energije na ovaj način raste 10-20% tokom svake godine. Svetski lider u ovakvom načinu proizvodnje električne energije je Nemačka sa 8750 MW.

Slika 3. Polje instaliranih vetrenjača

Iskorišćenje snage vetra ima veoma visok potencijal, a obzirom na to da je već dostignuta relativno niska cena proizvodnje, predstavlja jedan od najperspektivnijih izvora energije druge generacije. Krajem 2006. godine ukupni kapacitet generatora iznosio je preko 74 000 MW, što doduše još uvek predstavlja manje od 1% ukupnih svetskih potreba, ali treba naglasiti da u nekim zemljama predstavlja značajan izvor električne energije (20% u Danskoj, 9% u Španiji i 7% u Nemačkoj).

Slika 4. Ukupni kapacitet generatora energije vetra (MW) sa projektovani m očekivanjima

U ovakvim razmatranjima treba svakako pomenuti i bioenergiju proizvedenu iz biomase (proizvod biljnog i životinjskog sveta). Biomasa se može direktno pretvarati u enegiju sagorevanjem, a tako nastala vodena para, ili topla voda se može koristiti u najrazličitije već pomenute svrhe.

Biomasa se može podvrgnuti i fermentaciji pri čemu se mogu dobiti različiti korisni proizvodi, koji mogu poslužiti ili kao već gotovi energenti, ili proizvodi mogu biti osnova za proizvodnju novih.

Fermentacijom biomase bez prisustva kiseonika nastaje biogas, koji uglavnom sadrži metan i može se koristiti za direktno sagorevanje, a savremeniji postupci podrazumevaju njegovu pirolizu, pri čemu se kao proizvod dobija vodonik (čistiji i kaloričniji energent). Fermentacijom biomase može se dobiti i etanol. Brazil je jedna od zemalja koja je prepoznavši značaj obnovljivih izvora energije, a prilagodivši svoje potrebe svojim mogućnostima, razvila proizvodnju etanola iz šećerne trske. Ova proizvodnja u Brazilu u ovom trenutku pokriva 18% potreba u gorivu za pokretanje automobila. S druge strane mudra politika brazilske vlade usmerila je razvoj energenata ka istraživanju sirove nafte iz dubljih slojeva zemlje, što je rezultovalo gotovo potpunom nezavisnošću od uvoza.

Uobičajena praksa u nekim zemljama je mešanje etanola sa benzinom (do 10% etanola), mada u SAD postoje tehnološka rešenja, i proizvodnja vozila sa motorima prilagođenim i većem udelu etanola (do 85%, E85). U ovom trenutku na putevima u SAD nalazi se preko šest miliona takvih vozila.

Osnovnu prednost biomase predstavlja smanjena emisija u odnosu na fosilna goriva, smanjenje i uništavanje otpada iz poljoprivrede, šumarstva i drvne industrije, a i sigurnost snabdevanja energijom. Predviđa se da će sredinom veka udeo biomase u proizvodnji energije iznositi između 30-40%.

Ekološki aspekti primene obnovljivih izvora energije

Obnovljivi izvori energije imaju ceo niz komparativnih prednosti u odnosu na konvencionalne izvore. Neki od njih bi se na ovaj način mogli grupisati:

- Koriste postojeću „besplatnu“ energiju koja već kao takva postoji i koja se do sada nije koristila, ili bar ne u većoj meri
- Povećan udeo obnovljivih izvora energije u ukupnoj proizvodnji u svetu značajno bi smanjio dalje zagađivanje, vada, vode i zemljišta. Pozitivan uticaj bi se prvenstveno mogao osetiti u smanjenju emisije ugljenik(IV)-oksida. Ovakav trend predstavlja i opredeljenje Evropske Unije, pa će stoga sve zemlje koje plediraju da budu primljene u članstvo EU morati ne samo deklarativno prihvatiti, nego i konkretno dokazati prihvatanje ove politike.
- Povećanje udela obnovljivih izvora energije pojeftinjuje i dugoročno rešava problem dovoljne količine, sigurne, dostupne energije i na taj način smanjuje zavisnost od uvoza električne energije i drugih energetske sirovina.
- S obzirom na ubrzani razvoj komercijalnih tehnoloških rešenja, može se očekivati da će obnovljivi izvori postati ekonomski konkurentni konvencionalnim izvorima energije u relativno kratkom vremenskom periodu.

Imajući sve navedeno u vidu, jasno je da je korist od praktične primene ovih energetske izvora mnogostruka. U nizu pogodnosti, ekološki aspekt odnosno smanjenje zagađivanja životne sredine svakako je jedan od odlučujućih argumenata implementacije obnovljivih energetske izvora.

Zamena konvencionalnih ili klasičnih izvora energije obnovljivim prvenstveno bi doprinela smanjenju emisije ugljenik(IV)-oksida, što bi moglo uticati na usporavanje ili čak zaustavljanje procesa zagrevanja planete odnosno efekta staklene bašte.

Smanjenjem udela uglja kao osnovnog resursa za dobijanje energije umanjio bi se uticaj jednog od svakako najprljavijih i najštetnijih konvencionalnih izvora energije. Kao i ostali fosilni energenti i uglj se najvećim delom sastoji od ugljenika i vodonika. U manjoj meri, u zavisnosti od porekla, sadrži sumpor, azot, arsen i neke druge mineralne materije. Sagorevanjem uglja nastaje prvenstveno ugljenik(IV)-oksid, a u manjoj meri i drugi proizvodi sagorevanja (oksid azota i sumpora). Mineralne materije se u obliku

čestica pepela emituje u atmosferu u vrtlogu gasova nastalih sagorevanjem. Čestice zajedno sa parom formiraju dim koji se emituje iz dimnjaka elektrana i drugih postrojenja. Kada emitovani gasovi dospeju u atmosferu oni se fotohemijski transformišu i suvim i mokrim deponovanjem dospevaju na površinu zemlje doprinoseći acidifikaciji zemljišta i voda.

Oba efekta, **efekat staklene bašte** i **kisele kiše** ugrožavaju ravnotežu između atmosfere, litosfere i biosfere, pri čemu im se efekti superponiraju zbog činjenice da kisele kiše oštećuju ne samo fizički listopadne šume koje (dnevnom fotosintetičkom aktivnošću), mogu uticati na smanjenje količine ugljenik(IV)-oksida u atmosferi, već i menjaju sastav zemljišta (kisela zemljišta, promenjen sastav minerala neophodnih za rast biljaka) čineći ih nepogodnim za postojeće rastinje.

Deforestacija dovodi ne samo do smanjene potrošnje ugljenik(IV)-oksida od strane drveća, već i do potpune promene postojećih biosistema, uz degradaciju zemljišta na kome mogu da rastu samo manje plemenite biljke nesposobne da onemoguće spirenje humusnih materija, degradaciju i eroziju tla. Potpuna slika efekata ovog procesa je zastrašujuća. Ako je za utihu, proces ovako potpune degradacije životne sredine se odvija postupno, tako da se može reagovati u cilju smanjenja efekata i njegovog zaustavljanja. U poslednjih dvadesetak godina učinjeni su naporu u smislu postizanja efikasnijeg sagorevanja uglja, smanjenja emisije čestica (skruberi i filteri na dimnjacima), ali sva ova dodatna oprema poskupljuje proces proizvodnje energije, zahteva redovno održavanje itd. Razvoj tehnologija prečišćavanja emisije finansirale su uglavnom vlade SAD i Kanade zbog velikih problema sa kiselim kišama.

Istovremeno pri sagledavanju svih ovih efekata treba imati u vidu i seobu prljavih tehnologija u manje razvijene ili nerazvijene zemlje, čiji građani nemaju dovoljno razvijenu ekološku svest, a ni ekonomskih mogućnosti da održavaju skupu pomoćnu opremu, a još manje sredstava koja bi im omogućila korišćenje obnovljivih, alternativnih izvora energije. To ujedno znači da će doprinos globalnim posledicama biti istovetan. Samo će se lokacije promeniti.

Effekti staklene bašte su uočljivi i dokumentovani, a sumorne prognoze naučnika upozoravaju na njegovu sveobuhvatnost. Globalno otopljanje, otapanje lednika, klimatske promene, promene u ponašanju životinja na Artiku i Antartiku, podizanje nivoa mora i okeana predstavljaju krajnje ozbiljan problem koji će uzrokovati migraciju ljudske populacije nastanjene na obalama i mestima male nadmorske visine, nasilni nestanak različitih ekosistema, a može predstavljati i ozbiljnu opasnost po sveukupni živi svet planete.

Nafta i njeni proizvodi koji se koriste kao energenti su nešto čistiji energetske resursi, ali su i za njih vezani brojni negativni uticaji.

Vađenje sirove nafte iz nalazišta kao i njen transport su povezani sa mogućnošću havarijskog isticanja u okolinu. U tim slučajevima (koji nisu retki) dolazi do gotovo potpunog uništenja biljnog i životinjskog sveta u zahvaćenoj oblasti. No daleko veći problem predstavlja zagađenje vazduha. Prilikom sagorevanja nafte i njenih derivata oslobađaju se takođe velike količina

ugljenik(IV)-oksida u atmosferu, sa već opisanim efektima na povećanje globalne temperature. Osim toga sagorevanjem derivata nafte u motorima sa unutrašnjim sagorevanja emituje se ceo niz štetnih, toksičnih i kancerogenih materija koje značajno zagađuju atmosferu i ugrožavaju zdravlje i život stanovnika, posebno velikih urbanih sredina.

Korišćenje nuklearne energije je sa stanovišta ugrožavanja atmosfere gasovima staklene bašte veoma prihvatljivo. Međutim, proizvodnja nuklearne energije vezana je sa nastajanjem otpada. Ovde su to nuklearni otpad i vruća voda. Radioaktivni otpad se deli na dve kategorije; nisko-radioaktivni i visoko radioaktivni otpad.

Visoko radioaktivni otpad predstavlja ostatak iskorišćenog goriva. Mora se skladištiti u specijalnim bazenima ili u suvim kontejnerima. Starije i manje radioaktivno gorivo se skladišti u suvim skladištima, i zatvara u betonske armirane kontejnere.

Najveća količina otadnog materijala u nuklearnim postojenjima pripada grupi nisko radioaktivnog materijala. To su obično alati, zaštitna odela itd. I ova vrsta otpada mora se posebno čuvati da ne bi došla u kontakt sa spoljašnjom sredinom.

Nuklearne elektrane predstavljaju takođe poseban problem u slučaju havarija kada može doći do curenja radioaktivnih materijala. Najveća od takvih havarija odigrala se 24.06.1986. godine u Černobilju, pri čemu je nakon eksplozije jednog reaktora došlo do oslobađanja radioaktivnog materijala koji se u vidu oblaka proširio na veći deo Evrope.

3. ZAKLJUČAK

I pored ozbiljnih problema, koje usporavaju uvođenje novih obnovljivih izvora energije u komercijalnu upotrebu, nesumnjivo je da prelazak na taj način

snabdevanja energijom nema alternativu.

Stoga je neophodan stalni rad na upoznavanju što većeg broja stanovnika zajednice sa principima i prednostima energije koja je nadohvat ruke, i koju mudro i smisleno treba transformisati u oblik najpogodniji za upotrebu.

Prednosti koje ovi izvori obezbeđuju su mnogostruke, a početna ulaganja, ma kako velika bila, jesu neophodna. Odluka koju čovečanstvo mora da donese je teška, prvenstveno zato što odistinsko prihvatanje principa održivog razvoja i suživota sa okolinom znači promenu načina mišljenja, navika i shvatanja, a to je ono što se najteže menja. Međutim, kao što je rečeno, alternative nema, te je blagovremenost promena navika i odnosa prema planeti na kojoj živimo, u krajnjoj instanci može da znači opstanak postojeće civilizacije.

4. LITERATURA

- [1] Đarmati Š., Veselinović D., Gržetić I., Marković D., Životna sredina i njena zaštita, Futura, Beograd, 2008.
- [2] Energy services for the Millennium Development Goals, United Nations, Ney York (2005).
- [3] World Health Report: Reducing Risk, Promoting Healthy Life, Geneva, WHO, (2002).
- [4] Williams, R.H., Larson, E.D., Jin H., Comparing Climate-Change Mitigrating Potentials of Alternative Synthetic Liquid Fuel Techmologies Using Biomass and Coal, Proceedings of the Fifth Annual Conference on Carbon Capture and Sequestration, DOE/NETL, Anexandria, Virginia, May 2006.
- [5] Juninger M., Faaij A.P.C., A Global Expiriene Curve for Wind Energz, Proceedings od the 2003 European Wind Enegy Conference, Madrid, Spain, 16-19 June 2003.

11. UTICAJ PRIRODNIH KATASTROFA NA ODRŽIVI TURIZAM

Autor: dr Vesela Radović

Organizacija: Fakultet zaštite životne sredine, Univerzitet EDUCONS, Sremska Kamenica

Koautor: Ljubica Krnjajić

NVO „Ekofire,, Prvo udruženje za ekologiju i zaštitu od dejstva vatre, Novi Sad.

Abstract: *Turizam je u eri globalizacije jedna od privrednih grana koja značajno utiče na ekonomski razvoj države. U 2003.g. turizam je predstavljao najveći privredni sektor u svetskoj ekonomiji, zapošljavao je 200 miliona ljudi, tj. obezbeđivao 8% ukupnih radnih mesta. Najposećenije turističke destinacije sveta nalaze se u geografskim zonama gde postoji velika mogućnost pojave prirodnih katastrofa. Njihov uzrok su klimatske promene, geološka ili druga prirodna dešavanja ili kombinacija ovih faktora. Katastrofe se javljaju u nepredvidivim vremenskim intervalima. Njihove posledice mogu biti dugoročne i mnogi primeri u svetu potvrđuju ovu činjenicu. Čunami u Indijskom okeanu 2004.g. izazvao je tragične posledice. Uticaj uragana Katrina u Nju Orleansu bio je gotovo poguban za turizam u gradu. Koliko se u Srbiji pažnje poklanja pitanju bezbednosti u turizmu i mogućim uticajima prirodnih katastrofa na resurse koji su neophodni za njegovu budućnost? Ovaj rad ima za cilj da inicira potrebu preduzimanja preventivne zaštite prirodnih i kulturnih resursa u prirodnim katastrofama. Sigurnost i bezbednost u turizmu postaju sve značajniji faktori prilikom izbora turističke destinacije i u tom smislu Srbija traga za načinom kako unaprediti turizam i učiniti ga zaista održivim.*

Ključne reči: *prirodna katastrofa, održivi turizam, šteta, preventiva, razvoj*

1. UVOD

Turizam predstavlja skup odnosa i pojava koje proizilaze iz putovanja i boravka posetilaca nekog mesta, ako se tim boravkom ne zasniva stalno prebivalište i ako s takvim boravkom nije povezana nikakva njihova privredna delatnost. [1] Prirodna katastrofa predstavlja iznenadan događaj koji za

posledicu ima ugrožavanje života i zdravlja ljudi, materijalnih i kulturnih dobara i životne sredine, čije otklanjanje zahteva angažovanje značajnih snaga i sredstava za ublažavanje njihovih posledica. [2]

U Godišnjem statističkom izveštaju Svetske Turističke organizacije izdvajaju se značajne turističke regije sveta: Azija sa Pacifikom, Bliski istok, Afrika, Kina, SAD i druge. Kako je 2/3 kopna na Zemlji ugroženo prirodnima katastrofama evidentno je da su navedene regije takođe ugrožene. Prirodne katastrofe su u eri utvrđenih klimatskih promena gotovo nepredvidive, i samim tim s određenog aspekta najopasnije. Zemljotresi, razorni vetrovi, šumski požari, poplave i druge prirodne katastrofe donosile su turizmu mnogih država u nedavnoj prošlosti velike štete. U zavisnosti od toga koja se prirodna katastrofa dogodila, i kakve su njene posledice po turističke resurse može se proceniti i šteta nakon nje. Nakon takvih dešavanja potrebno je izvesno vreme da se turisti vrate na ranija odredišta.

Kina, koja je imala apsolutni primat u poseti stranih turista beležeći porast od 11%, nakon katastrofalnog zemljotresa u oblasti Sečuan otkazala je boravak mnogim stranim turistima u strahu za njihovu bezbednost. Šteta nastala u zemljotresu procenjena je na 20 milijardi dolara. Zemljotres u Peruu, cunami u Jugistočnoj Aziji, uragan Katrin u Nju Orleansu, uragan Nargis, drastični su primeri uticaja prirodnih katastrofa na turistička kretanja.

2. UTICAJ PRIRODNIH KATASTROFA NA TURIZAM

Prirodne katastrofe utiču na turizam na sledeće načine:

- Smanjuje se ukupan broj turističkih poseta na destinaciji;
- Smanjuje se količina novca koja se u oblasti troši, ukupan priliv novca u gradu, regionu, državi;

- Ugrožavaju se ostale privredne aktivnosti koje su direktno i indirektno pratile turističku delatnost;
- Rast nezaposlenosti i
- Državne institucije ubiraju manje poreze sa teritorije i moguće je da imaju dodatne troškove pomoći ugroženim kategorijama stanovništva.

Osnovno za turizam u ugroženom području je sledeće:

- Turistička oblast smatra se nebezbednom po turiste i stanovnike;
- Infrastruktura se u manjoj ili većoj meri urušava i potrebno je vreme za njeno obnavljanje.

Postoji veći broj studija koje prikazuju različite efekte prirodnih katastrofa na turizam. Posledice se razlikuju u zavisnosti od turističke oblasti, vrste turizma i mnogih drugih faktora.

U većini turističkih regiona pogođenih prirodnim katastrofama posledice po turizam su bile negativne. Čunami koji je ugrozio turističku privredu Tajlanda, izazvao je dugotrajne posledice. Pogodene su bile direktno 11 zemalja, a žrtve cunamija bile su iz 50 zemalja. Taj događaj je najveća katastrofa upisana u istoriju svetskog turizma. Iako se stalno šalju poruke da je gotovo sve dovedeno u stanje pre katastrofe, turisti se ne vraćaju očekivanom brzinom. Ljudi koji su preživeli katastrofu, izloženi su nakon nje i mogućnosti nove, finansijske katastrofe. [3]

Katastrofalan zemljotres koji je 15. aprila 1979. godine pogodio primorje Crne Gore bio je najveća prirodna katastrofa ove vrste u tadašnjoj državi i jedna od najvećih u Evropi. Stradali su gotovo svi gradovi (Ulcinj, Bar, Petrovac, Budva, Tivat, Kotor, Risan, Herceg Novi). Uništen je ogroman deo modernih hotelskih kapaciteta. Posebno su stradali kulturno-istorijski spomenici (manastiri, crkve, muzei, arhivi, stare tvrđave) koji su skoncentrisani u najugroženijem primorskom pojasu. Uništena je infrastruktura, a kao propratne pojave pojavila se likvifikacija-tečenje tla, mnogobrojna klizišta i odroni. [4]

Ipak, u izuzetnim slučajevima prirodne katastrofe mogu povećati broj turista. U nedavnoj prošlosti zabeleženi su primeri relativno novih vrsta turizma, „greaf tourism,“ i „disaster tourism,“. Sociolozi ovakve pojave objašnjavaju na različite načine, ali je nesporno da na čudan način ljude privlači opasnost i poseta područjima ugroženim u nekoj prirodnoj katastrofi.

Primer ovakve vrste turizma je malo selo u Kornvolu, u Velikoj Britaniji, Boscastle. Selo je pretrpelo najveću bujičnu poplavu 16. avgusta 2004.g. čija je šteta iznosila milion funti. Posledice su otklonjene, a turisti su se vratili u većem broju nego ranije. U Nju Orleansu neke od četvrti koje su ranije bile relativno neinteresantne za turiste, nakon

uragana Katrin dobile su naknadnu čar. Tako su jako popularne postale autobuske ture koje turiste vode na nojoštećenija mesta poput Lower Ninth Ward četvrti.

Zemljotres januara 1995. godine je gotovo razorio japanski grad Kobe. Danas je spomenik koji podseća na taj dan nezaobilazno mesto većine turista koji posećuju taj grad.

3. MOGUĆI UTICAJ PRIRODNIH KATASTROFA NA TURIZAM SRBIJE

Prirodne katastrofe u Srbiji zahvaljujući klimatsko-geografskim karakteristikama zemlje uglavnom nisu većeg razarajućeg karaktera. Poplave, zemljotresi, šumski požari, olujni vetrovi i ekstremne temperature nanose znatnu materijalnu štetu, ali nisu imale za posledicu ono najvažije, veći broj ljudskih žrtava.

Važnost turističke delatnosti je prepoznata donošenjem Strategije turizma Republike Srbije. Zbog visokog učešća sive ekonomije i nesređene statistike turističkog sektora, postoji problem objektivnog prikazivanja današnjih makroekonomskih učinaka turizma na ekonomiju republike Srbije. Prema postojećoj statistici turistički sektor učestvuje sa 2,5% u nacionalnom bruto proizvodu i sa 5% do 6% u ukupnoj zaposlenosti u Republici Srbiji.

Očekivani rezultati primene Strategije su postizanje povećanja konkurentnosti srpskog turizma, povećanje deviznog priliva, domaćeg turističkog prometa, kao i povećanje zaposlenosti putem turizma, u cilju transformacije Republike Srbije u konkurentnu turističku destinaciju.

Uz ove osnovne ciljeve Republika Srbija treba da podstiče razvoj pozitivnog imidža na svetskom tržištu, obezbedi zaštitu i održivo korišćenje prirode i kulturnog nasleđa kao resursa za razvoj turizma, poboljša kvalitet života stanovništva i obezbedi zaštitu turističkih potrošača, saglasno iskustvima razvijenih evropskih zemalja. [5]

U Strategiji su jasno definisana 4 klastera:

- Beograd
- Vojvodina
- Istočna Srbija i
- Zapadna Srbija.

Prirodne katastrofe koje se mogu pojaviti su slične za svaki od klastera. U cilju popularizacije turizma Srbija se može okarakterisati kao zemlja bezbedna za turiste u slučaju neke od prirodnih katastrofa. Od svih prirodnih katastrofa koje Srbiji prete, zaključak bi mogao biti da je zemljotres za turizam najrizičniji. Srbiji ne prete razorni zemljotresi zato što pripada regionu umerene seizmičke aktivnosti. Kada se imaju u vidu tragične posledice nedavnog zemljotresa u Italiji u regionu Abruco, jasno je kakvih smo posledica pošteđeni. [6] Veoma je važno pokazati izvestan stepen opreznosti, zato što

su na teritoriji Srbije mogući zemljotresi koji za posledicu imaju oštećenja i to pre svega na objektima „koji su stari,..”. U definisanim turističkim regijama Srbije nalazi se veliki broj starih gradova, tvrđava, sakralnih objekata i drugih građevina koje kao elemenat kulture i svedočanstva prošlosti privlače najveći broj turista

U istoriji su se zemljotresi dešavali u centralnoj Srbiji, u području od Homoljskih planina na istoku, do Maljena na zapadu, sve do južnih padina planine Kopaonik. Najsnažniji zemljotres bio je magnitude od 5,7 jedinica Rihterove skale u Mionici 1998. godine kada je uništeno oko 10.000 objekata. Potresi približno iste magnitude dešavali su se u Lazarevcu, Rudniku, Kopaoniku, Trsteniku... Turizam u Šumadiji ima povoljne uslove za razvoj. Planine Avala, Kosmaj i Rudnik čine izvanrednu osnovu za razvoj izletničkog, rekreativnog i stacioniranog turizma. Proizvodnja zdrave hrane i seoski turizam u planinskom delu regije se uspešno razvijaju. Banjski turizam u Srbiji takođe zauzima posebno mesto. Stari gradovi tvrđave u Beogradu, Novom Sadu, Smederevu i Golupcu oduvek su privlačile turiste.

Vojvodina je regija koja turiste iz zemlje, ali i Evrope privlači raznovrsnom turističkom ponudom i bogatstvom etničkih i kulturnih različitosti. Opasnost od zemljotresa u Vojvodini prema prognozama eksperata Seizmološkog zavoda Srbije, jeste maksimalna jačina zemljotresa do sedam stepeni po Rihterovoj skali. Pri izradi takve procene eksperata korišćena su iskustva iz daleke i bliže prošlosti. Proučavan je, na primer, zemljotres iz 1740. godine na Fruškoj gori, jačine sedam stepeni po Rihteru, koji je u rejonima Iriga i Hopova načinio veliku štetu, ali i zemljotres iz 1991. iste jačine koji se dogodio u Temišvaru, koji je i u našim pograničnim područjima s Rumunijom, u Vršcu i Plandištu, izazvao štetu.

Rizične zone za zemljotres u Vojvodini su doline Dunava i Tise, kao i teritorija Fruške gore, naročito deo oko manastira Vrdnik. U neposrednoj blizini Seizmološki zavod je pre par godina instalirao seizmološku stanicu. Ona je najpre bila u manastiru Hopovo, a 2005. je premeštena u protivgradnu stanicu na Iriškom vencu. U trusno područje spada i potez od Sremskih Karlovaca, preko Dunava i Zrenjanina do Rumunije. U tom delu, naročito kod Alibunara, takođe je bilo zemljotresa, manjeg intenziteta, bez značajne štete.[7]

Ono što je važno za budućnost turizma u Vojvodini je što se zemljotresi veoma retko događaju. U centralnoj Srbiji, na nekim mestima, svake godine bude poneki jači zemljotres.

Za kulturno-istorijske građevine ovi zemljotresi mogu biti pogubni. Oni ugrožavaju građevinski sklop objekta, gotovo ih je nemoguće obnoviti i nakon zemljotresa mogu biti više opasnost za turiste, nego atraktivna lokacija. Najbolji primer takve vrste opasnosti jesu stari gradovi na primorju koji nakon

zemljotresa 1979. godine u mnogim svojim delovima nisu dostupni posetiocima.

Svaka od prirodnih katastrofa na specifičan način ugrožava turističke resurse. U Srbiji nema statističkih podataka koji se odnose na ove probleme i u određenoj meri otežavaju naučni pristup ovom problemu.

Evidentna je potreba da se ubuduće prezentovanjem zadovoljavajućeg stepena bezbednosti (koji se može kvantifikovati kao zadovoljavajući) Srbija preko njene turističke organizacija promovise kao bezbedna turistička destinacija.

4. BEZBEDNOST TURISTA U PRIRODNIM KATASTROFAMA

Osnovni motiv odlaska većine lica na turističko putovanje jeste želja da se odmor provede na idiličnom mestu iz snova, i nakon toga zadovoljni vratite u mesto prebivališta, sa najlepšim uspomnama. Iako je pitanje bezbednosti i brige nespojivo sa slikom očekivanog odmora, neki bezbednosni aspekti se ne smeju zanemariti. I to kako od samog turiste, tako i od ostalih učesnika u turističkoj delatnosti i institucijama države u kojoj se nalazite.

Mnogi turistički regioni sveta poučeni pojavama katastrofa osmislili su Planove delovanja u katastrofama specijalno namenjene za turistički sektor.[8] Pitanjima bezbednosti turista poklanja se velika pažnja nakon evidentnih propusta u ovoj oblasti. Prema podacima Svetske zdravstvene organizacije 1,2 miliona ljudi pogine na putovanjima u svojoj zemlji ili inostranstvu. Do 2020.g. stručnjaci procenjuju da će broj poginulih lica na turističkim putovanjima premašiti broj umrlih od AIDS-a, ukoliko se nešto ne preduzme. [9]

Urbanističko planiranje hotelskih kompleksa u ugroženim zonama često nije odgovarajuće. Na ostrvu Barbados 90% turističkih objekata se nalazi na samoj obali. U želji da se turistima priušti pogled na predivne pejzaže, ugrožava se njihova bezbednost. Suočavanje sa ovim problemom pomaže da se pripreme mere za bezbednost turista u katastrofi.

Održivi turizam se prepoznaje i po aktivnostima koje se preduzimaju u cilju bezbednosti turista. Na prvom mestu je vođenje preciznih podataka o turistima, njihovim potrebama u cilju brze evakuacije i obezbeđenju osnovnih životnih potreba. Informisanje ima nezamenljiv značaj u katastrofama. Sprečavanje glasina i davanje pravovremenih informacija jedan je od osnovnih zadataka. Znanje stranih jezika je neophodno u tom procesu. I poznavanje prirode same katastrofe je veoma važno. Desetogodišnja Tilly Smith je spasla stotinu turista prepoznavši opasnost iz naučene lekcije iz geografije. Osoblje ima veliku ulogu u smislu maksimalnog

angažovanja i davanja informacija o evakuacionim rutama, skloništima, službama spašavanja kakve su hitna pomoć, vatrogasna jedinica i drugo.

Turistička organizacija Kariba u saradnji sa Agencijom za reagovanje u katastrofama, kako bi osigurala razvoj održivog turizma izradila je Regionalnu Strategiju za upravljanje rizikom od katastrofa u održivom turizmu.[10]

U prirodnim katastrofama najveći značaj ima identifikacija ugroženih zona i preduzimanje preventivnih mera koje smanjuju posledice. Sistem za ranu najavu opasnosti i dobra organizacija na osnovu usvojenih Planova reagovanja osnovne su mere zaštite. Efikasna komunikacija je najvažnija u cilju spašavanja ljudskih života. Sistemi obaveštavanja ne zavise isključivo od savremene nauke i tehnologije, već i od načina kako se poruka interpretira i prenosi. Pacifički sistem upozorenja na cunami je u funkciji dugi niz godina, ali je koordinacija zatajila kada je bila najpotrebnija. Upozorenje može imati značaj i kada se vreme dolaska opasnosti meri minutama, ili satima. Kada su primaoci edukovani i znaju postupak u slučaju opasnosti posledice su znatno manje.

5. ZAKLJUČAK

Prirodne katastrofe u značajnoj meri ugrožavaju razvoj održivog turizma. U državi kakva je Republika Srbija, u kojoj se očekuje donošenje savremenih zakona koji regulišu ovu oblast, ovo pitanje traži reagovanje i dogovor nadležnih subjekata. Ukoliko se zanemari pojava prirodnih katastrofa koje mogu ugroziti turiste i turistički sektor u celini, onda se i ne osposobljavate kako da postupite u slučaju njihove pojave.

Upravljanje vanrednom situacijom, kakva je i prirodna katastrofa uključuje planiranje, strukturu i organizaciju ustanovljenu da na usklađen način odgovore čitavom spektru potreba u takvoj situaciji.

Očuvanje života i zdravlja turista, prirodnih resursa, kulturno-istorijskih dobara, njihova sanacija i revitalizacija zahteva angažovanje svih potencijala, kako na nacionalnom, tako i na regionalnom i lokalnom nivou. U ovom procesu ulogu imaju mnogi subjekti među kojima su i osiguravajuće kuće, nevladine organizacije, mediji i mnogi drugi.

Uspostavljanje trajne organizacione i funkcionalne saradnje u budućnosti između subjekata zaštite i spasavanja i turističkih organizacija je neminovno. Na takav način bi se reagovalo adekvatno u postizanju što boljih rezultata u slučaju pojave prirodne katastrofe koja ugrožava turiste i turističke resurse.

Naučiti lekcije iz prošlosti, koja se ne sme ponoviti osnovni je zadatak turističkih organizacija i ostalih aktera. Razvijanjem strategije za prevenciju katastrofa u društvu, kao i turističkim aktivnostima izbeći će se moguća šteta i ljudska patnja.

6. REFERENCE

- [1] Jedna od definicija turizma, Hunziker i i Krapf 1942.
- [2] Definicija UN Sekretarijata međunarodne strategije za smanjenje rizika katastrofa, materijal USAIDA, SCOPEŠ projekta
- [3] www.news.bbc.co.uk Giovanni Romchi quotation taken from BBC article, Thailand's tsunami –hit tourism.
- [4] www.sismo.cg.yu/1979html Članak: Katastrofalan zemljotres u Crnoj Gori.
- [5] Puni tekst Strategije turizma Republike Srbije, sa dodatnim prilogima nalazi se u Službenom glasniku Republike Srbije, broj 91/2006. od 20. oktobra 2006.
- [6] www.politika.rs/rubrike/vesti-dana/ Članak U Srbiji neće biti razornih zemljotresa, šef odseka za seizmologiju Republičkog seizmološkog zavoda Republike Srbije, Branko Dragičević.
- [7] www.dnevnik.co.zu/modules.php Direktor Republičkog seizmološkog zavoda Republike Srbije Slavica Radovanović.
- [8] Planovi emergencija za turizam negde izvana
- [9] www.voanews.com News Voice of America, Article: Tourism dangerous for life, Carolyn Presutti 10.12.2007.
- [10] www.onecaribbean.org/content/files/keepsake_volnumber2.pdf Karipska Turistička organizacija (CTO) i Karipska Agencija za delovanje u vanrednim situacijama (CDERA) izradile su Regionalnu Strategiju za upravljanje rizikom od katastrofa u održivom turizmu.

12. INDIREKTNI TROŠKOVI TURIZMA KAO GENERATOR PROBLEMA ODRŽIVOG RAZVOJA

Dr Slavoljub Vujović, docent¹
Dr Goran Kvrđić, docent²

¹Visoka škola za poslovnu ekonomiju i preduzetništvo, Beograd

²Narodna banka Srbije, Beograd

Abstract: *Today in public and economic conditions of development, when the natural elements are more endangered, natural and life environment in industrial developed world is polluted. One of the problems is to prevent a negative influences of all activities in economy in general, like in industry of tourism too. The fact that the developed countries, in pursuit of profit at any price (destructing and polluting the basic natural elements: air, water, earth, climate, etc.), desperately depend on the undeveloped ones (the countries with unpolluted above mentioned elements), gives the latter a chance in the future when is development tourism real. The truth of work is explanation causative-resultant impact some the factor on development of tourism.*

Key words: *cost, destination, material base, creation*

1. UVODNE NAPOMENE

Sve dublje elaboracije faktora koji utiču na razvoj turizma, po pojedinim kontinentima i destinacijama, ukazuju na brojna dešavanja i promene u životnoj sredini koje bi trebalo spoznati i respektovati u procesu razvoja turizma u perspektivi.

Posebno je važno istaći da pri izboru destinacije i koncepcije razvoja sve veći značaj prvenstveno, ima kvalitet životne sredine. Danas, u najširoj javnosti problem «ekološka kriza» ili svi problemi u vezi sa ekologijom dešavaju se u odeređenoj životnoj sredini ili u nekom od ekosistema. Sudeći po literaturi, ističu se dva civilizacijska procesa koji generišu probleme u životnoj sredini: eksponencijalni rast stanovništva i problemi ishrane uslovljeni daljim ekonomskim razvojem. (U literaturi se mogu naći i tvrdnje da su nekontrolisani rast stanovništva i brza industrijalizacija, dva vodeća faktora koji generišu većinu problema životne sredine). Dalje, kao posledica pomenuta dva faktora, javljaju se sledeći teško rešivi problemi: neravnomernost porasta broja stanovništva između pojedinih delova Planete, gustine naseljenosti, disproporcije u pogledu razvijenosti,

raspoređenost prirodnih resursa, stalni rast broja zagađivača.

Stanje pojedinih prirodnih resursa na planeti Zemlji, pored brojnih, ilustruju i sledeći podaci:

- godišnje se oko 15,2 miliona hektara pošumljenog zemljišta u tropskim zemljama prokrči i promeni namenu, uništavaju se šume kao ekosistem;
- degradacijom zemljišta obuhvaćeno je oko 3600 miliona hektara od ukupne svetske kopnene površine koja iznosi 13.041.713.000 hektara;
- više od 16% poljoprivrednog zemljišta je ugroženo procesom degradacije;
- oko 24% (1130) kičmenjaka i 12% (1183) vrsta ptica se trenutno smatraju ugroženim;
- više od dve milijarde ljudi se svakodnevno suočava sa problemima vezanim za nedostatak vode a procenjuje se da će 2025. godine taj broj biti oko 3,5 milijarde;
- oko 75% morskih riba je ugroženo i to u situaciji kada skoro 1 milijarda stanovnika zavisi od ribarstva kao primarnog izvora hrane, i sl.;
- na preranu smrt ili bolesti koje su povezane sa rizicima u životnoj sredini otpada oko 20% smrtnosti ili bolesti u zemljama u razvoju;
- u svetu više od 34 000 dece umire dnevno od gladi i raznih bolesti;
- više od 1,5 milijardi ljudi u svetu ima manje od 1 dolara dnevno za život, dok više od 2,5 milijardi ima manje od 2 dolara dnevno (Todić i Vukasović, 2002);

Karakteristike ekoloških problema danas, ukazuju da se radi o problemima koji ugrožavaju život stanovništva u budućnosti.

Može se reći da većinu problema podstiče sukobljavanje ekonomskih, ekoloških i sociokulturnih-kroz prizmu etike, principa. Termin održivog razvoja

prvi put pominje se u okviru Svetske komisije za životnu sredinu i razvoj Ujedinjenih nacija 1987. godine koja daje definiciju održivog razvoja koja se održala do danas «razvoj u skladu sa potrebama današnjice bez smanjivanja mogućnosti budućih generacija da ostvare svoje potrebe (Belojević, 2008)». Navedena Komisija formirana je upravo zbog velikih problema vezanih za životnu sredinu. Konceptija Održivog razvoja koncipirana od strane predhodne Komisije prihvaćena je od svih članica UN na drugoj konferenciji UN o životnoj sredini i razvoju, održanoj u Rio de Žaneiru 1992. godine.

Kod valorizacije vrednosti životne sredine, treba voditi računa o mogućim negativnim uticajima na životnu sredinu koje buduće aktivnosti i objekti, i njihovo korišćenje mogu izazvati.

Uporedo sa fizičkom transformacijom prostora novih destinacija, koncepcija i strategija razvoja usmeravaju razvoj turizma i njegov funkcionalni značaj.

Brojni su pristupi analizi mogućeg interaktivnog odnosa turizma i životne sredine (prostora). Uticaj turizma na prirodnu sredinu ispoljava se kroz uticaj faktora kao što su: *intenzitet turističkog razvoja, fleksibilnost ekosistema, zakonodavno-pravna regulativa u turizmu i posebno za ekologiju i životnu sredinu, transformativni karakter turističkog razvoja i sl.* Analizom navedenih aspekta moguće je doći do različitih pokazatelja i zapravo potvrditi tezu da turizam istodobno valorizuje prostor, on ga čuva, ali i degradira, on kreira vlastiti prostor, ali i banalizuje prostor, i konačno, turizam je zaslužan što je došlo do svesti o problemu prostora (Stanković, 1990, 60).

Pojedini teoretičari (Alfier, 1957, 125) istražujući specifične načine interakcije turizma i životne sredine, dovode u vezu ove uticaje s osnovnim oblicima razvoja turizma. Neki autori pažnju usmeravaju na simbiotsku međuzavisnost turizma i prostora, posebno kad je reč o turizmu kao faktoru zaštite prirodnih i ambijentalnih celina. U prilog tome idu primeri nacionalnih parkova i zaštita brojnih kulturno-istorijskih vrednosti i objekata, gde turizam direktno doprinosi valorizaciji njihovih vrednosti, ali s druge strane podstiče ili doprinosi zaštiti istih.

U takvom naizmeničnom dokazivanju i argumentovanju prostorno ekološka komponenta u potpunosti dobija legitimitet, upravo zbog snage argumenata onih koji tvrde da turizam menja i nepopravljivo oštećuje okolinu, i to ne zbog toga što ovaj stav potvrđuju slučajevi u praksi, već zbog realnosti da turizam nekontrolisanim razvojem uništava vlastitu razvojnu osnovu. S tim u skladu većina autora je mišljenja da, u zemljama u razvoju, gde nema ni sredstava, ni interesa za prirodne i natropogene atraktivnosti, održivi razvoj turizma može dobro doći i pomoći njihovom očuvanju.

2. INDIREKTNI TROŠKOVI MATERIJALNE OSNOVE TURIZMA KAO GENARATOR PROBLEMA ODRŽIVOG RAZVOJA

Indirektni troškovi stvaranja materijalne osnove su svi oni troškovi koji se pojavljuju pored direktnih u procesu stvaranja materijalne osnove, nemerljivi ili teško

su merljivi, oni troškovi koji ponajmanje tangiraju investitore, mnogo više pogađaju ostale subjekte u destinaciji (uništavanje zelenih površina gradnjom infra ili suprastrukture, oštećivanje postojećih sakralnih vrednosti neodgovornim masovnim posetama, ugrožavanje cjelokupnih ekosistema i biodiverziteta, itd.). Ukratko, to su troškovi nevidljivi kroz poslovne bilanse investitora (nevidljivi u poslovnim knjigama).

U okviru indirektnih troškova razlikuju se opet dve grupacije troškova:

- indirektni prikriveni ili nevidljivi i
- indirektni neprikriveni ili vidljivi.

Pojašnjenju indirektnih troškova stvaranja materijalne osnove i razvoja turizma generalno, doprinosi i odgovor na pitanje “pod kakvim uslovima životne sredine destinacije dolazi do nesumnjivih pozitivnih razvojnih učinaka turizma ili koje uslove destinacija mora posedovati da bi materijalna osnova i razvoj turizma bio optimalan”?

Kod utvrđivanja troškova stvaranja materijalne osnove pojavljuju/izdvajaju se određeni aspekti kao kritični, posebno pri proceni doprinosa turizma privrednom razvoju turističke destinacije, kao npr.:

- problemi ekonomskog neokolonijalizma sadržani u činjenici da multinacionalni kapital u turizmu, u sprezi s nacionalnim centrima moći i uz pomoć ekonomskih plaćenika, kontroliše najveći deo turističkog proizvoda, gde strani kapital u potpunosti ignoriše ekološke principe, čak, praksa potvrđuje, rizikuje određene zakonske posledice u cilju profita;
- uloga javnih investicija, posebno u nerazvijenim zemljama – zbog male privredne aktivnosti u drugim sektorima, velika infrastrukturna ulaganja u koliko su namenjena samo turizmu otvaraju pitanja oportuniteta takve gradnje, ignorišući ekonomske principe lokalnog stanovništva i ekološke principe životne sredine.
- vlasnički odnosi – su važan preduslov stvaranja materijalne osnove i formiranja turističke ponude u smislu uslovljavanja i uspostavljanja upravljačkih struktura investitora i nosioca turističke ponude od kojih zavise ne samo ekonomski efekti turizma, već i ekološki i sociokulturni negativni uticaji, odnosno, problemi održivog razvoja izazvani razvojem turizma.
- izvozna efikasnost turizma – determinisana bitnim obeležjima privredne strukture destinacije. Razlike u stopama produktivnosti različitih grana koje učestvuju u turističkom proizvodu, posebno u slabo razvijenim zemljama, a zbog nužde za većom međunarodnom likvidnošću, svesno podstiču razvoj turizma²⁹, bez obzira na probleme životne sredine..

²⁹ Master plan razvoja turizma Crne Gore, Ministarstvo za turizam i Vlada Crne Gore.

Shodno predhodno navedenom, kao indirektno prikrivene ili nevidljive troškove možemo navesti zagađivanje vazduha, izmene klime, zagađivanje vode, buka, nemoral raznih oblika i sl., dok u indirektno neprikrivene ili vidljive možemo navesti fizičko uništavanje flore i faune, posledice epidemije i drugih bolesti, posledice terorizma, prostitucija, droga i sl.

3. TURIZMA KAO PROBLEM ODRŽIVOSTI

Kod razvoja turizma postoje brojne kontroverze, dok su posebno interesantne one koje se bave ekonomskim efektima i indirektnim troškovima turizma. Kada je reč o ekonomskim uticajima turizma, postoje određene implikacije i komplikacije, upravo zbog indirektnih troškova, nezavisno od načina na koji se oni ispoljavaju u procesu stvaranja materijalne osnove.

Neki od ortodoksnijih aspekata njihovog ispoljavanja jesu:

- turistička monokultura – potencijalno najopasniji oblik indirektnog troška, ne polazi samo od mogućih katastrofalnih situacija (slučajevi zemalja gde je došlo do terorizma, požara, većih epidemija i sl.) već i od mogućih promena u motivacijama i ponašanju turističke tražnje,
- promene u privrednoj strukturi destinacije u negativnom smislu – dolazi do smanjenja ili nestanka tradicionalnih aktivnosti (poljoprivreda, ribarstvo, stočarstvo itd.) zbog intenzivnog transfera radno aktivnog stanovništva u razne uslužne aktivnosti i poslove u turizmu,
- veliki porast cena zemljišta i pojava zemljišnih spekulacija, gde vlasnici i posrednici izvlače koristi iz takvih transakcija, promene namene zemljišta i uništavanje pojedinih ekosistema, dok domicilno stanovništvo gubi (povećanje raznih zemljišnih naknada – takse, pojava građevinskog kriminala i ostalo),
- posebne posledice koje snosi lokalno stanovništvo zbog različitih kupovnih snaga, turisti sa većom kupovnom snagom podstiču rast cena raznih roba i usluga, tako da kupovna moć lokalnog stanovništva opada;
- jedan od problema jeste neplansko rešavanje komunalnih infrastrukturnih sistema, što kasnije kontinuirano zagađuje životnu sredinu;
- troškovi, propagande i promocije turizma - koje nedovoljno posvećuju pažnju održivom razvoju, a koji se izdvajaju na nacionalnom planu ne ulaze u individualne bilanse turističkog uspeha i
- pojava *oportunitetnih troškova* – imaju određeni značaj prilikom valorizacije investicija u materijalnu osnovu, dok u razvijenim zemljama gde je profit prvi uslov za donošenje razvojnih odluka, su beznačajni.

Međuodnos turizma i prostora prati mnoštvo ekoloških i prostornih implikacija turističkog razvoja, od teza o destruktivnom delovanju turizma na prostor do onih da je turizam upravo zaslužan za pojavu i

podsticanje svesti o problemu prostora i zaštiti brojnih prirodnih i antropogenih vrednosti.

Međutim, indirektni troškovi stvaranja materijalne osnove i razvoja turizma u novim turističkim destinacijama imaju i *oportunitetni karakter*. Da turizam samo nebanalizuje prostor, ne degradira, pokazuju realnosti tipa: mnoge rekonstrukcije spomenika i etnografskih vrednosti rade se zahvaljujući turizmu, zatim, rezervati afričkih životinja su pozitivan odraz kontrolisane turističke valorizacije ovog specifičnog i vrednog resursa, ili podsticaj lokalnog stanovništva na određenim područjima Afrike i Južne Amerike da ne uništavaju šume za rad uzgajanja određenih kultura, već da kroz turizam zarade mnogo više i sačuvaju cjelokupne ekosisteme.

S druge strane opet, postoji čitavi niz tvrdnji da upravo rekonstrukcije spomenika i etnografskih vrednosti služi njihovoj destrukciji, da su brojne afričke životinje po rezervatima uginule gubeći uslove življenja i kretanja u prirodi. Trebalo bi u svakom slučaju pri samom izboru destinacije i donošenju odluke o stvaranju materijalne osnove proceniti i analizirati sve pozitivne i negativne efekte razvoja turizma u budućnosti.

S pojavom prostorno-ekološke i socio-kulturne kritike turizma, otvara se ozbiljniji proces istraživanja indirektnih, i prikriivenih i neprikriivenih troškova turizma.

Posebno prostorno-ekološka kritika masovnog turizma ima uporište da se intenzivno širi/razvija, s obzirom da su vrlo retki slučajevi razvoja turizma bez većih ili manjih ekoloških šteta. Karakteristično je za prostorno-ekološku kritiku turizma da se razvijala na tradiciji humane ekologije, pridavajući turizmu često i negativnija svojstva delovanja na prirodnu okolinu nego drugim aktivnostima u prostoru.

U nastojanju da definišemo relevantna područja ili osnove, pojavljivanja indirektnih, i vidljivih i nevidljivih troškova stvaranja materijalne osnove (razvoja turizma) izdvajaju se sledeće osnove: *socio-demografska, ekonomska i socio-kulturna*.

Socio-demografska osnova:

- konflikti u sferi brzog mehaničkog priliva radne snage,
- sužavanje profila kvalifikacijske strukture zaposlenih,
- smanjivanje broja stanovnika u perifernim područjima destinacije,
- konflikti i oblici socijalne patologije vezani uz priliv sezonske radne snage.

Ekonomska osnova:

- opšta opasnost od turističke monokulture,
- komercijalizacija autohtone proizvodnje,
- problem alimentiranja budžetskih rashoda,
- redukcija poljoprivrednog zemljišta i poljoprivredne proizvodnje,
- nestanak tradicionalnih zanimanja (poljoprivreda, ribarstvo, stočarstvo).

Socio-kulturna osnova:

- negativne promene u vrednosnim stavovima,
- gubitak kulturnog identiteta (običaji, tradicija, ljudi, itd.),
- porast oblika socijalne patologije (kriminal-turista i domicilnog stanovništva),

- nestanak kulturno istorijskog i arheološkog nasleđa,
- direktna oštećenja kulturno-istorijskih spomenika.

Spoznaja i kvantificiranje ovih troškova mogući su preko *analize eksternih uticaja stvaranja materijalne osnove u novoj destinaciji i turističkog razvoja ili "turističke eksternalije"*.³⁰

Da bi definisali mesto nastanka i disperziju indirektnih troškova, u procesu stvaranja materijalne osnove turizma u novim destinacijama, preko eksternalija, valja najpre analitički raščlaniti: *sudionike procesa i strukturu vrednosti koja se pojavljuje kao predmet razmene*.

U svakom novo sagrađenom hotelu, npr. odvija se određeni proces rada, koji neplanirano doprinosi povećanju prometa trgovine locirane u blizini hotela, dok ista nije investirala u tržište (što je pozitivan indirektni uticaj na okolinu). Turisti boravkom u smeštajnim objektima, (baveći se npr. lovom i ribolovom), loveći bez propisanih dozvola, osim određenih ličnih satisfakcija, ostvaruju ekonomske koristi, povećavaju sopstvenu potrošnju, dok se s druge strane smanjuje nacionalno bogatstvo, ugrožava vodeni ekosistem, ili turista koji je izazvao požar većih razmera, svakako je izazvao posledice, u smislu smanjenja šumskog bogatstva, bilo ono u privatnom ili državnom vlasništvu, zatim, umanjivanja pejzažne vrednosti prostora, itd. (negativni indirektni uticaji-posledice).

Dalje, primenom cost-benefit analize, mogu se u dobroj meri sagledati indirektni troškovi, analizom kvalitativnih varijabli troškova i koristi od stvaranja materijalne osnove i razvojem turizma u novoj destinaciji.

4. ZAKLJUČAK

Shodno temi ovog rada, kao zaključak, može se parafrazirati poruka velikog naučnika, kolosa nauke, Josifa Pančića.

Na mauzoleju na Kopaoniku, u kome je po svome testamentu sahranjen, stoji poruka Josifa Pančića srpskoj omladini: »Samo kroz potpuno razumevanje i analiziranje prirode pokažite koliko volite i poštujuete svoju otadžbinu«.

5. LITERATURA

- [1] Alfier, D., (1975), Zaštita prirode u razvoju turizma, Zbornik FTVT, Dubrovnik
- [2] Belojević, G., (2008), Ekologija, Visoka zdravstveno sanitarna škola, Beograd
- [3] Čerović, S., (2002), Strategijski menadžment turističke privrede Srbije
- [4] DFV, "Nachhaltige Entwicklung: Tourismus und Umwelt
- [5] Dulčić, A., (2001), *Upravljanje razvojem turizma*, MATE, Zagreb
- [6] Horner, S., Swarbrook, J., (2004), *International cases in tourism management*, Elsevier, London
- [7] Kripendorf, J., (1986), Putujuće čovečanstvo, Zavod za istraživanje tržišta, Zagreb.
- [8] Milanović, M.R. (2009), *Ekonomija prirodnih resursa*, Megatrend univerzitet, Beograd
- [9] Milanović, M.R. (2007), *Osnovi ekonomije*, Megatrend univerzitet, Beograd
- [10] Štetić, S., (1999), Turistička geografija, Savezni centar za unapređenje hotelijerstva–ugostiteljstva, Beograd
- [11] Vujović, S., (2008), Materijalna osnova turizma, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd
- [12] Weaver, D., Lawton, L., (2008), *Menadžment u turizmu*, Data status, Beograd

³⁰ Ekonomski procesi generišu različite ekonomske posledice, koje se pojavljuju u ekonomskim jedinicama koje učestvuju u ekonomskom procesu. Deo ekonomskih posledica prenosi se i na druge subjekte koji nisu direktno uključeni u dati ekonomski proces. Upravo deo ekonomskih posledica koje nastaju izvan određenog ekonomskog procesa, ali koje on izaziva ili su u vezi s njim, nazivamo eksternalijama. Ako se radi o ekonomskom procesu, npr. industrijskoj proizvodnji, eksternalije nastaju kao posledice datog industrijskog razvoja i obično se nazivaju »industrijske eksternalije«. Kada se radi o stvaranju materijalne osnove i razvoju turizma u novim destinacijama (proizvodnji i potrošnji turističkih usluga) onda se pojavljuju turističke eksternalije ili eksterne posledice turističkog razvoja. U konciznijem određivanju, sve posledice ekonomskog razvoja obično se dele na: one koje se dešavaju na tržištu i one koje se događaju izvan tržišta. Najčešće se u cilju praćenja ukupnih eksternih uticaja nekog ekonomskog procesa, prate njegovi uticaji na području: promena smanjenja ili povećanja proizvoda/usluga; promena potrošnje i promena imovine. (Videti, Dulčić, isto, str. 180).

13. USPOSTAVLJANJE RAVNOTEŽE ODRŽIVOG RAZVOJA I EKONOMSKOG RASTA KROZ TURIZAM

Prof. dr Snežana Štetić
Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno matematički fakultet,
Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo

Abstract: Turizam predstavlja izuzetno važnu delatnost za uspostavljanje ekonomskog rasta država na globalnom nivou. Razvoj naše planete zahteva održivost i poštovanje nosećih kapaciteta prostora. Na koji način pomiriti zahteve i stvoriti takav razvoj da kroz turizam utičemo na očuvanje i prosperitet razvoja destinacija na globalnom nivou. Da bi smo mogli da ostvarimo ovaj plan od vitalnog je značaja da turizam poštuje elemente održivog razvoja i da utiče na poslovanje turističke privrede i stvaranje ambijenta za održivi razvoj kroz turizam. Tom prilikom turistička privreda mora imati u vidu: očekivanje posetilaca, stvaranje proizvoda koji će privući posetioce, održivo korišćenje prirodnih i kulturnih resursa, zahteve za ekonomskim poslovanjem. Sve to zajedno vodi ka održivom razvoju, a svaka delatnost ponaosob zahteva izuzetne veštine, obrazovanje i znanja koja pojedinac mora posedovati kako bi se ostvarile osnovne premise održivog razvoja i ekonomskog rasta kroz turizam.

Gljučne reči: održivi razvoj, ekonomski rast, noseći kapaciteti, ekološki menadžment

1. UVOD

Na početku XXI veka turizam predstavlja jednu od najvažnijih privrednih delatnosti. Po prihodu ostvarenom od izvoza na trećem je mestu u svetu, odmah nakon naftne i automobilske industrije. Mnoge zemlje su shvatile da ova grana privrede može biti strateški sektor njihovog razvoja., naročito na planu poboljšanja platnog bilansa i zapošljavanja stanovnika.

Pre samo desetak godina predviđanja svetske turističke organizacije su bila da će do 2020 godine u inostranim turističkim kretanjima učestvovati milijarda i petstotina miliona turista. Već 2008.godine ovaj broj je bio nešto više od 900 miliona turista. Ekonomska kriza i recesija koje su počele da kucaju na vrata svetske ekonomije otkrila su h a da li će ih i širom otvoriti scenario je kome ćemo (ili nećemo) biti prisutni.. Pitanje:

Šta će biti dalje? Je ono koje se kroz turizam i njegov održivi razvoj izučava u ovom radu.

2. GLOBALNI TURIZAM VIZIJA ILI STVARNOST

Globalizacija, demografske promene i revolucija u transportu su odlučujući faktori koji dovode do brzog rasta turizma na svetskom turističkom tržištu. Ono što je nekada predstavljalo viziju, krajem prošlog, početkom ovog veka postala je stvarnost. Turizam se razvija u svim prostorima nama poznatog sveta, na svim površinama, visinama i u svim dubinama. Turizam je postao jedan od najznačajnijih elemenata ekonomskog razvoja država na globalnom nivou i izuzetno važan pokretač ekonomskog, društvenog i održivog razvoja što se vidi kroz njegovo učešće od:

- oko 12% u svetskom bruto proizvodu;
- oko 8% u ukupnom zapošljavanju, i
- oko 9% u ukupnim kapitalnim investicijama

To ukazuje na činjenicu da su turistička kretanja postala stvarnost ekonomskog razvoja velikog broja zemalja. U prilog tome govore i najnoviji trendovi razvoja svetskog turizma, koji se ogledaju kroz:

- povećanu segmentaciju tržišta;
- razvoj posebnih (specifičnih) oblika turizma;
- heterogenost turističke tražnje;
- znatno širenje krugova turističke tražnje;

Ukoliko posmatramo prostor Evropske unije na kome oko dva miliona turističkih preduzeća zapošljava oko 4% ukupne radne snage EU, to predstavlja približno osam miliona zaposlenih. Iako je Evropa najrazvijeniji region turizma u svetu, stopa rasta međunarodnih turista je niža u odnosu na svetski prosek. Razlog tome je pojava novih tržišta i konkurentskih destinacija..Suočene sa ovim

izazovima, zemlja koja želi da razvija turizam mora da razmišlja o poboljšanju svog turističkog proizvoda i povećanju konkurentnosti na globalnom turističkom tržištu.

U 2008. broj inostranih turista u Evropi je bio oko 480 miliona. Ukupan doprinos turizma GDP-u je procenjena na oko 11% što obezbeđuje zaposlenje za više od 12% ukupne radne snage (24 miliona). Pored rasta i stvaranja novih radnih mesta, turizam ima važnu ulogu u razvoju većine Evropskih oblasti. Infrastruktura koja je izgrađena u turističke svrhe doprinosi lokalnom razvoju i omogućava čak i oblastima gde su industrija i poljoprivreda u opadanju da kroz turizam zadrži ili poveća životni standard.

Svetska komisija za životnu sredinu i razvoj, poznata i kao "Bruntlendova komisija" objavila je izveštaj pod nazivom "Naša zajednička budućnost" kojim se ukazuje na opasnost, po ljude i našu planetu, od politike ekonomskog rasta bez uzimanja u obzir mogućnosti regeneracije Zemlje. Za pojam održivosti, i koncepta održivog razvoja u savremenoj literaturi imamo mnoštvo različitih definicija. Neki autori u prvi plan ističu očuvanje prirodnih resursa, drugi ističu očuvanje proizvodnih mogućnosti čoveka, dok mnogi autori naglašavaju stabilnost i ravnotežu ekosistema. Održivim razvojem se smatra razvoj kojim se ispunjavaju potrebe sadašnjosti, bez uskraćivanja mogućnosti budućim generacijama da koriste postojeće resurse. Na taj način održivi razvoj čini skladan odnos ekologije i privrede, kako bi se prirodno bogatstvo sačuvalo i za buduća pokolenja. Može se reći da održivi razvoj predstavlja generalno usmerenje, odnosno, težnju da se stvori bolji svet, kroz usaglašavanje svih učesnika. Osnova ovakvog razvoja su ekonomija, energija, ekologija i socijalna pravda, koja se posmatra kroz princip četiri E – *Ekonomija, Energija, Ekologija, Equity (socijalna pravda)*. To znači da održivi razvoj podrazumeva usklađivanje pritisaka ka ekonomskom razvoju, zaštiti životne sredine, pravednijem društvu sa elementima socijalne jednakosti i racionalnom korišćenju energetskih potencijala.

Odgovorni i održivi razvoj turizma podrazumeva pravo na turizam i na slobodu turističkih kretanja, zadovoljenje ekonomskih, društvenih i estetskih potreba, uz održavanje karakteristika prirodnog i društvenog okruženja i kulturno-istorijskog nasleđa. Nekontrolisani razvoj turizma, dovodi do mnogih neželjenih ekoloških, socijalnih i kulturnih posledica, što nameće potrebu da se turizam kao delatnost razvija kroz koncepciju održivosti. Održivost razvoja turizma zavisi od mogućnosti životne sredine da obezbedi stabilnu i dugoročnu razvojnu osnovu. Jasno je da turizam mora da se prilagode ovoj novoj razvojnoj filozofiji i načinu razmišljanja.

Po Krippendorfu postoji samo jedan cilj koji treba ostvariti da bi se razvoj turizma uskladio sa životnom sredinom, a to je upravo "održivi razvoj". Pod tim se podrazumeva povećanje kvaliteta života, ekonomskog prosperiteta i subjektivnog osećanja blagostanja, što može biti ostvareno manjim korišćenjem neobnovljivih resursa i manjim pritiscima na životnu sredinu i ljude. U ekološkom smislu jedini moguć razvoj turizma je onaj kojim se potrošnja energije i degradiranost sredine smanjuje u apsolutnom, a ne samo u relativnom iznosu.

Okosnica rasta industrije turizma je kompleksna distribuciona mreža snabdevača i posrednika koji mogu biti mala porodična preduzeća ili velika svetska preduzeća sa visemilionskim obrtima. Bez GDS infrastructure, veliki deo ovog rasta ne bi bio moguć. U poslednjih 30 godina, distribucija se razvila od distribucije mesta u avionu do distribucije različitih segmenata proizvoda i usluga u turizmu.

Internet i on line putovanja su zauvek promenili način na koji turistička privreda razmišlja o odnosu prema korisniku. Budući rast industrije će biti vezan za on line putovanja. Do 2003, svetska elektronska trgovinska razmena je dostigla 86 milijardi dolara. Kupovina on line putovanja ima najveći procenat u elektronskoj trgovini (28%) sa preko 24 milijarde dolara zarade (Jupiter Communications). Rast je veći u kompleksnim delovima turizma kao što su krstarenja (od 2% 2000. godine do 13% 2005.), nego u uslugama kao što su prevoz avionom ili rentiranje automobila koji su ranije imali veći učinak u ukupnom rastu turizma.

3. UTICAJI TURIZMA NA ODRŽIVI RAZVOJ

Efektivno korišćenje turističke privrede može biti podsticaj za pozitivan rast i ekonomski uspeh za razvijene zemlje i zemlje u razvoju. Turističko tržište ima potencijale da kroz pružanje različitih usluga, izbora, inovacije i konkurencije unaprede način života stanovništva. Mogućosti turizma kroz povećanje izvoza, multiplikativne efekte, povećanje kapitalnih investicija, povećanje društvenog bruto proizvoda, povećanje broja radnih mesta i velikog broja ekonomskih i neekonomskih efekata, svrstava ovu delatnost u najpoželjniju za razvoj na globalnom nivou.

Ukoliko posmatramo uticaj turizma na porast broja radnih mesta, očigledno je da ova delatnost proizvodi poslove ne samo u organizacijama koje se bave turizmom već i u mnogim drugim delatnostima kao što su: maloprodaja, građevinarstvo, informaciona tehnologija ... Očekuje se da turizam u 2010 godini utiče na oko 10% celokupne zaposlenosti u svetu. Posebno je važno, da ova delatnost povećava zapošljavanje mladih, ženskog stanovništva i nacionalnih manjina.

Kako mala i srednja preduzeća dominiraju u turističkoj delatnosti to je i mogućnost zapošljavanja izražena, pre svega kod sezonske radne snage, nisko kvalifikovane radne snage i specifičnih zanimanja. Zbog toga je izuzetno važno i uspešno upravljanje ljudskim resursima koje se ogleda kroz dodatna obrazovanja i specijalizovane trening programe za potrebe turističke privrede sa ciljem pružanja kvalitetnih usluga.

S obzirom da je cilj turističke privrede održivi ekonomski razvoj ona mora da radi na smanjenje društvene, ekonomske, kulturne barijere. Najveće barijere ovakvom razvoju su nesumnjivo nedostatak infrastructure, degradacija i ranjivost okruženja, čiji spoj umanjuje turističke potencijale zemalja. Jedan od načina uklanjanja ovakvih barijera je ostvarivanje šartnerstva javnog i privatnog sektora u usklađivanju investicija u turizmu. Zajedničko planiranje ova dva sektora i jeste suštinska komponenta stvaranja održive zaposlenosti i održivog razvoja u turističkoj privredi.

Nedostatak podataka i nemogućnost jedinstvenog

evidentiranja i merenja uticaja turizma na ekonomski razvoj zemlje negativno je delovalo na globalno sagledavanje ekonomskih efekata turizma. Stvaranjem TSA metodologije (Tourism Satellite Accounting) od strane WTTC i UNWTO doprinela da se sveobuhvatno sagleda uticaj turizma na ekonomiju. Ova istraživanja su ukazala da je uticaj turizma na celu ekonomiju daleko veći nego veličina same industrije. Multiplikativni efekat turizma u mnogim zemljama je znatno veći od ukupne turističke potrošnje. U Velikoj Britaniji, na 17 milijardi američkih dolara potrošenih od strane inostranih turista privreda je zaradila dodatnih 36 milijardi dolara.

Posmatrajući primer Balearskih ostrva koja su 1950.godine bila najsiriomašnja provincija Španije , nakon pola veka, 2000.godine postaje najbogatija, zahvaljujući turizmu, a pre svega tur operatorima koji dovode masovni turizam u ovaj deo Španije. Sličan primer su i Maldivi, Meksiko, i Turska.

Hotelska industrija ima značajan potencijal za rast u onim zemljama i regionima koji tek počinju da razvijaju svoje privrede. Posebno važan uticaj na razvoj imaju ulaganje u infrastrukturu i zapošljavanje lokalne radne snage, kao i multiplikativni efekat novca koji gosti potroše u hotelsko ugostiteljskim objektima.

4. EKONOMSKE DIMENZIJE RAZVOJA TURIZMA

Turizam je delatnost koja utiče na mnoge druge sektore, kao što su transport, izgradnja, bankarstvo, iznajmljivanje i na mnogobrojne druge sektore koji se uključuju u stvaranje celovitog turističkog proizvoda. Koliki je značaj turizma za ekonomski rast i razvoj na globalnom nivou pokazuje nam i pokretanje novih pilot projekata u okviru evropske unije. Evropska Komisija je u 2006 lansirala prvi pilot projekat: Izuzetne Evropske Destinacije . Ovaj projekat je imao za cilj :

- Da privuče pažnju na vrednosti, različitosti i a zajedničke karakteristike Evropske turističke destinacije i
- Da se promovišu destinacije koje svoj ekonomski rast dostižu obezbeđivanjem društvenu, kulturnu i ekološku održivost turizma,

Pored toga ovim projektom su postavljeni i posebni ciljevi:

- povećaju vidljivost Evropskih turističkih destinacija
- kreiraju svesnost za Evropsku različitost i kvalitet
- promovišu sve Evropske zemlje i oblasti
- pomognu da se ukloni prenatrpanost, sezonska borba, dovedu u ravnotežu turistički tokovi ka netradicionalnim destinacijama.
- nagradjivanje održivih oblika turizma
- kreirati platformu za razmenu korisnih praksi na Evropskom nivou I
- promoviše poslovna veza između nagradjenih destinacija koje bi mogle da navedu druge destinacije da prilagode metode za održivi

razvoj turizma.

Na početku razvoja ovog projekta okosnica su bili kontinentalni prostori pod zajedničkim sloganom „Najbolje ruralne destinacije u razvoju.“ Na taj način su se vrednovale inicijative lokalne turističke ponude, nečega što Srbiji nedostaje. Ukoliko znamo da su prvih 9 članica koje su se pridružile ovom projektu Austrija, Belgija, Kipar, Grčka, Mađarska, Irska, Italija, Litvanija i Malta plus 1 zemlja kandidata Hrvatska, očigledan je da su to upravo zemlje razvijenog turizma

Evropska Komisija je 2007 godine pokrenula i drugu fazu ovog projekta sa novom temom:“ turizam i lokalno neopipljivo nasledje“. Ovoga puta učestvovalo je 18 zemalja i na taj način učinilo da pilot projekat postane stvarna okosnica razvoja turizma pojedinih zemalja evropske unije.

Svaka zemlja koja želi da razvija turizam treba da kreira turističku politiku sa ciljem da pomogne njegovom razvoju i da prebrodi mnogobrojne izazove unapređujući globalnu konkurentnost. Ovi izazovi uključuju opsežno i kvalitetno istraživanje turističke tražnje i sagledavanje njenih osnovnih karakteristika. Ovako unapređena politika razvoja teži ka stvaranju veće zaposlenosti i poslova koji će pomoći razvoju turizma.

5. DRUŠTVENA DIMENZIJA RAZVOJA TURIZMA

Turizam može biti snaga za očuvanje al i pretnja za prirodne i kulturne resurse i nasleđe lokalne zajednice. Uzajamna zavisnost koja postoji između turizma i kulturnog nasleđa je očigledna. Dok kulturno nasleđe stvara osnovu za turistički razvoj, turizam ima tu moć da podsticajno deluje na očuvanje ovih resursa. Kulturno nasleđe je potrebno pokazati i prikazati, jer na taj način ono ima svoju svrhu i postiže svoj cilj. Turizam je upravo ona delatnost koja to omogućuje. Sa rastućim interesovanjem za kulturu i zajednisu, turizam konačno postaje priznat kao delatnost koja može da razvije ruralne prostore, stvori poslove za lokalno stanovništvo i pomogne očuvanju lokalne kulture i običaja. To znači da turizam ne nudi samo poboljšanje života onima koji pružaju usluge, već i onima koji koriste te usluge. Zbog toga je izuzetno važno da svi oni koji učestvuju u kreiranje turističke delatnosti održavaju optimalnu ravnotežu kako bi mogli da provere održivost razvoja. S druge strane, u turističkim destinacijama gde se stanje prirodnih i antropogenih resursa pogoršava, ekonomija će biti u rizičnoj poziciji jer se turisti usmeravaju prema konkurentnim destinacijama.

6. DIMENZIJE ŽIVOTNE SREDINE KROZ RAZVOJ TURIZMA

Pre sedamnaest godina je održan Zemaljski samit u Rio de Žaneiru gde je pitanje uticaj industrije na životnu sredinu, bio jedan od osnovnih tema razmatranja. Omasovljenje turističkih kretanja osamdesetih godina prošlog veka izazvao je veliku zabrinutost među aktivistima za zaštitu životne sredine. Zbog toga je i

doneta Agenda 21 za industriju putovanja i turizam, koja je imala za cilj da na globalno povećanje turizma odgovori globalnim zahtevom za očuvanje životne sredine kroz donošenje i implementaciju programa zaštite. Osim toga došlo je i do povećanog broja konferencija i kongresa koji su se bavili ovim pitanjima. Na tim konferencijama su se posebno isticala odgovornost privatnog i javnog sektora za zaštitu prirodnog i kulturnog nasleđa i isticao značaj održivosti životne sredine. Naglašeno je da ukoliko se turizam ne razvija planski i ne uređuje sa pažnjom negativni elementi njegovog razvoja mogu da nadjačaju privlačne elemente koji su osnovni pokretački faktori za mnoge turiste.

Primeri ekspanzije turizma koji su ignorisali njegove negativne elemente su mnogobrojni. Ignorišući spoznaju da turizam može biti i negativan za razvoj pojedinih regija, lokalne zajednice su umesto održivog razvoja doveli do pojave niza problema koji su se odrazili na život stonovištva u pojedinim oblastima. Navedimo samo neke primere:

- izgradnja turističkih objekata na zemljištu starosedeoaca bez njihove dozvole (aboridžini, indijanska plemena, plemena u Africi);
- izgradnja golf terena u području gde postoji problem sa vodom (korišćenje oskudnih lokalnih izvora i izazivanje suša);
- izgradnja infrastrukture preko privatnog zemljišta bez saglasnosti vlasnika, ili sagledavanja njihovih potreba;
- izgradnja ski staza na terenima zaštićenih eko područja i uništavanje eko sistema bez prethodne konsultacije organizacija za zaštitu životne sredine;
- izgradnja kuća za odmor i turističkih objekata na lokalitetima gde nije dozvoljena gradnja...

Omasovljavanjem turističkih kretanja i razvojem turizma dolazi do neželjenih posledica po prirodnu i kulturnu sredinu. Bez želje da negativno utiče na okruženje, masovni turizam utiče na uništavanje osetljivih eko-sistema, primorskih oblasti, devastacije plažnog pojasa, uništavanja planinskih prostora, negiranje lokalne kulture i trošenja prirodnih i kulturnih resursa.

Međutim, nije sve tako crno, jer je turizam u osnovi pozitivna delatnost koja kroz značajne prihode koje ostvaruju lokalne zajednice utiče na mogućnost zaštite i očuvanja biodiverziteta i postaje snaga za zaštitu životne sredine naročito u zemljama u razvoju. Stvaranje zabavnih parkova i prirodnih rezervata je jedan od primera, na koji način turizam može uticati pozitivno i profitabilno na razvoj određenih prostora.

Novi koncept razvoja turizma prirode doživljava znatno veći rast od uobičajenog razvoja turizma. U dvadeset i prvom veku njegov rast je oko 20% godišnje za razliku od rasta turizma po stopi od 7% godišnje.

Takođe postoje i indikacije da turistički potrošači počinju da utiču na usmeravanje turističkog poslovanja. Turisti, svesni izbora koji su im dostupni utiču na brži porast tržišne niše eko turista. Međutim, sam ekoturizam ne može biti odgovor na potrebu za većom panjom prema očuvanju životne sredine.

7. ODGOVOR TURISTIČKE PRIVREDE NA UTICAJE PO ŽIVOTNU SREDINU

Razvoj po principima *'ekonomije zasnovane na iskustvu'* može se primeniti i kod turizma s obzirom da su turisti sve izbirljiviji i da traže proizvode i usluge visokog kvaliteta. Upravo navedena teorija se primenjuje kod kompanija u turizmu koje namerno koriste usluge kao fazu a svoje proizvode kao predloge da bi zadržale individualne kupce na način koji stvara *'doživljaj za pamćenje'*.

Turizam simultano odgovara na ovakav trend ne sluteći da je njime ugrožen. Znamo da su turističke usluge, i turizam u celini, veoma osetljive na određene segmente svog proizvoda. To se, pre svega, odražava na prirodne i antropogene resurse kao i na lokalno stanovništvo u turističkim destinacijama. Zbog toga turizam u kontekstu nekontrolisanog rasta stvara povećani pritisak na prirodno, kulturno i društveno-ekonomsko okruženje in a taj način rizikuje da umanjii kvalitet boravka i doživljaja turista.

Turistička privreda koja je pod uticajem ovakvih trendova, mora da bude svesna konačnih rezultata pritiska ekonomskog rasta i potrebe za zaštitom prirodnog i društvenog okruženja. Očuvanje prirodnih i antropogenih resursa, društvenog i kulturnog nasleđa kao i lokalne zajednice koje su svojstvene svakoj zemlji ponaosob treba da bude jedinstven način za očuvanje i smernica za budući razvoj turizma na globalnom nivou. Ovde treba naglasiti da u procesu pružanja turističkih usluga u turističkim destinacijama direktno ili indirektno učestvuju mnoge delatnosti, kao što su: ugostiteljstvo, saobraćaj, trgovina, zanatstvo, poštanski saobraćaj, manifestacije, kultura, zabava, sport, bankarstvo, turističke agencije...

Zbog toga je potrebno pronaći i pravi odgovor na potrebu da se očuvaju resursi i turizam usmeri prema održivom razvoju, odnosno svojoj suštini nastanka. Imajući to u vidu, sve veći broj kompanija u turizmu pokušava da formira odgovorno ponašanje kod turista kroz odgovorno poslovanje. Ovo poboljšanje se mora sagledati kroz partnerstvo sa svima koji učestvuju u stvaranju i razvoju turizma na jednom području. Održivi turizam ima veliku ulogu u povećanju i očuvanju kulturnog i prirodnog nasleđa od umetnosti do lokalne gastronomije, zanata ili očuvanja biodiverziteta.

Odgovornost svih koji imaju koristi od turizma, spoljašnjih ili unutrašnjih faktora, je da ga transformišu kako bi dostigao taj stepen razvoja koji se vezuje za budućnost. Unutrašnji faktori su snabdevači i posrednici na osnovu kojih se formira turistička distribuciona mreža. Bilo da su nezavisni ili udruženi, oni su odgovorni za ostvarivanje širokog programa transformacije. Unutrašnji faktori moraju da naprave novu infrastrukturu koja bi doprinela većem doživljaju

korisnika, boljem zadovoljenju njihovih potreba i rastu industrije sa većim profitom.

Jedan od ključnih aspekata održivog turizma je razumevanje odnosa i ponašanja učesnika turističkog razvoja prema prirodnoj sredini i socio-kulturnim osobenostima lokalne sredine. Turistička preduzeća i turisti treba da uvažavaju kulturu, prirodne vrednosti turističkih destinacija, privredne tokove, tradiciju i način života lokalnih zajednica, njihov politički sistem i raznolikost njihovih shvatanja. Razvoj turizma, samim tim, treba da obezbedi racionalno korišćenje prirodne sredine i kulturne baštine, afirmaciju autentičnih i specifičnih vrednosti određene oblasti i tradiciju i običaje lokalnog stanovništva.

8. KAKO DOSTIĆI RAVNOTEŽU

Prioritet poslovanja u turizmu je zadovoljstvo turista. Osim bezbednosti, relaksacije, higijene i komfora jedan od najvažnijeg kvaliteta uspešnog odmora je i kvalitet okoline. Interesantno je pogledati na primeru jedne od najvećih kompanija (TUI) turističkog poslovanja u svetu, na koji način se realizuje ravnoteža između ekonomskog rasta i održivog razvoja.

U okviru TUI korporacije (TUI hoteli, TUI tur operatori, TUI usluge ...) svoje poslovanje tesno povezuju sa **TUI AG Ekološkim menadžmentom** kako bi obezbedili izvanredan kvalitet turistima koji kupuju njihove usluge.

TUI hotel kompanije razvijaju svoje proizvode u skladu sa željama tur operatora i njihovih korisnika sa ciljem dostignuća najvišeg standard u turističkim destinacijama. Jedna od ključnih uloga u obrazovanju turističkog proizvoda je nastojanje da se optimizuje kvalitet okoline hotela i njihovo okruženje. To se može videti kroz poslovanje TUI hotel brendova kao što su Robinson, Grecotel, Iberotel, Dorfhotel, Nordotel i Rui, koji u praksi sprovode kvalitet ekološkog standard in a taj način ostvaruju ekonomske i ekološke koristi kroz zadovoljstvo posetilaca. Osim spoljašnje ekološke zaštite u ovim objektima postoje i stalni procesi poboljšavanja unutrašnje ekološke zaštite.

Ekološki menadžment sistemi predstavljaju preventivnu ekološku zaštitu sa ciljem sistematskog kontrolisanja i izbegavanja uticaja okoline. Standardi koji se najčešće koriste u Evropi su ISO 14001 ekološki standard i EU EMAS direktiva. Uvođenje ovih ekoloških standard koji su internacionalno priznati omogućuju izmerljivost ekoloških uticaja od strane turizma. Osim toga TUI je u stalnom kontaktu sa organizacijama zaštite životne sredine, političkim strukturama i medijima.

Prema istraživanjima turističke tražnje sprovedene od strane TUI grupacije *ekološki kvalitet odmora je jedan od glavnih odlučujućih faktora* pri donošenju odluka o putovanju i korišćenju turističkih usluga. Zbog toga je jedini način za dugoročni uspeh u turistikom poslovanju *obezbediti da priroda ostane netaknuta*. Zbog toga je prioritet TUI AG ekološkog menadžmenta saradnja u turističkim destinacijama i promocija zaštite životne sredine. Kritičan deo ovog nastojanja je, kako ubediti vlade, hotelijere i ostale privredne faktore turističkih destinacija da saraduju sa organizacijama za zaštitu

okruženja. Ovi pokušaji su sa ciljem stvaranja ideje da **ekološki kvalitet može da sačuva ekonomsku osnovu turizma i standard lokalnog stanovništva**.

Kako bi svoju viziju mogli da sprovedu na terenu TUI kroz ekološki menadžment uključuje i *konzervaciju biološke raznovrsnosti*. Cilj ovakve politike nije kratkoročno poslovanje u zaštićenim oblastima, već dugoročno očuvanje prirodnog i kulturnog okruženja lokaliteta i očuvanje osnova razvoja turizma u turističkim destinacijama. Kroz ekološki index oni prate broj zaštićenih područja u destinacijama odmora u kojima posluju njihove organizacije i agencije. Na taj način imaju mogućnost ulaganja sredstava i stvaranje smernica razvoja specifičnih turističkih proizvoda u tim destinacijama, a sa ciljem održivog razvoja i stvaranja ekonomskih efekata za svoju korporaciju.

Prilikom korišćenja zaštićenih oblasti kriterijumi TUI AG Ekološkog menadžmenta su sledeći:

- striktno raspoređivanje na zone prema IUCN kategorije;
- Poštovanje striktnih ograničenja nosećih kapaciteta;
- Izučavanje naučne procene uticaja razvoja turizma;
- Striktno upravljanje posetiocima;
- Striktna kontrola i pridržavanje propisa zaštićenih zona.

Na ovaj način stvara se pristup održivom razvoju turizma u zaštićenim zonama, turistički proizvod koji će biti po meri potrošača, ekonomski efekti poslovanja koji će biti po meri korporacije.

9. UMEŠTO ZAKLJUČKA

Briga za turističko okruženje, bilo za prirodom ili antropogeno, je povezano sa pojmom održivog razvoja. Da bi smo uspostavili ravnotežu održivog razvoja i ekonomskog rasta zemlje kroz turizam u budućnosti, potrebno je da se razvije dijalog i saradnja sa svim učesnicima (stejkholdersima) u okviru sektora, i promoviše šire razumevanje uloge koju turizam ima na globalnom nivou. Kako bi smo to ostvarili, potrebno je da se:

- Promoviše konkurentnost i održivost turizma ;
- Poboljša kontrola prostora za turizam
- Poveća stepen znanja i kvaliteta zaposlenih u turizmu
- Shvati uloga i značaj turizma za ostale privredne i neprivredne delatnosti kroz njegov multiplikativni efekat;
- Shvati uloga i značaj turizma za ostale privredne i neprivredne delatnosti kroz "nevidljivi izvoz"
- Kvalitetno osmisle i podrže promociju turističkih destinacija

Koncepcija održivog turizma *nameće potrebu strategijskog pristupa upravljanju*. Održivi turizam podrazumeva efekte koji su sa ekonomskog, sociološkog i ekološkog stanovišta zadovoljavajući kroz duži

vremenski period. Treba posvetiti posebnu pažnju obrazovanju, obuci i podizanju svesti radi upoznavanja sa najvažnijim ciljevima i zadacima održivog turizma. Informacije o turizmu i njegovim uticajima na prirodnu i socio-kulturnu sredinu treba da budu dostupne široj javnosti. Posebnu pažnju treba posvetiti informisanosti lokalnog stanovništva, kako bi se uključilo u proces planiranja i donošenja razvojnih odluka. Samim tim treba da se usklade odnosi i interesi između subjekata koji se zalažu za strogu zaštitu životne sredine, turističke privrede i državnih organa, sa ciljem poboljšanja kvaliteta života lokalne zajednice.

10. LITERATURA

- [1] Backman, K. F., and T. D. Potts (1993). Profiling Nature-Based Travelers: Southeastern Marke
- [2] Butler, R, Hall, CM, Jenkins, J, (1998) *Tourism and Recreation in Rural Areas*. Chichester: John Wiley & Sons
- [3] Douglas, N & Derrett, R , (2001) *Special Interest Tourism*. Brisbane: John Wiley & Sons.
- [4] Čomić, Đ., Kosar, Lj., Štetić, S. (2001), *Globalna fuga*, Đuro Salaj, Beograd
- [5] Ingram, C. D., and P. B. Durst (1989). "Nature-Oriented Tour Operators: Travel to Countries." *Journal of Travel Research*, 28 (Fall): 11#15.
- [6] Štetić. S (2007): Posebni oblici turizma, LI, Beograd
- [7] Štetić,S.(1997):Alternativni ili masovni turizam-uslov ili posledica održivog turizma,Zbornik'Održivi turizam u zaštićenim oblastima',SMT,Beograd
- [8] dr Snežana Štetić(2003) geografija turizma, LI, Beograd
- [9] Štetić, S. (2002), Nove tendencije svetskih turističkih kretanja, Savremene tendencije u turizmu , Novi Sad
- [10] Štetić, S. (2003), Strategija razvoja i plasmana turističke destinacije , Savremene tendencije u turizmu , Novi Sad
- [11] Žtetić S.,D.Šimičević (2008) Menadžment turističke destinacije, LI, Beograd
- [12] Dr Dobrica Jovičić, Menadžment turističkih destinacija, Beograd, 2000.

14. MARKETINŠKI ASPEKTI RAZVOJA EKOLOŠKOG TURIZMA U VOJVODINI

Mr Bela Muhi

Univerzitet Educons, Fakultet za uslužni biznis, Sremska Kamenica, Srbija

Abstract: *Pojavom urbanizacije i industrijalizacije, a samim tim iscrpljujućeg rada, buke, raznih zagađenja, sve je više turista koji žude za područjima očuvane prirode, čistog vazduha, zdrave hrane. Savremeni trendovi u svetskom turizmu traže prostore izvorne ili minimalno izmenjene životne sredine. Ekoturizam je rastuća tržišna niša u okviru šire industrije putovanja, sa mogućnošću da bude važno sredstvo održivog razvoja. Za uspešan razvoj ekološkog turizma potrebni su ne samo atraktivni resursi, kapaciteti i kvalitetan proizvod, već i efikasna organizacija i marketing. U tom kontekstu u ovom radu se ukazuje na značaj marketing koncepcije u strategiji dugoročnog razvoja ekološkog turizma, kao i na kreiranje prepoznatljivog turističkog proizvoda i brenda ekoturizma Vojvodine.*

Ključne reči: *Ekoturizam, ruralni turizam, marketing, promocija, brend*

Abstract: *Appearance of urbanization and industrialization, and thereby exhausting work, noise, various pollution, many tourists crave for the areas of preserved nature, clean air, healthy food. Modern trends in world tourism are seeking for minimally changed environment. Ecotourism is a growing market niche in the broader travel industry, with the possibility to be an important tool for sustainable development. For development of ecotourism not only attractive resources, capacity and quality product are needed, but efficient organization and marketing too. In this context, this paper indicates the importance of marketing concept in the strategy of long-term development of ecological tourism in Voivodina, as well as to create a recognizable tourist product and brand.*

Key words: *Ecotourism, rural tourism, marketing, promotion, brand*

1. UVOD

Sa porastom zagađenja, buke i tenzijom svakodnevnice, veliki broj ljudi "beži" u nezagađenu prirodu, mir, tišinu. Poslednjih godina sve više turista

želi da odmor provede u očuvanim prirodnim sredinama, etnookruženju ili ruralnim krajevima. Stoga ne čudi da se razvila posebna grana turizma, koja se naziva ekoturizam. Ekoturizam je ekološki odgovorno putovanje i poseta u relativno očuvana područja radi uživanja u prirodi (i pratećim kulturnim odlikama). Turizam usemeren na destinacije u prirodi u suštini predstavlja putovanje u područja sa očuvanom prirodom, a ekoturizam ostvaruje korist za lokalno stanovništvo u ekološkom, kulturnom i ekonomskom smislu. [1]

Karakteristike prostora, posebno geografsko-saobraćajni položaj, širok spektar prirodnih i društvenih pogodnosti, stanje biodiverziteta, flora, fauna, klima, kulturno-istorijsko nasleđe, prigodne manifestacije, antropogeni faktori i ostala obeležja u Vojvodini predstavljaju dobru osnovu za njeno uključivanje u najvažnije međunarodne tokove ruralnog i ekoturizma. Tako se ovi oblici turizma označavaju kao veliki turistički potencijali Vojvodine. Razvoj ruralnog i ekološkog turizma može da odigra bitnu ulogu u povećanju raznolikosti turističke ponude u Vojvodini. Ekoturizam, kao specifična tržišna niša i kao deo šireg koncepta održivog turizma, definisan kao odgovorno putovanje u oblasti prirode koje čuva životnu sredinu i kulturne vrednosti i podržava blagostanje lokalnog stanovništva, predstavlja veliku razvojnu šansu za turizam Vojvodine. Turistički proizvodi Vojvodine treba upravo da se zasnivaju na raznolikosti prirodnih i ostalih resursa, očuvanosti prirodne sredine, bogatstvu kulturno-istorijskih spomenika i gostoljubivosti i srdačnosti stanovništva.

2. EKOLOGIJA I TURIZAM

Savremeni trendovi u svetskom turizmu traže prostore izvorne ili minimalno izmenjene životne sredine. Na početku masovnog razvoja turizma, najveće interesovanje je bilo vezano za letnje destinacije i egzotična mesta. Međutim, otuđenost u megapolisima, posebno u bogatijim zapadnim državama, kao i zasićenost klasičnim oblicima turizma, doveli su do sve većeg interesovanja za povratak prirodi i okretanje tradiciji.

Ekspanzivan i nekontrolisan razvoj turizma tokom proteklih nekoliko decenija, praćen mnogim neželjenim ekološkim, socijalnim i kulturnim posledicama nameće potrebu da se i ova delatnost podvede pod koncepciju održivog razvoja. Održivost razvoja turizma, pre svega zavisi od mogućnosti životne sredine da obezbedi stabilnu i dugoročnu razvojnu osnovu. Pred svim učesnicima i nosiocima turističke delatnosti nameće se jasan zahtev, da se prilagode ovoj novoj razvojnoj strategiji i načinu razmišljanja. Zbog navedenih činilaca sve više dolazi do značaja koncepcija održivog turizma, po mnogim autorima to jeste najvažniji izazov i zadatak turizma u 21. veku. Održivi turizam treba da se temelji na integralnom, holističkom pristupu, koji podrazumeva međusobnu povezanost i saradnju svih činilaca koji utiču na razvoj turizma.

Prema proceni Međunarodne unija za zaštitu životne sredine pri Ujedinjenim nacijama (*International Union for Conservation of Nature – IUCN*), svaki turista dnevno u proseku, baci oko 1 kg čvrstog otpada, što na godišnjem nivou prosečno iznosi oko 182 miliona tona otpada. Ubog toga mnogobrojni naučnici, pogotovo ekolozi upozoravaju na to da nekontrolisani turizam predstavlja ozbiljnu pretnju za biljni i životinjski svet. Takođe oni upozoravaju da dodatni izvor opasnosti predstavlja nesavesnost turista, koji često koriste znatno više resursa nego što im je potrebno za ugodno provođenje odmora, nanoseći time ozbiljnu štetu kako lokalnom stanovništvu, tako i planeti Zemlji. [2]

3. ODGOVORNI I ODRŽIVI TURIZAM

Koncept odgovornog turizma uspostavlja jasan prekid sa onim aktivnostima i procesima koji su dominirali turističkom industrijom sve do devedesetih godina prošlog veka. On jasno izdvaja sve one aktivnosti i procese koji nastaju kao rezultat promišljenog pristupa životnoj sredini i razumevanja njenog ukupnog sklada, te mogućih pretnji narušavanju tog sklada. U krajnjoj instanci, sam odgovorni turizam nastaje kao razumevanje da turistička industrija postaje pretnja tom skladu. Važno je istaći da potencijal za razvoj odgovornog turizma ne leži samo u super atraktivnim i senzacionalnim područjima. To je baš ono što odvaja odgovorni turizam od konvencionalnog turizma. Naime, bilo koje mesto i područje nosi turistički potencijal jer odgovorni turisti ne idu tragom senzacije i spektakla nego tragom upoznavanja društveno-prirodnih ambijenata koji su specifični svaki na svoj način.

Svetska turistička organizacija (WTO) i Program UN (Ujedinjenih nacija) za životnu sredinu pod održivom turizmom podrazumevaju takav razvoj turizma koji zadovoljava potrebe turista, kao nosioce tražnje turističke destinacije kao nosioce ponude, uz istovremeno očuvanje i uvećavanje potencijala za

korišćenje turističkih resursa u budućnosti, bez ugrožavanja mogućnosti budućih generacija da zadovolje sopstvene potrebe.

Orživi razvoj za turizam ima posebno značenje. To je pitanje opstanka njega samog kao složene socio-kulturološke i ekonomske pojave, jer zbog nekontrolisanog razvoja uništava resurse i elemente turističke ponude, na kojima ja inicijalno i počeo da se razvija (prirodna i izgrađena životna sredina, autohtoni ambijent lokalne zajednice itd.). Bitno je i da se napravi jasna razlika između koncepta ekoturizma i koncepta održivog turizma: termin ekoturizam se odnosi na jedan segment u okviru sektora turizma, dok principi održivosti treba da se primene na sve vrste turističkih aktivnosti, poslovanje, preduzeća i projekte, uključujući i sve pojavne oblike turizma. [3]

Idealan okvir za usvajanje određenih smernica, pre svega u odnosu na zaštitu životne sredine, predstavlja Agenda 21, dokument usvojen od strane vlada 182 zemlje na Zemaljskom samitu u Riju 1992. godine. Nakon usvajanja ovog dokumenta, kao logički nastavak, Svetska turistička organizacija, Svetski savet sa putovanje i turizam i Zemaljski savet su 1995. godine zajednički usvojili Agendu 21 za turističku privredu. Ovim dokumentom se svim subjektima u razvoju turizma, a pre svega organima vlada nadležnim za poslove turizma, nacionalnim turističkim organizacijama, poslovnim asocijacijama turističke privrede i preduzećima u oblasti turizma određuju oblasti delovanja i potrebne aktivnosti u cilju očuvanja životne sredine i razvoja održivog turizma u XXI veku. [4]

4. RURALNI I EKOTURIZAM

Ljudima je potrebno da žive u simbiozi sa prirodom, ali u visokourbanizovanim zemljama i gradovima eko-sistem je poremećen pod uticajem hipertrofirane tehnologije. Stanovnici tih bučnih velikih gradova pretenduju da se bar jednom godišnje vrate tišini i prirodnom načinu života. [5]

Međunarodno društvo za ekoturizam - *The International Ecotourism Society/TIES*, (ranije poznato kao Društvo za ekoturizam - *The Ecotourism Society/ TES*) uobličilo je 1991. godine jednu od prvih definicija: "Ekoturizam je odgovorno putovanje u oblasti prirode, kojim se čuva životna sredina i održava blagostanje lokalnog stanovništva." [6]

Ekoturizam je rastuća tržišna niša u okviru šire industrije putovanja, sa mogućnošću da bude važno sredstvo održivog razvoja. Sa globalnom prodajom merenom milijardama dolara godišnje, ekoturizam je zaista industrija koja teži da iskoristi prednost tržišnih kretanja. Istovremeno, u njemu se često posluje prilično različito od drugih segmenata turističke privrede, jer je ekoturizam definisan kroz svoje rezultate u održivom razvoju: zaštitu oblasti prirode,

obrazovanje posetilaca o održivosti i stvaranje koristi za lokalno stanovništvo. [6]

Ruralni turizam može poslužiti kao najbolji primer najuspešnije realizacije ekoturizma i u širem i u užem smislu. Pretpostavke u vezi sa postojanjem ekoturizma u užem smislu su povezane sa prirodnom sredinom i njenim karakteristikama, i ta sredina treba da bude ekološki čista, mirna, neprenaseljena, neizgrađena i ekološki očuvana. U širem smislu ekoturizam mora biti rezultat zaštite celokupnog ekosistema kao i klasičnog turizma. Na ponudu ekoturizma se neposredno nadovezuje i ponuda ruralnog turizma, mada je ponuda ekoturizma ustvari mnogo šira iako se neke njegove osnovne postavke kao što su očuvana okolina, zdrav način života i prehrane nude i u okviru ruralnog turizma. [3]

5. EKOLOŠKI TURIZAM U VOJVODINI

Tokom uspešnog perioda razvoja turizma u Jugoslaviji osamdesetih godina, u Vojvodini su se odvijali pojedini oblici turizma koji su postepeno dobijali na svojoj fizionomiji, a i rezultatima. Najuspešniji rezultati su bili u razvoju lovnog i tranzitnog turizma. Tih godina je veliki broj stranih turista prolazio i dolazio u Vojvodinu i za njih je postojala turistička ponuda koja je imala za cilj obogaćenje sadržaja boravka. Tu ponudu su činile brojne kulturne, zabavne i druge manifestacije, ali su postojali i drugi pokušaji da se potencijali i specifičnosti vojvođanskog prostora ponude turistima. [7]

Osnovu za razvoj ekoturizma Srbije predstavljaju zaštićena područja: 5 nacionalnih parkova, 5 Ramsar lokaliteta, jedan rezervat biosfere, 120 rezervata prirode, 20 parkova prirode, oko 470 spomenika prirode, od kojih su mnogi ne teritoriji Vojvodine, kao 215 biljnih i 427 životinjskih vrsta, koje su označene kao prirodne retkosti. Prema podacima Zavoda za zaštitu prirode Srbije, pripremljena je dokumentaciona osnova za preko 1000 zaštićenih dobara u Srbiji, koja trenutno obuhvataju oko 5% teritorije Republike. Cilj zaštite je da se obuhvati oko 10% područja Republike do 2010. godine. 1971. godine je u iranskom gradu Ramsaru potpisan međunarodni sporazum o zaštiti vlažnih staništa, i od tada se više stotina vlažnih staništa širom sveta nalaze na spisku zaštićenih Ramsarskih vlažnih staništa. Iz Vojvodine se na listi Ramsarskih vlažnih područja nalaze: Obedska bara, Ludoško jezero, Carska bara, Slano Kopovo i Labudovo okno. Od ove godine se na spisku Ramsarskih područja nalazi i Gornje Podunavlje, dok je Zasavica nominovana za izbor sledeće godine, a Koviljsko-petrovaradinski rit je predložen za nominaciju. [3]

Vojvodina ima dobar geografski položaj. Njenom teritorijom se pruža istočnoevropski turistički pravac, predstavljen autoputem E-75, a trasirane su i druge

prometne drumske saobraćajnice, železničke pruge, a pružaju se i koridori avionskih linija, te se na 70 km od Novog Sada nalazi i glavni aerodrom u Srbiji. Veliki značaj u Vojvodini imaju i tri plovne reke Dunav, Sava i Tisa, a nešto manji značaj Tamiš i Begej, kao i brojni plovni kanali u sistemu Dunav-Tisa-Dunav, koji do sada nisu korišćeni u turističke svrhe, ali ostaju kao značajan resurs vodnog saobraćaja. Prirodno-geografske karakteristike Vojvodine su raznovrsne i pružaju mogućnosti za korišćenje resursa i formiranje selektivnih oblika turizma, koji su traženi na turističkom tržištu, kao što su zaštićena prirodna dobra, urbanizovana i dobro povezana sela koja imaju ostatke tradicionalnosti, plovne puteve, lovne terene. Značajna prirodna zanimljivost Vojvodine je Panonska ravnica, iz koje se izdižu dve planine - Fruška gora, koja je proglašena nacionalnim parkom i Vršački breg. Ne manje zanimljiva je i Deliblatska peščara koju mnogi zovu i "Evropska Sahara". Njen živi pesak je umiren pošumljavanjem tako da sada postoje uslovi za formiranje rekreativnih zona sa prijatnim ambijentom za odmor. [7] Kako se navodi u Strateškom marketing planu u Strategiji razvoja turizma Republike Srbije Vojvodina bi trebalo da igra na kartu rečnog i kanalskog blaga usko povezanog sa nautičkim turizmom, nadzemnog i podzemnog vodenog bogatstva izraženog kroz banje, kao i diversifikovanih atrakcija i aktivnosti specijalnih interesa koje se protežu od urbanih naselja, preko salaša pa sve do čardi. [8]

Vojvodina ima izuzetno povoljne uslove za kreiranje kvalitetnog turističkog proizvoda koji bi privukao veliki broj turista, to su pre svega posebno povoljni uslovi očuvane prirode, uz blagu klimu, čist vazduh, nezagađene reke i jezera, bogatu floru i faunu. Razvoj ruralnog i ekološkog turizma može da odigra bitnu ulogu u povećanju raznolikosti turističke ponude u Vojvodini. Ekoturizam, kao specifična tržišna niša i kao deo šireg koncepta održivog turizma, predstavlja veliku razvojnu šansu za turizam Vojvodine, koji ako se na pravi način iskoristi može postići dobre rezultate i postati lider u okruženju imajući u vidu odličan geostrateški položaj zemlje, nedirnuta prostranstva šuma i lovno-ribolovnih zona, rečnih potencijala i bogato kulturno istorijsko nasleđe.

Izuzetnu vrednost predstavljaju jezera Paličko i Ludoško kod Subotice. Ludoško jezero je svojevrsan zaštićeni prirodni rezervat mnogih retkih ptica, a Paličko jezero je izuzetno pogodno za rekreativni turizam, sportski ribolov i sportove na vodi. Poznata je i skupina jezera oko Banje Rusande kod Melenaca, Belocrkvanska jezera i neka druga manja kao i veštačka jezera na Fruškoj gori. Obedska bara je najveće stanište ptica selica na putu za jug. Pažnju posetilaca privlače i dunavski rukavci i prave nepregledne "prašume", koje se pružaju duž Dunava od Sombora prema jugu.

Kao i svi oblici održivog turizma, ekoturizam je dinamična oblast, sa novim tehnikama i pristupima koji se konstantno razvijaju. Mnogo različitih učesnika mora biti uključeno u njegovo sprovođenje – uključujući preduzetnike, vladu, nevladine organizacije i lokalne zajednice. Odgovorni preduzetnici moraju biti podstaknuti da pravilno upravljaju turistima uz pomoć smernica, sertifikacija i propisa. I država mora biti spremna da na pravilan način finansira upravljanje ekoturizmom ili će rizikovati narušavanje svojih prirodnih i kulturnih resursa i, u krajnjoj liniji, svog položaja na brzo rastućem međunarodnom turističkom tržištu. [6]

Imajući u vidu tendencije u našoj zemlji i kretanja na domaćem turističkom tržištu, može se proceniti da je ekoturizam još u početnim fazama razvoja u Srbiji i u Vojvodini. Razlog je nedovoljna motivisanost, kako potencijalnih stvaralaca ovog turističkog proizvoda, tako i posrednika – turističkih agencija, prvenstveno zbog niske profitabilnosti. Kao izuzetke od pravila u Vojvodini treba izdvojiti nekoliko zaštićenih oblasti, Carsku Baru, Palić-Ludaš, nacionalni park Fruška gora.

6.PRIMENA MARKETING KONCEPCIJE U RAZVOJU EKOTURIZMA U VOJVODINI

Krajem XX. veka uticaj faktora ekološkog okruženja sve više dobija na značaju. Sve veća svest o značaju očuvanja zdrave prirodne sredine zahteva ekološki pristup u marketing menadžmentu turističke destinacije. Jedini efikasan pristup u razvoju turizma jeste uspostavljanje odgovarajuće ravnoteže između razvoja turizma i zaštite i unapređenja prirodnog okruženja. [9]

Sušтина sadržaja marketinga i sve što je ovim pojmom obuhvaćeno izraženo je u sledećoj definiciji Filipa Kotelera, jednog od najeminentnijih marketing stručnjaka današnjice: Marketing je analiziranje, organizovanje, planiranje i kontrolisanje potencijalnih izvora kupaca, politike i aktivnosti preduzeća, sa stanovišta želje da se zadovolje potrebe i zahtevi izabranih grupa kupaca i na toj osnovi ostvari dobit. [10] Kada je reč o marketing koncepciji, treba istaći da se ispoljava tendencija primene ove koncepcije i van privrednih organizacija, pa se ona tako prenosi sa mikro na makroplan. To znači da je svest o želji za uspešnijim zadovoljenjem potreba sadašnjih i budućih potrošača postala osnovna linija vodilja za organizovanje privrede i pojedinih privrednih grupacija, tako i za turizam. [11]

Poslednjih godina u marketinškoj nauci iz oblasti turizma dobija se na značaju upravljački aspekt marketinga (marketing menadžment), odnosno kako i na koji način planirati, organizovati i kontrolisati sve one brojne marketing aktivnosti u turizmu, koje se paralelno odvijaju na mikro i makro nivou. Marketing u turizmu će se menjati shodno promenama

pretpostavki na kojima se zasniva njegova pomena. Predstojeće razdoblje će se karakterisati značajnim i turbulentnim promenama, prvenstveno u okruženju, čije su pojavne manifestacije već uočljive. Sposobnost nosilaca marketing aktivnosti da budu usmereni ka ostvarenju dugoročnih ciljeva, uz istovremenu prilagodljivost u okviru rešavanja tekućih zadataka i prihvatanju novih šansi, biće od presudnog značaja za ostvarivanje ciljeva marketinga u turizmu. [12]

Osnovni cilj marketing aktivnosti jeste formiranje takve turističke ponude, koja će turistima pružiti širok dijapazon raznovrsnih sadržaja u cilju zadovoljenja njihovih želja i potreba. Da bi se to obezbedilo, neophodno je da svi subjekti koji pružaju turističke usluge najpre međusobno sarađuju, a onda koordiniraju i sa onim organima i institucijama koji taj razvoj usmeravaju na makro nivou. Svi nosioci turističke politike koji koordiniraju razvoj turizma na svim nivoima treba da budu tako organizovani da njihova aktivnost maksimalno odražava sadašnje i očekivane zahteve domaćih i stranih turista. [11]

Ekoturizam je potkomponenta u okviru oblasti održivog turizma i predstavlja prvenstveno održivu verziju turizma zasnovanog na prirodi, a uključuje i ruralne i kulturne elemente turizma. Ekoturizam teži u svim oblicima da dostigne rezultate održivog razvoja. Ipak, važno je razjasniti da sve turističke aktivnosti – bilo da se usko vezuju za odmor, biznis, konferencije, kongrese ili sajmove, zdravlje, avanture ili ekoturizam – treba da imaju za cilj održivost. To znači da planiranje i razvoj turističke infrastrukture, njeno dalje poslovanje kao i njen marketing treba da se usredsrede na environmentalne, društvene, kulturne i ekonomske kriterijume održivosti. Posebno je važno da razvoj ekoturizma u Vojvodini treba da bude ne samo sredstvo za postizanje ukupnog održivog razvoja turizma, već i adekvatan pristup za repozicioniranje Vojvodine kao turističke destinacije na međunarodnom tržištu stvaranjem poželjnog imidža regije sa bogatstvom prirodnih i kulturnih resursa. [3]

Ekoturizam se mora planirati i njime upravljati na takav način da uspešno dostigne svoje ključne društvene i environmentalne ciljeve, a to zahteva i specijalizovani marketing da bi se privukli putnici koji su prvenstveno zainteresovani za posetu oblastima prirode. [13]

Imajući u vidu ukupne resurse za razvoj ekoturizam Vojvodine, sadašnje stanje razvoja, očekivana kretanja na međunarodnom tržištu i razvojne ambicije bilo bi potrebno da Vlada Republike Srbije donese nacionalnu strategiju razvoja ekoturizma i definiše osnove za njenu primenu, na način kako je to već učinjeno u nekim susednim zemljama. Potrebno je takođe, osloniti se na nevladine organizacije, zbog njihovog već potvrđenog značaja u razvoju ovog oblika turizma u svetu. Nevladine organizacije (NVO) su presudni učesnici u razvoju kapaciteta ekoturizma širom sveta. [3]

7. IMIDŽ I BREND EKOTURIZMA

Imidž treba shvatiti kao stvaranje slike o određenoj destinaciji, preduzeću, hotelu itd. Ona nastaje na interakciji između onoga što se pruža i veličine zadovoljstva potrošača. [14] Razvojem posebnog imena ili "identiteta" ekološki i ruralni turizam Vojvodine može da se pozicionira na sve konkurentnijem tržištu. Pristup zasnovan na kreiranju imena može biti korišćen za podupiranje glavnih marketinških aktivnosti, ali isto tako treba da bude korišćen i u vezi sa informacijama za posetioce, označavanje i predmete u maloprodaji. Livade, šume, voćnjaci, izvori, potoci, reke, jezera, domaće i divlje životinje, čist vazduh, čista voda, domaća hrana, mir, istorija, kulturno-istorijski spomenici, folklor, stari zanati, gostoprимljivi ljudi, razvoj eko-sela sa različitim formama zdravog života, kao što su zdrava hrana, pešačenja, lov i ribolov, jahanje, planinarenje, posmatranje ptica, stare zanatlije, naivni umetnici, lokalni vašari, folklorne priredbe, etno kuće, salaši, vinske ture, eko pijace i sl. su potencijalni magneti za turiste na osnovu kojih treba kreirati brend.

Boravak u prirodi, u i našim selima trebalo bi kombinovati s lečenjem u banjama, posmatranjem ptica, ribolovom, lovom, biciklizmom, pripremanjem sportista, planinarenjem itd. kao i programima za specijalizovane grupe ljudi npr. posle boravka u seoskom domaćinstvu odlazak na trodnevno splavarenje, u ergelu koja organizuje jahanje, ili višednevnu posetu manastirima. Sve su to elementi od kojih se može napraviti izvanredna turistička ponuda koja bi bila hit u svetu, i na taj način stvoriti pogodan imidž Vojvodine. U tom kontekstu treba da se učine odgovarajući napor najpre u stvaranju identiteta Vojvodine kao turističke celine i turističke destinacije, koja će biti pozicionirana na domaćem i međunarodnom turističkom tržištu.

8. PROMOCIJA EKOTURIZMA VOJVODINE

Promocija, odnosno tržišno komuniciranje predstavlja sve aktivnosti koje imaju za cilj da olakšaju i ubrzaju prihvatanje proizvoda ili usluga od strane kupaca i potrošača. Pod pojmom promotivnih aktivnosti u turizmu podrazumevaju se svi oblici komuniciranja, između nosilaca ove aktivnosti i ciljnog tržišta, koji povećavaju opipljivost turističkog proizvoda i podstiču potrošače na kupovinu proizvoda. Osnovna uloga promocije kao instrumenta marketinga u turizmu ispoljava se u obezbeđivanju odgovarajućeg nivoa tražnje na osnovu stvaranja pozitivnog stava prema proizvodima i uslugama. Strategija promocije koja je sastavljena iz većeg broja elemenata ima osnovni zadatak da informiše i podstakne turističku tražnju na boravak u datoj destinaciji. Komunikacija i promocija su među najznačajnijim veštinama u marketingu. Komunikacija

je širi termin i do nje se dolazi sa i bez plana. Promocija je onaj deo komunikacije koji se sastoji od poruka koje su osmišljene da bi podstakle svest, interesovanje i kupovinu. [17]

Prvi lični utisak, promotivni materijal, turistička ponuda i upošte uspešnost ruralnog i ekološkog turizma bitno zavisi od opšte slike, od razvijenosti, od pripremljenosti objekata, od ponude i od ukupnog sadržaja. Bez odgovarajuće propagande teško da se mogu privući potencijalni turisti. Da bi se ponuda i smeštajni kapaciteti maksimalno iskoristili i popunili potrebno je adekvatno odabrati medije na kojima će se predstaviti propagandni materijal. Među najefikasnijim sredstvima oglašavanja pominje se dnevna štampa, razni časopisi na lokalnom i regionalnom nivou. Oglasi u štampanim medijima nisu skupi, a veliki tiraž predstavlja dostupnost potencijalnim klijentima. U pisanoj formi moguće je detaljno opisati ponudu, sadržaj, cenu i druge podatke, takođe i postaviti atraktivne fotografije koje će dočarati ruralnu atmosferu na dotičnom mestu. Takođe treba se oglašavati i u raznim katalogima, turističkim i ugostiteljskim prospektima, bilo regionalnog ili međunarodnog karaktera, gde se detaljno mogu predstaviti karakteristike i atraktivnosti dotične lokacije. Na sajmovima turizma, pa i sajmovima i manifestacijama iz drugih oblasti, npr. lov, ribolov, poljoprivreda, ekologija i sl. na posebnom štandu se može predstaviti ruralna i ekološka turistička ponuda Vojvodine.

Evolucija novih komunikacionih tehnologija, posebno Interneta, nudi nove mogućnosti u razvoju ruralnog i ekoturizma. Internet je u sektoru putničke i turističke industrije, kao uostalom i u svim drugim vrstama poslovanja promenio klasične načine informisanja, komuniciranja i promocije, tako da snaga turističkog online poslovanja i njegov deo na ukupnom tržištu raste vrlo velikim stopama iz godine u godinu. Aplikacije, kao što je on-line rezervisanje, su već raspoložive, ali njihovo efikasno korišćenje zahteva bolje osposobljavanje pružalaca usluga, odgovarajuća jednostavna sredstva, prihvatljive troškove, prilagođavanje lokalnim potrebama, pokrivenost ruralnih oblasti potrebnom infrastrukturom za informacione tehnologije. [18]

Marketing aktivnosti koje omogućava Internet, a koje su značajne za razvoj ruralnog i ekoturizma su: [19]

- Pretraživanje informacija vezanih za ruralni turizam: pretraživanje baza podataka i odgovarajućih web sajtova, biblioteka, informacije o konferencijama, izložbama i sl.
- Interaktivna komunikacija: elektronska pošta, on-line forumi, grupe za diskusiju i sl.
- Edukacija i obuka: virtualni programi za obuku, kursevi
- Konsalting servis
- Elektronsko poslovanje (e-biznis): ispitivanje potrošača i tržišta, rezervacije, e-plaćanje, prezentacije

i drugo

Implementacijom i razvojem savremene kompjuterske tehnologije u turističkom poslovanju značajno se utiče na prodaju i sistem distribucije, uz mogućnost značajnih strukturnih promena u tom pogledu kroz, npr. supstituciju postojećih kanala prodaje. Internet pomoću svojih servisa pruža velike mogućnosti neprekidne turističke propagandne. On omogućava interaktivnu multimedijску komunikaciju svih zainteresovanih s turističkom destinacijom u najširem smislu.

9. ZAKLJUČAK

Razvoj ruralnog i ekološkog turizma može da odigra bitnu ulogu u povećanju raznolikosti turističke ponude u Vojvodini. Ekoturizam, kao specifična tržišna niša i kao deo šireg koncepta održivog turizma predstavlja veliku razvojnu šansu za turizam Vojvodine, koji ako se na pravi način iskoristi može postići dobre rezultate i postati lider u okruženju imajući u vidu odličan geostrateški položaj zemlje, nedirnutu prostranstva šuma i lovno-ribolovnih zona, rečnih potencijala i bogato kulturno istorijsko nasleđe. Posebno je važno da razvoj ruralnog i ekoturizma u Vojvodini treba da bude, ne samo sredstvo za postizanje ukupnog održivog razvoja turizma, već i adekvatan pristup za repositioniranje Vojvodine kao turističke destinacije na međunarodnom tržištu stvaranjem poželjnog imidža sa bogatstvom prirodnih i kulturnih resursa. A za to je potrebno napraviti kvalitetan marketing plan koji će na najbolji način predstaviti potencijale Vojvodine.

10. REFERENCE

- [1] S. Štetić, "Posebni oblici turizma", Forma B, Beograd, 2007. pp. 151.
- [2] D. Jovičić, "Turizam i životna sredina - koncepcija održivog turizma", Zadužbina Andrejević, Beograd, 2000. pp. 12-14.
- [3] E. Hrabovski-Tomić, "Selektivni oblici turizma", Fakultet za uslužni biznis, Sremska Kamenica, 2008. pp. 67-82.
- [4] Održivi i odgovorni razvoj turizma u XXI veku,

- Agenda 21 za turističku privredu - Opšti etički kodeks u turizmu, Turistička organizacija Srbije, Beograd, 2000. pp. 5.
- [5] E. Tomić, "How to achieve sustainable development of rural tourism in Vojvodina?", 17th Biennial International Congress, Tourism&Hospitality Industry 2004, Opatija
  - [6] <http://www.ecotourismserbia.com> - Centar za razvoj eko i ruralnog turizma Srbije
  - [7] E. Tomić, "Komparativna analiza marketing aktivnosti seoskog turizma Nr Mađarske i Vojvodine", specijalistički rad, Prirodno-matematički fakultet, Departman za turizam, Novi Sad, 2002. pp. 35-38.
  - [8] Strategija razvoja turizma Republike Srbije, drugi fazni izveštaj - Strateški marketing plan - Horwath Consulting Zagreb, Ekonomski Fakultet Beograd, 2005. pp. 14.
  - [9] S. Kicošev, "Turističko uređenje ruralnog prostora", Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Novi Sad, 2007. pp. 136.
  - [10] P. Kotler, "Marketing Management, Analysis, Planning and Control", 7th edition, Prentice Hall Int., London, 1991. pp. 73.
  - [11] S. Unković, B. Zečević, "Ekonomika turizma", Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 2007. pp. 134.
  - [12] J. Popesku, "Marketing u turizmu", Čigoja, Beograd, 2002. pp 37-40.
  - [13] M. E. Wood, "Ekoturizam – principi, postupci i politike za održivost", CenORT, Beograd, 2002.
  - [14] O. Bakić, "Marketing menadžment turističke destinacije", 4. dopunjeno izdanje, Educons Univerzitet, Sremska Kamenica, 2009. pp. 26-28.
  - [15] O. Bakić, "Upravljanje marketingom u poslovnoj i turističkoj politici", Čigoja, Beograd, 1996. pp. 116.
  - [16] <http://www.cenort.rs> - Centar za odgovorni i održivi razvoj turizma Srbije
  - [17] P. Kotler, "Marketing od A do Z", Adizes, Novi Sad, 2003. pp. 65.
  - [18] Zaključci I. evropskog kongresa o seoskom turizmu u Haenu, Španija, 2003. - Nove tehnologije, pp. 2.

15. PODRUČJA DELOVANJA ODGOVORNOG TURIZMA

MA Filip Đoković

Poslovni fakultet u Valjevu i Fakultet za turizam i hotelijerstvo u Beogradu,
Univerzitet Singidunum

Abstract: Tourism and hospitality industry becomes aware of the ecological dimension of the sustainability. Sustainable tourism development must coordinate from economic to political impacts with the aspects of environmental protection and the quality of life of local residents. The concept of sustainable development promotes controlled growth and development through the maximum preservation and rational exploitation of resources. The hypothesis is that to be for a long-term economically sustainable, tourism destination must respect and implement the different methods of ecological management. Ecological efficiency in sustainable economic development is based on the application of preventive environmental strategies with respect to processes, products and services of hotels, local tourism industry and other local authorities on the level of tourism destination. There are analyzed the characteristics of tourist destinations which can be considered as „eco-friendly“ destinations and ecological management in hospitality industry and tourism, globally. Standard formats, indicators and matrices in environmental reporting system are needed to allow comparisons between various subjects on the level of tourist destination.

Key words: *sustainable development tourism, ecological management, public-private partnership, sustainable economy.*

1. NEOPHODNOST NOVOG ODGOVORNOG KONCEPTA UPRAVLJANJA

Današnje vreme vraćanja prirodi je posledica povećanja kvaliteta života kroz tehnološka unapređenja koja su doživela krah. Ako su nam ona olakšala život na kratak rok, dugoročno smo odredili neizvesnu i nesigurnu budućnost. Pri tom se u turizmu govori o osiguranju sve ugroženije egzistencije kao jednog od načina spasa. Prodaja snova će uvek biti glavna karakteristika turizma koja spaja doživljaj kao

emocionalnu i estetsku kategoriju sa jedne strane i ekonomsku kategoriju sa druge strane.

Kada klasičan „profitno-kapitalistički“ menadžment svedemo na osvešćeni i konačno održivi razvoj, definišemo novi koncept, ekološki menadžment. To podrazumeva ekološko i socijalno odgovorno oblikovanje, upravljanje i razvijanje preduzeća i organizacija prema životnoj sredini.

1.1. Poslovna etika

Mnogi ekonomski teoretičari se u načelu usaglašavaju sa tvrdnjom da ekologija predstavlja ekonomiju na dugi rok. Međutim, poslovne odluke koje se svakodnevno donose, direktno se suprotstavljaju sa ekološkim standardima i zahtevima. Da bi se ojačala ekološka odgovornost pri donošenju odluka, pre svega, neophodno je postaviti pitanja o tome kakvi su prioriteti u našoj svesti o privređivanju i životnim vrednostima u privređivanju. Naravno da će dominacija određenih prioriteta dovesti do pozitivnih ili negativnih implikacija na životnu sredinu. Da bi se smanjio jaz između vrednosti i privređivanja, prema Ulrichu (1988.), potrebno je razmotriti tri moguća puta koja se odnose na model domestikacije, model instrumentalizacije i model baze.

Obrasci razmišljanja menadžmenta u sklopu poslovne etike preduzeća su raznovrsni po svojoj prirodi. Ako pri donošenju odluka dominira objektivna logika unutar koje se menadžment mora kretati a odnosi se isključivo na profit, tada govorimo o menadžerima koji su orjentisani na sistem. Ovakav sistem i njegovi sistemski menadžeri doveli su do globalne kolateralne štete koja je rezultirala negativnim klimatskim promenama i ekonomskom krizom. Negativne klimatske promene su uzrokovane masovnim industrijskim postrojenjima prvenstveno u razvijenim zemljama dok se nisu preselila u zemlje u razvoju. Što se tiče ekonomske krize, ona je počela u Sjedinjenim Američkim Državama i to zbog nelikvidnosti i nesolventnosti njenih građana koji se nisu „skućili“ a čije su potrebe bile zadovoljene

ogromnom potrošnjom masovnog industrijskog karaktera.

Ako onaj koji donosi odluke zastupa stav da između etike, koja je socijalno prihvaćena i sa prefiksom eko, i poslovnog uspeha u suštini postoji skladan i harmoničan odnos, onda je to ekološki i društveno orjentisan lider. Pri tom se ne misli na kvazilidere koji predstavljaju marionete i kanale za slivanje novca iz stranih fondova. Njihov rad se zasniva na koordinisanju projekata koji nemaju nikakvu praktičnu vrednost. Pravih lidera danas malo ali sa tendencijom rasta i to pre svega u onim delatnostima koje direktno utiču na životnu sredinu. Među njima je i turizam. Za turističke poslenike je aktivno prilagođavanje ekološkim izazovima odnosno način koji donosi uspeh ali to pred preduzetničku etiku postavlja visoke zahteve.

1.2. Sistem ekološkog menadžmenta

Dimenzije ekološkog menadžmenta treba da budu smernice za nove ekološki osveščene turističke radnike koji će se svojim odlukama suprotstavljati negativnim uticajima turizma. Bitno je napomenuti da se u svakodnevnim procesima odlučivanja nailazi na konstantna sukobljavanja sa između ekonomskih premisa i ekoloških zahteva.

Prema Mulleru su ustanovljene sledeće ekološke strategije:

1. Informacija – konsultacija. Zasniva se na produbljavanju saradnje sa ekološkim savetnicima i uspostavljanju eko baze podataka.

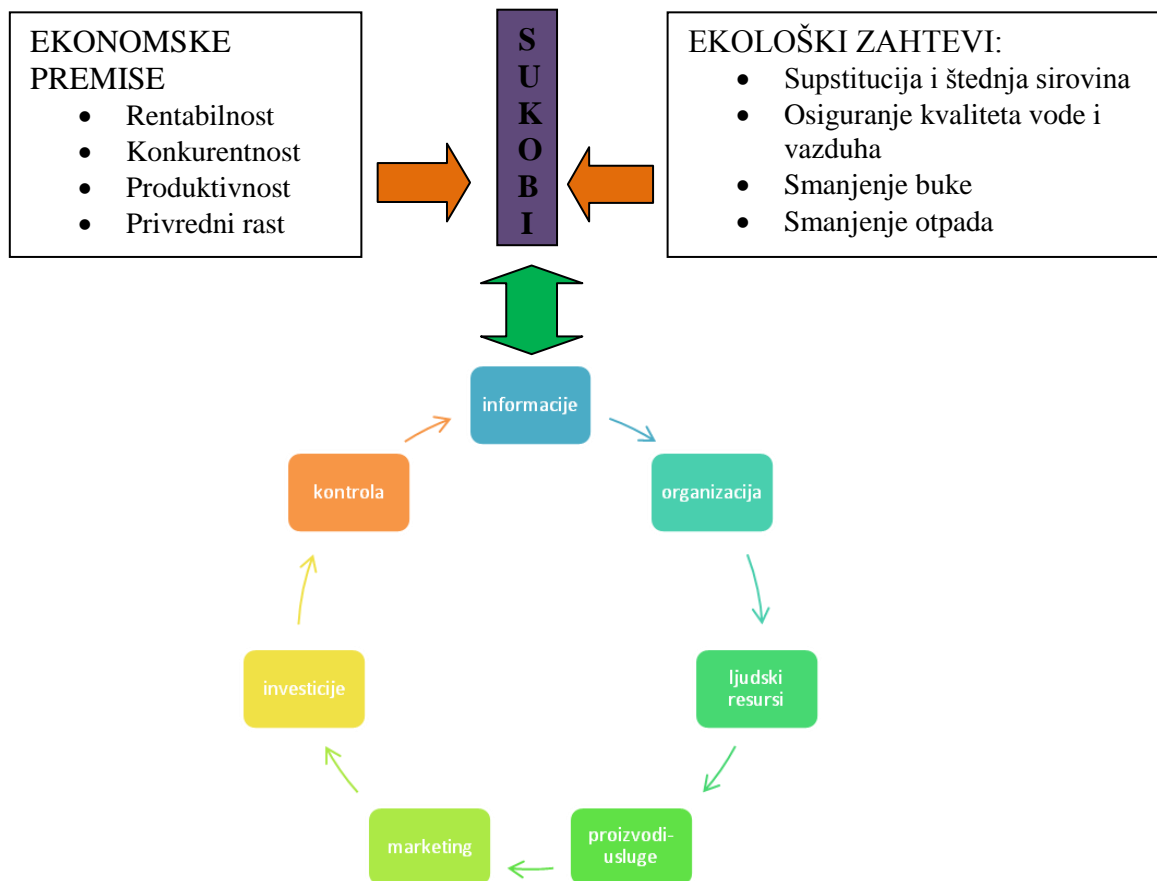
2. Organizacija. Ova strategija uključuje posebne ekološke timove koji utvrđuju sistem ekološkog menadžmenta u organizaciji.

3. Ljudski resursi. Ova strategija podrazumeva i ekološke kriterijume pri odabiru potencijalnih zaposlenih. Nakon zapošljavanja treba voditi računa o daljem „ekološkom“ obrazovanju i usavršavanju.

4. Proizvodi – usluge. Ova strategija se zasniva na preorjentisanju na usluge koje supstituišu procese koji su štetni za životnu sredi

5. Ekološki marketing. Ova strategija se odnosi na proveravanje ukupnog asortimana u odnosu na ekološku ispravnost. Takođe se podržavaju ekološke inovacije. Pošto govorimo i o ekonomskoj dimenziji, potrebno je uključiti u cenu i ekološku relevantnost. Zatim je važno senzibilirati turiste za ekološke aspekte kao i izgraditi distribuciju koja štedi resurse.

6. Investicije. Kod strategije investiranja, potrebna je provera ekološke neškodljivosti uz poštovanje ekoloških kriterijuma. Od presudnog značaja je i stvaranje povoljnijih uslova kreditiranja za ekološki adekvatne projekte i inovacije.

Slika 1. Granice ekološkog menadžmenta.

7. Kontrola. Ova strategija uključuje uvođenje ekorevizije koja bi podrazumevala i internu i eksternu. Ekološki menadžment se odnosi na trajno poboljšavanje zaštite životne sredine i to na nivou odgovornosti donosioca odluka i celog preduzeća. Bitno je napomenuti da je poželjno pružanje informacija na uvid o zaštiti životne sredine na nivou kompanije.³¹ Tako bi se paralelno spovodile kontrole na svim menadžerskim nivoima.

Da bi se utvrdile relevantne oblasti ekološke analize, u svetu se preporučuje sastavljanje takozvanih ekoloških matrica pouzdanosti koja je prikazana na slici broj 2. Kao i klasični kompanijski ciljevi, i ekološki ciljevi bi trebali da budu kvantifikovani u najvećem mogućem stepenu. Ekološka strategija bi onda morala da sadrži smernice, vremenske rokove i odgovornost za postizanje kompanijskih ciljeva.

2. POLITIČKI INSTRUMENTI ODGOVORNOG TURISTIČKOG RAZVOJA

Ekološka politika nije područje koje se može jasno razgraničiti tako da moramo primeniti kriterijum sveobuhvatnosti. Centralna područja ekološke politike obuhvataju mere koje se eksplicitno odnose na faktore životne sredine a tu spada set zakona o zaštiti životne sredine.

Prostorno planiranje je deo politike koja se odnosi na uređenje prostora pod kojim se podrazumeva realno stanje životnog prostora odnosno stanje kakvom se teži. Povezanost prostornog planiranja i turizma sastoji se u tome da isključivanje građevinskog pojasa predstavlja jedan od ključnih faktora za turizam. Prekomerno zoniranje građevinskog pojasa za smeštajne kapacitete predstavlja stimulans daljeg

Područja delovanja	Ekološki aspekti						
	Vazduh	Voda	Zemlja	Flora	Buka	Energija	Otpad
Dolazak-odlazak	Visoka potreba delovanja	Srednja potreba delovanja	Visoka potreba delovanja	Visoka potreba delovanja	Niska potreba delovanja	Niska potreba delovanja	Visoka potreba delovanja
Infrastruktura			Niska potreba delovanja	Srednja potreba delovanja			Srednja potreba delovanja
Prisutnost hrane			Niska potreba delovanja	Niska potreba delovanja		Srednja potreba delovanja	Visoka potreba delovanja
Transport	Srednja potreba delovanja				Visoka potreba delovanja	Srednja potreba delovanja	
Informacije						Visoka potreba delovanja	Visoka potreba delovanja

Visoka potreba delovanja
Srednja potreba delovanja
Niska potreba delovanja

Slika 2: ekološka matrica pouzdanosti posete građanstva za prvomajske praznike u gradskim parkovima

Izvor: sopstveni prikaz

Turistički poslenici koji su promotori održivog razvoja nastoje da pronađu razne specifične oblike turizma odgovornih prema životnoj sredini. Pre svega, misli se na oznake kvaliteta koji su uveliko rasprostranjeni. Organizacije koje se bave zaštitom životne sredine smatraju da treba da imaju puniju podršku za što više ekološke neškodljivosti kod onih koji nude turističke usluge. Takođe, vidi se izraženija šansa marketinškog profilisanja pomoću ekoloških oznaka za kvalitet. Ekološki svesni investitori misle da će pomoću ovakvog „pakovanja“ dobiti novi kriterijum za vredovanje, pre svega političku volju za manje poreze i dodatne subvencije.

Glavni problem za priznate ekološke oznake se nalazi u heterogenosti turizma odnosno heterogenosti turističke ponude. Samo utvrđivanje kriterijuma i institucije za dodelu oznaka otvara mogućnosti za nove konflikte. Jer kriterijumi treba da budu visoki a institucije sa legitimnom moći i autoritetom u društvu.

ekonomskog rasta. Ovaj rast sa jedne strane će kratkoročno dovesti do blagostanja ali dugoročno će dovesti do uništenja životne sredine i velike privredne zavisnosti. Tako turizam uništava sebe.

Lokalnim zajednicama stoje na raspolaganju različite mere prostornog planiranja, kako bi se suprotstavile nekontrolisanom razvoju. Ove mere se odnose na ograničavanje pojasa gradnje i ograničavanja infrastrukturne opremljenosti uključujući i uspostavljanje specijalnih zona.

2.1. Saobraćajna politika

Saobraćaj predstavlja rezultat zadovoljenja potreba za pokretljivošću u prostoru. Obim usluga u transportu je izuzetno povećan u poslednje dve decenije. Takođe, rast se ne može svesti na nepromenjeni odnos prema mobilnosti jer je broj putev kao i količina vremena koja se provodi na putu ostala skoro ista. Porast obima se može objasniti povećanjem pređenih udaljenosti, zahvaljujući većim brzinama savremenijih prevoznih sredstava. Veće brzine uslovljavaju i veće trošenje energije. Problemi koji su vidljivi u područjima prevoza za slobodno vreme i turizam potiču od povećanja brzine i potrošnje energije.

³¹ Jovanović, L., 2003., str.23.

Ovakav, masovni razvoj je rezultat politike koja je prošla. Preferiranje automobila u saobraćajnoj politici je pokrenula izgradnju puteva. Takođe, razvijali su se gradovi, novi turistički centri. To je imalo kao posledicu gradnju turističkih kompleksa na potpuno neizgrađenim površinama nestajanje lokalnih autentičnih prodavnica i odvijanju rada, stanovanja i slobodnog vremena. Savremen način življenja je toliko ukorenjen da bi eventualno vraćanje starim vremenima bilo skoro nemoguće.

Saobraćajna politika ima za cilj da saobraćaj učini što manje štetnim po sredinu. Pri tome se mora orjentisati na sledeća četiri načela:³²

1. Prednost sporih pred brzima
2. Prednost slabih pred jakim
3. Prednost nemotorizovanih pred motorizovanim
4. Prednost blizine pred daljinom

Prema ovim gore navedenim načelima, moraju se definisati i četiri prioriteta:

- Izbegavanje saobraćaja
- Premeštanje saobraćaja
- Pобољшanje saobraćaja
- Promena ponašanja

2.2. Regionalna politika

Interreg i Regio Plus su novi instrumenti regionalne politike koje su vezane za projekte čiji je cilj podrška ravnomernom i harmoničnom razvoju u Evropi. Interreg kao program traje od 2000.godine i cilj mu je kompenzacija geografski uslovljenih graničnih regija. Saradnja bi trebala pomoći da zajedničkim razvojnim potencijalima doprinesu ravnomernije razvoju. Program Regio Plus je inicirala Švajcarska čija je suština u podržavanju strukturalnih promena u ruralnim područjima. Cilj je podsticanje inovativnih ideja i pružanju pomoći u prvim koracima. Nakon pomoći na početku, očekuje se samostalno poslovanje na tržištu. Podržavaju se organizacijski, konceptijski i institucijski projekti.

Projekti moraju biti uključeni u nacionalnu, regionalnu i međunarodnu mrežu koja prati sledeće ciljeve:

- Razmena informacija i iskustava
- Transfer znanja – menadžment znanja
- Transfer inovacija
- Jačanje saradnje među ruralnim područjima
- Politika nevladinih organizacija

Nevladine organizacije imaju centralnu ulogu u ukupnoj ekološkoj politici i usmerene su prema bazi i rade timski odnosno sa drugim organizacijama.

Aktuelna konjunktura nevladinih organizacija kreće počiva na stecištu mnogih procesa posebno se to odnosi na oblikovanje drugačije svesti o problemima feminizma, životne sredine, empatijom sa trećim svetom. Oni deluju između tržišta i države i smatraju se trećim sektorom, pored javnog i privatnog.

Uloga nevladinih organizacija danas u svetu dobija sve više na značaju i to u funkciji posrednika između institucija i javnog mnjenja. Činjenica je da javno mnjenje iskazuje solidno poverenje prema neformalnim strukturama. Jedan od delova Agende 21 posvećen je ulozi NVO kao partnera u procesu održivog razvoja. Bitni ciljevi delovanja nevladinih organizacija u vezi sa održivim razvojem turizma su:

- Podsticanje dijaloga između svih stakeholdera
- Promovisanje procesa konsultovanja u procesu planiranja razvoja turizma
- Uvođenje programa edukacije i stvaranja svesti o turizmu za sve stakeholdere u procesu razvoja
- Analiza iskustva u vezi sa održivim turizmom u različitim delovima sveta
- Razvoj programa za podršku integriteta lokalnih kultura i privrede

Podrška upotrebi znanja, veština odgovarajućih za očuvanje i održivu upotrebu bioloških resursa i promovisanje aktivnosti u cilju prevazilaženja siromaštva, zaštite ljudskih prava i očuvanje životne sredine uz rad u turizmu. Bitna osnova za ostvarivanje uloge nevladinih organizacija u procesu održivog razvoja turizma jeste uvođenje dijaloga u održivi turizam. To podrazumeva da svi učesnici u procesu održivog turizma treba da budu uključeni u formulisanje planova aktivnosti za održivi razvoj turizma.

U kontekstu turizma i zaštite životne sredine, nevladine organizacije igraju važnu ulogu. Trenutno pod pokroviteljstvom DANTE-a, koja predstavlja organizaciju koja se bavi održivim razvojem turizma, postoji dvanaest organizacija sa ciljem zauzimanja za ozboljno shvaćeni i opsežni razvoj turizma.

2.3. Načela budućeg turističkog razvoja

U vezi sa zavisnošću turizma od njegove prirodne sredine i negativnim uticajima, u poslednjih desetak godina prikazuje i objavljuje sve više načela i smernica za održivi razvoj turizma. Agenda 21 je sveobuhvatno program mera koji je usvojen na konferenciji Ujedinjenih Nacija u Rijju 1992.godine koje su ratifikovale 82 države. Ova agenda utvrđuje osnove za osiguranje trajne budućnosti planete. Takođe se identifikuju relevantne teme životne sredine iz kojih proizilaze ekološke katastrofe i utvrđuju strategije za konvergenciju ka održivom turizmu.

Pored Agende 21, tu spadaju i sledeće:

- Rio + 10
- Povelja o ekološki prihvatljivom turizmu

³² Petersen; Schalabock, 1995., str.268.

- Konvencija o Alpima

Današnji globalni razvoj turizma ima karakter sveobuhvatnosti i jaz između takozvanih „razvijenih i zemalja u razvoju“ je sve manji zbog tehnološkog napretka u svakom segmentu poslovanja. Brzi i nekontrolisani razvoj se takođe može preneti i na implementiranje novih održivih koncepata upravljanja i dobiti slično ubrzanje. Razlog je vreme. A vreme nije obnovljiv resurs.

LITERATURA:

- [1] Avelini-Holjevac, I.: *"Upravljanje kvalitetom u turizmu i hotelskoj industriji"*, Fakultet za turistički i hotelski menadžment, Opatija, 2002.
- [2] Bahtijarević Šiber, F.: *"Menadžment ljudskih potencijala"*, Golden marketing, Zagreb, 1999.
- [3] Baica, Z.: *"Financijska izvješća neprofitnih organizacija za 1999. godinu"*, Financije i Računovodstvo br. 1-2/2000.
- [4] Bakić, O.: *"Marketing menadžment turističke destinacije"*, Čigoja štampa, Beograd, 2005.
- [5] Bakić, O.: *"Marketing u turizmu"*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2000.
- [6] Bebek, B., Kolumbić A.: *"Poslovna etika"*, Sinergija, Zagreb, 1994.
- [7] Beech, J.; Chadwick S.: *"Tourism management"*, Prentice Hall, London, 2006.
- [8] Beech, J.; Chadwick, S.: *"The business of tourism management"*, Pearson Education Limited, Edinburgh, 2006.
- [9] Brajdić, I.: *"Modeli odlučivanja"*, Hotelijerski fakultet Opatija, Opatija, 1998.
- [10] Cerović, Z.: *"Hotelski menadžment"*, Fakultet za turistički i hotelski menadžment, Opatija, 2003.
- [11] Cooper, C.: *"Tourism: Principles and Practice"*, Pitman, London, 1993.
- [12] Fogg, C. D.: *"Implementing Your Strategic Plan, How to Turn Intent Into Effective Action for Sustainable Change"*, AMACOM, New York, 1999.
- [13] Glasson, J.; Godfrey, K.; Goodey, B.: *"Towards Visitor Impact Management: Visitor Impact"*, [14] *Carrying Capacity and Management Responses in Europe's Historic Towns and Cities"*, Avenbury, Aldeshot, 1995.
- [15] Graff, R. G., Reiskin, E. D., White, A. L., Bidwell, K.: *"Snapshots of Environmental Cost Accounting, United States Environmental Protection Agency Office of Pollution Prevention & Toxics Environmental Accounting Project"*, 1998.
- [16] Hall, M. C., *"Tourism Planning: Policies, Processes and Relationships"*, Pearson Education Limited, Edinburgh, 2000.
- [17] Horner, S; Swarbrooke, J.: *"International cases in tourism management"*, Elsevier, Oxford, 2005.
- [18] Jovanović, L.: *"Ekološki menadžment"*, Univerzitet BK, Beograd, 2003.
- [19] Knowles T., Diamantis D., El-Mourhabi J. B.: *"The Globalization of Tourism and Hospitality: A Strategic Perspective"*, Continuum, London-New York, 2001.
- [20] Mašić, B.: *"Strategijski menadžment"*, Univerzitet BK, Beograd, 2001.
- [21] Moutinho, L.: *"Strateški menadžment u turizmu"*, Masmedia, Zagreb, 2004.
- [22] Muller, H.: „Turizam i ekologija“, Masmedia, Zagreb, 2004.
- [23] Pasinović, M.: *"Menadžment prirodnih i kulturnih resursa"*, Fakultet za turizam i hotelijerstvo, Bar, 2006.
- [24] Pasinović, M.: *"Osnovi Turizma (Turizam i Okruženje)"*, Univerzitet Crne Gore, Podgorica, 1998.
- [25] Perić, J.: *"Tourism and Hospitality Management: Trends and Challenges for the Future"*, Faculty of Tourism and Hospitality Management, Rijeka, 2000.
- [26] Petersen, R.; Schallabock, K.O. 1995: „*Mobilität für morgen: Chancen einer zukunftsfähigen Verkehrspolitik*“, Berlin 1995.
- [27] Vukonić, B.; Čavlek N.: *"Rječnik turizma"*, Masmedia, Zagreb, 2003.
- [28] Weaver, D.: *"Sustainable tourism"*, Elsevier Butterworth-Heinemann, Oxford, 2006.

16. ADEKVATNO UPRAVLJANJE OTPADOM KAO USLOV RAZVOJA ODŽIVOG TURIZMA ZAPADNO- BAČKOG REGIONA I OPŠTINE BAČ

mr Dunja Savić

Univerzitet EDUCONS, Fakultet zaštite životne sredine, Sremska Kamenica
Kontakt: dunja.savic@educons.edu.rs

Abstract: *Problem neadekvatnog upravljanja čvrstim komunalnim otpadom predstavlja ključnu prepreku u ostvarivanju održivog razvoja Zapadno-bačkog okruga, koga čine opštine Sombor, Apatin, Kula, Odžaci, a kojima se, zbog svoje povezanosti priključuje i opština Bač. Održivi razvoj turizma, kao integralan deo sveobuhvatnog održivog razvoja opština Sombor, Apatin, Kula, Odžaci i Bač (u daljem tekstu Region) je suočen sa problemom nepostojanja integralnog sistema upravljanja otpadom na njihovim teritorijama i u tom smislu sa nepostojanjem osnovnih infrastrukturnih elemenata za razvoj turizma kao integrisanog dela regionalnog procesa razvoja. U radu je poseban akcenat stavljen na formiranje novog sistema upravljanja čvrstim komunalnim otpadom, na teritorijama opština Regiona, kao neophodnom elementu za razvoj njihovog održivog turizma.*

Ključne reči: *komunalni otpad, regionalno planiranje, integralno upravljanje, održivi turizam*

1. UVOD

Održivi turizam uključuje aktivnosti koje imaju neznatan negativan uticaj na životnu sredinu. Nažalost, u Srbiji je evidentiran nedostatak odgovarajuće infrastrukture koja bi podržala razvoj održivog turizma.[1]

Iako se poslednjih godina u većini opština Republike Srbije javlja inicijativa za oživljavanje i razvoj turizma i unapređivanje turističkih kapaciteta, problem predstavlja nedostatak efikasnog i adekvatnog planiranja upravljanja otpadom na njihovim teritorijama, što u velikoj meri doprinosi negativnom uticaju turističkih aktivnosti na životnu sredinu. Problem neadekvatnog upravljanja čvrstim komunalnim otpadom je evidentan i u Zapadno-

bačkom okrugu i predstavlja prepreku u iskorišćavanju prirodnih, kulturnih i turističkih potencijala područja, kao i prepreku razvoju u skladu sa principima održivog razvoja i turizma.

Prema preporukama iz *Nacionalne strategije upravljanja otpadom*, predstavnici opština Sombor, Apatin, Kula, Odžaci i Bač su potpisali Međuopštinski sporazum o formiranju Regiona za upravljanje čvrstim komunalnim otpadom, međutim javio se problem nedostatka adekvatnih projektnih rešenja za praktično rešavanje uočenog problema. S toga se ovim radom predlaže jedna od mogućih, realno primenljivih opcija.

2. PROBLEM NEADEKVATNOG UPRAVLJANJA OTPADOM U RAZMATRANOM REGIONU

2.1. Stanovništvo obuhvaćeno sistemom sakupljanja komunalnog otpada u Regionu

Od ukupnog broja stanovnika, koji žive na području Regiona (230.279), organizovanim sakupljanjem komunalnog otpada obuhvaćeno je 155.943, odnosno 67,72% stanovnika, od čega 100% stanovnika gradskih i 34,8% stanovnika seoskih naselja. Uslugama organizovanog sakupljanja otpada su pokrivena sva gradska naselja, dok je obuhvat u seoskim naseljima znatno lošiji, a razlikuje se od opštine do opštine. Tako su seoska naselja u potpunosti pokrivena samo u opštini Bač i gotovo sva, izuzev naselja Ruski Krstur, u opštini Kula. Razlozi loše pokrivenosti uslugama u opštinama Sombor, Apatin i Odžaci su raznoliki, a tiču se najpre nedostatka adekvatne tehničke opremljenosti, koja bi mogla da podnese proširenje kapaciteta usluga; takođe je loš i sistem naplate, karakterističan za seoska područja.

2.2. Količine i sastav sakupljenog komunalnog otpada

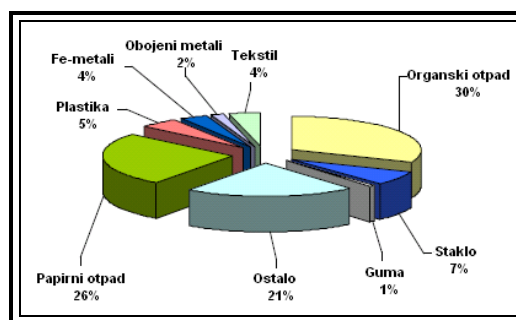
Preduzeća, kojima je poverena delatnost sakupljanja i transporta otpada do odlagališta, ne sprovode postupak merenja, niti poseduju adekvatnu opremu, kako bi se ovaj postupak primenio. Tačnije, ni na jednom odlagalištu otpada ne postoji vaga, kao ni evidentiranje posebnih tokova otpada, te se pri posmatranju ukupnih godišnjih količina otpada uzimaju u obzir, pored komunalnog, i drugi tokovi otpada. Uglavnom se u svim javno-komunalnim preduzećima u Regionu vrši procena količine generisanog komunalnog otpada na osnovu broja odvezenih tura i nosivosti kamiona za transport otpada do odlagališta.

Budući da u Regionu ne postoje podaci o količinama otpada, za potrebe izrade ovog rada, izvršena je procena količine generisanog otpada, a uz uvažavanje svih značajnih kriterijuma koji utiču na stepen produkcije otpada (poreklo otpada, klima i geografski položaj naselja, veličina naselja, tipologija naselja, broj stanovnika, način stanovanja (kolektivno ili individualno), životni standard stanovništva, stepen industrijskog razvoja i sl.). Za urbana naselja Sombor, Apatin, Kula i Crvenka, sa najznačajnijim udelom industrijske proizvodnje, pretpostavljena je količina od 1,3kg otpada po stanovniku dnevno. Za gradska naselja Odžake i Bač pretpostavljena je količina od 1kg po stanovniku dnevno, dok je za neurbana, seoska naselja, sa dominantnom poljoprivrednom proizvodnjom, pretpostavljena količina od 0,6kg po stanovniku na dan. Na osnovu prethodno utvrđenih vrednosti koeficijenta za prosečne dnevne produkcije otpada i na osnovu podataka o obuhvatu stanovništva uslugama organizovanog sakupljanja otpada, izvršena je procena količine otpada koji je generisan u Regionu tokom 2007. godine. Rezultati procene su sumirani u Tabeli 1.

Tabela 1. Procena količine sakupljenog otpada u 2007.

Sombor	Apatin	Kula	Odžaci	Bač	Region
<i>godišnje sakupljen otpad (t)</i>					
25.576	10.214	18.118	4.889	4.452	63.249
<i>gradska naselja</i>					
24.423	9.167	13.981	3.628	2.222	53.421
<i>seoska naselja</i>					
1.153	1.047	4.137	1.261	2.230	9.828

Veoma je teško proceniti sastav otpada, koji se generiše u Regionu, jer ne postoje precizni podaci o količinama otpada koji se dovozi na odlagališta i ne vrši se njegova separacija. Iz tog razloga su za potrebe ovog rada usvojeni podaci o morfološkom sastavu otpada dati u *Strateškom okviru za politiku upravljanja otpadom iz 2002. godine* (Dijagram 1.) i podaci predstavljeni u *Studiji prostornog razmeštaja regionalnih deponija i transfer-stanica na području AP Vojvodine iz 2006. godine* (Tabela 2.).

Dijagram 1. Prosečan morfološki sastav otpada [2]

Tabela 2. Vrste komunalnog otpada i njihov procentualni udeo u komunalnom otpadu u naseljima AP Vojvodine [3]

vrste otpada	procentualni udeo (%)
<i>organski otpad</i>	50-60
<i>stari papir</i>	20-30
<i>inertni materijali</i>	≈10
<i>plastika</i>	8-10
<i>staklo</i>	2-5
<i>metali</i>	2-3
<i>tekstil, koža, guma</i>	2-6

2.3. Stanje opreme za sakupljanje i transport otpada

Postupak sakupljanja i transporta otpada u Regionu obavljaju javno-komunalna preduzeća u opštinama i nekim seoskim sredinama, dok je u ostalim seoskim naseljima ova delatnost organizovana na nivou mesnih zajednica.

Komunalni otpad se najčešće sakuplja u kontejnere zapremine 1.100l i 5.000l ili kante zapremine 120l i 140l, mada se za ovu namenu koriste i mnoge druge netipizirane posude. Stanje opreme za sakupljanje otpada nije na zadovoljavajućem nivou iz više razloga: u većini naseljenih mesta ne postoji dovoljan broj kontejnera; u većini seoskih naselja ne postoje nikakve posude; postojeće posude su uglavnom dotrajale i neophodno ih je zameniti; samo u centru grada Sombora postoje specijalizovani kontejneri za sakupljanje PET ambalaže; loše je održavanje prostora sa kontejnerima; ne postoje specijalizovane posude za posebne tokove otpada.

Značajan je problem zastarelosti mehanizacije koja se koristi za transport otpada. Većina vozila je starija više od deset godina, a često se koriste vozila koja nisu predviđena za ovu namenu, što u velikom meri smanjuje učinak javno-komunalnih preduzeća i frekvenciju odvoza komunalnog otpada.

2.4. Reciklaža i druge opcije tretmana otpada

Organizovano sakupljanje sekundarnih sirovina u Regionu postoji u izvesnoj meri u opštini Sombor. U centralnom delu gradskog naselja Sombor je JKP "Čistoća" Sombor postavilo 45 mrežastih kontejnera za sakupljanje PET ambalaže (Slika 1.). Pomenute posude

su postavljene u saradnji sa preduzećem "Econ pet" iz Sombora, koje ih sakuplja, a potom reciklira. Ne postoje precizni podaci o količinama sakupljene plastične ambalaže. Procenjuje se da je nedeljna količina sakupljenog PET-a od 500 do 600kg.

Slika 1. Kontejner za sakupljanje PET ambalaže u Somboru [4]

Na teritoriji razmatranog Regiona registrovano je svega pet preduzeća za prikupljanje i promet sekundarnih sirovina u bazi podataka Agencije za reciklažu Republike Srbije.

Druge opcije tretmana otpada, kao što su kompostiranje, anaerobna digestija, spaljivanje, energetska iskorisćenje i sl, se ne primenjuju u Regionu.

2.5. Odlaganje otpada

Jedina metoda tretmana otpada u razmatranom Regionu jeste odlaganje. Otpad se odlaze na opštinska odlagališta, koja su u većoj ili manjoj meri neuređena. Na teritoriji razmatranog Regiona ne postoji nijedno sanitarno odlagalište komunalnog otpada (Slika 2.).

Slika 2. Izgled deponije u opštini Odžaci [4]

Karakteristike odlagališta u Regionu: većina ih se nalazi u neposrednoj blizini naseljenih mesta; ni na jednom se ne vrši merenje otpada, niti gruba selekcija otpadnog materijala; ne poseduju priključke za vodu, električnu i telekomunikacionu infrastrukturu; postojeći pristupni putevi su u veoma lošem stanju ili ih uopšte nema; većina ih nije ograđena i ne postoji čuvarska služba; uglavnom se ne vrši razastiranje, sabijanje i ravanje otpada (osim na deponiji u Somboru), a prekrivanje inertnim materijalom se vrši povremeno i to samo na pojedinim mestima, ne poseduju sisteme za sakupljanje procednih voda i deponijskog gasa.

2.6. Cene usluga odnošenja otpada i procenat naplate

U gotovo svim opštinama Regiona, tarife za usluge odnošenja otpada su vezane za veličinu prostora korisnika usluga i naplaćuju se mesečno. Prednost ovakvog sistema najpre se može naći u njegovoj jednostavnosti. Sa druge strane, sistem je destimulativan za prevenciju stvaranja otpada. Korisnici plaćaju fiksnu

nadoknadu, koja ne zavisi od količine otpada koju generišu, niti od načina na koji ga odlažu.

Cene usluga odnošenja otpada za domaćinstva u Regionu se kreću od 2,3 do 2,84din./m²/mesečno. Sa cenom od 2,84din./m², prosečno domaćinstvo u Somboru, koje živi u stambenom prostoru od 60m², plaća mesečno 170,4 dinara, što je 2,13€, odnosno 25,56€ godišnje.

Prosečan procenat naplate usluga odnošenja otpada za ceo Region iznosi oko 72%.

U svim komunalnim preduzećima se ističe da postojeće cene usluga pod kontrolom lokalnih vlasti nisu dovoljne za pokriće troškova koji bi obezbedili poželjan i potreban kvalitet zbrinjavanja otpada.

3. PLANSKE PREPORUKE ZA REŠAVANJE PROBLEMA NEADEKVATNOG UPRAVLJANJA OTPADOM U RAZMATRANOM REGIONU

3.1. Procena budućih količina otpada

Za potrebe ovog rada izvršena je procena količine čvrstog komunalnog otpada koja će se generisati u Regionu od 2008. do 2033. godine (Tabela 3.), odnosno za tri karakteristična perioda:

-period od 2008. do 2013. god.-planira se proširenje obuhvata stanovništva uslugama organizovanog sakupljanja otpada na 100% i izgradnja sistema (Regionalne deponije i pratećih objekata)

-period od 2013. do 2023. god.-planira se uspostavljanje sistema sakupljanja i reciklaže

-period od 2023. do 2033. god.-planira se stabilan rad prethodno uvedenog sistema

Buduća količina otpada u Regionu je određivana za određeni broj stanovnika u određenom vremenskom periodu, a prema specifičnoj količini otpada generisanoj po glavi stanovnika na dan, uz razmatranje mogućih promena broja stanovnika i proširenja sistema organizovanog sakupljanja otpada.

Tabela 3. Očekivane količine otpada 2012. - 2033. [4]

Sombor	Apatin	Kula	Odžaci	Bač	Region
generisan otpad u 2012. god. (t/god)					
36.920	12.997	19.428	9.875	4.760	83.980
<i>gradska naselja</i>					
26.249	9.853	15.026	3.899	2.388	57.415
<i>seoska naselja</i>					
10.671	3.144	4.402	5.975	2.373	26.565
generisan otpad u 2022. god. (t/god)					
43.014	15.171	22.690	11.361	5.500	97.736
<i>gradska naselja</i>					
30.932	11.610	17.706	4.595	2.814	67.657
<i>seoska naselja</i>					
12.083	3.560	4.984	6.766	2.686	30.079
generisan otpad u 2032. god. (t/god)					
48.906	17.281	25.860	12.757	6.202	111.006
<i>gradska naselja</i>					
35.559	13.348	20.355	5.283	3.235	77.780
<i>seoska naselja</i>					
13.347	3.933	5.505	7.474	2.967	33.226

U Regionu će se do kraja planskog perioda generisati 111.006 t otpada godišnje i ova količina će u potpunosti biti obuhvaćena organizovanim sakupljanjem. Svi podaci o generisanju ne uključuju smanjenje otpada do koga će doći uvođenjem reciklaže.

3.2. Oprema za sakupljanje i transport otpada

S obzirom na potrebu uvođenja standardizovane opreme za sakupljanje otpada, da bi se postigla kompatibilnost transportnih vozila i posuda za otpad, uvodi se predlog korišćenja kontejnera od 1,1m³ (kolektivno stanovanje) i kanti od 120l (individualno stanovanje). U Tabeli 4. su predstavljeni rezultati procene potrebnog broja posuda za potrebe Regiona do kraja planiranog perioda.

Tabela 4. Procena broja posuda za potrebe Regiona do kraja planiranog perioda [4]

Sombor	Apatin	Kula	Odžaci	Bač	Region
Kante od 120 l i kontejneri od 1,1 m³					
do 2013. godine					
18.725	7.089	9.629	5.830	2.971	44.244
do 2023. godine					
21.752	8.261	11.217	6.695	3.430	51.355
do 2033. godine					
24.659	9.395	12.751	7.502	3.866	58.173

Da bi se uspostavio funkcionalan sistem organizovanog sakupljanja i transporta otpada u Regionu, neophodno je da se dotrajala vozila zamene novim u što kraćem mogućem roku. Nova vozila treba da budu kompatibilna sa sistemom sakupljanja, odnosno prilagođena posudama za sakupljanje otpada.

Za opštine Sombor, Apatin, Kula i Odžaci se preporučuje upotreba auto-smečara nosivosti 8 t, dok se za opštinu Bač preporučuje upotreba auto-smečara nosivosti 5 t, jer se, prema proceni, u opštini Bač generiše znatno manja količina otpada. Auto-smečari treba da budu opremljeni presom koja sabija otpad do gustine od 550 kg/m³ i uređajem za podizanje posuda zapremine 1,1m³, odnosno 120l. U Tabeli 5. su predstavljeni rezultati procene potrebnog broja vozila za potrebe Regiona do kraja planiranog perioda.

Tabela 5. Procena broja vozila za potrebe Regiona do kraja planiranog perioda [4]

Sombor	Apatin	Kula	Odžaci	Bač	Region
do 2013. godine					
10	4	5	3	2	24
do 2023. godine					
11	4	6	3	2	26
do 2033. godine					
11	4	6	3	2	26

3.3. Transfer-stanice (TS)

Da bi se rešio problem udaljenosti pojedinih opštinskih centara od lokacije Regionalne deponije i smanjili troškovi transporta otpada, neophodno je u pojedinim opštinama Regiona planirati formiranje stanica za pretovar otpada. Nacionalnom strategijom upravljanja otpadom se predviđa izgradnja transfer-

stanica na lokacijama udaljenim više od 20km od Regionalne deponije. [5]

Analizom povoljnih makrolokacija za izgradnju regionalne sanitarne deponije, predstavljenih u *Studiji prostornog razmeštaja regionalnih deponija i transfer-stanica na području AP Vojvodine*, potpisnici Sporazuma o formiranju Regiona utvrdili su lokaciju "Rančevo" (udaljenu 7 km od gradskog naselja Sombor) za izgradnju Regionalne deponije. Na ovoj lokaciji, odnosno na susednoj parceli, je smeštana sadašnja opštinska deponija.

Na osnovu prethodno navedenih parametara, istraživanja prostora Regiona i preporuka datih u *Nacionalnoj strategiji upravljanja otpadom i Studiji prostornog razmeštaja regionalnih deponija i transfer-stanica na području AP Vojvodine*, optimalno rešenje je da se u razmatranom Regionu izgrade tri transfer-stanice: -*pretovar i transport otpada iz opštine Kula* (udaljenje od Regionalne deponije oko 46km) -*pretovar i transport otpada iz opštine Odžaci* (udaljenje od Regionalne deponije oko 37km) -*pretovar i transport otpada iz opštine Bač* (udaljenje od Regionalne deponije oko 56km)

Lokacije za transfer-stanice u Regionu su usvojene iz *Studije prostornog razmeštaja Regionalnih deponija i transfer-stanica na području AP Vojvodine*.

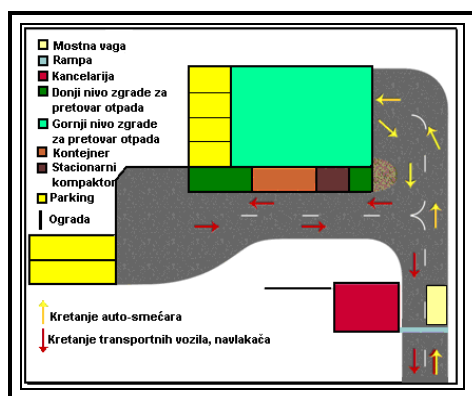
Na osnovu procenjenih ukupnih količina otpada, koje će se generisati u opštinama Kula, Odžaci i Bač do kraja planskog perioda i na osnovu udaljenosti potencijalnih lokacija transfer-stanica od Regionalne deponije, utvrđen je broj i tip potrebnih transportnih vozila i kontejnera, neophodnih za optimalno funkcionisanje transfer-stanica (Tabela 6.).

Tabela 6. Broj i tip transportni vozila i kontejnera za potrebe TS do 2033. god. [4]

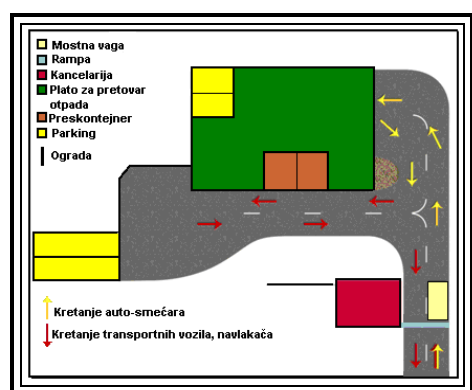
Kula	Odžaci	Bač
2012. godina		
potreban broj transportnih vozila (20 t)		
2	1	1
tip kontejnera (m³ zapremine)		
32	32	20
broj potrebnih kontejnera		
3	2	2
2022. godina		
potreban broj transportnih vozila (20 t)		
2	1	1
tip kontejnera (m³ zapremine)		
32	32	20
broj potrebnih kontejnera		
4	2	2
2032. godina		
potreban broj transportnih vozila (20 t)		
2	2	1
tip kontejnera (m³ zapremine)		
32	32	20
broj potrebnih kontejnera		
4	3	2

Preporuka je da se TS u Kuli i Odžacima projektuju tako da se u njima vrši direktan pretovar otpada u stacionarni kompaktor povezan sa transportnim kontejnerom. Ovakav tip TS bi trebao da se nalazi na platou koji je dovoljno prostran za izgradnju zgrade za pretovar, prilaznog puta za auto-smečare i prilaznog puta za vozila za transfer. Neophodno je da na TS ima dovoljno prostora za manipulisanje vozilima i za smeštaj dovoljnog broja kontejnera. Zgrada za pretovar omogućava da auto-smečari jednostavno istovaraju prikupljeni komunalni otpad i sprečava mogućnost skupljanja kišnice u otpadu za transfer. Pored dela za pretovar u zgradi mogu da se nalaze kancelarije i ostale potrebne prostorije za zaposlene (Šema 1).

Za TS u Baču se preporučuje upotreba preskontejnera za sabijanje otpada. Tip TS, preporučan za opštinu Bač, podrazumeva postojanje platoa na koji se istovara otpad iz auto-smečara, a potom se ručno ili sistemom pokretnih traka vrši ubacivanje otpada u kontejnere u kojima se vrši presovanje otpada. Nakon punjenja, preskontejner se transportnim vozilom, navlakačem, transportuje do Regionalne deponije na kojoj se istovara (Šema 2.).

Šema 1. Šematski prikaz TS u Kuli i Odžacima [4]

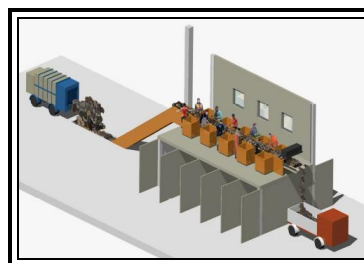

Šema 2. Šematski prikaz TS u Baču [4]

3.4. Sistem razdvajanja i reciklaže otpada

U Regionu je preporučljivo uvođenje i primarne i sekundarne reciklaže. Primarna reciklaža se najčešće postiže postavljanjem zasebnih kontejnera za sakupljanje reciklabilnih komponenti otpada u delovima naselja sa dominantnim kolektivnim tipom stanovanja. U delovima gradskih naselja u kojima preovlađuje individualni tip stanovanja je pogodno da domaćinstva sama odvajaju otpad u svojim posudama, a potom ga sami dovoze u

reciklažne centre ili ga preuzima preduzeće nadležno za sakupljanje otpada. Pre nego zaživi razdvajanje otpada na mestu nastanka, odnosno dok primarna reciklaža ne bude prihvaćena od strane stanovništva Regiona, korisno je predvideti mogućnost izdvajanja sekundarnih sirovina iz neselektovanog komunalnog otpada. Jedno od tehnološki i investiciono najpristupačnijih rešenja je izgradnja postrojenja za ručno (manuelno) izdvajanje sekundarnih sirovina iz ukupne mase otpada na lokaciji Regionalne deponije do 2013. godine (Slika 6.).

Slika 6. Izgled postrojenja za ručno izdvajanje sekundarnih sirovina [6]

Proračun potencijalnih količina reciklabilnih komponenti otpada u toku planskog perioda od 25 godina je izveden na osnovu procenjenih podataka o ukupnim količinama otpada koje se generišu u svim opštinama Regiona i na osnovu raspoloživih podataka o sastavu komunalnog otpada. U periodu od 2013. do 2023. godine se, nakon izgradnje postrojenja za sekundarnu separaciju otpada, očekuje znatno veći procenat izdvajanja korisnih komponenti, što se može uočiti u Tabeli 7.

Tabela 7. Proračun potencijalnih količina reciklabilnih komponenti otpada [4]

komponenta otpada	sastav (%)	količina (t/dan)		
		2012.	2022.	2032.
papir	26	11,96	27,85	47,44
plastika	8	5,52	10,71	17,03
staklo	5	1,15	5,36	9,12
metali	6	1,38	6,43	10,95
guma	1	0,23	1,07	1,82
tekstil	4	0	0	0
org. otpad	40	0	42,84	72,99
ostalo	10	0	0	0
ukupno	100	20,24	94,26	159,35

Procenjena ukupna količina otpada koja će se generisati u Regionu do 2013. godine iznosi 230,08t/dan, a uvođenjem primarne reciklaže ova količina može biti umanjena za 20,24t/dan. Prema proceni se, u periodu od 2013. do 2023. godine, očekuje generisanje komunalnog otpada od 267,77t/dan, a sa procentualnim povećanjem izdvajanja reciklabila ova količina se u 2022. godini može umanjiti za 94,26t/dan. Ako se u poslednjem planskom periodu, tačnije do 2033. godine, nastavi trend povećanja procentualnog izdvajanja korisnih komponenti iz ukupne mase otpada, moguće je da se ukupna količina otpada procenjena za 2032. godinu od 304,12t/dan umanji za 159,35t/dan.

3.5. Regionalna deponija

Određivanje zapremine sanitarne deponije

Na osnovu izvršenih proračuna o ukupnim količinama otpada koje će se generisati u Regionu u toku planskog perioda od 25 godina, dobijen je podatak da će do 2033. godine ukupna količina komunalnog otpada iznositi oko 2.047.826t. Prema proračunu o izdvajanju korisnih komponenti otpada iz ukupne mase komunalnog otpada dobija se podatak da je do 2033. godine u Regionu moguće izdvojiti oko 879.032t reciklabila. Zaključuje se da količina otpada koju treba odložiti na Regionalnu deponiju iznosi oko 1.170.000t otpada u narednih 25 godina.

Da bi smo odredili potrebnu zapreminu tela deponije, neophodno je uzeti u obzir da je usvojena srednja gustina nesabijenog komunalnog otpada (p_{sr}) od $0,247t/m^3$. Budući da se na deponiji vrši sabijanje odloženog otpada, uzima se da je njegova gustina $0,8t/m^3$, ukoliko se koriste najsavremeniji kompaktori. Uzimajući u obzir količinu otpada koju je potrebno odložiti i gustinu sabijenog komunalnog otpada, utvrđuje se da je neophodna zapremina tela deponije oko $1.460.000m^3$.

Prilikom proračuna potrebne zapremine tela deponije, za postupak sanitarnog deponovanja po sendvič sistemu, neophodno je utvrditi koliki je udeo prekrivnog materijala. Prema literaturnim podacima, prekrivni materijal čini oko 18% zapremine i ulazi u potrebnu zapreminu deponije, budući da se u slučaju sanitarne deponije vrši svakodnevno prekrivanje inertnim materijalom. Uzimajući u obzir prekrivni materijal, za potrebe Regiona je u narednih 25 godina neophodno obezbediti zapreminu tela deponije od oko $1.730.000m^3$.

Određivanje površine sanitarne deponije

Utvrđivanje potrebnog prostora za deponovanje je u tesnoj vezi sa visinom odlaganja i brojem slojeva. Visina do koje će se vršiti deponovanje zavisi od vrste, konfiguracije i stabilnosti terena, kao i od načina na koji će se vršiti odlaganje. Optimalna visina do koje otpad treba deponovati kreće se u opsegu od 10 do 15m. Na osnovu okvirno utvrđene buduće zapremine tela deponije i optimalne visine može se proceniti da je za buduću deponiju potrebno obezbediti površinu od oko 11 do 17ha. Uzimajući u obzir površinu potrebnu za sadržaje u kompleksu, kao i optimalnu površinu zaštitnog pojasa, procenjuje se da će ukupna površina buduće Regionalne deponije iznositi između 14 i 20ha.

Tehnologija deponovanja

Za Regionalnu deponiju u opštini Sombor se preporučuje savremena tehnologija deponovanja koja podrazumeva postojanje:

-zaštitne prekrivke:

-Kada se završi eksploatacija dela deponije, neophodno je na površinskom zemljištu zasaditi travu i žbunaste biljke da bi se to zemljište i dalje moglo koristiti.

-Površinska zemljana prekrivka potpomaže rast vegetacije, obezbeđujući joj potrebnu vlažnost i hranjive materije.

-Zaštitni prekrivni sloj zemlje predstavlja gornju granicu deponije i obezbeđuje dodatno zadržavanje vlage, neophodno za normalan rast i razvoj biljaka.

-kompozitnog prekrivnog sistema:

-Drenažni sloj predstavlja sloj peska ili šljunka ili guste plastične mreže koji odvodi višak tečnosti iz zaštitnog prekrivnog sloja.

-Geomembrana predstavlja plastični, zaštitni sloj koji sprečava prodor atmosferskih padavina i formiranje procednih voda.

-Sloj kompaktovanе gline se postavlja preko odloženog otpada i predstavlja gornji, zaštitni sloj, kada se dostigne dozvoljena visina deponije.

-radne površine deponije:

-Dnevna prekrivka predstavlja sloj zemlje ili drugog inertnog materijala koji se postavlja na kraju svakog operativnog dana. Debljina dnevnog nanosa iznosi između 15 i 30cm.

-Dovezen otpad se rasprostire u slojevima i kompaktira, da bi mu se smanjila zapremina i produžio vek eksploatacije deponije.

-sistema za sakupljanje procednih voda:

-Sloj sakupljanja procednih voda se sastoji iz sloja peska ili šljunka ili guste plastične mreže koji omogućava sakupljanje procedne vode i njeno usmeravanje ka sistemu za sakupljanje procednih voda.

-Filter geotekstil se postavlja iznad sistema za sakupljanje procednih voda, a sa ciljem obezbeđenja razdvajanja čvrstih čestica od tečnosti.

-Sistem za sakupljanje procednih voda se sastoji od perforiranih cevi, okruženih slojem šljunka, koje transportuju procedne vode u posebno dizajnirane niže tačke gde pumpe uklanjaju procedne vode i transportuju ih do postrojenja za tretman ili dispoziciju.

-kompozitnog zaštitnog sistema:

-Geomembrana predstavlja debeo plastični sloj koji predstavlja zaštitu od isticanja procednih voda.

-Sloj gline predstavlja dodatnu zaštitnu barijeru od zagađenja zemljišta i podzemnih voda, kontaminiranim procednim vodama.

-Zaštitni sloj od nepropusnog materijala se postavlja pre početka eksploatacije deponije.

4. ZAKLJUČAK

Preporuke, predviđene ovim radom, daju fleksibilan okvir za adekvatno upravljanje otpadom u razmatranom Regionu do 2033. godine i predstavljaju konkretan doprinos infrastrukturnim zahtevima neophodnim za održivi razvoj turističkih potencijala ovog područja.

5. LITERATURA

- [1] www.ekoplan.gov.rs
- [2] M. Ilić, H. Stevanović-Čarapina.; A. Jovović, R. Pešić, M. Tanasković, S. Jovanović, G. Petković: "Strateški okvir za politiku upravljanja otpadom", REMUS, Kancelarija u Jugoslaviji, Beograd, 2002.
- [3] Studija prostornog razmeštaja regionalnih deponija i transfer stanica na području AP Vojvodine, JP Zavod za urbanizam Vojvodine, Novi Sad, 2006.
- [4] D. Savić, Magistarski rad: "Doprinos regionalnom planiranju upravljanja čvrstim komunalnim otpadom u Regionu Sombor, Apatin, Kula, Odžaci i Bač", Univerzitet u Novom Sadu, Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad, 2008.

- [5] Nacionalna strategija upravljanja otpadom sa programom približavanja EU, Ministarstvo za zaštitu prirodnih bogatstava i životne sredine, Beograd, 2003.
- [6] M. Čizmić, G. Vujić, T. Radivojević; S. Rankov, T. Tubin, M. Dolga, M. Marinkov, S. Mlinko, Z. Đarmati: "Regionalni plan upravljanja otpadom za opštine Subotica, Senta, Kanjiža, Čoka, Bačka Topola i Mali Idoš", Subotica, 2007.
- [7] D. Savić, H. Stevanović-Čarapina, J. Stepanov, "Doprinos regionalnom planiranju upravljanja čvrstim komunalnim otpadom u Zapadno-bačkom regionu i opštini Bač", *Međunarodna konferencija: "Otpadne vode, čvrst komunalni otpad i opasan otpad"*, Zlatibor, april 2009, pp. 203-207 (in serbian)
- [8] A. Mihajlov, M. Ilić, H. Stevanović-Čarapina, S. Tošović, A. Jovović: Englesko-srpski rečnik terminologije u oblasti upravljanja otpadom, Beograd, OSCE, 2004, ISBN 86-85207-03-07.
- [9] A. Jovović, P. Uskoković, A. Mihajlov, H. Stevanović Čarapina, D. Radić, M. Stanojević: "Waste Management Engineering and Practice in Western Balkan Countries", *Annual Journal of IIE (HK)*, 2006, Vol. 26, str. 11- 20
- [10] A. Mihajlov: "Multimedia Exposure Analysis as the Part of Waste Management Decision", *Sardinia 99 Seventh Int. Waste Management and Landfill Symposium*, Cagliari, Italy: 1999, str. 41- 48
- [11] M. Ilić, A. Mihajlov: "National Waste Management Strategy in Serbia", *REWAS 2004*, Madrid, Spain, 2004, str. 2827- 2828
- [12] S. Tošović, A. Mihajlov: "Policy waste prevention tool: National Waste Management Strategy for Serbia", *1st Boku Waste Conference*, Vienna, Austria: University of Natural Resources and Applied Life Sciences, 2005, str. 79-
- [13] H. Stevanović-Čarapina, M. Ilić, A. Jovović, A. Mihajlov: "Establishment of Regions for Solid Waste/Best Options for Sustainable Waste Management (Case Study Serbia)", *X International Waste Management and Landfill Symposium*, Sardinia 2005, Cagliari, Italy: University of Padova & other, 2005, str. 233- 234
- [14] A. Mihajlov: "Solid Waste Management Overview: Serbia and Region towards EU", *International Solid Waste Association (ISWA) Workshop: Growth of the Solid Waste Sector – Management and Solutions*, Novi Sad: FTN, Nov-Dec, 2006.
- [15] "Sustainable tourism in Serbia" (Održivi turizam u Srbiji), *Documnet for World Summit of Sustainable Development*, Government of Serbia, Beograd, 2002.

17. UNAPREDJENJE TURIZMA KROZ EDUKACIJU I PARTNERSTVO

Majda Adlešić, Turistička organizacija Opštine Bački Petrovac

Abstract: *U nameri da kreativno i promišljeno vodi proces razvoja turizma u Opštini Bački Petrovac Turistička organizacija se odlučila za edukaciju kao jedan od primarnih modela. U samom procesu edukacije partnersko povezivanje sa ostalim činiocima turističke ponude i promocije predstavlja, kako je dosadašnje iskustvo pokazalo, dobar način za ostvarenje zadatih ciljeva. Naravno, potrebe savremenih turista za sticanjem iskustava tokom putovanja kroz razvijanje prijatnog i bliskog odnosa sa lokalnom zajednicom, prirodnim i kulturnim vrednostima koje poseduje su na prvom mestu. U tom smislu je opredeljenje za održivi i ekoturizam potpuno razumljivo i opravdano a procesi edukacije i povezivanja usmereni upravo u ovom pravcu. Pre svega radi se na edukaciji dece, lokalnog stanovništva i svih aktuelnih i potencijalno zainteresovanih činioaca turističke ponude Opštine Bački Petrovac. Ovim radom biće predstavljena neka dosadašnja iskustva i primeri.*

Ključne reči: *Edukacija, povezivanje, ekološka svest*

1. UVOD

U skladu s činjenicom da Evropa preko svojih institucija za investiranje, podržava projekte u zemljama u razvoju, koji uključuju i turizam, normalnim se čini i podatak da sve više i više Evropljana planira da provede svoj odmor u ovim zemljama i na taj način utiče na turističko tržište na tim lokalitetima.

Prisutno je mišljenje da se razvoj turizma mora oslanjati na kriterijume održivog (uravnoteženog) razvoja. Održivost turizma i razvoja uopšte znači da on mora biti ekološki podnošljiv u dugim periodima, ekonomski rentabilan, sa očuvanjem prirodne i kulturne baštine, u uzajamnom uvažavanju lokalnih zajednica i učesnika turističkih kretanja[1]. Ta ideja ravnoteže između ekonomskog razvoja i sredine u praksi se ispoljava kroz izgradnju manjih hotela, iskustva najprimenljiviji pristup, pored uključivanja u svakodnevne procese, koji se odvijaju u jednom domaćinstvu, je i namensko organozovanje

korišćenje privatnih smeštajnih kapaciteta kao osnovu noćenja, razvijanje lokalne svesti, učešće lokalnih vlasti i stanovnika u procesu planiranja i razvoja, a takođe razvoj lokalne edukacije. Ipak, još uvek postoje poteškoće u uvođenju uravnoteženih oblika razvoja turizma. Čini se da pored tako široko propagiranog ekološkog turizma ipak odlučujući element za izbor konkretnih oblika turizma nisu ekološki pogledi nego tipično potrošačka psihologija turista. Iz tih razloga je osmišljavanje ponude i proizvoda na turističkom tržištu složen proces jer zadovoljenje potreba turista i njihovih potrošačkih interesa mora imati i tu proekološku ideju i sadržaj. Jedino ako svi akteri u turističkoj razmeni budu zadovoljni ona se može smatrati kvalitetnom. Pri svemu tome direktno ili indirektno je prisutno razvijanje ekološke svesti, ne samo kod turista već i lokalnog stanovništva. S tim, što se pod ekološkom sveću podrazumeva svest o kulturnoj, ekonomskoj, energetske, demografske, političke pa čak i vojnoj nestabilnosti našeg vremena [2]. A budućnost turizma se bazira na zaštiti čoveka kao ekonomskog bića i zaštiti ekološke ravnoteže prirode. U tom smislu je edukacija neophodna da bi se sprečila mogućnost da se turizam pretvori u pokretača prirodnih i ekoloških ali i ekonomskih sukoba.

2. SEOSKI TURIZAM KAO IZBOR

Seoski turizam i ekstenzivna poljoprivreda manjeg obima mogu se smatrati jednim od srednjih rešenja kojim bi se mogle sprečiti neprijatnosti i negativne posledice omasovljenja turizma a pri tom razvijati lokalna ekonomija i obezbediti niz obostranih koristi. Poljoprivrednici isporučuju lokalne proizvode što promovise i obogaćuje lokalnu kulturu. Turisti traže takve proizvode i pomažu da se razgrana dohodak poljoprivrednika kada pružaju smeštaj turistima na farmama i u svojim domaćinstvima. Neophodno je međjutim, tom prilikom zadovoljiti i jednu od najvažnijih potreba turista a to je iskustvo. U cilju sticanja aktivnosti. To je posebno značajno zbog sve izraženije potražnje za jednodnevnim izletima. U tim slučajevima se potencira i na značaju procesa

edukacije. U današnjim okolnostima, sve prisutnijeg nagoveštaja dolazeće krize, putovanja na bliske lokalitete s ciljem upoznavanja neposrednog okruženja postaju sve popularnija. Ujedno je taj vid putovanja uzrokovan sve izraženijim promenama klime i sve češćim pojavama katastrofalnih nepogoda, otvaranjem novih ratnih žarišta i ekspanzijom terorističkih napada.

2.1. Ekološki pristup seoskom turizmu

U velikoj meri seoski turizam zadovoljava principe ekoturizma po njegovoj definiciji koju je formulisao Hector Ceballos –Lascruen, meksički arhitekta, ekolog i svetski priznat konsultant za ekoturizam. Tom definicijom ekoturizam je objašnjen kao „ekološki odgovorno putovanje i poseta u relativno očuvana područja, radi uživanja u prirodi (i pratećim kulturnim odlikama – kako iz prošlosti tako i sadašnjosti) uz unapredjenje zaštite prirode, mali negativni uticaj posetilaca i koristan aktivan uticaj na lokalno stanovništvo“ [3]. Sela u našoj zemlji su dobrim delom ostala sačuvana kao oaze čiste prirode i zdravog života. Iz te pozicije a u cilju oživljavanja seoske ekonomije počinje sve intenzivniji razvoj seoskog turizma na čijoj se promociji kao ključna vrednost ističe upravo čista sredina, zdrava hrana i iskustvo života na selu. To je ujedno i način da se prevaziđu negativnosti nastale kao posledica dugogodišnje krize poljoprivrede, depopulacija sela i nezaposlenosti. Jačanje razvojnih kapaciteta seoskog turizma može imati smisla za direktnog učesnika – seljaka ukoliko je benefit za njegovo domaćinstvo veći i sadržajniji od direktne ekonomske dobiti na tržištu ponude i potražnje. Ako bavljenje seoskim turizmom promovise i njegovu poljoprivrednu proizvodnju ali i proizvode koje on nudi u okviru ponude i sadržaja u seoskom turizmu i to kao preporuka uveća interesovanje za njegovom ponudom pozitivan rezultat je neminovan.

Činjenica je da mehanizmi i postupci kojima stvara uslove za bavljenje seoskim turizmom domaćinu omogućavaju generalno bolje uslove za poljoprivrednu proizvodnju i život njegove porodice uopšte. Zato je neophodno organizovano i sistematsko upravljanje tim procesom, naravno uz saradnju za resornim institucijama i službama. Veliki deo tog korpusa mehanizama i postupaka baziran je sve više na ekološkim znanjima i inovacijama i uslovljen kvalitetnim stanjem životne sredine uopšte. Počevši od organske proizvodnje hrane koja garantuje visok nivo kvaliteta i prolaznost na tržištu preko energetske efikasnosti na nivou domaćinstva. Od rešenja problema grejanja, prerade organskog otpada i stvaranja biomase, pa sve do izrade suvenira i uređenja prostora namenjenog potrebama seoskog turizma. U tom smislu je neophodna kontinuirana edukacija i upućivanje na konkretne primere i praksu. Takodje podrška državnih institucija kroz podsticajne

programe kojima se insistira upravo na obnovljivim vidovima energije, organskoj proizvodnji i sl. Sve to može značajno doprineti razvijanju svesti kod ljudi što rezultira unapredjenjem kvaliteta usluge ali i kompletnih životnih uslova u seoskom domaćinstvu i selu generalno [4].

3. EDUKACIJA I PARTNERSTVO

Područje Opštine Bački Petrovac karakteriše obilje raznovrsnih specifičnosti koje zajedno stvaraju mogućnost za sadržajnu turističku ponudu. Veliki deo tih raznovrsnih sadržaja ističe prirodne vrednosti lokaliteta kroz sam kvalitet prirodnog okruženja koje zauzima teritorija opštine Bački Petrovac. To se odnosi na blizinu Dunava i potencijalno zaštićeno područje retkih ptica u rukavcima, kanalsku mrežu, istorijski park od 5 ha, nepregledna polja žita, kukuruza, sirka metlaša, maka, hmelja i vinograde. Ali za razliku od jednostavnih putovanja u područja sa lepom prirodom, razvijanje ekoturizma ostvaruje značajni benefit za lokalno stanovništvo u ekološkom, kulturnom i ekonomskom smislu što je njegova i suština, po definiciji . S obzirom da, iako najmanja Opština u Vojvodini, Bački Petrovac ima još dosta sadržaja u kulturnom, istorijskom, edukativnom i sportsko rekreativnom domenu neophodno je bilo stvoriti kapacitete za prihvata i smeštaj gostiju. Uporedo s tim i nastojati da im se boravak na lokalitetu osmisli i isplanira tako da zadovolji suštinske razloge putovanja a to je želja za promenom i novim iskustvom jer je upravo to razlog ponovnog dolaska i preporuke [5].

Da bi taj cilj ostvarila Turistička organizacija Opštine Bački Petrovac primarno mesto je dala edukaciji lokalnog stanovništva i gradjenju partnerskih odnosa sa lokalnom samoupravom, nevladinim organizacijama, osnovnom i srednjom školom, kulturnim institucijama na nivou opštine itd. Paralelno s tim svaki novi posetilac je praktično obuhvaćen nekim vidom edukacije bilo da je reč o stručnom upravljanju i vodjenju grupe ili animatorskom radu u kreativnim radionicama.

3.1. Edukativne radionice

Jedan od najznačajnijih partnera Turističke organizacije, s kojim organizuje i vodi projekte edukacije, je udruženje građana „Ahoj“ iz Bačkog Petrovca. Pored animiranja i informisanja lokalnog stanovništva za bavljenje seoskim turizmom, uz pomoć okupljenih zanatlija, majstora u umetnika u udruženju građana „Ahoj“ Turistička organizacija je započela edukativne projekte na osposobljavanju zainteresovanih i za indirektno bavljenje seoskim turizmom. Edukacija je najpre organizovana sa svrhom oživljavanja i očuvanja starih zanata čime bi se stvorili uslovi za formiranje umreženih kućnih radionica za izradu suvenira koji su neophodni prateći

turistički sadržaj svake destinacije. Pored promene, iskustva i doživljaja, veliki broj ljudi želi da sebi i bližnjima ponese suvenir. I to je u suštini proporcionalno zadovoljstvu koje dožive u mestu boravka. Jedini način da suvenir što autentičnije prezentuje kulturu i karakteristike prostora i običaja uopšte je da se planski upravljanja procesom njegovog stvaranja. Tako je oformljen i etno centar koji trenutno poseduje nekoliko desetina različitih suvenira koji karakteristiku osnovne i prepoznatljivih kvaliteta podneblja. Tu je nezobilazna činjenica da su Slovaci većinsko stanovništvo i da svojim folklorom, običajima, koloritom ali i marljivošću predstavljaju najupečatljiviji znak prepoznavanja lokaliteta.

Sl. 1. *Suveniri – lutke od kukuruzovine*

Naravno da ekološki turizam nije samo promocija, plasiranje i prodaja ekoloških proizvoda, bilo da je reč o suveniru ili zdravoj hrani i piću, i takav način razmišljanja je nekorektan. Za mnoge je ekoturizam i sve što se nudi pod tim naslovom unosan posao. Ali, jedino opravdanje za bavljenje i promociju ekoturizma daju nam održani koncept prostora, sačuvane prirodne vrednosti i iskustveni doživljaj i osećaj promene koji turista doživi. Zato je neophodno da svaki turista prodje proces edukacije koji može biti osmišljen na različite načine i kroz različite pristupe adekvatno profilima posetilaca. Tako je i prvobitni smisao etno kuće vremenom dobio novu dimenziju – edukativne radionice. Radionice za izradu suvenira, nakon nekoliko eksperimentalnih varijanti dobile su alternativu kroz edukativne radionice namenjene pre svega deci predškolskog i školskog uzrasta. Projekat je nazvan „Seoska igraonica“ sa pod nazivom „Tradicija graditeljstva i života na selu“ jer je koncipiran kao obilazak značajnih objekata u Bačkom Petrovcu i Kulpinu, u kombinaciji sa radionicama.

Sl. 2. *Promotivna razglednica*

Radionice, su definisane kao ekološke jer se koriste prirodni materijali iz neposrednog okruženja, biorazgradivi i prijemčivi za višestruka recikliranje kroz primenu na različite načine. Kao metod rada izabrane su radionice sa insistiranjem na što samostalnijem radu dece ali kroz igru i sa puno razgovora. Istovremeno deca saznaju o načinu života na selu, neka i sad, uopšteno materijalima koji su se koristili za pravljenje kuća, posudja, odeće i obuće, poljoprivrednu proizvodnju i ishranu. Rad sa decom je izuzetno značajan jer su mnogo otvorenija i bez predrasuda ulaze u komunikaciju i otkrivanje, pri tom edukujući njih edukuju se i roditelji jer je neizbežno da svoja iskustva prenose po povratku kući. Kao materijali koriste se sirak metlaš, kukuruz, glina i vuna. Razgovorom o svakom materijalu deca se upoznaju sa načinom prizvodnje i osnovnom primenom materijala. Ilustracije radi uz priču kako je nekad građena kuća od zemlje demonstrira im se njen izgled, obilaskom najstarije kuće trščare u naselju. Međutim, istovremeno im se skreće pažnja na situaciju da u vremenu u kom živimo kuće od zemlje kao dobrog izolatora postaju opet „moderne“ te im se tako na njima prihvatljiv način otvara i tema korišćenja obnovljivih vidova energije. A rezultat svega je njihov rad s glinom koju sami oblikuju i nose u svoje vrtiće ili škole na dalju doradu, tako da se i proces bavljenja materijalom na taj način nastavlja. Naravno, najači utisak ostavljaju priče o metli kad se i sami oprobaju u prošivanju metli uz pomoć majstora metlarstva, naravno uz podsećanje da nema čistoće bez metle. Metlica ukrašena cvetom od kukuruzovine je upravo i suvenir koji ponesu kao autentični proizvod jer je direktna asocijacija na lokalitet a pri tom su to sami napravili. Naime, sve do 90-tih godina prošlog veka Bački Petrovac je bio prestonica metlarstva i petrovačkim metlama čišćene su ulice i najlepših gradova sveta. To je zaista ekološki suvenir u pravom smislu.

Sl.3. *Rad sa glinom, predškolski uzrast*

Međutim, da bi ideja u potpunosti bila ekološki prihvatljiva u procesu rada sa decom i tokom čitavog boravka ukazuje im se na štetne postupke i posledice istih. Tako da se kod dece razvija svest o opasnosti koju stvara neumereno zagadjenje okoline bacanjem kesa i pet ambalaže, neophodnosti korišćenja

biorazgradivih materijala, čuvanju zelenih prostora i brigu o biljkama, pticama i životinjama, korišćenju zdrave hrane i njene proizvodnje. Čitavim ovim procesom deca upoznaju i kulturu, običaje i tradiciju Slovaka koji već skoro tri stotine godine žive u Vojvodini.

3.2. Partnerski projekti

Partnerske aktivnosti udruženja građana i Turističke organizacije sve više se usmeravaju ka konkretnim projektima zaštite životne sredine. Tako je već drugu godinu za redom organizovan „Festivala parka“ povodom Dana parkova Evrope, 24. maja. Takođe, projekat „Naše ptice - naši prijatelji“ čiji su konkretni rezultat hranilice i kućice za ptice u zelenom pojasu naselja, pored kanala Begej. U ovom projektu značajna je i sufinansirajuća pomoć Pokrajinskog sekretarijata za zaštitu životne sredine i održivi razvoj AP Vojvodine. Partner i velika podrška bili su i učenici O.Š. „Jan Čajak“ iz Bačkog Petrovca i lokalna samouprava. Rezultati projekta su višestruki jer je u praksi pokazano koliko je značajna saradnja i povezivanje a dobit višestruka. Pored zbrinjavanja ptica i sprečavanja da napuste staništa te tako naruše ravnotežu ekosistema, dobijena je zanimljiva atrakciju u prostoru.

Sl. 4. Postavljene hranilice u zelenom pojasu

Značajno je napomenuti da su kućice izazvale zaista veliko interesovanje tako da su i ostale škole u četiri naselja opštine dobila jedan broj za svoja školska dvorišta kao i da je veliki broj individualnih domaćinstava u svojim okućnicama postavio kućice i hranilice.

Sl.5. kućice za ptice u fazi izrade

3.3. Učionica na otvorenom

Sledeći projekat Turističke organizacije usmeren je ka istorijskom parku u Kulpinu u kompleksu Stratimirović-Dundjerski. Planira se organizovanje volonterskog kampa u saradnji sa Omladinskom volonterskom organizacijom iz Bačkog Petrovca i Muzeja Vojvodine koji je korisnik ovog prostora. Projektom je predviđeno pored raščišćavanja parka i postavljanja kontejnera, kompostera i kanti za otpatke i obeležavanje primeraka stoletnih vrsta drveća. Stoletna tabla kojih u ovom parku ima nekoliko desetina nemaju samo hortikulturnu i pejzažnu vrednost u prostoru već predstavljaju i značajan ekološki potencijal. Površina parka je 5 ha, međutim, kapaciteti proizvodnje kiseonika su nekoliko stotina puta veći s obzirom na dimenzije koje ova stabla, pretežno lišćerske vrste, tako da ima primeraka čiji reciprocitet u odnosu na produkciju kiseonika u toku godine predstavlja 1 ha zelene površine. Uz to prostor je značajan i sa kulturno istorijskog stanovišta a objekti Dvoraca su zaštićeni Zakonom o zaštiti spomenika kulture Republike Srbije.

Sl. 6. Staza za šetnju u parku

Velika pažnja posvećena je predstavljanju kompleksa Stratimirović – Dundjerski i iz aspekta njegove prirodne vrednosti. U tom pravcu je promovisanje osmišljeno u formi učionice na otvorenom koja je nazvana „Kulpinska šuma“, kako imače meštani ovaj prostor u svakodnevnoj komunikaciji i nazivaju.

Namenjen je takođe, deci predškolskog i školskog uzrasta ali i populaciji studenata fakulteta koji tu mogu doći u stručne posete. Vrlo je značajna činjenica da je Kulpin relativno blizu Novog Sada (25 km) ali i Beograda tako da je prostor lako dostupan. Značajno je napomenuti da sve programe Turistička organizacija jednako nastoji da predstavi i učenicima škola na teritoriji opštine i približi na stručan način vrednosti uz koje rastu.

Sl. 6. Promotivna razglednica

Postavljanje svih već navedenih elemenata opreme u parku ima za cilj što organizovanije i stručno vođenje kroz prostor. Čitav prostor je mikroklimatskim uslovima koji su tu stvoreni specifičan ekosistem. Pored preko 650 primeraka stabala lišćara i četinaru, zastupljena je bogata parterna vegetacija i prisutan je bršljan koji daje izraziti pečat prostoru. Pored toga zastupljeno je nekoliko desetina vrsta ptica i sitnih životinja.

Pored istorijskog parka u Kulpinu zanimljiv i za ekoturizam važan je prostor rukavaca Dunava kod Gložana koji su u postupku zaštite kao područje naseljavanja retkih ptica i njihovog gneždjenja. Ideja o uključivanju ovog lokaliteta u sadržaj ukupne ponude je u začetku.

4. REZULTATI I PLANOVI

Iskustva i rezultati, ne samo da su potvrdila da je dosadašnja praksa bila dobra i kvalitetna već su motiv za dalju aktivnost. U toku je realizacija još jednog zajedničkog projekta udruženja građana „Ahoj“ i Turističke organizacije usmerena ka lokalnom stanovništvu. Projekat nosi naziv „Kreativne radionice za seoski turizam“ i namenjen je potencijalnim davaocima usluga u seoskom turizmu. Namera ovog projekta je da najpre na pravi način uputi i obavesti zainteresovane o obavezama i procedurama koje su neophodne za registrovanje i kategorizaciju smeštajnih kapaciteta. A zatim i pravilima za uređenje prostora i korišćenje obnovljivih vidova energije. Veliki procenat seoskih domaćinstava se odlučuje za opremanje smeštajnih kapaciteta kao dopunsku delatnost i izvor prihoda. Ali, nije mali broj ni onih koji razmišljaju i o otvaranju malih porodičnih hotela. Zato je neophodno predočiti im sve mogućnosti i prednosti koje pruža seoski ambijent – kao što su sopstvena proizvodnja hrane, sopstveni sistem grejanja i hladjenja i uopšte stvaranja energije. U seoskim domaćinstvima uvek je moguće gostu koji dolazi ponuditi i ekstra usluge kao što su pripremanje zimmice ili sl. Zato se moraju, takodje, imati propisani dokumenti. Poseban naglasak je na segmentu edukacije o neophodnosti očuvanja autentičnosti ambijenta jer je upravo to jedan od razloga interesovanja turista za neki lokalitet. Takodje

priprema za prihvatanje gostiju u smislu ophodjenja, opremljenosti soba, izbora hrane i načina pripremanja i serviranja, organizovanja slobodnih aktivnosti i izleta po okolini. Ova ideja u međuvremenu je prerasla projekat s kojim se planira konkurisanje za programe prekogranične saradnje sa Hrvatskom. Tako da se u partnerstvu sa Turističkom zajednicom grada Vukovara priprema projekat „Formiranje centra za unapređenje znanja u seoskom turizmu“. Mesto lociranja Centra biće Kulpin, jedan od objekata kompleksa Stratimirović – Dunderski.

Sve ove ideje i planove Turistička organizacija sprovodi uz podršku Opštinske uprave Bački Petrovac ali i resornih Ministarstava Republike Srbije – Ministarstva ekonomije i regionalnog razvoja, sektor turizam i Turističke inspekcije, Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede i Pokrajinskog sekretarijata za zaštitu životne sredine i održivi razvoj AP Vojvodine.

5. ZAKLJUČAK

Interesovanje za seoske sredine kao što je Bački Petrovac će nesumnjivo postajati sve prisutniji trend u budućnosti razvoja turizma. Poštujući strategiju razvoja turizma Republike Srbije i radeći na strategiji sopstvenog razvoja Turistička organizacija u Opštini Bački Petrovac nastojaće da na pravi način promoviše sve vidove turističke ponude sredine. Seoski turizam u kombinaciji sa ruralnim vrednostima podneblja nudi najviše mogućnosti, posebno ako se poštuju i ekološke vrednosti podneblja. Kad neko od navedenih prirodnih dobara (Gložanski rit ili istorijski park u Kulpinu) dobije status zaštićenog prirodnog dobra stvoriće se i mogućnost za pravi ekoturizam. Sada je to poštovanje ekoloških principa i pravila zaštite životne sredine u procesu razvoja turizma a u cilju očuvanja prirodnih vrednosti koje lokalitet poseduje.

Paralelno tome dosta je sadržaja i mogućnosti za kulturni, lovni i vinski turizam, manifestacije i naravno edukativni turizam. Skoro 1000 posetilaca predškolskog i školskog uzrasta tokom jesenjeg dela školske 2008/09 godine, pozitivne ocene i preporuke pedagoga, vaspitača i dizajnera njihovih škola i vrtića dovoljan su kvantitativni pokazatelj kvaliteta.

Naravno primarna aktivnost i dalje je edukacija lokalnog stanovništva i interesno povezivanje u cilju postizanja što efektivnijih i boljih rezultata, pre svega u seoskom turizmu.

6. REFERENCE

- [1] V. Stojanović, „Održivi razvoj turizma i životne sredine“, Univerzitet u Novom Sadu, PMF, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, 2007, Novi Sad.
- [2] K. Golubić, „Ekološki aspekti turizma u Hrvatskoj“, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsek za sociologiju, 2007, Zagreb.

- [3] „Resolution CGS 1.67-Ecotourism and protected Area Conservatiom“, The World Conservation Union, Montreal, 1996.
- [4] P.Vuković, D.Cvijanović, P.Gligić, „ Ekologija kao faktor jačanja turističke konkurencije ruralnih područja Srbije“, projekat „Multifunkcionalna poljoprivreda i ruralni razvoj u funkciji priključenja Republike Srbije u Evropsku uniju“ Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, 2007.
- [5] M. Adlešić, „Ambijentalne karakteristike Bačkog Petrovca kao potencijal razvoja turizma“, I Kongres ekoturizma Srbije, Nacionalna asocijacija za ekoturizam, Sremska Mitrovica, 2008

18. SRBIJA I EVROPSKA UNIJA NA PUTU ODRŽIVOG TURIZMA

Miloš Hinić, Vera Rokić, Olivera Hinić
Centar za društveni aktivizam Srbije

Abstract: *Savremen način života, koji podrazumeva pre svega posvećenost poslu i predanost savremenim informacionim tehnologijama, prouzrokovali su da zavlada velika otuđenost među ljudima, ali i otuđenost samih ljudi prema prirodi. Takav veštački ambijent, čoveku koji je i sam deo prirode svakako ne može da pogoduje za duže vreme, pa je stoga u poslednje vreme znatno primetan porast interesovanja ljudi da provode što više svog slobodnog vremena u prirodnom okruženju, bogatom florom i faunom ali i čistim vazduhom. Upravo ta potreba doprinosi velikom i ubrzanom razvoju turizma na globalnom nivou, ali postavlja pred sve nas i nove izazove poput pitanja kako obezbediti udoban i kvalitetan smeštaj i odmor u prirodnom okruženju, a da negativni uticaji ljudskog boravka po prirodnu okolinu budu minimalni. Upravo u ovom radu ćemo pokušati da predočimo neke od problema i potencijalnih rešenja, ali i kapacitete i izazove sa kojima se na putu svog razvoja po ovom egzistencijalnom pitanju susreću Republika Srbija i Evropska Unija kao porodica velikog broja različitih nacija koje žive pod jednim zajedničkim krovom.*

Ključne reči: *ekološka politika, održivi turizam, ekoturizam, transport, strategija*

Abstract: *Modern way of life, which implies at first place dedication to work and commitment to the modern ITs, caused a big estrangement among people themselves and towards the nature. Such a false ambient, to a man who is a part of nature himself, certainly can not be pleasant for a longer period, therefore is obvious increasing interest level in last time for people to spend their free time in nature, rich by flora, fauna and clean air. That need exactly contribute to a rapid development of tourism on the global level, but also put a challenge in front of all of us, like a question – How to ensure a comfortable and high-quality accomodation and holiday in the nature, with minimal negative human impact on the environment. We will exactly in this study try to point out some of the problems and potential solutions, but also the capacities and challenges that are facing the Republic of Serbia and the European Union as a*

family of a large number of different nations under one common roof, on that issue.

Keywords: *ecology policy, sustainable development, ecotourism, transport, strategy*

1. OD EKOLOŠKE POLITIKE EEZ DO POLITIKE ODRŽIVOG RAZVOJA EU

Period nastanka tadašnje Evropske zajednice je poznat kao period u kome je ekologija bila na marginama društvenog i političkog života. Veliki privredni i industrijski razvoj je međutim, vremenom doveo do toga da ekologija, odnosno pre svega percepcija prirodnih resursa više ne bude prihvatana isključivo kao sirovina za preradu i proizvodnju, već i kao resurs nužan za budući razvoj i preduslov za opstanak industrije, ali i samog kapitalizma. Tako je ekonomski faktor iz faktora koji je ekologiju u početku istiskivao na margine ljudske percepcije, postao inicijator porasta nivoa ljudske svesti o značaju zaštite životne sredine. Upravo posedujući takvu svest, preteče Evropske zajednice – Zajednica za uglj i čelik i Evroatom su od svog samog začetka u centar svoje pažnje postavili i ekologiju, koja danas čini jedan od tri noseća stuba današnje Evropske Unije. Međutim, nasuprot ovakvoj političkoj opredeljenosti Evropskih zajednica, u praksi je malo toga učinjeno da bi se takva politika realizovala. Tako se desilo da se u Rimskom ugovoru iz 1957. godine, kojim je ustanovljena Evropska ekonomska zajednica, ni jednom rečju ne spominje zaštita životne sredine. Tek shvatanjem da je politika zaštite životne sredine od zajedničkog, a ne nacionalnog značaja, počinje da se pristupa formulisanju zajedničke ekološke politike Evropske zajednice. U tom procesu je, sasvim očekivano, ponovo bitan uticaj odigrala ekonomija, odnosno interes država članica za stvaranjem prvo zajedničkog a potom i jedinstvenog tržišta na kom bi važili jedni zajednički principi i merila vrednosti, uz poštovanje ravnopravne konkurencije, imajući u vidu da bi u suprotnom zemlje sa nižim ekološkim standardima bile u mogućnosti da određenu robu

plasiraju na tržište po znatno nižim cenama od konkurenata iz drugih država.

Zajednička ekološka politika Evropske Unije je zvanično definisana nizom akata počevši od Jedinog evropskog akta iz 1986. godine pa sve do Ugovora iz Nice iz 2001. Posebnu pažnju izaziva tačka 3, člana 130 R Ugovora iz Maastrichta iz 1993. godine u kome se pored ostalih ciljeva ekološke politike naglašava i da će EEZ posebno voditi računa o principu prevencije i uzimati u obzir posebne karakteristike pojedinih regiona i potrebe privrednog i socijalnog razvoja. To je označilo četvrtu od ukupno šest faza razvoja ekološke politike EU, u kojoj se tadašnja Evropska zajednica trajno i nedvosmisleno opredeljuje za politiku održivog razvoja. Takav stav je direktan rezultat prihvatanja rezolucija i opšte politike Ujedinjenih Nacija usvojenih na Konferenciji u Rio de Žaneiru 1992. godine. Sam pojam održivog razvoja se međutim, u upotrebi pojavio početkom osamdesetih godina dvadesetog veka i podrazumevao je uspostavljanje pozitivnih i uravnoteženih odnosa između ljudskih potreba za boljim kvalitetom života, privrednim razvojem i revitalizacijom i očuvanjem već narušene životne sredine.

Poslednjih godina se u cilju održanja postojećeg privrednog i ekonomskog napretka uz minimum negativnih posledica za sadašnje i buduće generacije, sve češće spominje politika održivog razvoja kao jedan od ključnih principa Evropske Unije. Posvećenost i naponi Unije na međunarodnom planu da promoviše principe održivog razvoja, doveli su do toga da se EU izdvoji na globalnom nivou kao nosilac celokupnog koncepta.

1.1 Strategija održivog razvoja EU

Jedan od svakako najznačajnijih dokumenata Evropske Unije iz ove oblasti je i Strategija održivog razvoja Evropske Unije, koja je rezultat Lisabonskog dogovora iz 2001. godine, a koji je konačno odobrio Evropski savet 09. juna 2006. godine. Kao glavni izazov ove strategije definisana je postepena promena trenutno neodržive potrošnje i proizvodnih obrazaca, kao i neintegrisanog pristupa kreiranju politike. Cilj strategije je prepoznat u identifikovanju i razvijanju akcija koje bi obezbedile da EU dostigne nivo konstantnog unapređenja kvaliteta života kroz stvaranje održivih zajednica, sposobnih da efikasno upravljaju i raspolazu resursima, koristeći ekološki i socijalni potencijal inovativnosti ekonomije, istovremeno obezbeđujući prosperitet, zaštitu životne sredine i socijalnu koheziju.

1.2 Ekološka politika Republike Srbije

Republika Srbija, kao zemlja koja je čvrsto opredeljena da istraje na svom putu ka punopravnom članstvu u Evropskoj Uniji, je od 2000. godine do danas načinila veliki napredak na usklađivanju svog

zakonodavstva sa zakonodavstvom Evropske Unije. Kao deo tog procesa su u velikoj meri i brojni zakonski i podzakonski akti iz oblasti zaštite životne sredine, što uključuje i održivi razvoj. Međutim, osnovni problem u Srbiji predstavlja nizak nivo ekološke svesti njenih građana, kao i slaba politika sankcionisanja zagađivača. Pozitivan pomak predstavljaju tek nedavno pokrenute akcije Ministarstva zaduženog za životnu sredinu, koje se posle dugog niza godina letargije i prenaplašene pasivnosti države po ovom pitanju, odlučilo na aktivno delovanje u cilju zaštite životne sredine u Srbiji, koja iako zagađena, još uvek nije trajno izgubljena niti, generalno gledano na nivou države, izlazi iz okvira prihvatljivosti za život i opstanak biodiverziteta. O tome svedoči i podatak da je u Srbiji trenutno, prema podacima Zavoda za zaštitu prirode, pod zaštitom države 6,59 %, a do 2010. godine je planirano da se zaštititi još 3,41 % od ukupne teritorije države. Srbija u celini gledano i kao turistička destinacija ima dakle, u većoj meri očuvan prirodni ambijent. Tome u prilog ide i činjenica da u Srbiji zvanično postoji pet nacionalnih parkova – Fruška gora, Đerdap, Kopaonik, Tara i Šar planina, koji svojim prirodnim i antropogenim vrednostima predstavljaju njene posebne dragulje.

Tabela 1. Zaštićena prirodna baština u Republici Srbiji

	SRBIJA	Centralna Srbija	Vojvodina	Kosovo i Metohija
NP-tot	5	3	1	1
PP-tot	14	4	9	1
Predeli-tot	17	14	2	1
PIO	11	8	2	1
Rez.-tot	73	45	21	7
SRP	15	4	11	-
ORP	1	1	-	-
SP -tot	312	192	85	35
SP B. kar.	257	152	83	22
SP G. i H. kar.	55	40	2	13
PKIZ-tot	43	32	6	5
ZPP-tot	464			
Prirodne retkosti biljne vrste	215			
Prirodne retkosti životinjske vrste	427			
Ukupno	1 106			

Legenda: SP-Spomenik prirode, G-geološki, H-hidrološki, B-botanički, kar.-karakter, ORP-Opšti rezervat prirode, SRP-Specijalni rezervat prirode, rez.-rezervati, PIO-Predeo izuzetnih odlika, PP-Parkovi prirode, NP-Nacionalni parkovi, PKIZ-

Područja od kulturno istorijskog značaja, ZPP-Zaštićena prirodna dobra, tot-ukupno.

Izvor: Zavod za zaštitu prirode Srbije – www.natureprotection.org.yu

2. ODRŽIVI TURIZAM

Turizam kao specifična privredna grana se vremenom razvio toliko da je kao važan faktor održivog razvoja, samo u okvirima Evropske Unije postao jedan od najvećih privrednih sektora sa 9% ili oko sedam miliona zaposlenih i 9% učešća u potrošnji, kao i jedna od pet izvoznih kategorija u 83% svih zemalja sveta i glavni izvor devizne zarade u skoro 38% zemalja. Prema proračunima stručnjaka, a pre svega Svetske turističke organizacije, broj turista u Evropskoj Uniji će se do 2020. godine udvostručiti u odnosu na sadašnji nivo. Takav razvoj situacije svakako sa jedne strane znači procvat turizma kao privredne delatnosti i blagostanje lokalnog stanovništva u turističkim regijama, ali sa druge strane svakako predstavlja izuzetno veliki rizik i pretnju po održiv razvoj i životnu sredinu tih istih regija. S tim u vezi se posebno naglašava drastično uvećanje potrošnje i eksploatacije prirodnih resursa, kao i uvećano zagađenje.

Održivi turizam međutim, predstavlja takav vid turizma, koji kao privredna grana od velikog značaja za privredu svake zemlje, vrši minimalan uticaj na životnu sredinu i lokalnu kulturu, istovremeno pomažući sticanje zarade, nova radna mesta i zaštitu lokalnih ekosistema i biodiverziteta. Glavni cilj održivog turizma je svakako da se omoguću ljudima uživanje i sticanje znanja o kulturnim, istorijskim i prirodnim bogatstvima određenog okruženja, uz podsticanje ekonomskog razvoja lokalne zajednice i svakako uz smanjenu upotrebu neobnovljivih prirodnih resursa i očuvanje prirodne sredine i ravnoteže u ekosistemu. Kako vreme protiče, sve više dolazi do izražaja neophodnost da se kombinuju potrebe tradicionalnog urbanog upravljanja i potrebe planiranja turističkih delatnosti. Jednu od glavnih uloga u razvoju održivog turizma svakako ima i lokalna zajednica, čija uloga je pre svega nadzor aktivnosti u prirodnoj i stvorenoj sredini. To je naravno moguće samo ukoliko se obezbede kvalitetna radna mesta lokalnom stanovništvu u turizmu i ukoliko se lokalni poslovi povežu sa turizmom. To za sobom povlači i usvajanje kodeksa ponašanja u turizmu, kao i definisanje preporuka za turističke aktivnosti i izradu procene uticaja na životnu sredinu. Pored toga, ništa manjeg značaja nema ni izgradnja adekvatne infrastrukture koja bi u potpunosti podržala razvoj i funkcionalnost održivog turizma.

2.1 Transport

Od velikog značaja za održivi turizam je nesumnjivo i transport. U transport uzrokovan

turizmom svakako spada saobraćaj koji uključuje kretanje od kuće do destinacije i nazad, ali i transport robe i dobara neophodnih za održavanje i snabdevanje turističkih mesta ili objekata i odvoženja smeća. Kada je reč o prevozu turista od kuće do destinacije i obratno, interesantan je, ali nikako i neočekivan podatak, da ovaj proces predstavlja 90% potrošnje energije koja se upotrebi u turizmu. Pored toga, poražavajuće deluje i neodrživ karakter načina prevoza turista. Naime, 58% svih putovanja se obavlja putničkim automobilima, 31% avionima, dok se tek 10% putovanja odvija železnicom. Da stvar bude gora, broj letova se neprestano uvećava, dok se obim železničkog saobraćaja dramatično smanjuje. U isto vreme letovi na kraćim distancama se povećavaju: na primer 80% letova za i iz Amsterdama uključuje razdaljine manje od 800 kilometara. Veliki pritisak na životnu sredinu u samoj turističkoj destinaciji izazivaju i objekti sa prekomernom potrošnjom energije i korišćenjem neobnovljivih resursa ili svojim obimom uzrokuju visok intenzitet saobraćaja, zatim visokim intenzitetom korišćenja prirode (golf, skijanje, krstarenje...), kao i druge motorizovane aktivnosti. Osnovne negativne posledice ovakvog delovanja su zagađenje otpadom i otpadnim vodama, zagađenje vazduha, prekomerna potrošnja energije, degradacija korišćenog zemljišta, ali i gubitak biodiverziteta i narušavanje ekosistema. Nasuprot tome postoji niz mera koje bi mogle biti preduzete u cilju sprečavanja ovakvog razvoja situacije i unapređenja održivog turizma. U te mere pre svih spada smanjenje obima vazdušnog saobraćaja na malim razdaljinama i zaustavljanje povećanja obima saobraćaja na interkontinentalnim vazdušnim linijama, preusmeravanje putovanja sa putničkih automobila na održive vidove transporta, pre svega na železnicu, promocija odmarališta i turističkih potencijala u bližim destinacijama, dok sa druge strane u ove mere mogu da se svrstaju i uključivanje troškova oštećenja životne sredine u saobraćajne troškove (što bi bilo i u skladu sa jednim od principa Strategije održivog razvoja EU – „Zagađivač plaća”), uvođenje poreza za zagađenje uzrokovano emisijom štetnih gasova i ukidanje subvencija aerodromima, preusmeravanje subvencija sa autoputeva i aerodroma na železnicu, jedinstveno evropsko ograničenje brzine na autoputevima na maksimalnih 110km/h i slično. Vredi napomenuti da je u okviru Završnog izveštaja Generalnog sekretarijata Evropske komisije o Napretku Strategije održivog razvoja Evropske Unije, posebna pažnja posvećena problemima održivog saobraćaja. U sklopu tog segmenta, Evropska komisija definiše pet problema koja bi, po njihovom mišljenju trebalo da imaju prioritet u rešavanju, kada je reč o održivom saobraćaju. To su pre svega nužnost razdvajanja rasta obima saobraćaja od ekonomskog rasta i upotrebe energije, zatim obezbeđivanje uslova da tržišne cene reflektuju stvarne ekonomske, socijalne i ekološke troškove različitih vidova

transporta, stimulisanje tehnoloških inovacija u skladu sa unapređenjem drumskog saobraćaja naspram emisije štetnih gasova (podsećanja radi, poslednjih godina je primetan rast proizvodnje i početak konkurentne trke u automobilske industriji u unapređenju i proizvodnji takozvanih hibridnih automobila koji koriste pogon na električno napajanje, dok im motor sa unutrašnjim sagorevanjem služi samo kao pomoćni i rezervni motor), sučeljavanje sa potrebom mobilnosti urbanog stanovništva i najzad nedovoljan kapacitet aerodroma i sistema kontrole vazdušnog saobraćaja usled naglog porasta obima zahteva vazdušnog saobraćaja.

Imajući u vidu situaciju u Srbiji, lako se može zaključiti da vazdušni saobraćaj, iako ne niskog intenziteta, nije primarni problem kada je u pitanju narušavanje životne sredine uzrokovano saobraćajem. Daleko veći pritisak na životnu sredinu u Srbiji po pitanju transporta vrši drumski saobraćaj, posebno ako se uzme u obzir prosečna starost i kvalitet voznog parka u Srbiji, kao i relativno loš i zastareo sistem putne infrastrukture.

2.2 Srbija i koncept održivog turizma

Srbija je prilično dugo bila odsutna sa međunarodnog turističkog tržišta krajem dvadesetog veka. Za to vreme su se na tom tržištu dogodile mnoge promene, koje su Srbiju po izlasku iz izolacije primorale da kao jedan od svojih prioriteta postavi i cilj povratka u savremene međunarodne turističke tokove. Jedna od karakteristika modernog turizma je i ugradnja efikasne ekološke komponente u turističku ponudu i njenu promociju kao veoma značajnu kariku za ostvarenje konkurentne pozicije i uslov za privlačenje turističke tražnje. Kao zemlja potpisnica Rio dokumenata - Agenda 21, (Rio de Janeiro 1992. godine), Plan za implementaciju, Tačka 41., Samit Rio+10, (Johanesburg, Južna Afrika 2002. godine), a imajući u vidu i predlog Zakona o sistemu zaštite životne sredine Srbije (I Osnovne odredbe, Član 3.) održivo upravljanje prirodnim vrednostima i zaštitu životne sredine se ostvaruju:

1. „donošenjem i sprovođenjem odluka kojima se obezbeđuje uravnoteženost između zaštite životne sredine i ekonomskog razvoja kroz integraciju zaštite životne sredine u sve sektorske politike;
2. planiranjem i održivim korišćenjem prirodnih resursa, dobara i energije”

Svojom prirodnom i stvorenom sredinom i raznolikošću potencijala, Srbija ima izuzetan potencijal za koncept održivog turizma, zahvaljujući čemu može u potpunosti ispuniti zahteve savremenog aktivnog turizma, pri tom u potpunosti poštujući principe održivog razvoja i očuvanja ekološki zaštićenih područja. Veliki turistički potencijal Srbije leži i u narodnoj tradiciji i običajima, gastronomiji,

folkloru, starim zanatima i alatima, narodnoj radinosti, kulturnoj tradiciji i sportu.

Međutim, glavni nedostatak sa kojim se Srbija suočava na tom planu je izuzetno loša, nekad čak i nepostojeća infrastruktura koja bi podržala razvoj održivog turizma, kao i nedostatak efikasnog i adekvatnog upravljanja otpadom u turističkim mestima. S tim u vezi se preporučuje razvoj takozvanih ekološki prijateljskih tehnologija.

3. EKOTURIZAM

Termin ekoturizam je prvi formulisao Hektor Cebalos-Laskuren, meksički arhitekta, ekolog i međunarodni konsultant za ekoturizam, trenutno generalni direktor Programa za međunarodni konsalting u ekoturizmu (PICE – *Program of International Consultancy on Ecotourism*) sa sedištem u Meksiko Sitiju. Takođe je i u IUCN-u (*The World Conservation Union*) specijalni savetnik za ekoturizam, kao i u ekoturističkom društvu i Svetskoj turističkoj organizaciji. Njegovu definiciju ekoturizma zvanično je usvojio IUCN na Prvom svetskom kongresu održanom u Montrealu 1996. godine (*Resolution CGS 1.67 „Ecotourism and Protected Area Conservation”*): „Ekoturizam je ekološki odgovorno putovanje i poseta u relativno očuvana područja, radi uživanja u prirodi i pratećim kulturnim odlikama - kako iz prošlosti, tako i sadašnjosti, uz unapređenje zaštite prirode, mali negativni uticaj posetilaca i koristan aktivan uticaj na lokalno stanovništvo”. Kako se i iz ove definicije vidi, ekoturizam je toliko sličan pojam pojmu održivog turizma, da ih mnogi čak smatraju i sinonimima. Međutim, ekoturizam je u suštini užiji pojam od održivog turizma. Ekoturizam ne podrazumeva samo putovanje u prirodu uz svest o neophodnosti zaštite životne sredine, već i aktivnu brigu turista za očuvanje lokalne životne sredine i dobrobit lokalne zajednice, kao i smeštajne i infrastrukturne kapacitete turističkog mesta koji su u potpunosti u skladu sa principima zaštite prirodne sredine u kojoj se nalaze, ostavljajući minimalne i uglavnom privremene posledice usled korišćenja dostupnih i obnovljivih prirodnih resursa. U skladu sa tim, vremenom su se razvile i posebne ustanove u okviru ekoturizma.

3.1 Upravljanje posetiocima („*Visitor management*”)

Ustanova „upravljanja posetiocima” datira još od kraja XIX i početka XX veka, kada su nacionalni parkovi i druge prirodne lepote bile dostupne samo plemstvu, njihovim gostima i drugim privilegovanim slojevima građanstva, dok je običan narod tek vremenom postepeno uspevao da se probije do ovih rezervata i uživa u njima. Međutim, ni tada obični građani nisu imali slobodu uživanja u ovim

parkovima, već su sve vreme boravka u njima bili pod strogom kontrolom nadležnih službi i službenika.

Razvojem industrije, tehnološkim napretkom i razvojem saobraćaja, početkom XX veka, dolazi do društvenog prosperiteta i do naglog povećanja individualnih putovanja. Porast broja poseta zaštićenim područjima i razvoj ekološkog koncepta naveo je države da preuzmu odgovornost o masovnoj ekspanziji sistema zaštićenih dobara. Obzirom na veliki značaj ovih područja za ljudsko duštvo, postavilo se pitanje: Koliko je suviše? Shodno tome, došlo je do strateškog koncepta upravljanja posetiocima. Da bi zaštićeno područje bilo zaista očuvano, neophodno je prvenstveno definisati ciljnu grupu za komunikaciju i mesto gde će se komunikacija odvijati („*visitor centers*” - informacioni centri). Takođe, posebna pažnja posetiocima mora biti posvećena pre, tokom boravka i po njihovom napuštanju zaštićenih područja, dok je pritom neophodno obezbediti pogodnosti za dobro turističko informisanje, obučeno osoblje, dobru interpretaciju primenjenu kroz odgovarajuće znake, dobro konstruisane staze i razvijenu saradnju sa lokalnom zajednicom i NVO sektorom.

3.2 Ekodestinacija

U skladu sa zahtevima savremenog turista, svaka turistička destinacija je dužna da uz pomoć države obezbedi turistima iskustva koja obezbeđuju istovremeni osećaj bliskosti sa prirodnim vrednostima i lokalnom zajednicom. Uloga države u tom smislu je da obezbedi mere za sprečavanje divlje i neplanske gradnje, i osmišljavanje strategije planiranja. Planiranje izgradnje tzv. ekodestinicije zavisi od socijalnih i ekoloških faktora, planiranja prostora, regulative koja sprečava narušavanje osetljivih ekosistema, učešće lokalne zajednice u procesu razvoja kompleta standarda i dugotrajnog monitoringa.

3.3 Eko-lodž („*Ecolodge*”)

Eko-lodž je relativno novi vid smeštaja i predstavlja smeštaj koji zadovoljava neke posebne kriterijume, kao što su zaštita prirodne i kulturne komponente svog okruženja, minimalan uticaj na životnu sredinu tokom izgradnje, uklapanje u specifični kontekst okruženja, korišćenje alternativnih – održivih sredstava u potrošnji vode obezbeđivanje pažljivog postupanja sa smećem i otpadnim vodama, odlična saradnja sa lokalnim stanovništvom, primena programa ekološkog obrazovanja i vaspitanja zaposlenih i turista, davanje doprinosa održivom razvoju lokalne zajednice kroz istraživačke programe.

3.4 Zeleni hoteli („*Green Hotels*”)

Termin „Zeleni hoteli” podrazumeva hotele koji primenjuju i poštuju principe održivog razvoja.

Ovakvi hoteli koji posluju na savremen način, uz preuzimanje odgovornosti za zaštitu životne sredine su uglavnom hoteli manjeg kapaciteta, najčešće sa ne više od stotinu ležajeva.

3.5 Razvoj ekoturizma u Srbiji

Dobro očuvana priroda predstavlja jednu od fundamentalnih konkurentskih prednosti razvoja turizma Srbije. Raznovrsnost prirodnih resursa je dodatni razlog da se razvoj ekoturizma smatra važnim sredstvom održivog razvoja turizma i konzistentnim i dugoročnim pristupom u cilju postizanja održivosti. Razvoj ekoturizma, kako je definisan u međunarodnim okvirima, još uvek je u Srbiji u povelju. Prema procenama Svetske turističke organizacije, globalni udeo ekoturizma u ukupnim turističkim putovanjima je između 2 i 4%. Imajući u vidu tendencije u našoj zemlji i kretanja na domaćem turističkom tržištu, može se proceniti da je taj udeo za Srbiju još i manji. Razlog je nedovoljna motivisanost, kako potencijalnih stvaralaca ovog turističkog proizvoda, tako i posrednika – turističkih agencija, prvenstveno zbog niske profitabilnosti. Razvoj ekoturizma u Srbiji treba da bude, ne samo sredstvo za postizanje ukupnog održivog razvoja turizma, već i adekvatan pristup za repozicioniranje Srbije kao turističke destinacije na međunarodnom tržištu stvaranjem poželjnog imidža zemlje sa bogatstvom prirodnih i kulturnih resursa.

3. EKO-SERTIFIKACIJA

Napori da se ekoturizam sertifikuje su u svojoj početnoj fazi. Sertifikacija ekoturističke privrede uključuje prikupljanje podataka od kompanija o njihovim environmentalnim i socijalnim pokazateljima, a nakon toga verifikaciju tih podataka. Ekoturistička preduzeća posluju u malom obimu i možda se mogu najbolje oceniti korišćenjem kriterijuma određenih za taj stil poslovanja. Bez obzira da li su globalni programi sertifikacije sačinjeni za ekoturizam ili uopštenije za održivi turizam, hitno su potrebne međunarodne smernice koje detaljno govore o tome kako razviti i upravljati takvim programima sertifikacije. Napore da se sertifikuje ekoturizam predvodi Australija, koja je ustanovila 1994. godine istraživački program i pokrenula federalno finansiranu inicijativu 1996. godine, što je jedini poseban ekoturistički program sertifikacije u svetu.

4. ZAKLJUČAK

Uprkos velikom zaostatku u kom se Srbija našla posle višegodišnje izolacije, poslednjih godina je načinjen znatan pomak u definisanju ciljeva u razvoju srpskog turizma. To se pre svega odnosi na

harmonizaciju zakonodavstva sa propisima Evropske Unije, čijem punopravnom članstvu Srbija teži. Održivi turizam je nužan vid savremenog turizma, a Srbija ima neizmeran kapacitet da za relativno kratak vremenski period uhvati korak sa daleko razvijenijim zemljama Evropske Unije u ovoj oblasti. Na državnim organima je svakako da urede pravne okvire i obezbede nužne preuslove za realizaciju održivog turizma, dok je na drugoj strani velika moć civilnog sektora u podizanju javne svesti i edukovanja šire javnosti o prednostima i neophodnosti svesnog ekološkog delovanja. Ono što svakako čeka Srbiju je poboljšanje infrastrukture i veća ulaganja u ekološki prijateljske tehnologije i inovacije, dok je na Evropskoj Uniji da smisli način kako da u što skorije vreme pređe na obnovljive resurse, a da time ne ugrozi ekonomiju država članica.

5. LITERATURA:

- [1] Slobodan Unković, Bojan Zečević, „*Ekonomika turizma*”, Ekonomski fakultet – Beograd 2005. godine
- [2] Buckley, „*Ecolabels in Tourism*”, 2001
- [3] Megan Epler Wood, „*Ekoturizam – principi, postupci i politike za održivost*”, CenORT, Beograd, 2002.
- [4] Predrag Vuković, Drago Cvijanović, Perica Gligić, „*Ekologija kao faktor jačanja turističke konkurentnosti ruralnih područja Srbije*”
- [5] www.cenort.rs – ulaz 10.04.2009.
- [6] <http://europa.eu>– ulaz 07.04.2009.
- [7] <http://www.ekoplan.gov.rs/src/index.php> – ulaz 12.04.2009.
- [8] www.natureprotection.org.yu– ulaz 07.04.2009.

19. OBJEKTI ZA SMEŠTAJ TURISTA U SELIMA NA POLUOSTRVU LUŠTICA U SKLADU SA ODRŽIVIM RAZVOJEM TURIZMA

Mr Ana Stranjančević,
ACIMSI, Univerzitet u Novom Sadu,
Bojana Kovačević, diplomirani geograf-turizmolog,
Prirodno-matematički fakultet, Novi Sad, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo

Abstract: *Poluostrovo Luštica zahvaljujući svojim prirodnim i društvenim karakteristikama, krije velike mogućnosti i istovremeno ima ekonomski interes za razvoj različitih vidova turizma. Kako bi upravljanje razvojem bilo kog oblika turizma bilo uspešno i proizvodilo pozitivne efekte na lokalnu zajednicu, neophodno je da razvoj turizma bude u skladu sa konceptom održivog razvoja i principima i zahtevima koje taj koncept obuhvata.*

Poštujući postulate održivog razvoja gradnju, rekonstrukciju i modernizaciju objekata za smeštaj turista na poluostrovu Luštica neophodno je prilagoditi prirodnom okruženju i postojećim ambijentalnim celinama. Kako se postojeća idilična slika sela ne bi narušila, mora se voditi računa o broju, vrsti, kategoriji i nameni objekata koji će biti izgrađeni, jer je neophodno da budu u skladu sa oblikom turizma čiji se razvoj planira, ali i sa principima održivog razvoja.

Ključne reči: *objekti za smeštaj, održivi razvoj, poluostrovo Luštica*

ACCOMMODATION FACILITIES IN THE VILLAGES ON LUŠTICA PENINSULA IN TERMS WITH THE SUSTAINABLE TOURISM

Abstract: *With its natural and social characteristics, there are both many opportunities and economic potential for the development of different kinds of tourism on Lustica peninsula. In order to manage tourism and its different sub-fields effectively as well as have positive effects on the local community, it is necessary that its development of the tourism should be in terms with the concept of sustainable development and its principles and demands. Following the postulates of sustainable development, all buildings and their reconstruction and modernization on Lustica*

peninsula need to be adapted to the environment as well as to the existing ambience. The attention should be paid to the number, category and the purpose of the objects, so that the existing, idyllic landscape of the village would not be spoilt. Not only it is necessary that the accommodation facilities should be built in accordance with the type of tourism whose development is being planned, but also the principles of the sustainable development should be taken into account.

Key words: *accommodation facilities, sustainable development, Luštica peninsula*

1. UVOD

Poluostrovo Luštica sa selima: Klinci, Mrkovi, Radovaniči, Zabrđe, Brguli i Krtoli smešteno je u Boki kotorskoj, zalivu Jadranskog mora. Predstavlja nedovoljno ispitano područje koje, zahvaljujući svojim prirodnim i društvenim karakteristikama, krije velike mogućnosti i istovremeno ima ekonomski interes za razvoj različitih vidova turizma, pre svega kupališno-stacionarnog, seoskog i sportsko-rekreativnog. Kako bi upravljanje razvojem bilo kog od navedenih oblika turizma bilo uspešno i proizvodilo pozitivne efekte na lokalnu zajednicu neophodno je da razvoj turizma bude u skladu sa konceptom održivog razvoja i principima i zahtevima koje taj koncept obuhvata. Nažalost, primeri iz sveta, kao i stanje u našoj zemlji u kontekstu ove teme, često pokazuju da sve intenzivniji razvoj turizma nije praćen adekvatnim ispunjavanjem zahteva održivog razvoja.

Budući da se predeli očuvane prirode uglavnom nalaze u ruralnim sredinama, kakva su i sela poluostrova Luštice, predmet turističke ponude ovih prostora je upravo netaknuta, očuvana priroda ili tzv. „divlja“,

neotkrivena lepota. Na svetskom turističkom tržištu kontinuirano se beleži sve izraženija turistička tražnja za očuvanom prirodnom sredinom, kao kontrastom životu u prenaseljenim, zagađenim urbanim centrima. Da bi se održao postojeći i kreirao još izraženiji interes potencijalnih turista za ovakvu vrstu turističke ponude, neophodno je očuvanje izvornih vrednosti prirode i autohtone kulture, diferencije po kojoj bi se predeo izdvojio od drugih. Poštujući postulate održivog razvoja, gradnju, rekonstrukciju i modernizaciju objekata za smeštaj turista na poluostrvu Luštica neophodno je prilagoditi prirodnom okruženju i postojećim ambijentalnim celinama.

2. TURISTIČKO-GEOGRAFSKI POLOŽAJ POLUOSTRVA LUŠTICA

Poluostrvo Luštica, smešteno u Boki kotorskoj, ima izuzetno povoljan položaj prema komunikacijama, jer se u njegovoj neposrednoj blizini nalazi aerodrom u Tivtu i jadranska magistrala, a preko pristaništa u Tivtu i Herceg Novom povezano je pomorskim saobraćajem, domaćim i međunarodnim linijama. Sa aerodromom i magistralom Luštica je povezana asfaltnim putem prvog reda preko Krtola do plaže Pržno i uzanom asfaltnom trakom do mesta Petrovići na severoistočnoj obali [1].

Blizina aerodroma i jadranske magistrale, kao i mogućnost korišćenja pomorskog saobraćaja čine da Luštica ima relativno povoljan turističko-geografski položaj.

3. PRIRODNE VREDNOSTI POLUOSTRVA LUŠTICA

Reljef. Obala Luštica nejednako je razuđena na unutrašnjoj i spoljnoj strani poluostrva; jugozapadna – spoljna strana obale, izložena je jakom dejstvu morskih talasa, pa je u zavisnosti od rasporeda krečnjačkih slojeva abrazija stvorila razne oblike sitne rezuđenosti: manje zalive, uvale, rtove i pećine [1].

Klima. Podneblje Boke kotorske, čiji je sastavni deo Luštica, ima sve odlike mediteranske klime sa blagim zimama i dugim, toplim letnjim periodom, što izuzetno pogoduje razvoju brojnih vidova turizma.

Hidrografske karakteristike. Srednja temperatura mora u površinskom sloju pet do šest meseci, i u zalivu i na pučini, iznosi preko 20°C, što uslovljava dužinu kupališne sezone. Južni delovi Jadranskog mora odlikuju se velikim salinitetom čiji prosek u ovom delu na otvorenom moru iznosi od 38,22 - 38,48‰, što povoljno utiče na taloženje sitnih čestica, veću bistrinu, providnost i gustinu vode, zbog čega se u njoj lakše i bolje pliva. Značaj morskih struja ogleda se u tome što donose čistu vodu sa pučine i njome opskrbljuju čitavu obalu Luštica. Talasi su najveći od juga i dostižu visinu od 5 m na strani prema otvorenom moru [2].

Biljni i životinjski svet. Prirodna vegetacija je zastupljena žbunastim zimzelenim biljkama tvrdog lišća – makijom, korisnim biljkama i mnogobrojnim maslinjacima. Faunu ne čini veliki broj vrsta, a ne može

se govoriti ni o njihovoj masovnosti, pre svega zbog nedostatka izvora i površinskih tokova, tj. pojila. Uglavnom je predstavljena ptičijim i ribljim vrstama.

4. DRUŠTVENE VREDNOSTI POLUOSTRVA LUŠTICA

Stanovništvo. Budući da je Luštica poluostrvo, male su mogućnosti čestih odlazaka u grad, tako da su stanovnici sklapali brakove obično iz susednog sela ili iz istog; a s obzirom da intenzivnijeg doseljavanja stanovnika nije bilo, većinom su u rođaćkim, bratskim ili kumovski vezama [1].

Privreda. Razvoj privrede nije na zavidnom nivou, dominantna je poljoprivreda, a značajnu ulogu imaju ribolov i stari zanati.

Kulturno-istorijske vrednosti. Od arheoloških nalazišta iz preilirskog perioda vredno je spomenuti „kameni kolupastu sekiru“ pronađenu na poluostrvu Luštica kao sporadični nalaz prilikom kopanja jame za kreč. Začajan spomenik je utvrđenje Punta d Arnza, koju su Rimljani izgradili da bi kontrolisali bokokotorski zaliv. Veliki broj sakralnih objekata, takođe, predstavlja značajan turistički potencijal koji se može uključiti u ponudu sela. Najznačajnije su: crkva Sv. Tripuna u selu Klinci, crkva Sv. Petke u selu Mrkovi, crkva Sv. Gospoda u selu Zabrđe i crkva Sv. Nikole u selu Radovići. Vredan spomenik kulture je kuća admirala Petra Zambelića, rođenog 1849. godine, poznatog istraživača koji je prvi na pomorskim kartama Novog sveta upisao mnoga ostrva, grebene i za plovidbu vrlo značajne pomorske puteve [1].

5. SMEŠTAJNI OBJEKTI NA POLUOSTRVM LUŠTICA – POSTOJEĆE STANJE

Sela na poluostrvu su uglavnom zbijenog tipa i imaju izgled tipične mediteranske varošice, a ona bliže obali imaju kuće poredane ispred pristaništa – rive. Skoro sve kuće u selima su slične. Obično su građene sa jednim spratom, a u prizemlju imaju podrum (ostavu), koji meštani nazivaju „konoba“. Kao tipičan znak stare bokeljske arhitekture na kućama postoje karakteristični vidikovci (belvederi) na prednjem delu krova. Kuće su građene na blagim padinama, ulaz je popločan belim, glatkim pločicama, složenim nepravilno u redovima. Prilazi, uglavnom svim, kućama su izuzetno čisti, a sa obe strane se prostiru široke aleje cveća.

Pošto su svi veći gradovi duž obale uglavnom modernizovani, izgradnjom velikog broja hotela, restorana, barova, šetališta i drugih objekata namenjenih masovnim turistima, malo šta je ostalo od izvornog. Probirljivijim turistima sa sve sofisticiranijim potrebama i željama su zbog toga privlačne ove autentične seoske kuće koje oživljavaju period iz koga datiraju i pružaju mogućnost povratka u prošlost. Takođe, ove kuće svojom „debelom“ hladovinom pružaju turistima utočište od letnjih žega. Prijatnosti boravka doprinosi tradicionalna gostoljubivost i srdačnost domaćina.

Izuzev tradicionalnih seoskih domaćinstava, drugih smeštajnih objekata, koji bi remetili harmoniju u ruralnim područjima poluostrva, još uvek nema. Međutim, ubrzani proces privatizacije koji je zahvatio čitavo Crnogorsko primorje u kombinaciji sa već dominantno prisutnom urbanizacijom u seoskim područjima, opominju da zabrinutost za životnu sredinu postaje naša preteča realnost i sa aspekta izgradnje smeštajnih objekata.

Slika 1. Kamene kuće na poluostrvu Luštica
(Foto: A. Stranjančević)

Slika 2. Kamene kuće na poluostrvu Luštica
(Foto: A. Stranjančević)

6. SMEŠTAJNI OBJEKTI NA POLUOSTRVU LUŠTICA – PREDLOZI ZA IZGRADNJU

Kako se postojeća idilična slika sela ne bi narušila, mora se voditi računa o broju, vrsti, kategoriji i nameni objekata koji će biti izgrađeni, jer je neophodno da budu u skladu sa oblikom turizma čiji se razvoj planira, ali i sa postulatima održivog razvoja.

Evidentna je tražnja za smeštajnim objektima tipa privatnih stanova i vila od strane turista koji su prvenstveno motivisani odmorišno-kupališnim

turizmom. Međutim, autentični ambijent i očuvana priroda pružaju mogućnost razvoja visokokvalitetnih oblika turizma, u okviru kojih bi kupališni imao samo karakter komplementarnog, pa stoga te oblike smeštajnih kapaciteta treba svesti na minimum, a gradnju orjentisati u pravcu očuvanja ambijentalne, seoske arhitekture.

Cilj razvoja svakog vida turizma na ovom prostoru, pored ekonomskih efekata, bi trebalo bude zaštita obale i omogućavanje njenog korišćenja budućim generacijama. Pridržavanjem postulata održivog turizma bi se, pružajući kvalitetne usluge turistima: aktiviranjem tradicionalnih stambenih naselja, adekvatnom valorizacijom maslinjaka i očuvanjem i unapređenjem makadamskih puteva, svakako doprinelo zaštiti i očuvanju ovog prostora.

„Prostorni plan posebne namjene za područje Morskog dobra Crne Gore“ predlaže osnovnu namenu prostora Luštice u vidu neizgrađene obale (stene i makija) [3], što je povoljno sa aspekta održivog turizma, jer je osnov valorizacije turističkih potencijala upravo očuvana životna sredina, netaknuta priroda i odsustvo urbanizacije. Ovi predlozi idu u prilog afirmaciji održivog turizma i, ukoliko budu sprovedeni, doprineće njegovom razvoju, opstanku i rastu u selima poluostrva.

Prekomerna infrastrukturna izgrađenost, nelegalna gradnja, velika sezonska antropopresija prostora, nedovoljno razvijena komunikaciona mreža, kao i brojni prostorno-ekološki problemi nameću potrebu za konkretnim aktivnostima u svrhu očuvanja. Jedan od najznačajnijih ograničavajućih faktora razvoja održivog turizma celokupnog Crnogorskog primorja se sastoji u tome da „intezitet izgradnje u pojedinim delovima već dobija sve odlike „zaziđivanja“ obale, što bi, nastavi li se dosadašnjim intezitetom, vodilo konačnom gubitku atraktivnosti obalnog područja“ [4].

Neophodno je da sela Luštice, izuzetnih prirodnih potencijala: nezagađene životne sredine i zdravog vazduha budu valorizovana u skladu sa *humanim turizmom* „koji garantuje optimalnu satisfakciju različitih zahteva i potreba potrošača, ali u korespondenciji sa unapređenjem prirodnog i sociokulturnog okruženja i ekonomskih efekata za lokalno stanovništvo“ [5]. Ekonomsko vrednovanje Luštice uslovljeno je usklađenošću između očuvanja prirodnih i antropogenih potencijala i ekonomskih ciljeva, a bez preduzimanja prostorno-planskih, urbanističkih i mera zaštite životne sredine mogu se očekivati „konflikti“ na ovom području.

U skladu sa održivim razvojem ruralnih područja, gradnju na poluostrvu treba svesti na obnovu i sanaciju postojećih tradicionalnih, primorskih kuća od kamena i rekonstrukciju oronulih i napuštenih. Domaćinstva samo u neophodnoj meri treba modernizovati kako bi se omogućio prihvata turistima. Izgradnju novih objekata treba ograničiti na građevine koje se uklapaju u ambijentalno okruženje, koje su u skladu sa tradicionalnom arhitekturom. Treba graditi kamene kuće, kolibe i brvnare opremljene proizvodima starih

zanata i domaće radinosti u duhu postojećih domaćinstava. Prostori pod maslinama pogodni su za gradnju kampova u seoskom stilu, a mogu se graditi i etno sela ili eko katuni. Prenamenom objekata koji su pripadali Vojsci SR Jugoslavije u kompleks ruralnih karakteristika upotpunila bi se receptivna ponuda sela.

Samo pod uslovom ovakvog načina gradnje, nezagađena prirodna sredina, zdrava hrana, čist vazduh, izvorni način života u kome su sačuvane tradicionalne vrednosti (često zaboravljene) učiniće sela Luštica autentičnim i privlačnim za sve zahtevnije savremene turiste.

7. PROJEKAT IZGRADNJE GOLF TERENA NA POLUOSTRVU LUŠTICA I ODRŽIVI RAZVOJ

Jedan od aktuelnih predloga za turističko valorizovanje potencijala prostora na poluostrvu Luštica je projekat izgradnje golf terena, čiji su autori predstavnici grupacije „CEO LIMON Investments Montenegro“ iz Holandije. Za potrebe izgradnje ove vrste terena na poluostrvu Luštica predstavnici grupacije navode neophodnost samo umerenog redizajna prirodnog pejzaža, sa vrlo blagim promenama u prirodnom okruženju. S obzirom da poluostrvo Luštica predstavlja jedan od najatraktivnijih delova crnogorske obale i da različitost i vrednost ovog prostora potiče od dobro očuvanih prirodnih i ambijentalnih vrednosti [6] (što i sami autori projekta konstatuju), treba voditi računa o negativnim efektima izgradnje, u prvom redu se misli na štetne hemijske materije koje se koriste pri izradi golf igrališta. Čak 25% parcela, predviđenih za golf, zaštićeno je kao zone prirodne vegetacije, te je neophodna detaljnija analiza ovog predloga, pre nego što se pristupi eventualnoj realizaciji.

8. ZAKLJUČAK

Kada se u osnovi turističke ponude nekog područja nalaze predeli zdrave, netaknute prirode sa bogatim biodivezitetom i drugi elementi koji se ocenjuju kao autentični, odnosno koji su u skladu sa očuvanom prirodom, onda je više nego evidentna neophodnost zaštite prirodne sredine i pratećih elemenata na kojima se bazira turistička ponuda.

Da bi se valorizovali turistički potencijali sela na poluostrvu Luštica ne sme doći do urbanizacije u smislu odstupanja od tradicionalne gradnje i narušavanja autentične prirode, čime bi prestali da postoje osnovni motivi moderog turiste, a razvoj turizma bio

onemogućen. Modernizacija sela moguća je uz uslov očuvanja izvornih vrednosti prirode i autohtone kulture, razlike koja ovaj predeo čini specifičnim i koja privlači turiste, dok bi izgradnja trebalo da bude orjentisana na restauraciju postojećih oronulih kuća i podizanje specifičnih smeštajnih objekata koji su u skladu sa postojećim.

Održivi razvoj turizma, s druge strane, potencira i insistira na dobrobiti lokalnih zajednica, koje mogu i moraju da osete korist od realizovanog turističkog prometa [7]. Pokretanjem lokalnih ekonomija kroz izdavanje smeštajnih kapaciteta, u prvom redu soba u seoskim domaćinstvima, i plasman domaćih proizvoda, prehrambenih i zanatskih, ostvarili bi se finansijski prihodi i povećao procenat zaposlenosti, čime bi se zadržalo lokalno stanovništvo na selu.

Kako bi se adekvatno izvršila turistička valorizacija prostora na poluostrvu Luštica potrebno je razviti svest potencijalnih turista o postojanju turističkog proizvoda baziranog na smeštaju u seoskim domaćinstvima, specijalitetima domaće kuhinje, kao i pratećim sadržajima (folklornim obeležjima, tradicionalnim suvenirima, proizvodima starih zanata) i posredstvom marketinških aktivnosti, orjentisati ih na poluostrvo Luštica, kao mesto gde bi mogli takvu vrstu proizvoda da „konzumiraju“ u zdravom, prirodnom okruženju.

9. REFERENCE:

- [1] G. Odalović, „Mogućnosti za razvoj turizma na poluostrvu Luštica u Boki kotorskoj“, CID, Podgorica, 1997.
- [2] J. Romelić, N. Čurčić, „Turistička geografija Jugoslavije“, Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Novi Sad, 2001.
- [3] Grupa autora, „Prostorni plan posebne namjene za područje Morskog dobra Crne Gore“, Vlada RCG, Podgorica, 2007.
- [4] Grupa autora, „Prostorni plan Republike Crne Gore“, Vlada RCG, Podgorica, 2006.
- [5] O. Bakić, „Marketing menadžment turističke destinacije“, Ekonomski fakultet, Beograd, 1995.
- [6] Holandska grupacija „CEO LIMON Investments Montenegro“, Dopis Ministarstvu za ekonomski razvoj, Vlada RCG, Podgorica, 2007.
- [7] V. Stojanović, „Primena koncepta održivog razvoja u specijalnim rezervatima prirode Vojvodine“, Doktorska disertacija, Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Novi Sad, 2004.

20. POTENCIJALI OPŠTINE SREMSKI KARLOVCI ZA RAZVOJ EKOTURIZMA

Aleksandra Prodanović
Jelena Radojčić
Pokret gorana i Volonterski centar Vojvodine

Abstract: Cilj rada je utvrđivanje potencijala za razvoj ekoturizma u opštini Sremski Karlovci. Zadatak rada bio je utvrditi koje sve pogodnosti postoje za razvoj ekoturizma, kao i dati predlog za korišćenje sadržaja i unapređenje postojeće ponude.

Neposredna blizina Nacionalnog parka Fruška gora, Specijalni rezervat prirode Koviljsko-petrovaradinski rit i očuvanost ambijentalne celine gradskog jezgra su osnove za razvoj ovog vida turizma u Sremskim Karlovcima i okolini. Korišćenjem primarnih i sekundarnih izvora podataka, kao i ličnim boravkom i posmatranjem, autori su zaključili da su Sremski Karlovci izuzetno pogodni za razvoj ekoturizma.

Ključne reči: Sremski Karlovci, Fruška gora, Ekološki centar, ekoturizam

1. UVOD

Prema definiciji ekoturizma, kao i prema osnovnim principima, destinacija ekoturizma uključuje sledeće [1]:

- Zaštićena prirodna dobra ili predele sa očuvanim prirodnim karakteristikama gde razvoj ekoturizma ne ide na štetu izvornim prirodnim vrednostima
- Oblasti i objekti za rekreaciju moraju biti usklađeni sa prirodnim kapacitetima, a smeštajni objekti uklopljeni u ambijentalnu celinu i u vlasništvu lokalne zajednice
- Lokalno stanovništvo koje je svesno svog kulturnog identiteta i spremno da učestvuje u promociji lokalnog nasleđa kroz osmišljavanje turističkih manifestacija.
- Prijateljski odnos ekoturista i lokalnog stanovništva.

Sremski Karlovci su mesto izuzetne kulturne baštine i spadaju u red najlepših malih

gradova srednje i jugoistočne Evrope. Smešteni su na obali Dunava uz Specijalni rezervat prirode Koviljsko-Petrovaradinski rit sa jedne strane i na obroncima Fruške gore, sa druge strane.

Znatan broj stanovnika Karlovaca se bavi poljoprivrednom proizvodnjom i to vinogradarstvom, voćarstvom i pčelarstvom. Karlovčani bi više pažnje trebali da posvete razvoju ekoturizma, specifičnog vida turizma koji zahteva očuvanu životnu sredinu, tradicionalnu arhitekturu uklopljenu u ambijentalnu celinu i gostoljubivo lokalno stanovništvo koje želi da upozna goste sa svojom tradicijom i ukaže im na sve prednosti života u mirnom vojvođanskom naselju. Konferencija Komisije za održivi razvoj (CSD) je 1999. godine označila turizam jednom od osnovnih pokretačkih snaga i ključnih činilaca u globalnom procesu održivosti.

Cilj ovog rada je da ukaže na prirodne, istorijske i kulturne potencijale ovog područja, kao i mogućnosti boravka turista i korišćenja svih turističkih atraktivnosti u cilju razvoja ekoturizma.

2. TURISTIČKO – GEOGRAFSKI POLOŽAJ OPŠTINE SREMSKI KARLOVCI

Sremski Karlovci, po mnogo čemu čudesan gradić u Sremu, nikli su na podbrežju između reke Dunav i planine Fruška gora, tačnije na njenim severo – istočnim obroncima, na nadmorskoj visini od 81 m. Severozapadno od naselja leži Petrovaradin, sa jugozapadne strane je selo Bukovac, dok je sa južne strane opkoljeno brežuljcima Čerat, Ešikovac i Magarčev Breg, a sa severne i severo – istočne strane rekom Dunav.

Interesantan je podatak da su se Karlovci "ugnjezdili" tačno između dve najviše visinske

tačke na putu Beograd – Subotica, Puckaroša sa severo – zapadne strane i Banstola sa severo – istočne.

Turistički položaj opštine Sremski Karlovci u odnosu na saobraćajnice je izvanredan, pogotovo ako uzmemo u obzir njihov tranzitnost na glavnim turističkim pravcima ovog regiona. U prilog ovoj tezi ide i činjenica da su Sremski Karlovci locirani u Vojvodini, koja pored Beograda zauzima najznačajnije mesto na turističkom tržištu, ne samo u sferi tražnje, nego spada i u najznačajnije emitivne regione naše zemlje. Preko Beograda, Sremski Karlovci su dobro povezani sa svim gradskim centrima u Srbiji.

Sa druge strane, blizina Fruške Gore, sa NP izuzetnih prirodnih (bogata flora i fauna, brojni termo-mineralni izvori) i antropogenih (16 srednjovekovnih manastira) vrednosti, brojnim izletištim (memorijalni prirodni park Stražilovo, sa grobom pesnika Branka Radičevića, udaljen samo 4,5 km od Karlovaca), doprinosi formiranju kompleksne turističke ponude, koja privlači turiste čiji su motivi kretanja najrazličitije pobude. Takođe, reka Dunav, svojevrсна prirodna atraktivnost, sa dobrim osnovama za razvoj ribolova, nautičkog i kupališnog rekreativnog turizma, dopunjuje ovu već bogatu ponudu.

Ovako dobra saobraćajna povezanost, izvanredna lokacija i sve ono što Karlovci sa svojom okolinom mogu da ponude na turističkom tržištu, navodi nas na zaključak da ovo mesto ima idealan turistički položaj, sa kojim se ne može porediti ni jedna opština ovog ranga u okolini.

3. PRIRODNE TURISTIČKE VREDNOSTI

Prirodni uslovi predstavljaju odlučujući faktor, ne samo prilikom formiranja jednog naselja, već i pri usmeravanju toka njegovog života i razvoja i izuzetno su bitni za razvoj ekoturizma.

3.1. Reljef

Nastanak Sremskih Karlovaca je uslovljen postojanjem dveju različitih geomorfoloških celina na ovom prostoru – planine Fruška gora s jedne i aluvijalne ravni reke Dunav sa druge strane. Kao rezultat ovakve geomorfološke građe, delovanja tektonskih pokreta i fluvijalne erozije, javlja se i velika razlika (blizu 400 metara nadmorske visine) između najviših i najnižih površina u karlovačkom ataru.

Glavno obeležje erozivnom reljefu, pored reke Dunav, daju doline Stražilovačkog i Lipovačkog potoka, koje su duboko raščlanile

severne padine Fruške gore, pa i samo bilo planine [2]

Na ovom prostoru značajno mesto zauzima i akumulativni reljef u vidu aluvijalnih ravni i ostrva u Dunavu, kao i debelih naslaga lesa koje pokrivaju veliki deo teritorije.

Kao posledica podrivačkog rada Dunava, u reljefu se često susreću i urvine, odnosno kose koje se na obali Dunava završavaju odsecima.

3.2. Klima

Sremski Karlovci se nalaze u središnjem delu umerenog toplotnog pojasa.

Fruška gora je najznačajniji klimatski faktor na ovom prostoru, jer u velikoj meri utiče na temperaturne prilike, količinu izlučenih padavina kao i zaklonjenost samog naselja od jakih vetrova s druge strane reka Dunav osvežava vazduh i povećava njegovu vlažnost.

Srednja godišnja temperatura vazduha na području Sremskih Karlovaca 11.8 °C. Najhladniji mesec je januar sa temperaturom od 0.1 °C, a najtopliji jul sa 22.0 °C.

Srednja godišnja vlažnost vazduha u Sremskim Karlovcima iznosi 76%.

Prosečna godišnja suma padavina iznosi 586 mm/m³. Najviše vodenog taloga javlja se u junu (76mm/m³), a najmanje u septembru (33 mm/m³).

Srednja godišnja oblačnost na ovom području iznosi 5.1 u desetinama pokrivenosti neba, sa minimumom u septembru i oktobru (što stvara povoljne uslove za sazrevanje i berbu grožđa).

Sremski Karlovci, kao izuzetno kontinentalno područje odlikuje se relativno velikom insolacijom. Srednja godišnja suma osunčavanja iznosi 2462 h. Najduža insolacija je tokom jula i avgusta (300h), a nešto manja u maju i septembru [3]

Na teritoriji opštine Sremski Karlovci, vetar najčešće duva iz jugo – zapadnog pravca. Košava, vetar karakterističan za područje Vojvodine, duva sa jugo – istoka, najčešće u februaru, aprilu, oktobru i decembru, ali se ovde slabije oseća zbog zaštitnog šumskog pojasa. Karlovci imaju i svoj lokalni vetar, Stražilovac, koji duva iz pravca juga i prijatno osvežava tokom letnje žege.

3.3. Hidrografija

Glavno hidrološko obeležje na teritoriji Sremskih Karlovaca je svakako reka Dunav, ali javljaju se i drugi hidrološki objekti, među kojima su naročito brojni potoci i izvori.

Reka Dunav teče dužinom od 588 km kroz Srbiju i celom dužinom svog toka je plovna. Posle velikog suženja kod Petrovaradina, Dunav se na teritoriji Sremskih Karlovaca ponovo širi i usporava svoj tok. Na ovom sektoru njegovog toka javljaju se brojni meandri. Međutim, izgradnjom nasipa za

međunarodni put i železničku prugu 1971. godine ispravljen je jedan meandar i naselje je odvojeno od same obale. Ovim potezom zaštićen je i najniži red kuća u Karlovcima, jer je Dunav, u proleće i jesen kad mu je najviši vodostaj, često izlivaio iz svog korita i plavio to područje.

U prostoru Karlovačkog atara javljaju se brojni potoci sa duboko usečenim koritima i širokim dolinama. Najznačajniji među njima su Lipovački potok i Stražilovački (Ešikovački) potok, koji protiče kroz samo naselje i uliva se u Dunav.

Ovo područje odlikuje se i bogatstvom podzemnih voda, na čega ukazuje oko 15 evidentiranih izvora, od kojih najveći broj izbija upravo u slivovima ovih potoka.

3.4. Vegetacija

Na prostoru opštine Sremski Karlovci, jasno se izdvajaju tri vegetacione zone, uslovljene razlikom u nadmorskoj visini, pedološkim karakteristikama i morfologiji samog terena.

Prvi vegetacioni pojas prostire se od same obale Dunava do međunarodnog puta. Njega čini karakteristično hidrofobilje: vrbe, trska, rogoz, šibljica i drugo.

Druga zona zauzima pojas severnije od prvog. Prostire se na potočnim stranama Stražilovačkog i Lipovačkog potoka i brojnim brežuljcima koji se javljaju na teritoriji ove opštine. S obzirom da u pedološkom pogledu ovaj pojas karakterišu černozem i gajnjača, na prisojnim stranama zasađeni su brojni vinogradi i voćnjaci. U najvećoj meri ovo je kultivisana površina Karlovačkog atara.

Treći i najrasprostranjeniji vegetacioni pojas, koji zauzima skoro 2/3 čitave površine naselja, čine šume. U najvećem procentu dominira lipa, a manji deo sastoji se od hrasta, graba, bukve, klena, jasena, javora, brešta i divljeg voća.

3.5. Prirodne retkosti

Sremski Karlovci su prava riznica zaštićenih prirodnih objekata.

U samom naselju, na njegovoj južnoj strani, nalazi se „Dvorska Bašta” – formirana 1848. godine kao botanička bašta za praktičnu nastavu učenika Gimnazije i Bogoslovije. Za njeno osnivanje najzaslužniji je patrijah Josif Rajčić, koji je doveo stručnjake iz Beča da osmisle i uredi ovaj prirodni spomenik. Iz tog vremena, danas je ostalo nekoliko stabala tise i bor visok preko 40 metara, prirodni spomenici pod zaštitom države. Takođe, tu se i danas može naći oko 180 vrsta listopadnog i 35 vrsta četinarskog

drveća, između ostalih: crni i beli himelajski borovi, ariši, jele, kedrovi i čempresi, kao i različite vrste ukrasnog bilja. Danas Dvorska bašta sa svojim brojnim sportsko rekreativnim sadržajima upotpunjuje turističku ponudu mesta.

Kad se priča o zaštićenim prirodnim spomenicima, ne može da se ne pomene Stražilovo, poznato izletišta u blizini Karlovaca, na području NP „Fruška gora”, a pod upravom Opštine Sremski Karlovci. Šuma Stražilovo sa grobom poznatog pesnika Branka Radičevića, po tipu zaštite, predstavlja memorijalni prirodni spomenik. Na njemu se nalaze restoran „Brankov čardak” i Planinarski dom „Stražilovo”, kao i trim staza i staza zdravlja u dužini od 9 km.

Zbog bogatstva prirodnih potencijala za razvoj turizma u okolini Karlovaca, pre svega zbog relativno očuvane životne sredine i blizine zaštićenih prirodnih dobara NP „Fruška gora” i SRP „Koviljsko-petrovaradinski rit”, postoji mogućnost da se te vrednosti valorizuju pre svega u cilju razvoja ekoturizma.

Za ljubitelje prirode, biljnog i životinjskog sveta, NP „Fruška gora” pruža široke mogućnosti uživanja kroz posmatranje i fotografisanje (foto safari) zaštićenih vrsta životinja i biljaka. S obzirom na to da se Fruškoj gori može naći oko 1500 vrsta biljaka i više stotina vrsta životinja, ekoturizam ovde u blizini Sremskih Karlovaca, nalazi pogodno tlo za svoj razvoj. Takođe, Fruška gora je IBA područje (međunarodno značajno stanište ptica), od kojih su posebno vredne orao krstaš (*Aquila heliaca*), stepski orao (*Falco cherrug*), crna roda (*Ciconia nigra*) i belovrata muharica (*Ficedula abiocollis*) [4]. Bogatstvo ptičijeg sveta pruža osnovu za razvoj birdwatching-a, koji je u poslednje vreme izuzetno popularan vid ekoturizma u svetu.

Razvoj birdwatching-a je moguć i na području SRP „Koviljsko-petrovaradinski rit”, jer je zbog svojih posebnih ornitoloških vrednosti 1989. godine upisan na IBA listu. Sem toga, nalazi se na listi područja koja potencijalno mogu biti nominovana za upis na listu vodenih staništa od međunarodnog značaja po Ramsarskoj konvenciji [4].

4. ANTROPOGENE TURISTIČKE VREDNOSTI

Zbog svoje složene i dinamične istorije, brojnih arhitektonskih spomenika visoke umetničke vrednosti, koje danas krasi jezgro Sremskih Karlovaca, a u većini su sačuvali svoj autentični izgled i posebnost duha, s pravom je ovo mesto na turističko geografskoj karti označeno kao „Grad Muzej”. Međutim, onaj ko zaista želi da zagrebe u prošlost ovog grada naići će, ispod onog što je dana sačuvano i dostupno ljudskom oku, na još mnogo

istorijskih slojeva, nezaobilaznih u pokušaju da se ispriča priča o Karlovcima.

5. SREMSKI KARLOVCI DANAS

Danas su Sremski Karlovci gradić sa oko 10.000 stanovnika. Do 1989. godine, kada postaju samostalna opština, bili su u sastavu Gradske zajednice opštine Novi Sad. Tri godine kasnije dobijaju i svoje zakonske odredbe.

Ovo je jedinstven slučaj u bivšoj Jugoslaviji da jedan grad ima samo svoj zakon. „Zakon o obnovi kulturno istorijskog nasleđa i podsticaja razvoja Sremskih Karlovaca” je proglašen u cilju obnove i negovanja tradicije kulturno – istorijskog nasleđa Sremskih Karlovaca i očuvanja autentičnosti urbanističko – arhitektonskih, likovno – estetskih i ambijentalnih vrednosti kulturnih dobara, kao i ekoloških vrednosti [3]

6. AMBIJENTALNI TURISTIČKI MOTIVI (spomeničke i umetničke vrednosti)

Sam centar Sremskih Karlovaca, nekadašnja velika pijaca, danas ima dva trga – na južnoj strani trg koji nosi ime našeg velikog pesnika, đaka čuvene Karlovačke gimnazije, Branka Radičevića, a na severnoj strani Trg arhitekte Vladimira Nikolića.

Centar predstavlja gradsko jezgro u kome se danas nalaze najvredniji spomenički objekti Karlovaca. Neki od najvažnijih atraktivnosti Sremskih Karlovaca: Saborna crkva Svetog Nikole, Blagodjejanije, Katolička crkva Svetog Trojstva, Karlovačka gimnazija sa spomem bibliotekom, Magistrat, česma „Četiri lava“, Patrijaršijski dvor, Bogoslovija, Gradski muzej, Kapela Gospe od mira... Sremski Karlovci su mesto gde svaka zgrada ima svoju priču koja nas podseća na prošla vremena i čuva istoriju od zaborava.

7. MANIFESTACIJE U SREMSKIM KARLOVCIMA

Sremski Karlovci su i danas sinonim za centar duhovnosti i kulture srpskog naroda. Stoga nije neobično što se ovde na godišnjem nivou dešavaju brojna kulturna zbivanja, počevši od likovnih i vajarskih izložbi, koncerata, večeri poezije i drugih manifestacija, koje se održavaju već duži niz godina, čuvajući tako od zaborava autohtone običaje i bogatu narodnu kulturnu tradiciju. Neke od najpoznatijih manifestacija su „Brankovo kolo“, „Grožđebal“, „Letnja škola crkvenog pojanja - Korneliju u spomen“

„Karlovačke božićne svečanosti“ i „Pijaca kod četiri lava“, koje svojim tradicionalnim održavanjem okupljaju turiste i obogaćuju turističku ponudu Sremskih Karlovaca. [6]

8. EKOLOŠKI CENTAR SREMSKIH KARLOVACA

Ekološki centar se nalazi u ulici Mitropolita Stratimirovića, u samom centru ali u neposrednoj blizini Dunava i nedaleko od NP «Fruška gora». Baš zbog ovih karakteristika Pokret gorana i volonterski centar Vojvodine odlučio da 2008. godine u Sremskim Karlovcima osnuje Ekološki centar. Zgrada u kojoj se nalazi Ekološki centar je podignuta krajem 18. veka i spada među najstarije objekte u gradu. Zidana je u stilu ranog provincijskog romantizma. Ova građevina je proglašena je kulturnim dobrom od izuzetnog značaja za Republiku Srbiju. Uloženi su određeni napori kako bi se zgrada rekonstruisala, a da joj se očuva autentičnost i uklopljenost u specifičnu ambijentalnu celinu Sremskih Karlovaca.

U rekonstruisanom objektu osnovan je jedinstveni centar u Vojvodini za ekološko obrazovanje. Služi za smeštaj i edukaciju organizovanih grupa dece i mladih tokom jednodnevnih i višednevnih programa edukacije ekološkog obrazovanja i stručnog usavršavanja mladih.

Objekat ima otvorenu i zatvorenu učionicu sa potrebnom tehnikom za realizaciju različitih edukativnih sadržaja, kao dopuna terenskoj nastavi za učenike osnovnih i srednjih škola i istraživanju područja dunava i fruške gore za studente.

Poseduje smeštajni kapacitet hostelskog tipa od 23 ležaja, sale za predavanja, a u planu je otvaranje prodavnice ekoloških suvenira. U okviru ovog objekta postoji mogućnost organizovanja brojnih sadržaja vezanih za ekoturizam, koji mogu upotpuniti slobodno vreme turista. Od osnivanja Ekološkog centra, tu su održana dva Volonterska radna kampa na kojima je bilo 20 mladih iz raznih zemalja Evrope. Oni su zajedno sa svojim vršnjacima iz Sremskih Karlovaca radili na rešavanju ekoloških problema u lokalnoj zajednici, uređenju Dvorske bašte, a kroz interakciju sa lokalnim stanovništvom preneli su svoja iskustva o upravljanju otpadom i važnosti procesa reciklaže u očuvanju životne sredine. Pod pokroviteljstvom Evropske komisije u okviru programa „Mladi u akciji” održana je omladinska razmena pod nazivom „Mladi za prirodu” u kojoj je Ekološki centar ugostio mlade iz Portugalije i iz naše zemlje. Sem edukacije za mlade organizovani su i predavanja i seminari za sve zainteresovane na temu organske poljoprivrede i kompostiranja, kao i stručne tribine o razvoju ekoturizma u okviru NP „Fruška gora“ i SRP „Koviljsko petrovaradinski

rit“. [6] Ovi programi imaju pozitivno dejstvo na edukaciju lokalnog stanovništva i utiču na senzibilisanje javnosti o pozitivnim efektima ekoturizma.

9. MOGUĆNOSTI ZA RAZVOJ EKOTURIZMA U SREMSKIM KARLOVCIMA

Trendovi koji su krajem prošlog veka usloveli zainteresovanost savremenog potrošačkog društva za destinacije koje su turizmu do tada bile nepoznate, stvorili su stav na turističkom tržištu, koji je rezultirao ekspanzijom turizma baziranog na prirodi. Ovakav vid turizma se danas popularno naziva EKOTURIZMOM i po pravilu se razvija u ekološki najosetljivijim područjima, te sa sobom nosi i veliku odgovornost njegovog adekvatnog i kvalitetnog organizovanja.

Ekoturizam nema jedinstvenu definiciju, ali se za ekoturizam između ostalog smatra da je to forma turizma, bazirana na prirodi u kojoj je glavna motivacija turista posmatranje i uživanje u prirodi i tradicionalnim kulturama, koje preovlađuju u prirodnim oblastima. Ekoturizam podržava zaštitu prirodnih oblasti obezbeđivanjem ekonomskih povlastica za lokalne zajednice, organizacije i autoritete koji upravljaju prirodnim područjima u cilju zaštite, obezbeđivanjem alternativnih zaposlenja lokalne zajednice, povećanjem svesti o zaštiti prirodnih i kulturnih dobara, kako među lokalnim stanovništvom, tako i među turistima. [1]

Kako je već navedeno, Sremski Karlovci se nalaze na obroncima Fruške Gore, koja je ujedno nacionalni park, što čini jednu od osnovnih odrednica ekoturističke destinacije. Stražilovo i Dvorska bašta, delovi Nacionalnog parka Fruška gora, su od 2006. godine pod starateljstvom Opštine Sremski Karlovci, što čini osnovu za budući razvoj ekoturizma na ovom području.

Ujedno u blizini Sremskih Karlovaca je i Petrovaradinski rit, dok se sa druge strane Dunava nalazi Koviljski rit, takođe nedovoljno iskorišten, a veoma pogodan u svrhe razvoja održivih vidova turizma.

Uključivanje lokalnog stanovništva, jedan je od osnovnih elemenata ekoturizma. Sremski Karlovci su već poznata destinacija kulturnog turizma, a u toku je i Projekat izrade strateškog plana razvoja opštine Sremskih Karlovaca, dok je u okviru Unapređenja ponude kulturnog turizma Sremskih Karlovaca organizovana i obuka na temu Animacija kulturnog turizma. Jasno je da Karlovčani imaju izraženu svest o vrednosti njihovog grada, kao turističke destinacije i da su zainteresovani za uključivanje

u turističku ponudu. Kako je ekoturizam kompatibilan sa kulturnim turizmom, lako bi bilo edukovati stanovništvo i uključiti ih u razvoj ekoturizma, jer postoji svest i o prirodnim dobrima, koja se nalaze u okruženju.

Pored edukacije stanovništva koje bi direktno bilo uključeno u ekoturističku ponudu, potrebno je obezbediti i smeštaj za turiste.

Pomenuti Ekološki centar će imati bitnu funkciju u razvoju ekoturizma u Sremskim Karlovcima. Kako je ovaj objekat uklopljen u ambijentalnu celinu, tj. deo je ambijentalne celine, može se koristiti kao objekat za smeštaj ekoturista. Da bi se smanjila ulaganja u prvoj fazi razvoja ekoturizma svakako da ovaj objekat, koji poseduje 23 ležaja treba iskoristiti u te svrhe. U nekoj kasnijoj fazi razvoja, mogu se izgraditi i Ekokonačišta na Stražilovu, gde već postoji Planinarski dom, koji pripada Planinarsko smučarskom društvu „Stražilovo“, radi uspostavljanja neposrednijeg kontakta turista sa prirodom. [5]

Ono što bi trebalo uraditi je osmisliti atraktivne programe boravka na ovoj destinaciji, a zatim i raditi na promociji.

Obilasci bi trebali biti izletničkog karaktera, a odvijali bi se u vidu poludnevničkih, dnevnih ili vikend izleta. Potrebno je što više, u skladu sa mogućnostima, izbegavati motorna prevozna sredstva i koristiti bicikle ili šetnju kao mogućnost rekreacije. Svrha ovih obilazaka bila bi rekreacija, uživanje u prirodi, sakupljanje lekovitog bilja, a u Ekološkom centru turisti bi imali priliku da nauče neki od starih zanata karakterističnih za ovo područje npr. drukovanje. Zanimljivo je da lokalno stanovništvo u Sremskim Karlovcima ima nekoliko udruženja, koja neguju kulturu i tradiciju ovog kraja i čuvaju stare zanate od zaborava, dok suvenire karakteristične za ovo podneblje (keramiku sa panonskim motivima i motivima Sremskih Karlovaca, drvene upotrebne predmete, vez, tkane proizvode, kuglofe,..) izlažu u specijalizovanim objektima i tradicionalnim manifestacijama. Takođe, oni bi bili raspoloženi i da zainteresovanim turistima organizuju radionice, kako bi im pokazali tajne svojih zanata, što bi dodatno obogatilo ponudu i atraktivnost boravka na ovoj destinaciji.

Ovaj kraj obiluje vrstama koje mogu biti interesantne turistima zbog svoje estetske, lekovite ili hranljive vrednosti, koja je utoliko veća jer potiče iz potpuno prirodnog staništa. Ponuda se može upotpuniti brojnim tzv. “Normal extreme” sportovima, kakvi su preživljavanje u prirodi, paragliding, freeclimbing i ciklo turizam, koji je posebno u poslednje vreme u sponu, a bitno je spomenuti i da je u toku projekat uređenja biciklističke staze duž Dunava, od Pasue do Delte. Na obali Dunava postoji i marina za manje

brodove, a u planu je i izgradnja sportsko rekreativnih objekata, pri čemu se mora voditi računa o određivanju parametara i poštovanju ekoloških nosećih kapaciteta (GPP - granice prihvatljivih promena), kako lokalna zajednica ne bi imala više štete nego koristi od razvoja ekoturizma i kako bi se očuvali prirodni resursi i za buduće generacije.

Promociju Sremskih Karlovaca kao ekoturističke destinacije bi trebalo vršiti planski i usmereno ka određenoj grupi potencijalnih turista kojima bi ovakav vid turizma bio interesantan. Trebalo bi angažovati specijalizovane turističke agencije, turističke organizacije i napraviti promotivnu turu. Ovom promotivnom turu bi se pokazalo učesnicima u turističkoj privredni korretno stanje i sve prednosti destinacije. U oliku su radnici koji nude ovu destinaciju zadovoljni, sigurno da će sa sigurnošću plasirati da je ovaj proizvod.

Eventualni problem koji bi se mogli očekivati su u prihvatanju javnosti ove nove ideje i preobražaj svesti, s obzirom da Sremski Karlovci imaju izgrađen imidž destinacije kulturnog turizma. Ova dva vida turizma nikako ne moraju da se isključuju, već naprotiv mogu funkcionisati kao kompatibilni i dopunjavati se. Uvođenjem ekoturizma u ponudu Sremskih Karlovaca, broj turista bi se povećao, ali samo na mikrodestinacijama koje ovo povećanje mogu podržati. Naime, turisti koji posećuju Sremske Karlovce se zadržavaju kratko, obično nekoliko sati i tom prilikom običu najvažnije kulturno istorijske znamenitosti Sremskih Karlovaca. Turisti bi se u Karlovcima zadržavali ali bi dolazili u skladu sa u malim grupama koje u kulturnu sredinu.

radić ma
va, već
inaciju
broj
oljan
na 15

21. PRAVCI RAZVOJA EKO-TURIZMA U SREMSKIM KARLOVCIMA

Zoran Jakovljević, dipl.ekolog & Jelena Jakovljević, absolvent ekologije
ARSK - Asocijacija za razvoj Sremskih Karlovaca

Abstract: *The basic economic activity in municipality of Sremski Karlovci is tourism, owing their natural characteristics. Beside it's cultural, architectural, historical and other values, Sremski Karlovci differ by huge abundance of natural resources in term of protected areas and it's great biodiversity. Extremely low level of local inhabitants consciousness concerning natural resources importance and possibilities of eco-tourism development is evident. To achieving these goals, enlarging touristic offer with improvement of eco-tourism infrastructure capacities harmonized with sustainable development principles is necessary. These activities has to be realized through strategical planning and realization of several activities. Local community has to be included in the whole process.*

Key words: *Eco-tourism, Protected Areas, Sustainable Development, Local Community*

1. UVOD

S obzirom na specifičnosti Opštine Sremski Karlovci, koja nema razvijenu industriju, turizam se nameće kao najvažnija privredna delatnost na kojoj bi trebalo da zasniva celokupan razvoj opštine.

Pored svojih kulturnih, arhitektonskih, istorijskih i drugih vrednosti, Sremske Karlovce odlikuje i veliko bogatstvo prirodnih vrednosti kao što su reka Dunav, Nacionalni Park Fruška gora, Spomenik prirode Dvorska bašta i dr.

Samo mesto i šira okolina obiluju prirodnim vrednostima koje predstavljaju potpuno neiskorišćeni resurs za razvoj turizma te se nameće velika potreba za unapređenjem i valorizacijom pomenutih prirodnih potencijala u skladu sa principima održivog razvoja. Sem uže naučne i stručne javnosti, mali broj ljudi je upoznat sa samim prirodnim vrednostima i njihovim značajem uključujući i same meštane Sremskih Karlovaca. Pomenute prirodne objekte karakteriše nedostatak informativnih tabli, skromni smeštajni kapaciteti i infrastruktura, nizak stepen javne higijene, neuređeno pitanje upravljanja otpadom itd. Takođe,

prisutan je nizak nivo svesti velikog dela lokalne zajednice o značaju i zaštiti prirodnih potencijala Sremskih Karlovaca. Ovakvo stanje uslovalo je odnos građana i šire javosti prema tim prirodnim vrednostima, tako da se prirodnim vrednostima u samom mestu i okolini ne pridaje veliki značaj.

Građani Sremskih Karlovaca nisu svesni značaja prirodnih vrednosti za razvoj turizma i tako se i odnose prema njima. U rešavanju navedenih problema, neophodno je aktivno uključivanje organa lokalne samouprave kao i relevantnih nevladinih organizacija.

U poslednjih nekoliko godina, veliki broj stručnjaka radi na popularisanju održivog ekoturizma u našoj zemlji publikovanjem naučnih i stručnih radova iz ove oblasti. Grupa autora objavila je monografiju „Zaštićena prirodna dobra i ekoturizam Vojvodine“ koja ima za cilj da predstavi prirodnu baštinu Vojvodine i ukaže na njene potencijale za razvoj lokalnih zajednica putem provođenja održivog ekoturizma, programa edukacije i rekreacije. Zadaci knjige se odnose na ocenu turističko-geografskog položaja, prirodnih i kulturnih motiva, materijalne baze turizma, sa posebnim naglaskom na objekte koji se uklapaju u zaštićeni prostor, kao i oblike turističkih kretanja koji imaju obeležja ekoturizma. U uvodnoj reči ove monografije se navodi da bogata i raznovrsna prirodna baština Vojvodine koja se ogleda kroz veliki broj zaštićenih prirodnih dobara, vrsta i ekosistema, posebno onih od međunarodnog značaja, predstavlja neprocenjivo nacionalno blago i potencijal. Zato, očuvanje biološke raznovrsnosti mora postati imperativ savremenog čoveka [1].

3. CILJ RADA

Cilj rada je da doprinese unapređenju znanja i informisanosti turista, lokalne zajednice, stručne i šire javnosti o prirodnim potencijalima Sremskih Karlovaca kroz skretanje pažnje na značaj i bogatstvo prirodnih vrednosti kao i mogućnosti za njihovu valorizaciju u skladu sa principima održivog razvoja kroz:

- Unapređenje turističke infrastrukture i signalizacije kroz kreiranje i izradu promotivnih instrumenata i sadržaja,
- Unapređenje uslova i stvaranje kapaciteta za sprovođenje ekoloških, edukativnih, sportsko-rekreativnih i naučno-istraživačkih programata i aktivnosti,
- Unapređenje znanja lokalne zajednice o mogućnostima razvoja održivog turizma,
- Jačanje kapaciteta za razvoj ekološkog turizma čime bi se dao veliki doprinos ukupnom razvoju turizma,
- Podizanje nivoa ekološke svesti kod lokalne zajednice,
- Stvaranje kapaciteta za edukaciju mladih i dece,
- Jačanje kapaciteta za zaštitu životne sredine prvenstveno kroz unapređenje u oblasti upravljanja otpadom,
- Uređivanje zelenih površina, parkova i botaničkih bašta,
- Aktivno uključivanje građana i unapređenje saradnje između nevladinih organizacija u Sremskim Karlovcima i
- Jačanje organizacijskih i personalnih kapaciteta za sprovođenje kontinuiranih programa u oblasti razvijanja ekološkog turizma.

2. ZAŠTIĆENI OBJEKTI PRIRODE U SREMSKIM KARLOVCIMA

Zaštićena prirodna dobra na teritoriji Opštine Sremski Karlovci mogu se podeliti u tri osnovne celine:

- Lokalitet Stražilovo u okviru Nacionalnog Parka „Fruška gora”,
- Reka Dunav i njeni rukavci u okviru Specijalnog Rezervata Prirode „Koviljsko-Petrovaradinski rit” i
- Spomenici Prirode: botanički park „Dvorska bašta” i pojedinačna zaštićena stabla drvenastih biljaka kao što su tisa, platan, divlji kesten i dr.

2.1. Stražilovo i Nacionalni Park “Fruška gora”

Deo teritorije Opštine Sremski Karlovci (lokalitet Stražilovo sa okolinom) se nalazi na području Nacionalnog Parka „Fruška gora“. Iako je Stražilovo jedno od najpoznatijih i najlepših izletišta na Fruškoj gori, turisti i lokalna zajednica nisu dovoljno upoznati sa njegovim ekološkim, biološkim, geografskim, hidrografskim i drugim karakteristikama. Stražilovo karakteriše veliko bogatstvo šumskih ekosistema sa izuzetnom biološkom raznovrsnošću flore, faune i fungije.

Slika 1. Stražilovska dolina

Kroz Stražilovo prolaze dve najpoznatije planinarske staze (Fruškogorski maraton i Fruškogorska transferzala) kao i 2 lokalne staze („Plava“ staza i „Staza zdravlja“) koje povezuju Stražilovo sa obližnjim fruškogorskim lokalitetima (Glavica, Iriški Venac, Selište itd.). Pomenute staze su obeležene karakterističnim simbolima (planinarska markacija) koje nisu dovoljno poznate široj javnosti, tako da turisti koji posete Stražilovo nemaju mogućnost da se informišu o potencijalnim rekreativnim pešačkim rutama i tako se upoznaju sa ovim delom Fruške gore. Takođe, na svega nekoliko kilometara udaljenih od Stražilova se nalaze tri fruškogorska manastira: Grgeteg, Velika Remeta i Staro Hopovo, kao i dva značajnija izvora pijaće vode: Hajdučki izvor i Vilina vodica.

Slika 2. Postojeća planinarska signalizacija na Stražilovu

Pored toga, na samo dvadesetak minuta hoda od izletišta sa nalazi najveći planinarski dom na Fruškoj gori. U planinarskom domu se održavaju edukativni programi kao što su seminari studentskih i ekoloških nevladinih organizacija, umetničke radionice, škole u prirodi, naučno-istraživačke akcije, međunarodni radni kampovi i dr. Sve te aktivnosti zajedno doprinose rađanju ljubavi prema prirodi kod ljudi, što u velikoj meri utiče na podizanje nivoa svesti o značaju očuvanja prirodnih vrednosti na Fruškoj gori.

Slika 3. Planinarski dom na Stražilovu

Na Stražilovu postoji jedna stara informativna tabla Fruške gore koja je nejasna i ne daje dovoljno informacija o samoj lokaciji i lokalnim stazama za potencijalne turističke izlete te se nameće velika potreba za unapređenjem informativne vizuelne turističke signalizacije. Pored toga, ne postoji ni jedan zvaničan veb sajt (internet prezentacija) na kome bi turisti mogli da se informišu o postojećim pešačkim i biciklističkim stazama, rekreativnim sadržajima (sportski teren, dečje igralište i dr. sadržaji planinarskog doma), turističkim i topografskim mapama, biljnim i životinjskim svetom Stražilova itd., tako da bi kreiranje i izrada internet prezentacije o Stražilovu bila više nego dobrodošla.

Slika 4. Primer informativne table NP „Fruška gora“

Kreiranjem i izradom turističke signalizacije na Stražilovu kao i internet prezentacije, doprinelo bi se razvoju turizma u Opštini Sremski Karlovci i unapredili bi se uslovi za organizovanje sportsko-rekreativnih i ekološko-edukativnih programa od kojih veliku korist mogu imati i lokalna zajednica i turisti.

Najznačajnija šumska zajednica na Stražilovu je reliktna mešovita šuma hrasta i belograbića (*Carpino orientalis-Quercetum*) koja je izuzetno kserotermna. Njena staništa imaju refugijalni karakter [2]. Zbog toga se deo ovog lokaliteta

nalazi pod režimom prvog stepena zaštite u okviru Nacionalnog Parka “Fruška gora”.

Slika 5. Deo NP „Fruška gora“ u okolini Sremskih Karlovaca

Vegetacija Fruške gore je izuzetno specifična i karakteristična. Zanimljivo je da čiste lipove šume imaju najveću koncentraciju u Evropi upravo na Fruškoj gori zahvaljujući neadekvatnom gazdovanju šumama odnosno prekomernoj seči hrastovih stabala u novijoj istoriji. Frušku goru karakteriše dobro razvijanje sastojina bukovih šuma iako ona nije tipično stanište za ovu vrstu. U sastav većeg broja šumskih zajednica ulazi i kleka, jedini autohtoni četinar na Fruškoj gori. Pored šumskih zajednica, livadska i stepska vegetacija predstavljena je specifičnim florističkim bogatstvom. Na Fruškoj gori je evidentirano oko 1.450 različitih biljnih vrsta što je izuzetno bogatstvo imajući u vidu da floru Srbije čini 3.562 vrste vaskularnih biljaka. U istočnim i nižim delovima više su zastupljane panonske i kontinentalne, u zapadnim i višim delovima planine dominiraju srednjeevropske, atlantske i mediteranske vrste. Na Fruškoj gori je evidentirano 175 vrsta retkih i reliktnih biljaka a procenjuje se da je gotovo 50 % od ukupnog broja biljnih vrsta lekovito [3]. Mozaik prirodnog dobra upotpunjuje preko 30 vrsta orhideja od kojih 18 vrsta ima međunarodni značaj.

Slika 6. Šumski ljiljan (*Lilium martagon*) – predstavnik reliktna terciarne flore

Fauna Fruške gore je takođe veoma bogata i raznovrsna. Ptice (*Aves*) su prisutne sa oko 200 vrsta – Fruška gora se nalazi na spisku područja značajnih za ptice, tzv. **IBA** (*Important Birds Areas*) područja. Na Fruškoj gori se gnezdi Orao krstaš (*Aquila heliaca*) koji predstavlja krajnje ugroženu i zaštićenu vrstu na granici opstanka. Na Fruškoj gori postoji 60 vrsta sisara (*Mammalia*) - 38 vrsta su zaštićene kao prirodne vrednosti i nalaze se na Crvenoj listi faune Srbije. Registrovano je ukupno 12 vrsta vodozemaca (*Amphibia*) i 11 vrsta gmizavaca (*Reptilia*) [3].

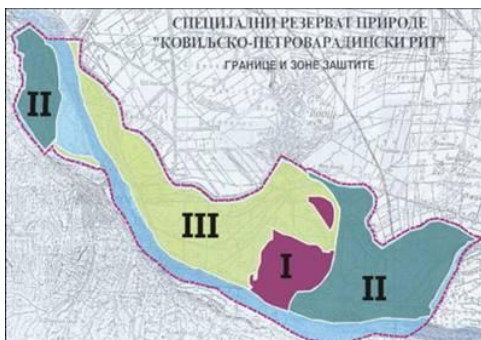
Navedeno prirodno bogatstvo je u velikoj meri dovedeno u pitanje jer su faktori ugrožavanja izraženi a pre svega se ogledaju u neadekvatnom i neodrživom upravljanju šumskim resursima, ubrzanomj urbanizaciji, nekontrolisanoj ispaši itd.

Slika 7. Orao krstaš (*Aquila heliaca*), krajnje ugrožen takson na teritoriji Republike Srbije

2.2. Specijalni rezervat prirode „Koviljsko-Petrovaradinski rit“

SRP „Koviljsko-Petrovaradinski rit“ je zaštićeno prirodno dobro kojim gazduje Javno preduzeće „Vojvodinašume“ i predstavlja kompleks barsko-močvarnih i šumskih ekosistema (4.840 ha), sa brojnim životnim zajednicama, funkcionalno povezanim u integralnu celinu. Rezervat se nalazi na području srednjeg toka reke Dunav, na njegovoj levoj (1.231-1.250 km) i desnoj obali (1.245-1.251 km). Na severu, rit se proteže do grada Novog Sada, a prema jugoistoku do sela Gardinovaca [4].

Slika 8. Granice i zone zaštite u okviru SRP „Koviljsko-petrovaradinski rit“

Temeljne vrednosti ovog prostora su očuvanost i raznovrsnost izvornih orografskih i hidrografskih oblika ritova (ade, rukavci, bare, močvare), očuvanost i bujnost izvornih biljnih zajednica ritova (šume, livade, trstici, ševari) i raznovrsnost i bogatstvo faune (172 vrste ptica i 46 vrste riba), a naročito prisustvo retkih i ugroženih vrsta. Zbog svojih izuzetnih prirodnih vrednosti Koviljsko-petrovaradinski rit je 1989. godine proglašen za međunarodno značajno stanište ptica (IBA). Najznačajnije vrste ptica ovog područja su orao belorepan (*Haliaeetus albicila*) i crna roda (*Ciconia nigra*) [5]. 2004. godine je uvršćen u spisak zaštićenih područja zavisnih od vode i značajnih za basen Dunava (ICPDR) i nalazi se na spisku potencijalnih vlažnih područja za upis na listu Ramsarske konvencije [6].

Slika 9. Informativna tabla u Koviljskom ritu

Sve procene o njegovim vrednostima ukazivale su na to da on ima izuzetan ekološki značaj u funkciji očuvanja staništa različitih biljnih i životinjskih vrsta i njihovih životnih zajednica, pa je polazeći od izraženih karakteristika, specifičnih vrednosti, karaktera retkosti i međunarodnog značaja, Vlada Republike Srbije donela Uredbu o zaštiti Koviljsko-Petrovaradinskog rita (Sl. glasnik Republike Srbije, br. 27/98) kao prirodnog dobra od izuzetnog značaja i svrstala ga u prvu kategoriju zaštite kao Specijalni rezervat prirode [4].

Slika 10. Pogled na reku Dunav sa čeratskog grebena iznad Sremskih Karlovaca

Neusaglašenost shvatanja o određivanju pojma rit ima uticaja na korišćenje ovih prostora. U stručnoj i naučnoj literaturi je uobičajeno koristiti pojam ideje mudrog korišćenja ovakvih prostora, koje je u tesnoj vezi sa održivim korišćenjem i održivim razvojem. Najčešće aktivnosti od strane ljudi u vojvođanskim ritovima su šumarstvo, ribarstvo, prerada trske, a u poslednje vreme i turizam [7].

2.3. Spomenik prirode „Dvorska bašta“

Dvorska bašta, delo patrijarha Rajačića (1848.), jedinstvena je prirodna učionica na Balkanu. Ovde su učeni Srbi iz celog sveta donosili retko drveće i drugo bilje. Bašta se nekad koristila, a i danas koristi kao učionica u prirodi karlovačkih gimnazijalaca i bogoslova. Upravljač ovim objektom prirode je JP „Nacionalni Park Fruška gora“. Poslednjih godina, Opština Sremski Karlovci pruža određenu pomoć u održavanju ove botaničke bašte ali se ona nažalost nalazi u vrlo lošem stanju iako predstavlja izuzetan turistički potencijal. Deo površine čini sportsko-rekreativni kompleks koji je renoviran tokom 2007. i 2008. godine i nalazi se u odličnom stanju. U Dvorskoj bašti se nalazi veliki broj različitih vrsta drvenastih i žbunastih biljaka ali one nisu obeležene tako da turisti osim stručnjaka iz ove oblasti ne mogu da se upoznaju sa njenom florom.

Slika 11. Stražilovački potok koji protiče kroz Spomenik prirode „Dvorska bašta“

4. MERE I AKTIVNOSTI U CILJU UNAPREĐENJA POSTOJEĆEG STANJA

Razvoj održivog turizma u Sremskim Karlovcima, s obzirom na njihove karakteristike, trebao bi da se paralelno razvija u tri pravca i to prvenstveno unapređenjem:

- Ekološkog i nautičkog turizma,
- Đačkog i izletničkog turizma i
- Sportsko-rekreativnog turizma

U okviru preduzimanja mera i aktivnosti u cilju unapređenja postojećeg stanja potrebno je napraviti jasno definisanu strategiju i listu prioriternih aktivnosti. U ovom radu, daće se prikaz potencijalnih aktivnosti kojima bi se unapredilo stanje i podstakao razvoj održivog turizma u Sremskim Karlovcima.

Slika 12. Primer „dobre prakse“ - turistička signalizacija u Nacionalnom Parku Donau-Auen, Austrija

Na prvom mestu, potrebno je identifikovati sve prirodne vrednosti Sremskih Karlovaca. U saradnji sa stručnim organizacijama i uz pomoć eksperata iz ove oblasti potrebno je da Opština Sremski Karlovci identifikuje sve prirodne vrednosti na svojoj teritoriji tj. da načini njihov popis. Sledeće aktivnosti bi trebalo da se ogledaju u akcijama uređenja zaštićenih prirodnih dobara i to:

- Uređenje Spomenika prirode „Dvorska bašta“ (akcije čišćenja parka od čvrstog komunalnog otpada, postavljanje drvenih korpi za otpatke, uređenja pešačkih stazica, mostića i dr.),
- Akcije uređenja i čišćenja Stražilova u saradnji sa Nacionalnim Parkom „Fruška gora“
- Kreiranje i izrada ekološke informativne i edukativne turističke signalizacije (turističke informativne table - opšte informacije o prirodnim dobrima kao što

su geografski podaci, šematska mapa sa svim ucrtanim turističkim, planinarskim i rekreativnim stazama, informacije o šumskim ekosistemima, flori i fauni zaštićenih područja i dr.,

- Izrada internet prezentacije sa ciljem da doprinese većoj dostupnosti informacija u javnosti što bi imalo pozitivan efekat na unapređenje razvoja ekološkog turizma u Sremskim Karlovcima,
- Obeležavanje jedne sportsko-rekreativne, pešačko-biciklističke kružne staze na Stražilovu i pored Dunava i promocija Dunavske biciklističke staze kroz Vojvodinu koja je deo Evropske biciklističke staze broj 6 od Atlantika do Crnog mora,
- Promocija postojećih smeštajnih kapaciteta, „Ekološkog centra“ Sremski Karlovci i planinarskog doma na Stražilovu kao i izgradnja novih ekoturističkih smeštajnih kapaciteta (npr. kamp)
- Organizovanje tribina, skupova i okruglih stolova na temu „Mogućnosti za razvoj ekološkog turizma u Sremskim Karlovcima“ što bi imalo za cilj da doprinese jačanju saradnje između organizacija, da omogući direktnu razmenu ideja među aktivnim građanima o razvoju zajednice i da doprinese unapređenju znanja o ekološkom turizmu,
- Organizovanje edukativnih izleta za učenike (reka Dunav, Nacionalni park „Fruška gora“, okolina Sremskih Karlovaca),
- Organizovanje kreativnih radionica za učenike (kroz igru i na moderan, kreativan i interaktivan način da se učenicima približe pojmovi održivog razvoja i ekološkog turizma, kao i o tome na koji način oni mogu da direktno utiču na stanje životne sredine u njihovom okruženju)
- Snimanje fotografija i video materijala na određenim lokacijama u cilju izrade štampane publikacije o prirodnim vrednostima Sremskih Karlovaca u cilju njihove promocije i dr.

5. ZAKLJUČAK

Sremski Karlovci sa svojom okolinom poseduju izuzetno bogatstvo prirodnih vrednosti koje su u većoj ili manjoj meri ugrožene od strane antropogenog faktora zbog neadekvatnog načina upravljanja. Bogatstvo tih prirodnih vrednosti

ogleda se pre svega u zaštićenim prirodnim dobrima ali i značajnim biodiverzitetom koji se u njima nalazi.

Neophodne su mnogobrojne sistematske aktivnosti na dodatnom istraživanju i monitoring programima lokaliteta sa izraženim bogatstvom biodiverziteta Stražilova, reke Dunav i Dvorske bašte kao i aktivnosti koje će dovesti do unapređenja postojećeg stanja i jačanja kapaciteta u turističkoj ponudi Sremskih Karlovaca koja predstavlja osnovnu privrednu delatnost u Opštini.

Jačanje javne svesti o značaju i potrebi zaštite, očuvanja i unapređenja prirodnih vrednosti kao i iskorišćenja prirodnih potencijala u cilju razvoja turizma u skladu sa osnovnim principima održivog razvoja postavlja se kao imperativ u rešavanju ovog problema.

Nameće se velika potreba da građani kroz upoznavanje sa prirodnim vrednostima Sremskih Karlovaca i okoline uključe u javni život jer se raspravlja o temi koja je od izuzetne važnosti za lokalnu zajednicu. Takođe se očekuje savetodavna uloga građana u očuvanju prirodnih vrednosti Sremskih Karlovaca. Opština Sremski Karlovci, kao jedinica lokalne samouprave, zajedno sa nadležnim republičkim i pokrajinskim institucijama, uz veliku pomoć naučne i stručne javnosti i predstavnika civilnog sektora, trebali bi da utiču na to da se promeni njihov odnos prema prirodnim vrednostima jer su oni ti od kojih, u krajnjoj liniji, zavisi da li će prirodne vrednosti Sremskih Karlovaca ostvariti svoj puni efekat u turističkoj ponudi.

6. REFERENCE

- [1] Grupa autora, monografija „Zaštićena prirodna dobra i ekoturizam Vojvodine“, Novi sad, 2008.
- [2] Grupa autora, monografija „Fruška gora“, Zavod za udžbenike, Beograd, 2007.
- [3] <http://www.npfruskagora.co.yu/srpski/>
- [4] Službeni glasnik Republike Srbije (broj 27/98), *Uredba o zaštiti Koviljsko-Petrovaradinskog rita*, 1998.
- [5] BirdLife International 2008 BirdLife's online World Bird Database: *the site for bird conservation. Version 2.1. Cambridge, UK: BirdLife International.* Available: <http://www.birdlife.org> (accessed 30/4/2009)
- [6] <http://www.vojvodinasume.rs/>
- [7] Stojanović V.M., D. J. Pavić, i M. M. Mesaroš. „Korišćenje prirodnih potencijala ritova u Vojvodini i odnos prema ideji održivog razvoja“, Zbornik Matice srpske za prirodne nauke (115), 2008., pp.109-116.

22. ODRŽIVI TURIZAM U OPŠTINAMA ŽAGUBICA I PETROVAC NA MLAVI

Vedrana Babić, Dipl. geograf-turizmolog za lovni turizam
Student doktorskih studija iz oblasti turizma

Abstract: *Opštine Petrovac na Mlavi i Žagubica sa svojim bogatim, raznovrsnim i atraktivnim prirodnim i antropogenim turističkim potencijalom, predstavljaju značajan turistički region Istočne Srbije, čijim se vrednostima nije poklanjala dovoljna pažnja. Predmet rada je prikazati osnovne mogućnosti i pravce održivog razvoja turizma u oblasti opština Žagubica i Petrovac, kao nove mogućnosti koje bi ovim prostorima omogućile bolji prosperitet i napredak uz očuvanje prirodnih potencijala i bogate tradicije. Privredna stagnacija ovog kraja bi mu mogla omogućiti da postane značajna ekodestinacija na turističkoj karti Srbije.*

Ključne Reči : *opština Petrovac, Žagubica, održivi razvoj, ekodestinacija, turizam;*

Abstract: *Community Petrovac and Zagubica with its own heterogeneous and attractive tourist potential, correspond important tourist area of Eastern Serbia.*

Text of roads is show possibilities of sustainable development in area of this community, like new possibility for progress in this area.

Homolje can be important ecodestination in tourist map of Serbia.

Key Words : *community Petrovac, Zagubica, sustainable development, ecodestination, tourism*

1. UVOD

Stalna i ozbiljna odlika savremenog sveta jeste tenzija između ekonomskog razvoja i zaštite životne sredine. Jedan od osnovnih koncepata ekonomike prirodnih resursa i životne sredine jeste koncept održivosti, ili održivog razvoja. Ovom konceptu danas pripada centralno mesto u razmatranju dugoročne perspektive opstanka i napretka čovečanstva. Održivost, ili održivi razvoj, se javlja kako kao suštinski preduslov, tako i kao krajnji cilj efikasne organizacije brojnih ljudskih aktivnosti na Zemlji.

Predmet rada je prikazati osnovne mogućnosti i pravce održivog turizma u opštinama Žagubica i

Petrovac na Mlavi, kao nove mogućnosti koja bi ovom prostoru omogućila bolji prosperitet i napredak uz očuvanje prirodnih potencijala i bogate tradicije.

2. POJAM EKOTURIZMA

Trendovi koji su krajem prošlog veka uslovlili zainteresovanost savremenog potrošačkog društva za destinacije koje su turizmu do tada bile nepoznate, stvorili su stav na turističkom tržištu koji je rezultirao ekspanzijom turizma baziranog na prirodi. Ovakav vid turizma se danas popularno naziva EKOTURIZMOM i po pravilu se razvija u ekološki najosetljivijim područjima, te sa sobom nosi i veliku odgovornost njegovog adekvatnog i kvalitetnog organizovanja.

3. ODRŽIVI TURIZAM – POJAM I PRINCIPI

Organizacija Ujedinjenih nacija je 1992. godine na Zemaljskom samitu, odnosno Konferenciji o životnoj sredini i održivom razvoju u Rio de Ženeiru, sa svojim članicama raspravljala o narastajućim problemima ugrožavanja životne sredine. Tada je doneto nekoliko propisa, koji su potpisani od strane zemalja članica, od kojih čuvena AGENDA 21 (program aktivnosti za dvadesetprvi vek) definiše smernice održivog ponašanja za primenu i od strane subjekata u turizmu.

Cilj kome treba težiti jeste balansirani razvoj, zasnovan na integralnom i kompleksnom pristupu, koji akcenat stavlja na ekološku kompatibilnost, društvenu odgovornost, optimalno zadovoljavanje turističkih potreba i ekonomsku profitabilnost.

4. TURISTIČKO – GEOGRAFSKI POLOŽAJ I SAOBRAĆAJNA POVEZANOST

Opštine Petrovac na Mlavi i Žagubica pripadaju geografskoj oblasti u Istočnoj Srbiji koja je od Zvižda na severu odvojena Homoljskim planinama (940 m), od Resave na jugu vencem Beljanice (1336 m), od crnorečkog basena na istoku masivom Crnog

vrha (1027 m), a ravničarska donja Mlava na zapadu i niske Gornjačke planine otvaraju je prema plodnoj ravnici Stig.

Povoljne prirodne pogodnosti ne samo da su nedovoljno iskorišćene, već je evidentno i loše stanje postojeće infrastrukture.

Regionalni put Beograd – Žagubica – Bor najvažnija je saobraćajnica koja prolazi centralnim delom opština. Povezuje područja vrednih kulturno – istorijskih motiva i velikih gradskih centara Stiga i Pomoravlja sa istočnim delovima naše zemlje kao posebnom turističkom regijom.

Opština Petrovac na Mlavi Homolje je povezana i sa auto- putem E 75 (Beograd je udaljen 115 km, a Novi Sad 200 km).

Pojedine deonice puta su u lošem stanju i zahtevaju značajnija ulaganja. Zapaža se i nedostatak odgovarajućih putokaznih oznaka tako da je putnicima uskraćena odgovarajuća informisanost, a samim tim i potrebno interesovanje za ovaj deo Srbije.

5. PRIRODNO – GEOGRAFSKE KARAKTERISTIKE

Upoznavanje prirodno – geografskih elemenata prostora i prirodnih turističkih motiva potrebno je da bi se uskladile njihove osnovne vrednosti sa stepenom njihovog turističkog aktiviranja (Tomić, 2003).

5. 1. Reljef

Oblici nastali fluvijalnim procesom imaju najveću zastupljenost u ovoj oblasti. Agens fluvijalnog procesa predstavlja reka Mlava sa svojim pritokama i njihovim izvorišnim krakima.

Za razliku od površinskih kraških oblika koji su relativno dosta istraživani, unutrašnjost krečnjačkih terena je veoma malo poznata. Ovaj deo Istočne Srbije obiluje velikim brojem pećina i jama koje privlače ljubitelje spaleoloških istraživanja na istinsku avanturu. Potpuno ili delimično je istraženo preko 50 pećina od kojih mnoge predstavljaju prave podzemne lepote (pećina Pogana peć).

Na teritoriji Homolja postoje i dve prerasti, Osanička i prerast Samar, dva prirodna kamena mosta koji predstavljaju retke oblike kraškog reljefa (Miljković, 1992).

Nizvodno od ušća Krupajske reke u Mlavu, ova reka formira epigeniju kojom započinje Gornjačka klisura dužine 16 kilometara. Ulaz u klisuru iz plodne ravnice Mlave fascinira putnika. Planinski venci Vukana (825 m) i Ježevca (675 m) nadvijaju se nad rekom.

Ulaz u Gornjačku klisuru " nadgledaju" ostaci kula stražara još iz rimskog doba. Ovde se nalaze i ostaci manastira " Mitropolija " i " Blagoveštenje "

iz XIV veka, gde su kroz istoriju bile značajne prepisivačke škole.

5. 2. Klima

Geografski položaj ovog dela Istočne Srbije ukazuje na pripadnost umerenokontinentalnom podneblju. Prelazna doba se odlikuju vremenskom promenljivošću, dok su leta, usled uticaja Azorskog anticiklona sa dosta stabilnim vremenom i povremenim pljuskovitim padavinama lokalnog značaja. U hladnijem delu godine, vremenske prilike su pod uticajem ciklonske aktivnosti sa Atlantika i Sredozemlja i zimskog, tzv. Sibirskog anticiklona (Miljković, 1992).

Za proučavanje klimatskih karakteristika korišćeni su podaci od 1965. do 1984. godine iz meteoroloških stanica opština Petrovac i Žagubica.

Srednja godišnja temperatura vazduha u opštini Žagubica iznosi 9, 5°C, dok je u Petrovcu 11.0°C.

Januar je najhladniji sa srednjom temperaturom od – 1, 9 °C, a jul najtopliji sa 19, 3 °C, dok je u opštini Petrovac januar sa srednjom temperaturom od -0, 2°C, dok je jul sa 20, 2°C.

Najveću učestalost javljanja pokazuju tišine. Naime, nešto više od pola godine Žagubica je bez vetra. Što se tiče vetrova, najveću čestinu preko godine imaju

istočni i zapadni vetar.

Godišnji tok relativne vlažnosti stoji u funkcionalnoj zavisnosti od temperature vazduha i sadržine vodene pare u vazduhu. Najniža srednja mesečna vrednost u Žagubici je u martu i iznosi 70.4 % a najviša u januaru 85.5 %. Po godišnjim dobima, u opštini Petrovac, najvlažnija je zima (81, 5%), zatim jesen (77, 6%), proleće (76, 0%), pa leto (74, 5%).

Najmanja oblačnost je leti, avgust je najvedriji sa 4.4 desetine neba prekrivenog oblacima, dok je decembar sa 7.8 desetina najoblačniji mesec (opština Žagubica). U opštini Petrovac srednja godišnja suma osunčavanja iznosi 1967, 5 časova.

Opština Žagubica ima prosečno godišnje oko 139 dana sa merljivom visinom padavina od najmanje 0.1 mm, što čini oko 38 % ukupnog broja dana u godini. Najveću prosečnu učestalost padavinskih dana ima zima, a najmanje jesen. U opštini Petrovac maksimalna količina taloga je u junu, kada se izluči 106, 5 mm, a najsuvlji mesec je mart sa 42, 6 mm atmosferskog taloga.

Snežne padavine u Žagubici mogu se javiti od oktobra do maja. U proseku je 33 snežna dana. Po mesecima najveću učestalost padavinskih dana sa snegom imaju januar (10 dana) i februar (9 dana). Na teritoriji koju zahvata opština Petrovac, srednji broj dana sa snežnim padavinama (u posmatranom periodu) iznosio je 36, 4 dana.

5. 3. Hidrografija

Ovaj deo Istočne Srbije je veoma interesantan u hidrološkom pogledu. Pored izražene asimetrije sliva, kao posledice geološkog sastava, u oblastima izrazite kraške bezvodice javljaju se stalni, površinski tokovi – ponornice (Rečke i Busovata), u kotlinskim ravnima izbija na nekoliko mesta termalna voda, na severnoj strani Žagubičke kotline funkcioniše jedini intermitenti izvor u Istočnoj Srbiji (Homoljska potajnica), na obodu Beljanice su jaka kraška vrela.

Izvori su česti hidrološki objekti. Najbrojniji su normalni izvori i podložni su velikim kolebanjima u izdašnosti.

Drugu grupu izvora čine kraški izvori i vrela koji izbijaju na površinu iz krečnjačkih pukotina i pećinskih kanala (Krupajsko i Žagubičko vrelo).

Uočljiv je i veliki broj termalnih izvora, koji se u narodu nazivaju "banjama". Ovi izvori su obično sastava koji im daje svojstvo lekovitosti. Nažalost, često nisu na adekvatan način tretirani. Na nekima od njih izgrađeni su prateći objekti ugostiteljsko – rekreacionog sadržaja, ali još uvek nisu na odgovarajući način uređeni u skladu sa prirodnim ambijentom i pozicionirani u sklopu turističkog proizvoda ovog kraja.

Hidrografsku arteriju ove oblasti predstavlja reka Mlava. Nastaje u jugoistočnom delu Žagubičke kotline od otoke Žagubičkog vrela i Velike Tisnice.

Od formiranja, do ušća u Dunav kod Kostolca, Mlava teče kroz Žagubičku kotlinu, Gornjačku klisuru, Mlavu i Stig. Karakteristike planinske, nezagađene reke, Mlava je zadržala u gornjem delu Sliva.

Bogata pastrmkom, svojim brzacima i slapovima vijuga kroz Homolje, da bi u dodiru sa plodnim Stigom dobila karakter mirne i tihe ravničarske reke.

Saradnjom opština i lokalnog stanovništva trebala bi se u značajnijoj meri obratiti pažnja prevashodno na očuvanje i unapređenje čistoće vode i higijene njenih obala, a onda pristupiti izradi projekta o turističkoj valorizaciji.

5. 4. Biljni I životinjski svet

Pre 250 godina šume su zahvatale veliki prostor u celoj oblasti. Danas su se zadržale na obroncima Homoljskih planina gde, protkane livadama i pašnjacima, stvaraju sliku očuvane prirodne sredine. Glavne vrste šumskih biljnih zajednica sa pratećim podvrstama su šume mekih lišćara sa primesama ravničarskih vrsta hrasta, jasena, bresta, breze, klena i drugih pratećih vrsta.

Usled kultivisanosti teritorije, mnoge životinje su potisnute na travne i šumske terene, čime su i staništa mnogim vrstama ograničena.

Ovde se sreću srna, zec, divlja svinja, veverica, šumski miš, puh, jež, krtica, tvor, lasica, lisica, jazavac, a prisutne su i razne vrste ptica.

6. TURISTIČKE AKTIVNOSTI U SKLADU SA EKOTURIZMOM

U savremenim uslovima intenzivne urbanizacije i industrijalizacije, kada je stanovništvo gradskih aglomeracija sve više izloženo aerzagadenju, velikoj buci, nedostatku kvalitetne pitke vode, brzom tempu života koji ga psihički i fizički iznuruje, sve je akutnija potreba za turističkim kretanjima očuvanih prirodnih i kulturnih vrednosti. Tim pre što tradicionalni centri odmora gube prvobitne odlike i po karakteru i strukturi približavaju se naseljima gradskih fizionomija.

Ovaj deo Srbije, očuvanih prirodnih i kulturnih bogatstava koja predstavljaju harmoniju veoma privlačnih ambijentalnih vrednosti, pruža sve predispozicije da ovaj kraj preraste u značajan ekoturistički region naše zemlje.

Afirmacijom lokalne tradicionalne kulture i načina ponašanja lokalnog stanovništva, kroz ekoturizam moguće je sačuvati lokalnu kulturu i običaje od zaborava. Pri tome je veoma važno da lokalno stanovništvo ozbiljno shvati svoju ulogu u implementaciji ekoturizma u svome kraju, jer jedino na taj način ekoturizam prima svoj puni smisao.

Ekoturizam predstavlja tržišni segment koji se usredsređuje na vođenje i smeštaj organizovanih malih grupa posetilaca u oblastima prirode, uz obrazovni pristup, koristeći materijale sa uputstvima i pratnju specijalizovanih lokalnih vodiča obučeni da na pravi način predstave prirodne i kulturne ambijente ovog kraja.

Obilasci bi trebali biti izletničkog karaktera, a odvijali bi se u vidu poludnevni, dnevnih ili vikend izleta. Potrebno je što više, u skladu sa mogućnostima, izbegavati motorna prevozna sredstva, a koristiti bicikle ili šetnju (popularni trekking) kao mogućnost rekreacije.

Pri tome se moraju odrediti zone različitog stepena zaštite, koje bi bile ucrtane na odgovarajućim mapama, u skladu sa nosećim kapacitetom određenog mikrolokaliteta.

Ovaj kraj pruža širok spektar mogućnosti u skladu sa ekoturističkim principima za bavljenje različitim aktivnostima, poput : edukativnih šetnji – pešačkih tura uz posmatranje interesantnog geo i biodiverziteta, planinarenja (staze različite težine) uz odlaske do okolnih vidikovaca, izviđaštvo, vožnja bicikla, razgledanje i fotografisanje divljeg sveta, obilazak i istraživanje speleoloških objekata, kupanje u termalnim vodama ili obližnjim rekama, vožnja kajaka na Mlavi...

Postoje izvanredne mogućnosti za sakupljanje lekovitog bilja, šumskih plodova, kao i bavljenja

nekom oblasti botanike bilo naučno ili u hobističke svrhe.

Predeo obiluje idealnim prirodnim terenima pogodnim za veliki broj "normal extreme" sportova, koji predstavljaju posebnu adrenalinsku atrakciju, a ne škode prirodnoj sredini. Vrhovi Krilaš i Vulkan su poznati u krugovima paraglajdera. Na ovaj način se iz vazduha mogu snimiti izvanredne fotografije kako homoljskog pejzaža, tako i zanimljivog susreta plodne stiške ravnice i Homoljskih planina, Gornjačke klisure...

Tereni pružaju punu relaksaciju i mogućnosti za tzv. antistres programe i uživanje u ekološki zdravoj sredini. Srdačni i gostoprimaljivi ljudi, uvek spremni za poneku magijsku priču ili mistični običaj koji su u skladu sa tradicijom, dočekaće i ugostiće svakog namernika otvorenog duha. Pružiće se i mogućnost za aktivno učestvovanje u životu lokalne zajednice (kroz manifestacije vezane za izvornu kulturu, prirodna tradicionalna jela i slično, zatim kroz zaštitu, pomoć i odbranu ekološkog lokalnog integriteta).

Ekokonačišta predstavljaju primenu ideje ekoturizma na izgradnju smeštajnih objekata. Koncept ekokonačišta obuhvata obrazovnu i iskustvenu perspektivu u kombinaciji za filozofijom zaštite životne sredine. To znači da pored usluge smeštaja i kvalitetnog turističkog iskustva, koje obuhvata doživljaj turista i učenje o zaštiti, ekokonačište mora da obezbedi i adekvatnu brigu o životnoj sredini (Stojanović, 2007).

Moraju posedovati određene specifičnosti koje se tiču adekvatne autentične arhitekture, izgrađeni od prirodnog materijala, kako bi svojim izgledom bila uklopljena u prirodnu sredinu i topografiju terena. Na ovim prostorima predstavnici ekokonačišta bi mogli biti kompleksi bačija – specifičnih stočarskih objekata rasprostranjenih širom Istočne Srbije, naročito u Homoljskoj regiji. Osim bačija, na ovom prostoru se nalaze i različite brvnare i seoske kuće očuvanih tradicionalnih vrednosti, koje bi takođe mogle biti preuređene u specifične objekte za pružanje usluga smeštaja ekoturistima.

7. ZAKLJUČAK

Za turizam, kao fenomen koji je zadnjih godina primio neslućene dimenzije i zahvatio gotovo svaki delić planete, kaže se da se ne može razviti samo tamo gde ne postoji želja i volja da se on razvije. Međutim, baš u ovakvim uslovima, masovni turizam na kraju lokalnoj zajednici i životnoj sredini vremenom uzrokuje velike probleme, te je kraj 20. i početak 21. veka ustanovio i novu ideju održivog razvoja gde je cilj trajna sačuvanost od degradacije i zagađivanja i bolji uslovi za život lokalne zajednice.

Opštine Žagubica i Petrovac polako ulaze na turističku mapu naše zemlje trenutno kroz razvoj

ruralnog turizma. Intenzivno se vrši saradnja na različitim nivoima i programi edukacije, a na ovim prostorima zajedničkim snagama deluju i ustanovljene lokalne Turističke organizacije. Zajedno sa susednim opštinama nalaze se u jednom od osam master planova pod nazivom " Stig – Kučajske planine – Beljanica ". Međutim, još uvek ekološka svest ljudi nije na potrebnom nivou. Potrebno je još mnogo zalaganja, rada i truda da ovaj kraj ponese epitet istinske ekodestinacije.

11. LITERATURA :

- [1] Stojanović, V. (2007) : Održivi razvoj turizma i životne sredine, Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno – matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Novi Sad
- [2] Miljković, LJ. (1992) : Homolje – geografska monografija, Institut za geografiju Prirodno – matematičkog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad
- [3] Bakić, O. (2002) : Marketing menadžment turističke destinacije, Ekonomski fakultet u Beogradu, Beograd
- [4] Miljković, LJ. i Mirković, S. (1985) : Turistička valorizacija prirodnih potencijala Homolja, Zbornik radova instituta za geografiju, Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno – matematički fakultet, Novi Sad, stranice 133 – 153
- [5] Kanic, F. (1986) : Srbija – zemlja i stanovništvo, knj. P, Beograd
- [6] Holden, A. (2000) : Environment and tourism, Routledge Inroducrtions toenvironment Series, Routledge, Taylor&Francis Group, London and New York
- [7] Mc Intosh, R., Goeldner, C., Ritchil, B. (1995) : Tourism : principles, practices, philosophies, John Wiley&Sons, Inc, New York
- [8] Wood, E.M. (2002) : Ekoturizam – principi, postupci i politike održivosti, Centar za odgovorni i održivi razvoj turizma (CenOrt), Beograd
- [9] Đurđev, S.B. (2000) : Metodologija naučnog rada, Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno – matematički fakultet, Institut za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Novi Sad
- [10] Romelić, J., Čurčić, N. (2001) : Turistička geografija Jugoslavije, Univerzitet u Novom Sadu, Institut za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Prirodno – matematički fakultet, Novi Sad
- [11] Stojanović, V. (2004) : Primena koncepta održivog razvoja u specijalnim rezervatima prirode Vojvodine, Doktorska disertacija, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Prirodno – matematički fakultet, Novi Sad

- [12] Tomić, P. I autori (2000) : Turizam i zaštita, Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno – matematički fakultet, Institut za geografiju, Novi Sad
- [13] Tomić, P., Romelić, J., Besermenji, S. (2003) : Uvod u turizam – skripta, Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno – matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Novi Sad
- [14] Tomić, P., Romelić, J., Lazić, L. (1999) : Svetska privreda i turizam, Univerzitet u Novom Sadu, Institut za geografiju, Prirodno – matematički fakultet, Novi Sad
- [15] Čerović, S. (2002) : Strategijski menadžment turističke privrede Srbije, Zelnid, Beograd
- [16] Master plan " Stig – Kučajske planine – Beljanica " (2007), Ministarstvo turizma Republike Srbije, Beograd

O AUTORU:

Vedrana Babić je rođena 23. novembra 1982. godine u Banjaluci. Diplomirala je na Prirodno-matematičkom fakultetu u Novom Sadu, smer diplomirani geograf-turizmolog za lovni turizam, 2006. godine. Student je na smeru Doktor nauka iz oblasti turizma, na Prirodno – matematičkom fakultetu u Novom Sadu.

Adresa: Srpskih vladara 348, Petrovac na Mlavi
Kontakt telefon: 063-522-560; 012-333-296

23. OCENA MOGUĆNOSTI RAZVOJA EKO TURIZMA I REKREACIJE U PARKU PRIRODE “JEGRIČKA”

Kovačević Bojana, diplomirani geograf-turizmolog,
Prirodno-matematički fakultet, Novi Sad,
Mr Stranjančević Ana,
Fakultet za turizam, Bar

Abstract: *Noviji trendovi u razvoju turizma preusmeravaju fokus od masovnog turizma ka alternativnim oblicima, usklađenim sa principom održivog turističkog razvoja. Eko turizam, kao jedan od oblika alternativnog turizma, zasnovan je na obilascima prirode uz njeno očuvanje. Cilj ovog rada je izučavanje potencijala za razvoj eko-turizma i rekreacije u parku prirode “Jegrička”, da bi se izvršilo njihovo ocenjivanje i da bi se ovo područje turistički afirmisalo i predstavilo potencijalnim turistima. Jegrička je najduža reka južne Bačke. Park prirode “Jegrička” proglašen je 2005. godine i ustanovljen je režim drugog i trećeg stepena zaštite. Nalazi se na listi međunarodno značajnih staništa za biljke i ptice (IPA i IBA područja). Razvoj eko turizma u ovom parku prirode zasnovan je na bogatstvu flore i faune kao i na korišćenju parka prirode u edukativne svrhe. Pored pomenutih vidova turizma, postoje mogućnosti za razvoj foto safarija, škole u prirodi i brojnih sportsko-rekreativnih aktivnosti (sportski ribolov, kupališni turizam, aktivnosti na vodi, golf). I pored dobrih mogućnosti, eko turizam ovog područja još uvek je nedovoljno razvijen, a prirodni potencijali su uglavnom neiskorišteni.*

Ključne reči: *životna sredina, eko turizam, Jegrička, rekreacija*

Abstract: *Current trends in tourism development drift from the mass tourism towards the alternative forms, which stand in concordance with the principle of sustainable tourism development. Eco-tourism, a form of alternative tourism, which is based on touring the nature and preserving it at the same time. The goal of this work is to research opportunities for development eco-tourism and recreation in park of nature “Jegrička” and present this area to potentials tourists. Jegrička is the main stream of South Backa. In 2005, Jegrička was*

enounced as the park of nature, with II and III degree of protection and it is located in the list of internationally important habitats for plants and birds (IPA and IBA area). Eco tourism in this park of nature is based on heterogeneous flora and fauna and up growth of education in reserve. There are opportunity for photo safari, nature school in reserve and a lot of opportunities for developing sports and recreational activities (sports fishing, water sports, golf) Besides all of these mentioned opportunities, the sports-recreational tourism of this area hasn't still developed enough and the natural potentials haven't used enough.

Key words: *environment, eco tourism, Jegrička, recreation*

1. UVOD

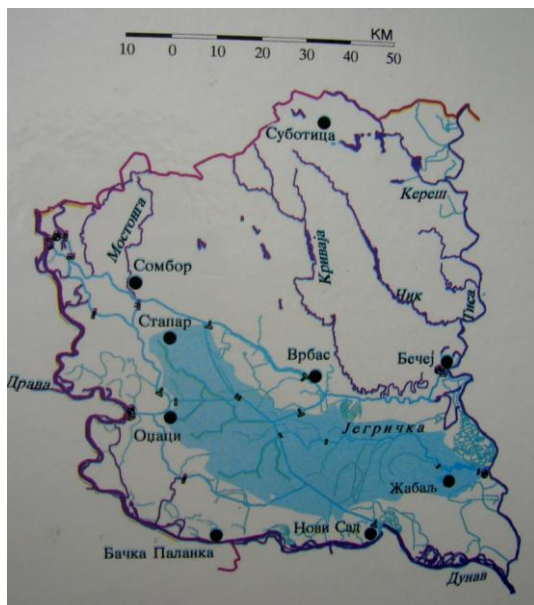
Zaštićeni delovi prirode ili prostori koji se nameravaju staviti pod određeni režim zaštite predstavljaju potencijalne eko-turističke motive koji bi, uz harmonizovano uređenje odnosa prirode i turističkih aktivnosti kao i rekreacije i sprovođenje slobodnog vremena mogli da rezultiraju ravnomerne i uravnotežene aktivnosti

u zdravoj prirodnoj sredini. Uređivanje zaštićenih područja za potrebe turizma, odnosno (održivog) korišćenja od strane ljudi je pokušaj čoveka da ostane u kontaktu sa prirodom. Upravo iz ovog razloga proističe rekreativna svrha nacionalnih parkova i zaštićenih parkova prirode kao najvećih, najpoznatijih i najorganizovanijih tipova zaštićenih područja sa najzanimljivijom i očuvanom prirodom [1].

Vodotok Jegrička se prostire na području južno Bačke lesne terase, između Velikog Bačkog kanala na severu i Dunava na jugu. Proteže se u dužini od

65 km, s pravcem zapad-istok, ulivajući se u reku Tisu.

Vodotok je autohtona reka Bačke koja je uredjenjem korita izgubila svoj prvobitan izgled. Protičući kroz četiri opštine (Bačka Palanka, Vrbas, Temerin i Žabalj) vodotok preseca važne saobraćajnice.

Karta 1. Područje sliva Jęgričke u Bačkoј (Izvor: Aksin, et al., 1996)

Jęgrička je proglašena za međunarodno značajno područje za ptice (IBA), kao i za biljke (IPA) i kandidat je za upis na listu Ramsarskih područja a 2005. godine proglašen je park prirode "Jęgrička"[2]. U ovom radu istražene su mogućnosti razvoja eko turizma, edukativno-izletničkog i rekreativnog turizma u parku prirode Jęgrička, sadržane u prirodnim i antropogenim vrednostima, kao i u komunikativnim i receptivnim faktorima turističke ponude.

2. PARK PRIRODE "JĘGRІČKA"

Jęgrička je jedan od vodotoka koji je nesumljivo bio predodređen za radikalnu rekonstrukciju, jer je zbog svoje dužine (oko 100 km) i relativno velike površine sliva (144,200 ha) s jedne strane, a nedovoljnog protočnog profila i malog podužnog pada korita sa druge strane, često bio nemoćan da odvede suvišne vode sa svoga sliva do ušća u Tisu [3]. Po B. Bukurovu (1983) iako je najveći i najduži vodotok Južne Bačke, Jęgrička ne predstavlja pravu reku, nego čitav niz bara povezanih širim ili kraćim udubljenjima. Radom čoveka potpuno je izmenjen izgled prirodnog slivnog područja i njenog vodotoka, kao i prirodni režim površinskih i podzemnih voda. Najveći deo ovog vodotoka danas

se zove "Kanal Jęgrička" i prostire se od ustave Despotovo do Crpne stanice "Žabalj", do uliva u Tisu. Drugi, manji deo Jęgričke (zapadni i izvorišni) uliva se u kanal "Novi Sad – Savino Selo". Jęgrička se odlikuje bogatstvom flore i faune i velikim brojem autohtonih vrsta i zbog potrebe za očuvanjem ovog prirodnog dobra 2005. godine proglašen je park prirode Jęgrička na površini od 1144.81 ha i ustanovljen je režim II stepena zaštite na 245.28 ha (21,43%) i III stepen na 899,53 ha (78,57)%. Staranje nad parkom prirode "Jęgrička" povereno je JVP "Vode Vojvodine". Osnovne vrednosti ovog parka prirode ogleledaju se u visokoj raznovrsnosti biotopa sa različitim tipovima biocenoza, prisustvu retkih, reliktnih i endemičnih vrsta koje su ugrožene ne samo u Srbiji već i u celoj Evropi i raznovrsnom bogatstvu flore i faune [2].

2.1. Flora

U vodama Jęgričke i njenom neposrednom obalskom pojasu razvijena je bujna vegetacija vodenih i močvarnih biljaka, karakterističnih za stajaće i sporotekuće nizijsko-ravničarske vodene biotope. Akvatična flora Jęgričke je predstavljena sa 14 biljnih vrsta, od kojih su 3 submerzne, 5 je flotantnih i 6 emerznih.

Bogatstvo flore odlikuje se prisustvom 80 vrsta vodenih i močvarnih biljaka, gde se izdvajaju zaštićene i ugrožene vrste sa Crvene liste flore Srbije. Retke zaštićene biljne vrste su: beli lokvanj (*Nymphaea alba*), barska paprat (*Thelypteris palustris*), vodeni orašak (*Trapa natans*), mešinka (*Utricularia vulgaris*) i druge. Posebnu lepotu daju plivajuće zajednice belog lokvanja, oraška i mrestnjaka uz gustu vegetaciju trske i rogoza u priobalju. Livade na ostrvima obrasle su stablima domaćih topola i žbunjem [4].

Specifičnost flore i vegetacije Jęgričke i pejzaži močvara i bara sa prelepim belim lokvanjima i trskom su veoma atraktivni i značajni za turizam, i zbog toga je neophodno preduzeti niz mera kako bi se ovaj ekosistem sačuvalo u celini kao prirodno dobro. Prostori na kojima su očuvane autohtone zajednice ili su samonikle oko kanala i ribnjaka su naročito interesantni turistima, a ono što im daje snagu atrakcije i interesantnosti je upravo njihova raritetnost i postojanje na malim površinama. Značajni i atraktivni su i voćarsko-vinogradarski pejzaži oko naselja i salaša, kao i pejzaži slatina i svi oni zajedno čine idealno okruženje i prostor za razvoj eko turizma i rekreacije u očuvanom, prirodnom okruženju.

2.2. Fauna

Relativno dobro očuvane osnovne prirodne vrednosti, a na pojedinim delovima i autohtona i raznovrsna flora i vegetacija močvarnih i stepskih

staništa, predstavljaju dobru prirodnu sredinu za razvoj i život raznovrsnog životinjskog sveta.

Na Jegrčki je prisutno 20 vrsta riba od kojih su 14 autohtone. Najznačajniji predstavnici su: smuđ (*Stizostedion lucioperca*), linjak (*Tinca tinca*), šaran (*Cyprinus carpio*), štika (*Esox lucius*) i som (*Silurus glanis*). Od vodozemaca prisutne su mali vodenjak (*Triturus vulgaris*) i 8 vrsta žaba. Vodotok nastanjuje barska kornjača (*Emys orbicularis*) i dve vrste zmije, belouška (*Natrix natrix*) i ribarica (*N. tessellata*).

Najbogatija grupa sa od skoro 140 predstavnika su ptice. Posebno izdvojene vrste su vodeni bik (*Botaurus stellaris*), crnogri gnjurac (*Podiceps nigricollis*), patka njorka (*Aythya nyroca*), patka kašikara (*Anas clypeata*), divlja guska (*Anser anser*), eja močvarica (*Circus aeruginosus*), sivi barski petlić (*Porzana parva*), modrovoljka (*Luscinia svecica*), belobrkica i crna čigra (*Chlidonias hybridus*, *Ch. niger*), kao i više vrste čaplji. Od posebnog značaja je prisustvo vidre (*Lutra lutra*), retke i ugrožene u celoj Evropi [2].

Iz navedenog se zaključuje da bogat životinjski svet predstavlja odličan preduslov za razvoj lovnog i ribolovnog turizma, eko turizma, edukativno-izletničkog turizma, kao i dobru osnovu za organizovanje fotosafarija i okupljanje ljubitelja prirode i životinja.

2.3. Strogi prirodni rezervat "Četiri ostrva u ribnjaku Jegrčke"

U donjem toku Jegrčke, na teritoriji opštine Žabalj, nalazi se strogi prirodni rezervat "Četiri ostrva u ribnjaku Jegrčke". Ovo zasticeno prirodno dobro obuhvata četiri ade sa posebnim vrednostima biljnog i životinjskog sveta. Rezervat je od velikog značaja za proučavanje hidroloških karakteristika ovog dela Backe. U donjem delu toka, između Zablja i usca u Tisu, recno koristo Jegrčke je predstavljano nekolicinom prosirenja. U njima se zasticena recna ostrva nalaze po sledecem rasporedu :

- Ostrvo 1 - nalazi se u severnom delu proširenja Jegrčke, nakon mosta na saobraćajnici Žabalj-Čurug. Površina ovog ostrva iznosi 2ha 65a 8 m²
- Ostrvo2 - smešteno je u drugom proširenju Jegrčke na površini 14ha 72a 27 m²
- Ostrvo 3 – nalazi se u narednom proširenju. Njegova ukupna površina iznosi 11a 2 m²
- Ostrvo4 – zauzima ukupnu površinu od 2ha 62a 8 m².

Ukupna površina strogog prirodnog rezervata iznosi 20ha 10a 45m². Rezervat je omedjen zastitnom zonom koja obuhvata vodene površine i uvale između ostrva. Glavni površinski hidrološki objekat na području rezervata je Jegrčka, koja je jednim većim delom na ovom potezu pretvorena u prostrani ribnjak. Biljni svet pomenutih ostrva

prvenstveno cine retke sume sa većim i manjim travnim površinama, dok su njihovi obodni delovi obrasli bujnom trskom [5].

Područje sa tako raznolikim biološkim bogatstvom i očuvanim autohtonim pejzažima zaslužuje više pažnje i potrebno je istaći da sve aktivnosti koje se preduzimaju u cilju turističke prezentacije moraju biti u meri koja omogućava unapredjenje stanja i prezentaciju prirodnog dobra bez posledica po njegove primarne vrednosti.

2.4. Ugrožavajući faktori i mere zaštite

Iako je 2005. godine proglašen parkom prirode Jegrčka i stavljen pod odgovarajuću zaštitu, ovo prirodno dobro je i danas izloženo brojnim ugrožavajućim faktorima, koji se moraju sprečiti u najskorije vreme, kako bi se ovaj ekosistem sačuvalo u celini. Veliki problem predstavlja ulivanje pesticida sa okolnih poljoprivrednih površina, što u velikoj meri remeti ravnotežu ekosistema. Takodje, ugrožavajući faktori su i nekontrolisani krivolov, unošenje alohtonih vrsta biljaka i životinja, paljenje trske i bacanje smeća. Sve to dovodi do uništavanja prirodnih staništa i uznemiravanja živog sveta. Preduzete su odgovarajuće mere zaštite, poput izmuljivanja, ograničenog korišćenja pesticida, sakupljanja otpada i sečenja trske, ali nažalost, veliki broj ljudi još uvek nije svestan značaja ovog prirodnog dobra [5].

3. TURIZAM I ODRŽIVI RAZVOJ U PARKU PRIRODE JEGRIČKA

Koncepcija održivog razvoja (Sustainable Development) podrazumeva uravnotežen ekonomski, socijalni i kulturni razvoj bez ugrožavanja životne sredine, čime će se i budućim generacijama omogućiti da se razvijaju na istom ili višem nivou [6]. Ekološka svest predstavlja neophodnu osnovu daljeg, održivog razvoja i zajedno sa znanjima i veštinama obezbeđuje osnovu za pomeranje u veće sisteme, šire ciljeve i sofisticiranije razumevanje uzroka, veza i posledica koji vladaju u životnoj sredini. Stoga je neophodno razvoj turizma u parku prirode Jegrčka prilagoditi ovim ciljevima i razvijati isključivo u skladu sa održivim razvojem.

3.1. Eko turizam u parku prirode Jegrčka

Na ostvarenje koncepta održivog turizma i ciljeva koji iz njega proističu orijentisan je i ekoturizam, kao segment održivog turizma. Park prirode Jegrčka, sa svojim očuvanim prirodnim staništima, bogatstvom flore i faune i autohtonim vrstama predstavlja pravu oazu za ljubitelje prirode i za razvoj ekoturizma.

Kao što je već pomenuto, park prirode Jegrička predstavlja bogato ornitološko nalazište u kojem je registrovano preko sto vrsta ptica močvarica, od kojih su neke veoma retke. Danas ih ima u znatno manjem broju nego nekada, a ako se ne posveti pažnja zaštiti retkih vrsta i njihovih staništa i ne spreči dalje remećenje ekološke ravnoteže, preči opasnost od izumiranja upravo onih ptica koje predstavljaju retkost ne samo na ovom prostoru, nego i u širim razmerama.

Slika 1. Osmatračnica za ptice močvarice na Jegričkoj kod Temerina
(Foto: B. Kovačević)

Skriveni delovi na kojima se ptice okupljaju i žive su velika atrakcija i izazov kako za lovce, tako i za ljubitelje prirode i posmatrače ptica. Najatraktivniji lokaliteti za lov na ptice močvarice, ocenjeni sa aspekta prirodnosti ambijenta, pristupačnosti i bogatstva ptica su:

- lokalitet na ribnjaku "Jegrička – Žabalj"
- lokaliteti na barama i jezerima na teritoriji opštine Žabalj [7].

Posebnu pažnju privlači lov na ptice močvarice, koji je veoma atraktivan i popularan u razvijenim evropskim zemljama i veliki broj lovačkih organizacija bavi se njegovim organizovanjem. Pojedine turističke agencije dovode u organizovan lov na ptice močvarice lovce iz drugih gradova Srbije i Crne Gore, ali i iz inostranstva, a nijedna od tih agencija nema u ponudi organizovano razgledanje i obilazak retkih i očuvanih močvarnih staništa uz posmatranje ptica. Potrebno je u što skorije vreme zabraniti organizovanje lova i unistavanje retkih ptičijih vrsta, i umesto toga okrenuti se održivom turizmu u zaštićenom prirodnom prostoru i organizovati fotosafari. Organizacija oblika turizma koja bi podrazumevala upoznavanje turista i ljubitelja prirode sa retkim ekosistemima, sa očuvanom autohtonom florom i raznovrsnom faunom i organizovanje fotosafarija sa stručnim vodičima mogla bi doneti pozitivne finansijske efekte, a što je najbitnije, ne bi nanosila ekološki negativne posledice. Okavav oblik turizma trebao bi biti organizovan uz visoko stručne kadrove, dobre vodiče i poznavaoce ovih staništa, a u saradnji

sa turističkim agencijama iz gradova širom naše zemlje. Bogatstvo flore i lepota autohtonih pejzaža pruža mogućnosti za organizovanje ekoloških kampova, likovnih kolonija u prirodi kao i edukativnih izleta.

3.2. Edukativno-izletnički turizam

Park prirode Jegrička veoma je pogodan za organizovanje izletničko-edukativnih tura. U saradnji sa osnovnim i srednjim školama iz Novog Sada, Zrenjanina pa i Beograda, mogao bi se organizovati izletničko-edukativni oblik turizma, koji bi podrazumevao organizovanu nastavu u prirodi i predavanja o močvarnim i barskim ekosistemima, njihovim karakteristikama i vrednostima i značaju zaštite ovog područja. Ovakav vid turizma bi takođe morao biti kontrolisan i ograničen (dozvoljen dnevni broj posetilaca, ekološko-odgovorno-održivi turizam). Izleti bi obuhvatali obilazak parka prirode brodom uz posmatranje prirodnih lepota i objašnjenja stručnih vodiča o značaju očuvanja autohtonih vrsta flore i faune. Poznato je da se najbolje uči kroz igru, pa bi ovaj vid interaktivne nastave na otvorenom prostoru mogao imati i rekreativni i edukativni značaj i važnost.

3.3. Rekreativni turizam

Danas, u doba industrijalizacije i urbanizacije, ljudi sve više postaju svesni nekvalitetnog i nezdravog načina života i u njima se budi želja za povratkom prirodi. Stres, buka, brzina, nedostatak slobodnog vremena, tipični su fenomeni današnjice koji dovode do psihičkog zamora i do objektivne potrebe za rekreacijom u sredinama kvalitativno različitim od gradskih centara. Park prirode "Jegrička" je idealan za aktivne odmomore u netaknutom, prirodnom okruženju.

Raznovrsne vodene površine u parku prirode Jegrička oduvek su pružale povoljne uslove za život različitih ribljih vrsta. Međutim, i pored povoljnih prirodnih uslova, na ovom prostoru do skoro nije bilo organizovanog sportskog i turističkog ribolova. Najpovoljniji lokaliteti za ribolovni turizam i sportski ribolov su na potezu "Vrbica – Žabalj" gde čak postoje mogućnosti za organizovanje inostranog ribolovnog turizma [7]. Sportski ribolovci mogu uživati u pecanju na ribnjaku "Žabaljski rit", koji je osposobljen i pripremljen za sportski ribolov, kao i na Jegričkoj, u udruženju sportskih ribolovaca "Mladost – Jegrička. Ljubitelji sportskog ribolova na ovim lokalitetima mogu uživati 24 časa, u dnevnom i noćnom ribolovu (od 03 do 21 h i od 21 do 03 h). Ribolovci uglavnom dolaze na jedan dan, a za one koji žele duže da uživaju, obezbeđeno je kampovanje (podaci dobijeni u usr "Mladost – Jegrička").

Slika 2. Ribnjak "Žabaljski rit"
(Foto: B. Kovačević)

Iz navedenog se može zaključiti da postoje odlični prirodni potencijali i svi uslovi za unapređenje i dalji razvoj sportskog i turističkog ribolova, a sve to u skladu sa održivim razvojem i odgovornim korišćenjem prirodnih resursa. Dobro osmišljeni programi mogu da doprinesu ekonomskoj, ali i opšte kulturnoj valorizaciji ribolovnih voda. Mogući načini unapređenja sportskog ribolova su razni oblici pecanja za organizovane grupe domaćih ili stranih ribolovaca, rekreativna takmičenja, takmičenja u pripremanju najbolje riblje čorbe, organizovanje zabavnih priredbi i sl. a sve u skladu sa održivim i odgovornim razvojem.

Osim pecanja, posetioci parka prirode mogu uživati u brojnim rekreativnim aktivnostima na kopnu i vodi. Organizuju se vožnje čamcima i kanuima po Jegričkoj, jahanje konja, vožnja kočijama, branje poljskog cveća i lekovitog bilja i vožnje biciklima po označenim stazama. Ovde je posebno značajno naglasiti da sve sportsko-rekreativne aktivnosti moraju biti kontrolisane (dozvoljen broj učesnika) i moraju se odvijati na tačno odredjenim i označenim lokalitetima. Zbog toga je važno naglasiti da turistička destinacija parka prirode "Jegrička" mora biti uređena po jasnim kriterijumima jedne eko-destinacije. Pored očuvanih prirodnih karakteristika koje bi trebalo da budu njena glavna odlika, neophodno je da ona ispunjava i sledeće zahteve:

- mala gustina razvoja, što znači da izgrađena područja i objekti ne dominiraju već se savršeno uklapaju u prirodnu celinu koja je dominantna,
- izvestan broj mesta i punktova koji su namenjeni rekreaciji, a osmišljeni su tako da pomognu zaštiti osetljivih resursa – pešačke i biciklističke staze koje su namenjene eko-turistima,
- projektovanje privezišta za čamce i druge plovne objekte, koji s obzirom na rasprostranjenost vodenih površina u parku prirode pružaju najoptimalniju šansu za njegovo upoznavanje.

3.4. Plan izgradnje etno-eko naselja Jegrička

Preduzeće PANACOMP iz Novog Sada je prepoznalo lepotu Jegričke i značaj autohtonih prirodnih prostora za razvoj eko turizma i prilagodilo svoje razvojne aktivnosti svetskim trendovima upravo planiranjem etno-eko naselja na teritoriji opštine Žabalj. U neposrednoj blizini prirodnog parka "Jegrička" planira se izgradnja "Etno-eko naselja Jegrička", sa osmišljenim aktivnostima i autentičnim sadržajima koji odgovaraju eko-destinaciji. Etno-eko naselje će biti locirano na obodu sela Žabalj na površini od oko 3 ha, jednim delom na vodenoj površini Jegričke ili u njenoj neposrednoj blizini. U Etno naselju će biti 15 smeštajnih jedinica, bungalova tradicionalnog stila, sa dva i tri kreveta. Objekti će biti građeni od naboja u vojvodjanskom stilu, sa konstrukcijom od vidljivih drvenih greda, pokriveni trskom. Sistem grejanja će biti organizovan po održivim ekološkim standardima sa tradicionalnim pecima na pogon od kukuruzovine. U centralnom delu naselja će se nalaziti natkrovljen prostor za zajednicke aktivnosti i ishranu, a u neposrednoj blizini će biti »eko-bašte zdravlja« u obliku uređenih platenika, gde će gosti i domaćini moći da gaje sezonsko povrće i voće tokom čitave godine, imajući pozitivan osećaj da rade nešto ekonomski i ekološki veoma korisno. Ceo ambijent će biti u tradicionalnom vojvodjanskom stilu, izgrađen od ekoloških materijala, uz značajno prisustvo etno motiva. Gostima će biti na raspolaganju sportsko-rekreativne aktivnosti, učestvovanje u radu u polju sa domaćinima, učenje starih zanata i spravljanje kulinarskih specijaliteta. Gosti će moći da uživaju u očuvanoj prirodnoj sredini i brojnim specijalno osmišljenim eko-aktivnostima (pecanje, šetnje okolnim predelima i istraživanje prirode, fotografisanje životinja, uređivanje trave, cveća i zelenila etno naselja, ručni radovi i tradicionalne veštine i drugo) [8].

Slika 3. *Jegrička kod Žablja - lokacija na kojoj se planira izgradnja "Etno-eko naselja Jegrička"*
(www.panacomp.eu)

Sve aktivnosti će se vršiti na ekološko-odgovorno-održivi način. Prema pravilniku ponašanja "Etno-eko-kampa Jegrička" biće zabranjene sve aktivnosti koje na bilo koji način ugrožavaju prirodnu sredinu ili nisu u skladu sa održivim, odgovornim razvojem turizma.

Ukoliko bi došlo do realizacije ovog projekta, eko turizam ovog prostora bi se znatno unapredio i park prirode Jegrička, zajedno sa svojim okruženjem, mogao bi postati poznata eko-destinacija regionalnog značaja.

4. ZAKLJUČAK

Specifičnost flore i vegetacije Jegričke i pejzaži močvara i bara u kojima se skrivaju retke i zaštićene vrste ptica i riba predstavljaju mesta netaknute prirode koja su trend na turističkom tržištu. I pored odličnih prirodnih potencijale za razvoj eko turizma i rekreacije, dobre saobraćajne povezanosti i izuzetnog položaja u blizini Novog Sada, Zrenjanina i Beograda kao velikih emitivnih centara, eko turizam u parku prirode "Jegrička" je nedovoljno organizovana delatnost koja se ne odvija adekvatno mogućnostima kojima raspolaže. Mnogo različitih učesnika mora biti uključeno u njegovo sprovođenje, uključujući preduzetnike, vladu, nevladine organizacije i lokalne zajednice, a upravo je osnovni problem u parku prirode "Jegrička" loša organizaciona i kadrovska struktura i nepostojanje

marketing sektora. Neophodno je podstaknuti razvoj na lokalnom nivou, ali je bitno naglasiti da je u cilju unapređenja eko turizma, edukativno-izletničkog turizma i rekreacije u parku prirode "Jegrička", ali i u drugim zaštićenim prirodnim prostorima, pored razvoja na lokalnom nivou i neophodnog ulaganja u organizaciono kadrovsku strukturu, veoma važno pristupiti planskom razvoju turizma u zaštićenim prirodnim područjima na regionalnom nivou i izradi marketing strategije koja će se oslanjati na menadžment održivog razvoja, jer je održivi razvoj turizma jedini ispravan i prihvatljiv smer razvoja, naročito u zaštićenim prirodnim prostorima.

Uz aktivnu turističku organizaciju, dobre ideje i stručne kadrove, uz realizaciju projekta "Etno-eko naselja Jegrička" i naravno, uz adekvatnu valorizaciju i prezentaciju prirodnih vrednosti, park prirode "Jegrička" mogao bi postati poznata eko-destinacija ali i rekreativno ishodište za veliki broj domaćih i inostranih turista. Ovo područje željno isčekuje svoju afirmaciju i prezentaciju na turističkom tržištu.

5. REFERENCE

- [1] V. Stojanović, " *Održivi razvoj turizma i životne sredine*", PMF, Novi Sad, 2007.
- [2] www.eko.vojvodina.gov.rs
- [3] V. Aksin., A. Kukin, " *Geološke i hidrološke karakteristike područja Jegričke i okruženja* ", Monografija Jegrička, Edicija Tija voda, PČESA, Novi Sad, 1996.
- [4] S. Stojanović, et all., " *O flori i vegetaciji Jegričke* ", Monografija Jegrička, Edicija Tija Voda, PČESA, Novi Sad
- [5] P. Tomić., et all, " *Zaštićena prirodna dobra i ekoturizam Vojvodine* ", PMF, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Novi Sad, 2004.
- [6] D. Jovičić, " *Turizam i životna sredina - koncepcija održivog razvoja* ", Zadužbina Andrejević, Beograd, 2000.
- [7] D. Ahmetović-Tomka, " *Turistički potencijali Jegričke* ", Monografija Jegričke, Edicija "Tija voda", PČESA, Novi Sad, 1996.
- [8] www.panacomp.eu

24. MOGUĆNOSTI ZA EKOTURIZAM U SRBIJI

Autori: Milana Mrkalj¹, Saradnik u nastavi, Bogdana Mrkalj²

¹Visoka škola za poslovnu ekonomiju i preduzetništvo, Beograd

²Vlasnik turističke agencije Discipulus

Abstract: Ekološka ravnoteža predstavlja ravnotežu između žive i nežive prirode. Remećenjem te ravnoteže dolazi do ekološke krize. Ona se veoma brzo širi. S jedne strane, industrijalizacija omogućava poboljšanje životnog standarda velikog broja ljudi na Zemlji, ali s druge strane, negativno utiče na kvalitet životne sredine i zdravlje čoveka. Iz toga se izvlači zaključak da je zaštita životne sredine u direktnom sukobu sa ljudskim egoizmom. Svaki pojedinac mora da shvati da je pitanje dalje strategije opstanka drugačiji odnos prema životnoj sredini. Naš način života, ali i generacija pre nas, poremetio je ravnotežu između čoveka i prirode, a to se može popraviti samo temeljnim promenama u načinu proizvodnje i potrošnje, ne samo sa socijalnog stanovišta, već i sa kulturnog. Mnogi savremenici smatraju da, pored medija, na povećanje svesti o životnoj sredini može da utiče i turizam – tzv. ekoturizam, jer ekoturizam ili održivi turizam uključuje aktivnosti koje imaju neznatan negativan uticaj na životnu sredinu.

Ključne reči: životna sredina, ekoturizam, zagađenje

1. UVOD

Pre oko pedeset godina, na pomen fenomena ekološke krize niko nije reagovao, a danas to predstavlja veliki svetski problem. Čini se da danas nema potrebe za formalnim definisanjem ekološke krize, što zbog širokih posledica koje svi osećamo, što zbog medijske kampanje sa raznih strana.

Kada se trezveno razmisli, postavlja se pitanje na koji način se boriti i trajno izboriti sa ekološkom krizom. Rešavanje problema je i dalje u kategorijama negacije i prevencije, bez jasnog stava. Na širem nivou, društvo pokušava da nađe rešenje na legalističkim principom, pomoću raznih zakonskih dokumenata, koje velike sile često ne poštuju (npr. Kijoto protokol i SAD).

Možda je baš zato turizam pogodan za podizanje svesti o neophodnom očuvanju životne sredine, jer se savremeni razvoj turizma pre svega temelji na izvornom kvalitetu prostora i resursa. Iz tih razloga, a naročito zbog obezbeđenja osnove sopstvenog i dugoročno održivog razvoja, naša turistička privreda, kako se kaže u Strategiji privrednog razvoja Srbije do 2010. godine Ministarstva za nauku, tehnologiju i razvoj Republike Srbije, mora imati kao prioritetan zadatak zaštitu, unapređenje i racionalno korišćenje prostora i resursa.

2. OPŠTI PRISTUP

Postoji mnogo definicija šta je ekoturizam, npr. Međunarodno društvo za ekoturizam ga definiše kao odgovorno putovanje u prirodne predele koje čuva okruženje i poboljšava socijalno stanje lokalnog stanovništva. Ne čudi onda zašto mnogi kažu da nastupa doba tzv. zelenog turizma. Zeleni turizam uključuje uvođenje eko-standarda za hotele i kongresne organizacije, korišćenje organskih i lokalnih proizvoda u prehrambenim prodavnicama, širenje pešačkih zona.

Svetska turistička organizacija (STO) UN, u sred međunarodne ekonomske krize, ocenjuje da turizam i putovanja mogu da doprinesu transformaciji globalne ekonomije u ekološki odgovornu privredu. STO zaključuje da turizam može da bude lider u transformaciji u zelenu ekonomiju i da podstiče investiranje u zelenu infrastrukturu: aerodrome, brze železnice, puteve, luke.

Turizam je mega biznis i masovni kreator radnih mesta, i ogroman izvor prihoda za zemlje u razvoju koje su turistički privlačne. Turizam zato ima jak efekat ekonomskog multiplikatora, pre svega zato što turističkim sektorom dominiraju mala i srednja preduzeća. Stoga može da odigra značajniju ulogu u

podsticanju privrede nego što je to do sada bio slučaj.

Turistička organizacija Srbije, za koju je nadležno Ministarstvom Ekonomije, februara ove godine, radi promocije ekologije, objavila je spiskak lokacija koje čine deo Zelene Srbije. Na toj listi su planina Tara, dunavska klisura Gvozdena Kapija, Kanjon Uvca, Stara planina, Golija, i gornji tok Drine.

Ekoturizam predstavlja veliku razvojnu šansu Srbije, koji ako se na pravi način iskoristi može postići dobre rezultate i postati lider u okruženju, imajući u vidu odličan geostrateški položaj zemlje, nedirnuta prostranstva planina, šuma i lovno-ribolovnih zona, rečnih potencijala i bogato kulturno-istorijsko nasleđe. Osnovu za razvoj ekoturizma čine zaštićena područja. 5 nacionalnih parkova, 1 rezervat biosfere, 120 rezervata prirode, 20 parkova prirode, oko 470 spomenika prirode, 215 biljnih i 427 životinjskih vrsta koje su označene kao prirodne retkosti.

3. KAKVU VODU IMAMO U SRBIJI?

Republika Srbija ima zadovoljavajuće količine vode, ali je karakteriše prostorna i vremenska heterogenost. Procenjuje se da samo oko 8% svih postojećih površinskih voda nastaju unutar teritorije Srbije. Preostalih 92% su tranzitne vode koje ulaze u Srbiju preko Dunava, Save, Tise, Drine i drugih reka.

Resursi podzemnih voda su od izuzetnog značaja za Srbiju jer oni obezbeđuju do 90% vode za domaćinstva i industriju i oko 70% vode za piće. Postojeći resursi podzemnih voda u Srbiji iznose 244 m³ po osobi godišnje. Ukupna apstrakcija iznosi oko 189 miliona m³ godišnje. Ekstrakcija podzemnih voda prelazi prirodni kapacitet ponovnog punjenja vode kod određenog broja izdani, što dovodi do snižavanja nivoa podzemne vode. Osiromašenje resursa podzemnih voda je posebno primetno u Vojvodini, gde se su mnoge pliće izdani preterano eksploatisale i vodu je potrebno vaditi iz dubljih izdani. Procenjuje se da je oko 57% apstrakcije podzemnih voda u Vojvodini iz dubokih izdani. Izdani u Vojvodini imaju prirodno povišeni nivo arsena. Srbija je bogata izvorima mineralne i termalne vode, što je takođe pogodno za ekoturizam. U zemlji ima više od 350 registrovanih prirodnih izvora i mesta gde se vrši ekstrakcija termo-mineralne vode.

Međutim, nije sve tako bajno. Netretirane industrijske i komunalne otpadne vode, ocedne vode iz poljoprivrede, kao i zagađenja vezana za plovidbu rekama i termoelektrane, predstavljaju ključne izvore zagađenja voda u Srbiji. Neki podaci govore da oko 55% količine zagađenja ispuštenog u vode dolazi od industrijskih izvora, a 45% su komunalne otpadne vode (samo 13% komunalnih otpadnih voda

se tretira pre ispuštanja). Sliv reke Save prima oko 80% industrijskih otpadnih voda zemlje.

4. VAZDUH I KLIMATSKE PROMENE

Slična situacija je i sa vazduhom. Glavne izvore zagađivanja vazduha čine: termoelektrani objekti (termoelektrane, toplane), objekti hemijske industrije, produkti sagorevanja goriva u domaćinstvima, industriji, individualnim kotlarnicama, saobraćaju, građevinska delatnost, neodgovarajuće skladištenje sirovina, deponije otpada i dr. i to iz razloga ekstenzivne industrijske proizvodnje, energetske neefikasnosti, niske efikasnosti uređaja za prečišćavanje i njihove dotrajalosti.

Najveće zagađenje vazduha potiče od procesa sagorevanja lignita lošeg kvaliteta i motornih goriva. Pored toga, niske cene energije, neracionalna i neefikasna upotreba energije, neefikasne tehnologije sagorevanja, loše održavanje fabrika i stari vozni park povećavaju brzinu emisija uprkos smanjenoj industrijskoj i privrednoj delatnosti.

Ostali važni izvori zagađenja su rafinerije u Pančevu i Novom Sadu, mnoge cementare, kao i hemijske fabrike i metalurški kompleksi locirani u Pančevu, Kruševcu, Šapcu i Smederevu. Njihove tehnologije su zastarele, što znači da nema prečišćavanja otpadnih gasova ili su filteri niske efikasnosti, neracionalno se koriste sirovine i energija, loše je održavanje. Značajna količina zagađenja vazduha potiče iz neadekvatnog skladištenja i odlaganja nusprodukta, kao što su pepeo iz termoelektrana i jalovina kod površinskih kopova.

Stara vozila, koja se mogu videti na našim putevima, još uvek koriste olovni benzin i niskokvalitetna motorna goriva. U porastu je zagađenje od saobraćaja, uključujući koncentracije čađi, naročito u velikim gradovima.

5. PRIRODA, BIODIVERZITET I ŠUME

Stepen biološke raznovrsnosti u Republici Srbiji je izrazito visok. U biogeografskom pogledu vaskularna flora Srbije pripada gotovo polovini svih florističko-vegetacijskih regija sveta i jedan je od centara biodiverziteta Evrope.

Od šest glavnih bioregiona Evrope, u Srbiji je zastupljeno pet (Submediteransko-evropski, Srednje-evropski, Pontski, Borealni i Srednjejužno-evropsko planinski), sa karakteristikama isprepletanosti različitih florističkih uticaja i mozaičnim rasporedom ekosistema, uz prisustvo elemenata udaljenih bioregiona i provincija (iransko-turanski, arktički, atlantski i drugi florni elementi).

Od deset glavnih tipova ekosistema Evrope u Srbiji su, osim morskih, zastupljeni svi ostali. Prema proceni eksperata smatra se da u Srbiji postoji

između 800 – 1.000 biljnih zajednica. Zato ne čudi tvrdnja Vlade da je ekoturizam turizam budućnosti za Srbiju.

Vaskularna flora Srbije obuhvata 3662 taksona u rangu vrsta (3272) i podvrsta (390) iz 141 familije i 766 rodova. Registrovano je i 625 vrsta Macromiceta, 406 vrsta lišajeva i 444 vrste mahovina. Balkanski endemiti čine 8,06% flore Srbije – 287 taksona (vrsta i podvrsta), a lokalni endemiti 1,5% - 59 vrsta.

Usled visokog ekosistemskog diverziteta, brojnost i raznovrsnost faune je takođe izrazito visoka u poređenju sa stanjem u Evropi. Registrovano je oko 110 vrsta riba (od 7 endemičnih vrsta Dunavskog basena, na teritoriji Srbije živi 5 vrsta), oko 20 vrsta vodozemaca, najmanje 45 vrsta gmizavaca, oko 260 vrsta ptica gnezdarica, 94 vrste sisara (iz reda bubojeda 10, slepih miševa 27, mesoždera 19, papkara 7, glodara 32, zečeva 1). Ukupan broj sisara, ptica gnezdarica, gmizavaca i vodozemaca čini oko 43,3% ukupnog broja ovih grupa životinja u Evropi.

Šume kao prirodni resurs predstavljaju značajan proizvodno-privredni i ekološki potencijal Republike Srbije. Šume i šumsko zemljište obuhvata oko 27 % površine Republike Srbije. Prema tipu vlasništva, učešće državnih šuma iznosi 56,2%, dok privatne šume zauzimaju 43,8% površine pod šumama. Državne šume se nalaze u velikim kompleksima i karakterišu se boljom kvalitativnom i kvantitativnom strukturom u odnosu na privatne šume.

Odnos površina visokih i izdanačkih šuma u Republici Srbiji je približno isti, sa oko 45.5% udela u ukupnoj površini šuma. Ostali uzgojni oblici (šikare, makije, šibljaci, lisničke šume) učestvuju sa svega 8,8%.

U strukturi šuma prema sastojinama i vrstama drveća najzastupljenije su čiste sastojine od 64,3% površine (59% lišćara i 4,7% četinarara), zatim slede mešovite sastojine lišćara sa udelom od 30,5% i sastojine četinarara sa oko 6%. Od svih vrsta drveća najzastupljenije su bukva i hrast.

Posledice pritiska na biodiverzitet Srbije se najviše odražavaju na stanje šumskih ekosistema i posebno osetljivih ekosistema kao što su vlažna i močvarna staništa, stepe i šumostepe, peščare, kontinentalne slatine, visoko planinska staništa, odnosno uzrokuju gubitak biodiverziteta – 600 biljnih i 270 životinjskih vrsta je u kategoriji ugroženih vrsta.

Biodiverzitet u Srbiji je pod pritiskom raznih antropogenih aktivnosti. Privredni sektori sa najviše negativnog uticaja na staništa i biodiverzitet obuhvataju: saobraćaj, poljoprivredu, građevinarstvo, energetiku i industriju. Saobraćajna mreža dovodi do fragmentacije prirodnih staništa, a eksploatacija šuma dovodi do oštećenja šumskih

staništa. Zagađenje vode dovodi do gubitka ekosistema močvara, kao što je Obedska Bara.

Problemi koji se odnose na biološku raznovrsnost u Srbiji nastali su, kao i u mnogim delovima sveta, usled određenog broja faktora, kao što su institucionalni, finansijski, ekonomski i drugi. Sistem zakona i podzakonskih akata koji se odnose na biodiverzitet i zaštitu prirode je nedosledan i zahteva reviziju i usklađivanje sa direktivama EU. U Srbiji nije urađena sveobuhvatna nacionalna strategija biodiverziteta. Nije urađen popis biodiverziteta što je posebno važno za ugrožene vrste i staništa.

Upravljanje zaštićenim prirodnim dobrima je loše i postoji problem zbog nejasno utvrđenih nadležnosti, nerazvijenog informacionog sistema i neefikasnog nadzora privrednih aktivnosti unutar zaštićenih područja. Mada većina zaštićenih prirodnih dobara imaju izrađene planove upravljanja, njihova primena je loša. Upravljanje šumskim resursima, gde spada seča i sakupljanje biljaka, lekovitog bilja i gljiva, usredsređeno je na ekonomsku dobit i ne posvećuje dužnu pažnju potrebama šumskih staništa. Ekoturizam ne živi sam od sebe, već država mora u njega da ulaže. Nije dovoljno zakone i uredbe izglasati na skupštinskom zasedanju, već ih treba sistemski primeniti u praksi.

6. ZEMLJIŠTE

Pored vazduha i vode, flora i fauna zavisi i od zemljišta. Pojava i razvoj erozionih procesa predstavljaju jedan od osnovnih uzroka degradacije zemljišta, odnosno pogoršanja njegovog kvaliteta (boniteta).

Procenjuje se da su erozioni procesi, različitog stepena razvoja, zastupljeni na oko 80% poljoprivrednog zemljišta u Srbiji. U centralnim delovima i brdsko-planinskom predelima preovlađuje vodna erozija (erozioni procesi izazvani vodom), dok je za teritoriju Vojvodine karakteristična pojava eolske erozije, tj. erozionih procesa koji nastaju pod dejstvom kretanja vazdušnih masa (vetra). U Vojvodini je oko 85% poljoprivrednog zemljišta ugroženo eolskom erozijom uz prosečni gubitak veći od 0,9 t zemljišta/ha godišnje.

Eksploatacija mineralnih sirovina, posebno površinski kopovi, dovodi do potpune degradacije zemljišta. Ova pojava je naročito izražena u Kolubarskom i Kostolačkom basenu gde se vrši eksploatacija lignita koji leži ispod najkvalitetnijih zemljišta.

Kvalitet zemljišta je ugrožen i nekontrolisanim i neadekvatnim odlaganjem otpada. U okolini velikih industrijskih centara (Bor, Pančevo, Novi Sad, Smederevo, Beograd, Kragujevac) značajne površine zemljišta kontaminirane su različitim

zagađujućim materijama koje iz proizvodnih procesa emituju industrijski kompleksi.

Duž saobraćajnica, posebno magistralnih, kvalitet zemljišta je ugrožen kao posledica obavljanja saobraćajne delatnosti, odnosno taloženja zagađujućih materija iz izduvnih gasova saobraćajnih sredstava.

Kada se sve sumira, osnovni uzroci degradacije tla u Srbiji su između ostalih nepostojanje adekvatnog zakonodavstva za kontrolu opasnih materija u poljoprivrednom zemljištu. Na kvalitet zemljišta negativno utiče neodgovarajuća praksa u poljoprivredi uključujući nekontrolisanu i neadekvatnu primenu veštačkih đubriva i pesticida, kao i odsudstvo kontrole kvaliteta vode koja se koristi za navodnjavanje (najčešće su to vode koje su u znatnom stepenu zagađene). Široka upotreba olovnog benzina izaziva zagađenje zemljišta olovom duž glavnih puteva. Loše upravljanje otpadom i hemikalijama izaziva njegovu degradaciju.

7. ZAKLJUČAK

Klimatske promene, ne samo u svetu, nego i kod nas, lagano utiču na mnogo ekonomskih sektora uključujući šumarstvo, poljoprivredu, turizam i osiguravajuće kompanije. Međutim, možda je jedan od načina da se podigne svest o trenutnoj, kritičnoj, situaciji životne sredine ekoturizmom, odnosno da svaki pojedinac, na spontan i jednostavan način, samostalno dođe do tog zaključka.

Ponekad se čini da je to pitanje i dalje u sveri filozofije i da poimanje čoveka ide od toga da je čovek samo deo nečeg velikog do toga da je čovek centar, dok biolozi uglavnom, čoveka smeštaju kao u deo sistema. I tako se desi da je to prosečnom čoveku nepoznato i odbojno, jer u borbi za golu egzistenciju, po njegovom mišljenju, nema mesta za razmišljanje o nečem tako dalekom. Naivni pokušaji da se deluje na savest s pričom "šta ćemo ostaviti u nasljeđe svojoj deci..." nemaju baš nekog

pozitivnog uticaja, jer ljudi najčešće razmišljaju da će tehnički napredak pomoći budućim generacijama.

Ne čudi tada zašto se nameće zaključak da rešenje ekološke krize možda postoji u približavanju teorija ekološke etike širokim narodnim masama, u edukaciji istih i osveštavanju i odgovornijem ponašanju svih. Svest o neophodnosti očuvanja životne sredine mora da se nametne kao nešto prirodno i normalno, a ne kao obaveza čije nepoštovanje snosi posledice.

8. REFERENCE

- [1] V. Stojanović, "Održivi razvoj turizma i životne sredine", Prirodno-matematički fakultet, Novi Sad, 2006. (in serbian)
- [2] M. E. Wood, "Ekoturizam - Principi, postupci i politike održivosti", Centar za odgovorni i održivi razvoj turizma (CenORT), Beograd, 2002. (in serbian)
- [3] L. Amidić, S. Krasulja, S. Bjelij, "Zaštićena prirodna dobra Srbije", Zavod za zaštitu prirode. Ministarstvo za zaštitu životne sredine Republike Srbije, 2007.
- [4] S. Milenković, "Međusobni odnosi turizma i životne sredine", Ekonomski fakultet, Kragujevac, 2006.
- [5] V. Stojanović, "Održivi razvoj turizma i životne sredine", Univerzitet u Novom Sadu, PMF, Novi Sad, 2007.
- [6] <http://www.eccf.su.ac.yu>
- [7] <http://www.endemit.org.rs>
- [8] <http://www.wild-serbia.com>
- [9] <http://brusnicakc.googlepages.com>
- [10] <http://www.ekopark.rs>
- [11] <http://www.sloboda-za-zivotinje.org>
- [12] <http://www.centarzaodrzivirazvoj.com>
- [13] <http://www.zivotinjsko-carstvo.com>
- [14] <http://www.ecotourismserbia.com>

25. PANNONIAN LAKES IN FUNCTION OF TUZLA TOURISM DEVELOPMENT

M.Sc. Senada Nezirović
Bosnia and Herzegovina

Abstract: Početkom ovog stoljeća Tuzla je postala prepoznatljiva po izgradnji slanih jezera u gradskom središtu. Panonska jezera jedina su slana jezera u Evropi, pripadaju grupi turističkih vrijednosti s naglašenim rekreativnim karakteristikama. Od posebnog značaja za razvoj turizma su njihova estetska i ljekovita svojstva, te su česta destinacija većeg broja posjetilaca za boravak na njima. Ističu se kao centri gradskog otvorenog kupališta, predstavljaju osnovu za razvoj kulturno-manifestacionog turizma. Panonska jezera su postala prava atrakcija za sve one koji nisu u mogućnosti otići na more i osnova za budući razvoj turizma u Tuzli. Rad predstavlja teorijsko-praktična istraživanja savremenih procesa turističkog razvoja u Tuzli. Cilj ovog istraživanja je valorizacija Panonskih jezera i upravljanje navedenim resursima u fuknciji razvoja turizma Tuzle.

Ključne riječi: *Panonska jezera, Tuzla, valorizacija, turizam*

Abstract: At the beginning of this century, Tuzla became recognized for the construction of the salt lakes, situated in the heart of the city. Pannonian lakes are the only salt lakes in Europe, and belong to the group of tourist values, with distinguished recreational characteristics of attraction. Their esthetic and healing uniqueness are of considerable importance for tourism development; hence they are frequent visitors' destination. They stand out as centers, public outdoor bathing-places and symbolize fundamentals for development of cultural-manifestation tourism. Pannonian lakes became real attraction for many who are unable to go to the sea, and basics for the future development of tourism in Tuzla city. This paper presents theoretical and practical research of contemporary processes of tourist development in Tuzla city. The purpose of this research is the valorization of

Pannonian lakes and management of the above-mentioned resources in the function of Tuzla tourism development.

Key words: *Pannonian lakes, Tuzla, valorization, tourism*

THE MAIN GEOGRAPHICAL OF SALT CITY

Tuzla basin lays in the central part of the northeastern region of Bosnia. It is surrounded by many mountains such as: Majeвица, Ozren, Konjuh and Javornik. It has favorable geographical position, because it represents the crossroad of regional, international, railways and rail routs. The height above sea-level of Tuzla is 239 meters, has the area of 294 square meters, (city area -30 square meters, or 10.5 % of entire municipal territory). 165.000 people live in Tuzla (according to assessment from 1997). [1] City area is located in the south slopes of Majeвица mountain, along the river Jala, and it expands from east to west in 10 kilometers length. Tuzla is administrative, cultural and educational center of Tuzla Canton and it is one of the 4th biggest cities in Bosnia and Herzegovina. [2] Archeological findings about the lake-dwelling communities along the river Jala presents acknowledgment of the continuity of this settlement and life of its citizens. [3] All studies, up to this time, discovered and collected findings about the population and the life of people in Tuzla region during a very long period of time, acknowledge that the construction of the Neolithic settlements in Tuzla area and close surroundings was related with the rich springs of salt water. [4] Additionally, this has been mentioned in the first written data about the production and usage of salt in this region, also found in antique writers Aristotle and Strabo. [5]

*M.Sc. Senada Nezirović, PMF Ph. D. candidate in Sarajevo

In the written data, Tuzla is first time mentioned in “De administrando imperio”, the work of Byzantine emperor and historicist Constantine Porfirogenet from 950.year, in which he mentioned Tuzla, under the roman name Salines or salt city.

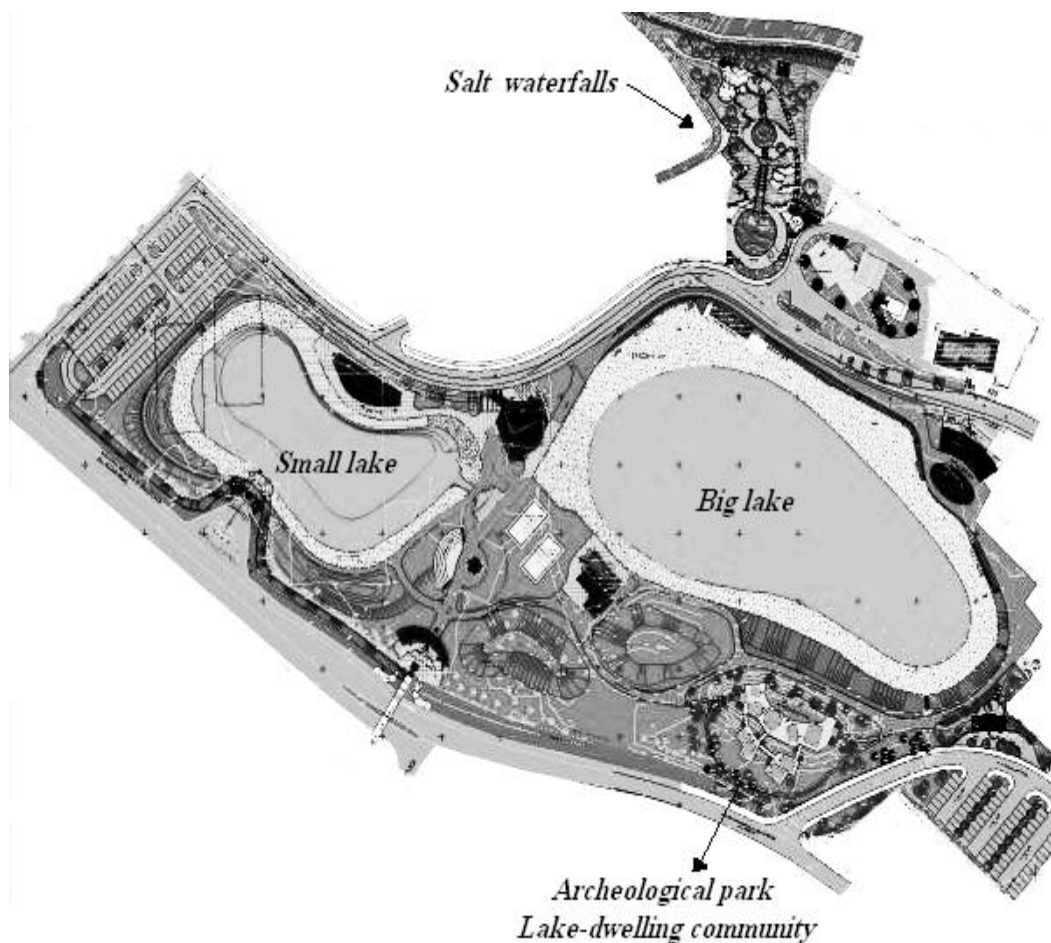
The period of industrialization and urbanization in the second half of the previous century had an enormous impact on the development of Tuzla area. Intensive extraction of stone salt caused the soil subsidence in the city centre, and turned it into the untidy swamp area. The problem of the soil subsidence and flooding of the north part of the highway during the heavy rains has been solved by the significant ecological project, for the tourism development purpose. Hence, in the function of public outdoor bathing-places, Pannonian lakes with their healing uniqueness are constructed. Tuzla became tourism centre and recognized not only on local and regional level, but also on a national level.

Pannonian lakes as the natural-touristic value

Although the roots of tourism in Tuzla city dates from the time of Austro-Hungarian reign when the treatment centre “Slana Banja” was constructed,

significant tourism development reached its peak in the year of 2003. With the area of 5.5 ha, two artificial

lakes shaped as a foot have been constructed. The area of the bigger lake is 1,014 ha, contains 12.000 m³ of water, and it is deep 1, 6 m. The area of the smaller lake is 0, 520 ha, has the water capacity of 7.000 m³, and it is deep 1, 35 m. The lakes are built in the combination of geosynthetic and natural materials. Polyethylene plates covered by gravel are placed on the foundation of the lakes, which gives the look of a sea beach. The area of the gravel beach is 10.000 m², and the length of the lake shore is 1.000 m. Yearly flow in the lakes is 95.000 m³, out of which 30% is the salt water and its characterized by salinity of 35 gr/l. Apart from the salt, lake water is enriched by minerals, therefore it posses healing characteristics which helps in treatment of rheumatic and respiratory problems. Tuzla Canton’s Institute of the Public Health regularly controls the chemical and bacteriological quality of lake water. Pannonian lakes are governed by Public Utility Department “Pannonica”. (Picture 1.)

Picture 1: *Pannonian lakes*
Source: www.pannonica.ba

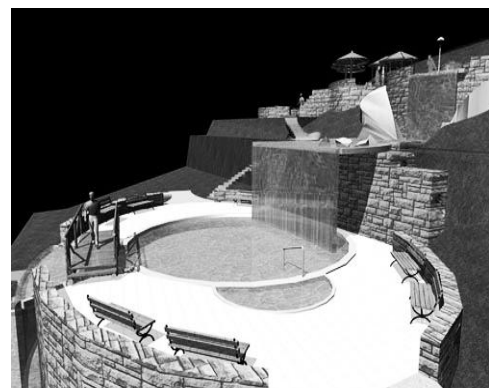
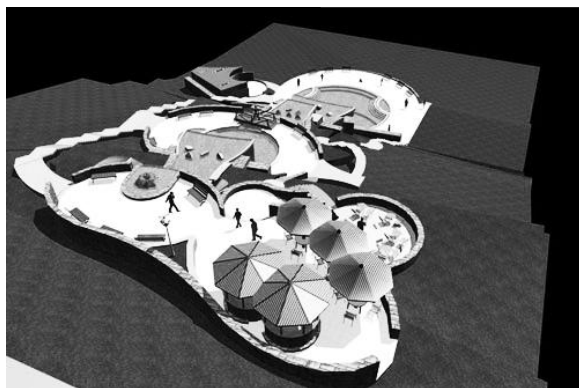
By wooden bridge, two small flooring sections with four lodgings are connected with the central flooring section. At this very place, the visitors can get acquainted with the archeological and historical part of Tuzla past and the life of the Neolithic citizens. (Picture 2.)

Present indicator of Pannonian lakes tourism development

Contemporary way of living includes very fast rhythm of life, which includes the need for recreation and rest. Today, Pannonian lakes became the favorite

Picture 2: Lake-dwelling communities on Pannonian

Picture 3: Salt waterfalls on Pannonian lakes
 Source: www.panonica.ba

Above the lakes, salt waterfalls have been constructed with two pools. The salt water pours down in the two pools. Taking into consideration the fact that the salt water has healing powers, salt waterfalls have the characteristics of the outdoor inhalation health centre. (Picture 3.)

destination for the citizens of Tuzla and the surrounding areas. The number of visitors is on the increase every day. People of all ages and all profiles visit Pannonian lakes. The complex of Pannonian lakes, apart from the above-mentioned information offer full day stay and entertainment during the bathing season, as well as the recreation during non-bathing season. During the winter period, outdoor

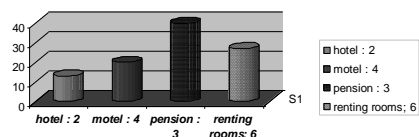

skating rink offers high-quality entertainment and amusement for hockey ice skating fans.

On the Pannonian lakes many different sports and cultural events are organized, e.g. Tuzla summer event, different concerts and festivals, fashion events, and many others entertainment events. Tuzla Canton schools and schools from surrounding areas, during the non-bathing season organize school trips and sports day. Tournaments are organized on the sport arenas for five-a-side football, and during the summer holidays basketball school is organized. During the last five years, 1.5 million people visited Pannonian lakes. In the year of 2008, during the bathing season, 340.000 people visited Pannonian lakes. During the hot July days more than 7.000 visitors enjoy every day. [6] Tourist-catering facilities "The Summer Garden" "Blue bar" "Beach bar Meduza" offer stay services, all sorts of refreshment drinks, ice-creams and snacks. "Gril" offers barbeque specialties. For the purpose of the cultural tourism development, tourist offer is enriched by the construction of the museum complex in Soni Trg, near the Pannonian lakes.

Table 1: Total number of rooms and beds in accommodation facilities

	hotel	motel	pension	Renting rooms	total
Number of accommodation	2	4	3	6	15
Number of rooms	212	40	26	34	312
Number of beds	337	78	50	73	538

Chart 1. Total number of rooms and beds in accommodation facilities

Source: Ministry of Tourism and Trade of Tuzla Canton; Accommodation capacities Sector of Tourism, 2009

Table 2: The structure and number of accommodation capacities in touristic offer in Tuzla

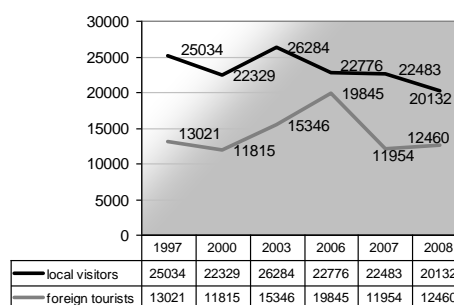
	Type of accommodation	Address	Name	Category	Number of rooms	Number of beds
1	Hotel	Ltd Tuzla	Tuzla	4 th category	196	308
2	Hotel	JU "Dom penzionera"	"Dom"	5 th category	16	29
3	Motel	Stuhli Branimir "	Stuhli"	3 rd category	10	20
4	Motel	Ltd "Diplomat" "	Tuzla"	2 nd category	9	16
5	Motel	Ltd "ADMAN"	"Man"	2 nd category	11	22
6	Motel	Ltd "BULET"	"ROYAL"	1 st category	10	20
7	Pension	Ltd "Rudar"	"Rudar"	3 rd category	9	19
8	Pension	Mehmedi Naim	PANSION	3 rd category	9	19
9	Pension	Ltd "GROF"	"GROF"	3 rd category	8	12
10	Renting rooms	Stjepan Tomić	"Diskrecija"	3 rd category	16	24
11	Renting rooms	Ltd "Domovina	"Domovina"	1 st category	2	2
12	Renting rooms	Nargalić Kadro		2 nd category	5	12
13	Renting rooms	Faruk Jusufović		2 nd category	6	12
14	Renting rooms	Bibuljica Šefet		3 rd category	5	12
15	Renting rooms	Jarčević Nusret		1 st category		11

The Ministry of Tourism and Trade; Strategic goals of tourism development in Tuzla Canton 2009.

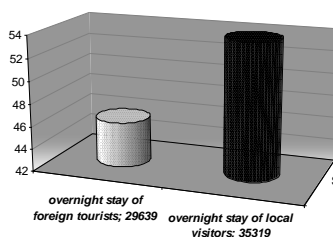
At this very place, tourists are able to get familiar with the exploitation and salting-out of brine during the Ottoman reign in Bosnia and Herzegovina. During the last years, international events, scientific meetings and conferences have influence on the development on congress tourism. Tuzla has at its disposal accommodation of significant capacities, but for bigger organized tourists' groups accommodation capacities are insufficient. (table 1. chart 1.)

In accommodation capacities, the accommodation requirements should be harmonized with the requirements which proceed from the law relating to tourist-catering services. In the next table no.2 offered capacities in Tuzla city are showed. [7]

During the year of 2008, 32.592 people visited Tuzla city, 20.132 local visitors and 12.460 foreign tourists (chart 2.) In the above-mentioned accommodation capacities, 64.958 overnight stays have been accomplished. Lokal visitation, 35,319 overnight stays were accomplished by local visitors and 29.639 overnight stays were accomplished by foreign tourists. (chart 3)

Chart 2. The visit of foreign and local tourists 1997-

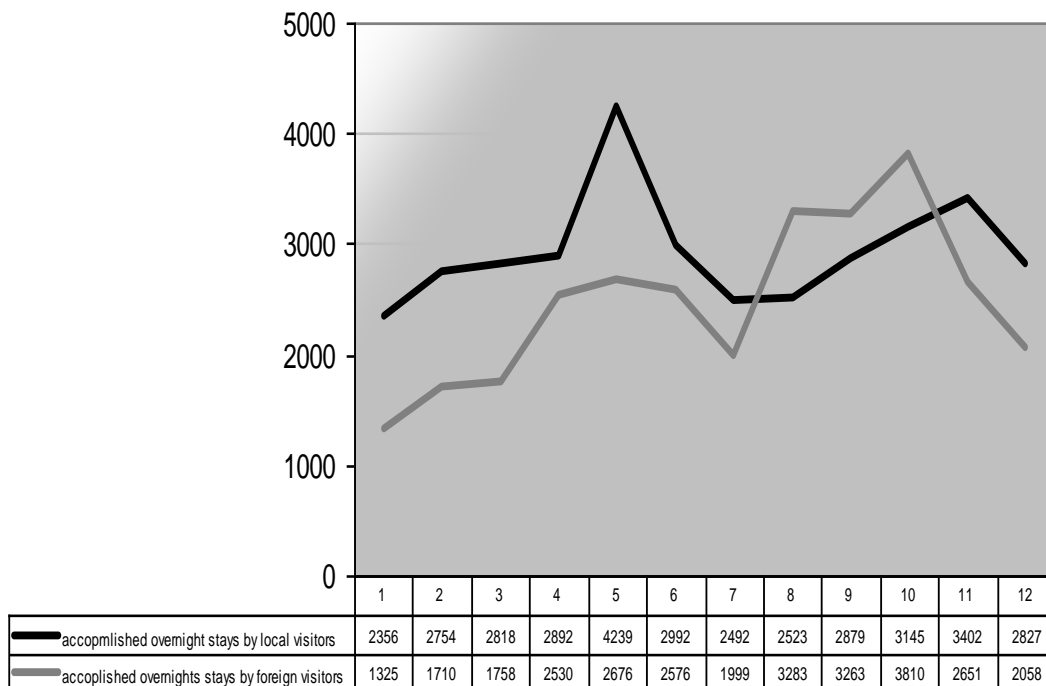

Chart 3. Total number of overnight stays of local and foreign visitors

From the above-mentioned indicators, it could be concluded that the most overnight stays were accomplished in the year of 2003, whereas the most overnights stays by foreign tourists were accomplished in the year of 2006. The number of overnight stay in the year of 2008, as compared to the last year, was increased by 7, 68 % .[8] (chart 4.)

locations and tours to numerous cultural-historical monuments in Tuzla area.

- To promote the touristic offer of Tuzla city and its surroundings
- To initiate cottage industry throughout the production of souvenirs
- Picturesquely present the remaining of the former Panninian lake

Chart 4. Overview of accomplished overnight stays according to the months of the year 2008 in accommodation capacities

Activities proposal for future development

The Municipality of Tuzla is in charge of further development of the Pannonian lakes complex, which is very favorable for this touristic destination. Planned investments in touristic infrastructure should become recognized throughout the sustainable tourism development.

- To invest in accommodation facilities with high-quality catering offer.
- To raise the touristic-catering services on the appropriate level, this includes employee education, high-quality of food, and ordered space.
- To include cuisine with national dishes in all offered facilities
- For the purpose of cultural tourism development, allow visits to archeological

- To order a camp field with parking place and set up bungalows
- To initiate the visits of the organized group visitors, and their visit to cultural-historical, natural and other values in Tuzla Canton
- To increase the investments for the purpose of tourist trade, e.g. acceptable loans
- To categorize the accommodation capacities and initiate local residents in renting the accommodation capacities

By the increased number of visitors, infrastructure development, high-quality services offers, good management of the Pannonian lakes complex and by social community support, different types of tourism could be developed, e.g. recreational-health, cultural, sightseeing and congress tourism.

CONCLUSION

Tourism development conditions in Tuzla region are very favorable. The past of Tuzla city continually kept the anthropogenic resources of human wishes, needs and customs. Here, the remains of Roman cities, medieval fortress and legends about their emergence and devastation, well preserved religious objects such as mosques, domed burial sites, churches, monastery, highroads and ancient tombstones of various shapes and from different periods offer the possibility for tourists to complete their stay in Tuzla region. [9] A lot of tourists visit Tuzla city, especially during the summer season. All of them, foreign delegation representatives, ambassadors, and other guests, visit the Pannonian lake complex. Large number of visitors from abroad, during their holiday, visits the outdoor public bathing. In the year of 2008, Tuzla has been declared as the best tourism city in Bosnia and Herzegovina, and for the last three years the tourist trade was awarded with "The Golden Tourist Rose".

Additionally, apart from the enormous tourism potential, the level of ecological conscious should be raised on a higher level, and use the information resources for the purpose of the tourism promotion. Tourists should be directed to the place where we live and work in order to spend their money in our city.

LITERATURE:

- [1] Jahić Edin, Demogeografske promjene u općini Tuzla od 1879. do 2005. godine". Magistarski rad PMF, Tuzla, 2007.
- [2] Rifet Hasković, Tuzla, fotomonografija, Tuzla, 2007. str.10-12
- [3] Puš Ivan, Neolitsko naselje u Tuzli, Članci i građa za kulturnu istoriju Bosne, Knjiga I, Zavičajni muzej u Tuzli, Tuzla, 1957. str. 85.
- [4] Handžić Adem Tuzla i njena okolina u XVI vijeku, Svjetlost, Sarajevo, str. 16.
- [5] Baum Milica, 1957.: Župa soli, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, knjiga 1, Zavičajni muzej u Tuzli, Tuzla, 1975, str. 8.
- [6] <http://www.panonika.ba>
- [7] Ministarstvo turizma, trgovine i saobracaja, Strateški ciljevi razvoja turizma na prostoru TK do 2015.
- [8] Ministarstvo turizma, trgovine i saobracaja, TK, Smještajni kapaciteti, Sektor turizam, 2009.
- [9] Rahman Nurković, Influence of lake –tourism on the development of Tuzlas region, Zbornik radova, Geografski odsjek, Prirodno-matematički fakultet, Tuzla, Bosna i Hercegovina,

26. DUNAV - SAOBRAĆAJNI KORIDOR I TURISTIČKA ATRAKCIJA

Tomić dr Nataša,
Univerzitet u Beogradu, Srbija

Abstract: *In this paper we point out the significance of the international River Danube, as one of the main navigable routes, for development of tourism in the Republic of Serbia. Through Serbia Danube flows for 588 kilometers and represents the most dependable navigable route throughout the year. The second longest European waterway brings together East and West as it majestically flows through Serbia. Also, the great problem of pollution is considered as one of the main threats to the fast development of this region. In the paper the review of the other navigable rivers in Serbia is also given. Although the permanent concern for the protection of the clean water is present, never stops pollution of our rivers.*

Ključne reči: *Dunav, Zaštita, Saobraćaj, Turizam*

1. UVOD

Gotovo ni jedan kutak ogromnih vodenih prostranstava, koje pokrivaju 70% naše Planete, nije ostao bez upliva čovečanstva. Na ukupnoj površini od 360 miliona kvadratnih kilometara, samo 4% ostalo je netaknuto.³³

Ne govori nikad priroda jedno, a mudrost drugo.³⁴

Čovekovo razaranje sveta prirode prima mnoge iznenađujuće oblike, pa danas postoji predlog za spas Planete.³⁵ Naučnici predlažu koncept nazvan »Zelena sloboda« (Green Freedom) započet u nacionalnoj laboratoriji u Los Alamos-u.

Propisi guše gasove³⁶, naziv je uzet iz savetnika za primenu nove Euro 5 (»čiste«) norme, koju će od ove 2009. godine morati da ispunjavaju sva nova vozila. Tačnije, prebacivanje sa norme Euro 4 na Euro

5 odvijaće se polako, ali svi novi modeli koji se pojave na tržištu od 1. septembra 2009. godine moraće da ispunjavaju Euro 5 normu za vozila³⁷. A od 1. septembra 2014. godine planira se da nova vozila obavezno ispunjavaju Euro 6 normu.

Početak 2009. godine iz Ministarstva infrastrukture Republike Srbije stigla je vest da su odobreni međunarodni krediti za sve železničke projekte³⁸ koji su planirani za ovu godinu. Modernizacija železnice na Koridoru 10 kroz Srbiju, trebalo bi da bude završena za 7 do 8 godina.

Srbija je danas zemlja koja nema izlaz na more, ali je veoma bogata rekama.³⁹ U Socijalističkoj

³⁷ Za automobile koji su već na tržištu, nova norma još uvek nije obavezujuća i za njih će data vrednost izduvnih gasova važiti tek od 1. januara 2011. godine. Za terenska vozila važi prelazni rok od 3 godine, pre nego što budu morala da ispune Euro 5 normu. Za takva vozila proizvođači će davati određeni sertifikat.

³⁸ Izuzetak je završetak radova na beogradskoj stanici Beograd – centar u Prokopu, što će zahtevati angažovanje domaćih sredstava.

³⁹ **Velika Morava**, desna pritoka Dunava, postaje od Južne i Zapadne Morave koje se sastaju kod Stalaća; **Južna** (sa svojom desnom pritokom **Nišavom**) i **Zapadna Morava**, sa svojom pritokom rekom **Ibar** (njegove pritoke su: **Sutnica**, **Raška**, **Jošanica**, **Studenica**) koji se uliva kod Kraljeva. **Sava** je bila najduža reka u prethodnoj Jugoslaviji, a uliva se u Dunav kod našeg glavnog grada Beograda. Još od početka prošlog veka područje Petnice (kod Valjeva) u gornjem slivu reke **Kolubare**, desne pritoke Save, svrstava se u terene bogate podzemnom vodom visokog kvaliteta, pa je tu podignuta fabrika vode koja je počela sa radom u martu 2003. godine. Prema Pravilniku o kvalitetu i drugim zahtevima za prirodno mineralne, prirodne izvorske i stone vode (»Službeni list SRJ«, broj 53/2005) ova voda zadovoljava zahteve za prirodnu izvorsku vodu. **Tisa** je leva pritoka Dunava, izvire u Karpatima, a samo u našoj zemlji plovna je za veće rečne brodove od Sente do Slankamena; **Tamiš**, reka u Banatu, takođe je leva pritoka Dunava koja izvire u Rumuniji, a plovna je pri ušću, sa glavnim pristaništem Pančevom, dok zlatonosnu reku **Pek**, levu pritoku Dunava, u istočnoj Srbiji, odlikuje

³³ Tračak nade stigao je sa Aljaske: zahteva se zabrana pećanja severno od Beringovog prolaza.

³⁴ Numquam aliud natura, aliud sapientia dicit.

³⁵ Koncept nazvan »Zelena sloboda« (Green Freedom), za uklanjanje ugljen-dioksida iz vazduha i njegovo pretvaranje u benzin.

³⁶ »Auto Bild«, dodatak »Politike«, Beograd, 29. decembar 2008, strana 12.

Federativnoj Republici Jugoslaviji osim međunarodne reke Dunava, bile su plovne i Sava, Drava i Tisa. U Srbiji Dunav dostiže svoju punu snagu, a dužina toka kroz Srbiju iznosi 588 kilometara i celim tokom je plovna, prolazeći i kroz 2 nacionalna parka⁴⁰ Srbije. Reka Dunav ostvaruje 8% evropskog prometa robe, ali nažalost ova reka važi i za najzagađeniju u Srbiji.

Prošlo je više od 19 vekova od kada su Car Trajan i njegov vešti graditelj iz Damaska Apolodor prvi put pregradili Dunav. Ali sa padom Rimskog carstva, pao je u zaborav i jedan od njegovih najvećih graditeljskih poduhvata, čija je gradnja trajala skoro tri godine – između 103. i 105. godine završen je 1127 metara dug most preko Dunava. Ovaj most i utvrđenje Pontes⁴¹, koje ga je štitalo, predstavljali su jednu celinu i verovatno jedan od najvećih i najvažnijih rimskih građevinskih poduhvata van današnje Italije. Na dunavskoj obali pronađeni su i ostaci pristaništa.

Postoji mnogo arheoloških dragulja duž Dunava. "Magnum est stare in Danubii ripa" (...veličanstveno je stajati na obali Dunava, zapisao je još rimski konzul Gaj Plinije Cecilije II, 62. – 113.)

Prvi parobrod na Dunavu pojavio se kod Beča 1817. godine, ali je tek marta 1829. godine osnovano Prvo Dunavsko parobrodsko društvo, čijim je prvim brodom od 318 tona, komandovao Jugosloven, pomorski kapetan iz Lošinja.

Beogradski trgovac Ćirković osnovao je Prvo kraljevsko-srpsko povlašćeno parobrodsko društvo, a 1893. godine otvoren je redovan saobraćaj za Dubavicu i Šabac. Posle 1903. godine u Srbiji se osniva još nekoliko privatnih parobrodskih društava.

Od davnina ljudi su maštali da povežu Dunav sa Rajnom, a taj san je ostvaren pre skoro 17 godina, septembra 1992. godine.

2. ZNAČAJ I ZAŠTITA DUNAVA DANAS

Prošlo je šest decenija od Usvajanja Konvencije o režimu plovidbe na Dunavu. Ova Konvencija predstavlja međunarodni dokument koji reguliše najvažnije aspekte saradnje u korišćenju glavnog

---

sliv bogat rudama. Leva pritoka Dunava je i **reka Nera** u Banatu; **Timok** je desna pritoka Dunava, delom je granica između Bugarske i naše zemlje.

⁴⁰ Fruška Gora, predeo izuzetnih prirodnih odlika i kulturno-istorijskih znamenitosti i Carska Bara, specijalni rezervat prirode, površine oko 1.600 hektara, koja je upisana u UNESCO-vu listu močvarnih predela od međunarodnog značaja.

⁴¹ Ovo utvrđenje napušteno je u prvoj polovini 3. veka. Zna se tačno da ga je projektovao i nadgledao njegovu gradnju arhitekta Apolodar, po nalogu Cara Trajana, a navodno je u izgradnji učestvovalo 100 000 robova, ali i vojska. U toku gradnje Dunav je bio skrenut iz današnjeg glavnog korita u rukavac. Na Trajanovom stubu blizu rimskog Koloseuma, na kome je prikazana biografija Cara Trajana, ugraviran je i dunavski most kod Kostola. Ovaj najveći antički most Rimljanima je služio za prebacivanje trupa iz provincije.

vodotoka Dunava kao međunarodnog plovnog puta, a usvojena je na međunarodnoj konferenciji u Beogradu 1948. godine. Dunavska Komisija sa sedištem u Budimpešti, čije su članice sve podunavske zemlje bavi se sprovođenjem odredaba Konvencije, kao i unapređenjem plovidbe Dunavom. Ovom Konvencijom regulisan je plovni saobraćaj, posebno slobodna plovidba Dunavom, kao i ekološka zaštita reke. Konvencija je, u uslovima dubokih podela pobedničkih sila u Drugom svetskom ratu, doprinela razvoju podunavske plovidbe i uspešno se odupirala svim iskušenjima nadirućeg hladnog rata. Posebno je dobila na značaju izgradnjom kanala, koji je preko reka Rajne, Majne i Dunava spojio Crno i Severno more.

Poznato je da su u junu 1999. godine podunavske zemlje potpisale Konvenciju o saradnji u zaštiti i održivom korišćenju Dunava (**Convention on Cooperation for the Protection and Sustainable Use of the Danube River**), jednog od najvećih eko-sistema u Evropi, jer ova reka iziskuje saradnju svih zemalja kroz koje protiče. Savezna Republika Jugoslavija je 30. januara 2003. godine ratifikovala ovu Konvenciju.

Tokom 2007. godine međunarodni tim koji radi pod kontrolom međunarodne komisije za zaštitu Dunava, sastavljen od 18 eksperata ispitivao je kvalitet dunavske vode. Flotu su činila tri broda među kojima i naša ploveća laboratorija "Argus", neophodna za prikupljanje informacija o kvalitetu. Ekspedicija u kojoj su bili eksperti iz Nemačke, Austrije, Danske, Češke, Slovačke, Mađarske, Rumunije i Srbije krenula je 14. avgusta 2007. godine iz Regenzburga u Nemačkoj, zaustavljajući se usput u svim zemljama dunavskog basena, a putovanje je završeno posle pređenih 2.375 kilometara u delti Dunava u Rumuniji 27. septembra 2007. godine.

Nažalost, uporedna studija⁴² ukazala je na povećano zagađenje reke Dunav, a kvalitet vode je pogoršan, pogotovo u srednjem i donjem toku u odnosu na 2001. godinu. Ipak Ministar zaštite životne sredine u Srbiji istakao je da Dunav nije najzagađeniji u delu koji prolazi kroz našu zemlju, već nizvodnije od Srbije, tako da će Bugarska morati da uloži ogromna sredstva na uspostavljanje sistema za prečišćavanje otpadnih voda.

Direktive Evropske Unije (EU)⁴³, kao što je Direktiva o nitratima i Direktiva o površnim

---

⁴² Ovo je bilo drugo zajedničko istraživanje Dunava i dobijeni podaci upoređeni su sa onim dobijenim tokom prvog ispitivanja obavljenog 2001. godine.

⁴³ Od ukupnih količina vode koje članice EU koriste iz rečnih slivova, na poljoprivredu ide oko 60%. Poznato je da poljoprivreda u ogromnoj meri utiče na kvalitet vode (pesticidi, mineralna đubriva). Naprimera, Španija će u periodu od 2007-2013. godine modernizovati

vodama imaju cilj da spreče zagađenje reka. Države članice imaju obavezu da primene u praksi planove zaštite rečnih korita i sprovode održivu politiku cena voda.

Evropska investiciona banka iz Luksemburga, kao najveći institucionalni kreditor naše zemlje donela je odluku da od 2008. godine počne da pored ostalog, ulaže i u razvoj dunavske plovidbe kroz Srbiju. Projekat oživljavanja rečnog saobraćaja kroz Srbiju podrazumeva prevashodno čišćenje bombi sa rečnog dna, zatim nabavku rečne flote, kao i izgradnju novih mostova, izgradnju (poslovnih) parkova duž obala reke. Svakako, ovaj projekat modernizacije plovidbe Dunavom kroz našu zemlju, podrazumeva i zajednički pristup borbi za čistiji Dunav.

Veoma je značajno da je problem plovnosti Dunavom kod Apatina odavno ustanovljen. Još nije realizovan prijedlog uređenja obale sa naše i hrvatske strane, zbog čega brodovi često nailaze na poteškoće tokom plovidbe. Za samo mesec dana na delu plovnog puta kraj Apatina dogodilo se tridesetak incidenata. Ovoga puta nasukao se tanker iz Novog Sada koji je iz Mađarske za Beograd prevezio više od 1000 tona nafte. Srećom, situacija je pod kontrolom i nema opasnosti da se nafta izlije u reku, jer je gorivo pretovareno u drugi tanker. Inače, nasukani tanker koji plovi pod zastavom Srbije, sada je u nadležnosti hrvatskih službi, jer je trenutno zaglavljen u njihovim teritorijalnim vodama.

Do 2010. godine planirana je izgradnja postrojenja za prečišćavanje Dunava, nizvodno od Budimpešte.

Obale Save i Dunava predstavljaju privlačno mesto za postavljanje različitih plovnih objekata, koji čine svojevrsnu turističku atrakciju. Zamisao je da se opštim i posebnim pravilima precizno reguliše postavljanje plovnih objekata i uvede red u ovoj oblasti.

Nikada kraja zagađenju reka. Mada će Dunav i Sava u ove prolećne dane dočekati brodove i izletnike u doličnom stanju. Nadležni organi najavljuju poboljšanje, jer je do sada odgovornost za reke bila rascepkana na više republičkih i gradskih ustanova, a uskoro će sve preuzeti »**Beograd vode**« nedavno transformisane iz društvenog u javno preduzeće.

3. INICIJATIVE ZA RAZVOJ TURIZMA

U Beogradu je od 10-12. oktobra 2007. godine održana Šesta ministarska konferencija "Evropa za životnu sredinu" na kojoj su određeni pravci vođenja politike u ekologiji za narednih 5 godina u Evropi i u svetu. Bio je to najveći politički, ekonomski i diplomatski skup u Srbiji.

Svakako da je uz sve inicijative, od velike važnosti da se utiče i na podizanje svesti građana u

---

sistem navodnjavanja na još milion hektara i tako uštedeti mnogo vode svake godine.

priobalnim zemljama. U Srbiji ekolozi često podižu svoj glas radi zaštite biodiverziteta. Na ušću Tise je carstvo netaknute prirode, zaštićena zona sa kompleksom rukavaca i bara, gde boravi čak 103 vrste ptica koje se nalaze na listi prirodnih retkosti. Danas se ekolozi bore protiv izgradnje brodogradilišta (Bomeks 4 M) u neposrednoj blizini Rezervata prirode Carska Bara, zbog uticaja na ptičji svet koji na ovom prostoru ima svoje stanište. Ovo je pravi raj za nas ekologe, u svetu poznat kao ornitološka stanica. A reka Tisa sa 164 km međunarodnog plovog puta, sa mrežom domaćeg kanala Dunav – Tisa – Dunav od ukupno 600 km, ima potencial da postane međunarodni plovni put koji će koristiti sve podunavske zemlje.

Nevladina organizacija "Vratimo lepotu rekama" osnovana je kao ekološki centar ljubitelja reka Dunava i Save, da bi zaštitila i uredila reke, priobalje, parkove i promenila svest svih građana Srbije. Krstareći Dunavom bićete opčinjeni raznovrsnošću pejzaža.

Već više do 20 godina kontrola kvaliteta vode kupališta Lido obavlja se tokom kupališne sezone kada to vodostaj Dunava dozvoljava. Stanje na kupalištu Lido dominantno zavisi od hidrološke situacije na Dunavu, a aktivnosti na uređenju plaže mogu se preduzeti tek po povlačenju prolećnih voda. Mnogo sredstava i brige u organizacionom smislu potrebno je uložiti da Lido ne postane samo još jedna od divljih plaža na obalama Dunava.⁴⁴ Procena kvaliteta vode kupališta Lido, imajući u vidu da se nalazi na Dunavu, vršena je prema Uredbi o klasifikaciji voda međurepubličkih vodotoka, međudržavnih voda i voda obalnog mora Jugoslavije⁴⁵ i Pravilnika o maksimalno dozvoljenim koncentracijama opasnih materija u vodama⁴⁶, a uzete su u obzir i preporuke WHO i ICPDR, kao i Direktiva EU koja se odnosi na kvalitet vode namenjen rekreaciji.

Godine 2008. na graničnoj reci Drini kod Ljubovije organizovana je prvi put novogodišnja regata. U ovoj atraktivnoj manifestaciji, zimskoj plovidbi niz reku Drinu, učestvovalo je više od 40 takmičara /izletnika/.

A od 20-27. septembra 2009. godine u podunavskim gradovima Srbije – Beogradu, Kladovu, Novom Sadu, Bezdanu i Bečeju održaće se Svetska konferencija o kanalskim vodenim tokovima. Povodom tog događaja priprema se šest objekata u Bezdanu, Novom Sadu, Bečeju, Kleku i na Đerdapu koji treba da ostanu na trajno korišćenje turističkoj privredi.

---

⁴⁴ Zaista kupalište Lido u velikoj meri zavisi od trenutnog režima voda Dunava, organskog i neorganskog zagađenja i položaja kanalizacionih cevi na desnoj obali Dunava.

⁴⁵ »Službeni list SFRJ«, broj 6/78.

⁴⁶ »Službeni list SRS«, broj 31/82.

Naši stručnjaci smatraju da Ljubičevo, Bela Crkva i Zrenjanin, mogu turistički da budu atraktivniji od Crnogorskog primorja. Šansa Srbije leži u tome što na području od Frankfurta do Crnog Mora nigde nema mreže plovnih puteva, izuzev u Srbiji, pa je okarakterisana kao raj za nautički turizam.

U našoj prestonici sredinom marta označen je početak turističke-nautičke sezone 2009. godine uplovljavanjem broda "River Aria" sa oko 160 stranih posetilaca u savsko pristanište. Inače, krstarenje je jedan od omiljenih načina putovanja u svetu, a Dunav je jedna od omiljenih destinacija, dok bi kod nas nautička sezona trebalo da traje do sredine novembra.

Tokom 2008. godine u Beograd je pristalo 401 plovilo⁴⁷ sa 52.000 putnika, a po nekim procenama taj broj bi tokom sezone 2009. godine trebalo da bude premašen za 20%.⁴⁸

4. ZAKLJUČAK

Potrebna su veća ulaganja u zaštitu životne sredine u privatnom i javnom sektoru da bi se unapredilo opšte zdravlje stanovništva.

Grad Beograd nalazi se na obalama dva plovna puta. Jedan je Dunav, međunarodni plovni put, koji izgradnjom plovidbenog sistema Đerdap i Rajna – Majna - Dunav, predstavlja ogromno prirodno bogatstvo i ima vitalni značaj za prosperitet podunavskih zemalja, pružajući uslove za privredni razvoj, posebno za razvoj saobraćaja i razmenu dobara, za rekreaciju i turizam. Drugi je Sava⁴⁹, takođe međunarodni plovni put, sa znatno manjim značajem od Dunava u saobraćajnom smislu, ali sa velikim značajem u turističkom smislu. Ipak, Savsko

pristanište za sada je jedino u gradu za brodove kruzere.

Ipak, u novu 2009. godinu krenuli smo sa optimizmom i željom da se u Srbiji ostvare bolji uslovi u svim aspektima života, posebno u sferi saobraćaja.

Ovih dana 2009. godine u skupštinskoj proceduri u Republici Srbiji nalazi se Predlog Zakona o turizmu, koji je podnela Vlada 6. novembra 2008. godine, zatim Predlog zakona o izmenama i dopunama Zakona o zaštiti životne sredine koji je podnela Vlada 12. februara 2009. godine, Predlog Zakona o zaštiti prirode i Predlog Zakona o zaštiti i održivom korišćenju ribljeg fonda, koje je takođe podnela Vlada 17. februara ove godine uz mnoge druge predloge, a sve u cilju zaštite sredine u kojoj živimo.

A Dunav i ostale manje reke kroz Srbiju teku..... potrebno ih je zaštititi, da ne bi, kao što su nedavno reku koja teče kroz Novi Pazar, nazvali »tekućom deponijom« ovoga grada. Nikada priroda ne kazuje jedno, a mudrost drugo. Najbolje zemaljsko blago su dobra dela. Stoga sačuvajmo ono što nam je priroda dala.

5. REFERENCE

- [1] Ekološki bilten, Beograd, septembar 2008.
- [2] Počuča N, Zagađenja i zaštita voda – ekohidrologija, Građevinska knjiga, Beograd, 2008.
- [3] World Energy Council: Energy and Climate Change, WEC, London, 2007.

---

⁴⁷ Radi se o kruzaru (brod - hotel). Prema podacima Luke Beograd za tekuću godinu zakazana su 423 pristajanja kruzera na Savsko pristanište.

⁴⁸ »Politika«, 24. marta 2009. godine, strana 27.

⁴⁹ Reka Sava sa 207 kilometara obezbeđuje odlične mogućnosti za transport dobara na zapadni Balkan.

27. MOROVIĆ - REZERVAT PRIRODE KORIŠĆENJE PRIRODNIH RESURSA

Željko Prskalo – Limun
Marija Abjanović
Organizacija: „EKO-KAMP“ Morović

1. GEOGRAFSKI POLOŽAJ MOROVIĆA

U centralnom delu Bosutskog basena na ušću reka Bosuta i Studve nalazi se naselje Morović. U neposrednoj okolini Morovića pored 22.000 Ha visokokvalitetne šume hrsta Lužnjaka postoji na desetine bara i kanala koje su bogate nebrojenim vrstama biljnog i životinjskog sveta. Prirodni resursi su velikim delom neiskorišćeni a ipak je došlo do određenog poremećaja u ovom delu Bosutskog basena. Prekomerna seča šume i nesavesno rukovanje sa ustavom na ušću Bosuta u Savu tokom devedesetih godina prošlog veka su glavni uzrok tome. Od negativnih činilaca, zadnje dve decenije su još prisutni nekontrolisan izlov ribe i odlaganje otpada na divlje deponije. Novonastala situacija zahteva saniranje posledica retrogradnog delovanja uz plansko korišćenje prirodnih resursa.

U tekućoj godini će od strane Zavoda za zaštitu životne sredine biti izrađena studija o stavljanju pod zaštitu države oko 15.000 Ha šume bara i kanala a vodiće se računa da reke Bosut i Studva naj većim delom takođe budu obuhvaćeni studijom. U skladu sa Studijom će se odrediti osnovne smernice o korišćenju obnovljivih izvora energije kojih u ovom regionu ima u izobilju. Od Opštinskih organa se očekuje da se prilikom investiranja vodi računa o osnovnim principima održivog razvoja sa naglaskom na očuvanje životne sredine.

Morović – neposredno uz koridor 10 uz auto-put Beograd-Zagreb (zelenom bojom su obeležene površine pod šumom), rekom Savom graniči sa BiH, dok granica sa Hrvatskom većim delom ide kroz šumu.

Morović se nalazi 100 km. Zapadno od Beograda na 4 km. od auto puta Beograd-Zagreb. Od Novog Sada je udaljen 90 km. Preko Iriškog venca ili 70 km. preko Iloka u R. Hrvatskoj.

Karta 1. Srem

Beogradski aerodrom Surčin je udaljen 80 km. ili 40 minuta vožnje. nadaleko poznatog hrsta Lužnjaka. Nadmorska visina je oko 80 m.

2. VODNI RESURSI

Ribarstvo

Morović sa svojim širim okruženjem se odlikuje ogromnim potencijalom u oblasti ribolovnog turizma jer pored dve reke postoje više kanala, bara i dva ribnjaka koji su okruženi šumom te se može reći da je ipak sve to u maloj meri iskorišćeno. Obale Bosuta i Studve su idealne za sportski ribolov.

Pored dve reke postoje i dva ribnjaka, jedan u vlasništvu Vojne ustanove Morović koji se prirodno obnavlja i služi samo za sportski ribolov i drugi u vlasništvu Javnog preduzeća “Vojvodina-šume”. Konfiguracija terena i visok nivo podzemnih voda u ovom slučaju ostavljaju mogućnost ulaganja i u ovoj oblasti. Izgradnja bazena za uzgoj ribe ne zahteva velike investicije a potražnja je daleko veća od ponude.

Tabela 1. pregled istraživanja na otvorenim vodama[1]

Reka	Površina u Ha	Prosečan godišnji prinos ribe u kg/Ha
Sava	2300	25 – 35
Dunav	30000	20
Bosut	400	125 – 150
Studva	180	125 – 150
Tisa	-	40 – 45
Tamiš	-	25 – 35

Iz ove tabele se vidi da je prinos ribe po Ha na Bosutu i Studvi daleko veći od prinosa na velikim rekama. Sprečavanjem nedozvoljenog izlova ribe i intenzivnim poribljavanjem, riblji fond je moguće dovesti do zadovoljavajućeg nivoa za svega 2–3 godine. Iz ovih podataka je lako izračunati broj mogućih ribolovačko – turističkih izlazaka godišnje (80 – 100.000). Ali nije sve tako idealno u praksi jer loše zakonske uredbe predviđaju male kazne pa se ribokradice ne ustručavaju pružiti otpor čuvarskoj službi. Stavljanjem Bosuta i Studve pod zaštitu države dobijanjem statusa „Rezervata prirode“ omogućile znatno veće sankcije te bi u tom slučaju mogao da se uvede red u ovoj oblasti.

Navodnjavanje

Nivo podzemnih voda je direktno vezan za nivo Bosuta i Studve pa je iz tog razloga potrebno držati optimalni vodostaj u toku leta kako bi se olakšalo navodnjavanje iz kanala koji bi u tom slučaju imali dovoljno vode. Čišćenje i produbljavanje postojećih kanala i izgradnja 10–15 km novih bi omogućila navodnjavanje preko 80% obradivih površina. Takođe nivo podzemnih voda utiče na prirast drveta u Bosutskim šumama te sa niskim nivoom podzemnih voda prirast drveta biva daleko manji, što uzrokuje štete u milionima Eura. Ako se uzme u obzir da iz istog razloga dolazi do tzv. suhovrnosti stabala i do sušenja čitavih sastojina bila bi potrebna ozbiljna Studija da bi se približno odredile razmere ove pojave koje se mogu svrstati u katastrofične. U toku je rasprava u koju su uključeni Pokrajinski sekretarijat za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo, J.P. Vode-Vojvodine, „HIDRO-SREM“ Sremska Mitrovica i „EKO-KAMP“ Morović. Krajnji rezultat bi trebao biti utvrđivanje režima rada ustave na ušću Bosuta u Savu kako bi se u datim okolnostima imao optimalan vodostaj koji bi zadovoljavao sve zainteresovane činioce.

[1] mr Slobodana Blagojevića – *Ribolovačka revija br. 12*

3. ZDRAVA HRANA

Tabela 2. Rezultati hemijskih analiza taloga iz reke Bosut

Parcela	Površina Ha	pH u KC1	CaCO ₃ %	Humus %	mg/100gr zemljišta	
					P2O5	K2O
reka Bosut	2 Ha	7,5	30,8	4,0	6,5	21,2

pH – Slabo alkalno

CaCO₃ – vrlo jako karbonatno

Humus – humusno

P2O₅ – nizak sadržaj

K2O – optimalan sadržaj

Bosut i Studva i kanali u Bosutskom basenu imaju i do 1 m. naslaga koje su se taložile decenijama. Obadve reke najvećim delom protiču kroz šumska područja. Velike količine lišća i granja decenijama su padale na obale i u reke da bi trunule i taložile se na dno.

Korišćenje rečnog taloga pod određenim uslovima može znatno povećati prinose određenih poljoprivrednih kultura.

U ovom slučaju talog kao organsko đubrivo može da se koristi u proizvodnji zdrave hrane

Izmuljavanje Bosuta i Studve, što nas u bliskoj budućnosti čeka, bi bilo znatno jeftinije jer bi talog našao svoju daljnu primenu.

Parcela	Pov. (ha)	pH u KCl	CaCO ₃ %	Humus %	mg/100g zemljišta P ₂ O ₅	K ₂ O
		7,5	30,8	4,0	6,5	21,2

Slika 1. Zvanična analiza rečnog taloga iz Bosuta [3]

4. OBNOVLJIVI IZVORI ENERGIJE

Šume

Nakon prekomerne seče šume devedesetih godina gazdovanje je povereno Javnom preduzeću „Vojvodina-šume“.

Zadnjih osam godina se daleko manje seče u odnosu na prirast drveta tako da je dobrim delom povećana drvena masa u Morovićkim šumama. Svake godine veliki broj stabala padne od tzv. vetroloma i od tereta vlažnog snega koji se zadržava na

granama. Pored redovne seče i ta stabla se iskorišćavaju i daju u prodaju. Međutim dobrim delom ogranci, kora drveta i delovi panjeva koji se mašinski vade u komadima, ostaju neiskorišćeni i trunu. Nabrojani otpad može da se iskoristi pravljenjem briketa za loženje. To bi zahtevalo nabavku drobilice koja bi sitnila drveni otpad do mere koja je potrebna za pravljenje briketa. Zatim bi se u slučaju povećane vlažnosti, koja je u određenoj meri uvek prisutna, dobijena masa propuštala kroz sušare da bi se vlažnost svela na vrednosti od 8 – 16 % što je optimalno za brikete. Takođe u šumama postoje ogromne količine divljeg rastinja koje nema upotrebnu vrednost a otežava rad u šumi a isto tako utiče na prirast drveta. Gotovo svo to rastinje može da se briketira, samo ili u kombinaciji sa određenim otpadnim drvetom. Piljevina sa lokalnih pilana čini osnovu za proizvodnju briketa i u određenom delu se meša sa otpadima drugih vrsta kao što su sojina slama, kukuruzovina i sl. Kanali pored puteva i obale reka i kanala su takođe obrasle korovom i divljim rastinjem i mogu naći svoju primenu u proizvodnji briketa.

[2] dr Bogdan Mihajlović – Poljoprivredni Institut „ dr Petar Drezgic“ Sremska Mitrovica / 2005 g.

5. ZAŠTITA PRIRODNIH RESURSA

Naj veći deo zemljišta koje će biti predmet studije Zavoda za zaštitu prirode je pod šumom u kojoj ima desetine bara i kanala dok će Bosut i Studva biti obuhvaćeni jednim delom za koji još nije izvesno koliki će biti. Delovi rezervata će biti pod različitim stepenom zaštite zavisno od značaja koje imaju po važećim kriterijumima.

U susednoj Republici Hrvatskoj na Morovićke šume se naslanjaju Spačvanske šume iste vrste i istog kvaliteta gde isto tako dominira Slavonski hrast „Lužnjak“. Spačvanske šume se prostiru od državne granice sa Hrvatskom sa leve strane auto-puta Beograd-Zagreb prema reci Savi i sa desne strane auto-puta prema Županji i Vinkovcima. Sve to čini Bosutski basen koji zbog specifičnih uslova

koje pruža ima naj kvalitetniji hrast Lužnjak koji ima specifičnu strukturu i dostiže enormne cene na tržištu.

Neposredno uz granicu sa Hrvatske strane se nalazi i reka „SPAČVA“ izuzetne lepote i bogastva biljnog i životinjskog sveta. Morovićke i Spačvanske šume zajedno sa rekom Spačvom, Bosutom i Studvom čine jednu kompaktnu celinu i izuzetnu priču za prekograničnu saradnju. Na prvom mestu je zaštita ovih reka koje su okosnica ekosistema ovog regiona. To podrazumeva rešavanje problema sočivice koja je u nekoliko mahova uzrokovala Reka „SPAČVA“ i Spačvanske šume [1] pomor ribe.

Takođe nizak vodostaj uletnjem periodu uzrokuje zabaravanje vode i nedostatak kiseonika što takođe ima nesagledive posledice. Rešavanjem ovih problema otvara se prostor za poribljavanje i razvoj ribolovnog turizma i održivog turizma uopšte. Delovi rezervata pod prvim stepenom zaštite nebi bili izlagani masovnim posetama turista. Mnogo toga ima da se vidi sa plovnog objekta kojim bi turisti obišli delove Bosuta i Studve koji protiču kroz šumu. Takođe kroz šume se širi čitava putna mreža koju su izgradili J.P. Vojvodina-šume sa Sremske strane i šumsko gospodarstvo Hrvatske sa Slavonske strane.

U doglednoj budućnosti deo ove putne mreže bi mogao da se poveže sa biciklističkim stazama koje treba da se iz Hrvatske preko Morovića protežu preko mosta na graničnom prelazu Sremska Rača u BiH.

Zatim bi se *Morović centar, ušće Bosuta i Studve* [2] preko Pavlovića mosta staza vraćala u Srbiju i završavala u specijalnom rezervatu prirode „Zasavica“.

Većim delom bi se koristila postojeća putna infrastruktura a gde god je to moguće uređivale bi se staze pored reka i kroz delove šume koje se nalaze na ovom potezu. Vremenom će se izgradnjom novih staza izbegavati putevi koji imaju veliku saobraćajnu frekvenciju.

Slika 3. Reka „Spačva“ – u gornjem desnom uglu se malim delom vidi auto-put Beograd – Zagreb - Morović centar – ušće Studve (gore) u Bosut (dole). Obe reke dotiču iz Hrvatske kroz Spačvanske i Morovićke

šume, u daljnjem toku (levo) Bosut takođe većim delom protiče kroz šume do ušća u Savu

Slika 4. Stari hrast [1]

Slika 6. Kanal "Brek" [4]

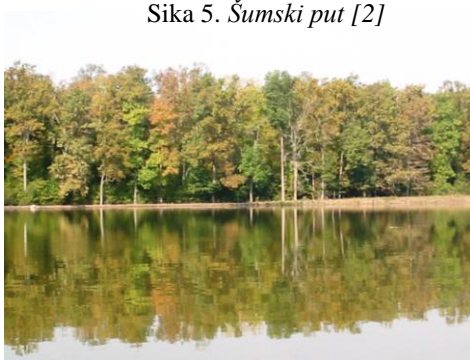
Slika 7. Auto put Beograd – Zagreb (Morovičke šume)

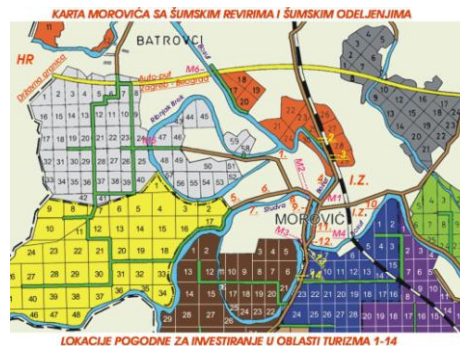
Slika 5. Šumski put [2]

Slika 8. Detalj sa Međunarodnog volonterskog Kampa

Slika 5. Kanal „Slezan“ [3]

Karta 2. Lokacije pogodne za investiranje u oblasti turizma

Na karti se jasno vidi da je Morović okružen šumama, auto-put Beograd – Zagreb, pruga Šid – Bijeljina. Prikazani su samo veći kanali dok su

manji kanali i bare obeleženi samo na preciznijim topografskim kartama.

6. REFERENCE

- [1] – Rezervat prirode “VRATIČNA” 10 Ha – hrast star preko 400 godina
- [2] – Jedan od oko 60 km puteva koji su izgrađeni u Morovičkim šumama
- [3] – Knal “Slezan” 8 km. – deo koji se koristi kao ribnjak u vlasništvu J.P. Vojvodina-šume
- [4] – Kanal „Brek“ 15 km – gazduje Vojna ustanova „Morović“, popularan kod sportskih ribolovaca

28. RAZVOJNI PLAN ORGANIZACIJE – (Organizational Development Plan-ODP) Ekološkog pokreta „Ibar“ Kraljevo

Miroslav Pavlović – Ekološki pokret „Ibar“ Kraljevo
Milica Petković – Ekološki pokret „Ibar“ Kraljevo

Abstract: *Development plan of the organization was started in competition, which is published by REC and Sweden Agency for International Cooperation and Development (Sida) and that the Environmental Movement, Ibar, applied for 30th of May 2008.*

Environmental movement, Ibar, Kraljevo is one of the nine NGOs in our country that is successfully selection and selected to participate in Program support the development of organizational capacity of NGOs, carried out by Regional Center for the Environment REC. It is published under this call SECTOR program, which is funded by Sweden Agency for International Cooperation and development - Sida. Regional Environment Center for Central and Eastern Europe (REC) and the Swedish Agency for International Cooperation and Development (Sida) in April 2006. The ambitious project started supporting civil society. Program SECTOR - Support civil society organizations in the field of environmental protection in South-Eastern Europe to promote the development of sustainable democratic civil society, especially in the field of environmental protection in the countries of Eastern Europe, with the aim of directing society toward the implementation of the principles of sustainable development and improving living conditions in urban areas. This program takes four years. From a total of 3.7 million that are available for its implementation, 1.73 million immediately for the NGOs.

Ecological Movement "Ibar" from the king has been successfully completed, conducted a comprehensive evaluation of NGOs with the aim of creating a clear picture of the state sector in the countries of the region.

Ključne reči: ODP – razvojni plan organizacije, održivi razvoj

1. UVOD

Razvojni plan organizacije je započet Konkursom koji je objavio REC i Švedska agencija za međunarodnu saradnju i razvoj (Sida) a na koji je Ekološki pokret „IBAR“ konkurisao 30. maja 2008. godine.

Ekološki pokret „Ibar“ Kraljevo je jedna od devet NVO iz naše zemlje koja je uspešno prošla selekciju i izabrana da učestvuje u „Programu podrške razvoju organizacionih kapaciteta NVO, koji sprovodi Regionalni centar za životnu sredinu REC. REC je objavio ovaj poziv pod programom SEKTOR, koji finansira Švedska agencija za međunarodnu saradnju i razvoj – Sida.

Regionalni centar za životnu sredinu za Centralnu i Istočnu Evropu (REC) i Švedska agencija za međunarodnu saradnju i razvoj (Sida) u aprilu 2006. godine započeli su ambiciozan projekat podrške civilnom društvu. Program SEKTOR - Podrška organizacijama civilnog društva u oblasti zaštite životne sredine u Jugoistočnoj Evropi promoviše razvoj održivog demokratskog civilnog društva naročito u oblasti zaštite životne sredine u zemljama Jugoistočne Evrope, sa ciljem usmeravanja društva prema primeni načela **održivog razvoja** i poboljšanja uslova života u urbanim sredinama. Ovaj program traje četiri godine. Od ukupno 3,7 miliona EUR koji su na raspolaganju za njegovu realizaciju, 1,73 miliona EUR neposredno je namenjeno NVO-ima. Ekološki pokret „Ibar“ iz Kraljeva je uspešno završio, sproveo sveobuhvatnu procenu NVO s ciljem stvaranja jasne slike stanja u sektoru u zemljama regiona.

2. OPIS ORGANIZACIJE

2.1. Kratka istorija organizacije

Ekološki pokret „Ibar“ je nevladina, neprofitna organizacija registrovana 1990. godine u Kraljevu. Spontano je nastala kao odgovor na zagađenje reke Ibar sa fenolom koji ima uticaj na kvalitet vode za piće građana Kraljeva. Posle niza uzastopnih havarija i akcidenata osamdesetih godina prošlog veka kada je procenat fenola stigao da bude i nekoliko desetina puta veći od MDK maksimalno dozvoljene količine kulminiralo je prvim mirnim ekološkim demonstracijama u tadašnjoj SFRJ u kome su građani Kraljeva izašli na ulicu tražeći zdravu vodu. To je bilo 1986 godine, a onda je grupa građana pokušala da se organizuje u organizaciju koja bi štitila njihovo pravo na zdravu vodu i pravo na život. Inicijalni odbor je to uspeo da realizuje 1990. godine sa osnivačkom Skupštinom, a zvanično je registrovana 12. marta 1990. godine kao jedna od prvih Ekoloških organizacija u tadašnjoj Jugoslaviji.

2.2. Opis glavnih programa i usluga

Eko „Ibar“ usmerava svoje aktivnosti ka zaštiti životne sredine na području Kraljeva i šire i do sada je realizovao veliki broj kampanja, edukacija, ekoloških akcija, izložbi i projekata i mnogih drugih aktivnosti. Eko 'Ibar' je pokrenuo i učestvovao u izradi LEAP-a Kraljeva. Rukovodstvo lokalne vlasti je prepoznalo aktivnosti pokreta tako da su naši predstavnici bili u zvaničnoj gradskoj vladi i komisiji SO Kraljevo za životnu sredinu. Realizovali smo nekoliko projekata sa REC-om čime je osnažena javnost da aktivno učestvuje u ostvarivanju svojih prava vezanih za životnu sredinu. Do sada smo realizovali desetak projektnih zadataka sa partnerima kao što su ECHO, OSCE, ACTED, OEBS, DANSKI SAVET, BCIF, DEFJU, MINISTARSTVO ZA EKOLOGIJU. Sve vreme postojanja smo prisutni na lokalnim medijima novinama, radiju i televiziji. Nekoliko godina smo imali radio emisiju OAZA koju smo sami uređivali kao i televizijsku emisiju Izborni predmet ekologija.

2.3. Pregled glavnih postignuća i drugih važnih događaja u istoriji organizacije

Za osamnaest godina postojanja prošli smo različite organizacione razvoje. Trenutno imamo 18 sekcija u raznim školama i mesnim zajednicama. Odluke u našoj organizaciji donosi direktor i Savet organizacije. Direktor svoj plan aktivnosti prezentira na Skupštini, a rezultate verifikuje Skupština naredne godine. Od 2000 godine smo organizovani po modernom principu NVO. Zahvaljujući našoj delatnosti grad Kraljevo je među prvim gradovima u

Srbiji usvojio i uradio LEAP i Strategiju upravljanja otpadom.

Prošle godine smo bili prepoznati po tome što smo dali mali doprinos održavanju Panevropske Konferencije gde smo učestvovali u komisiji za primenu Arhuske konvencije.

2.4. Izjava o vrednostima organizacije

Ekološki pokret 'Ibar' svoje aktivnosti usmerava ka sprečavanju zagađenja reke Ibar i zaštitu ove reke i stanje na njoj uzima kao sliku ekološke svesti građana Kraljeva. Ta slika je daleko od ružičaste, a kako vreme odmiče stasavaju generacije koje žele da je promene na bolje. Uz pomoć ekološki svesnog dela Kraljevcana koji su organizovani u Eko pokret želimo da mlade generacije edukujemo, kroz razne vrste aktivnosti uputimo i podignemo nivo svesti najmlađih da rešenje ekoloških problema predstavlja ujedno i poboljšanje kvaliteta života i zaštita zdravlja svih nas.

Aktivnosti koje trebaju biti postignute za neki srednjoročni period su široka informaciona delatnost uz pomoć najrazličitijih medija televizije, radija, novinskih članaka, brošura, interneta web sajta i drugih elektronskih medija.

Cilj Ekološkog pokreta "IBAR" je učlanjenje naše zemlje kao ravnopravnog člana u sve evropske institucije i organizacije. On se zalaze za sirenje ideje evropskog udruženja u Srbiji unapređenjem kulturne, političke i ekonomske saradnje među građanima, narodima, regijama i državama Evrope i podržavanje koncepta "održivog razvoja".

Uticaj na građane Kraljeva i javnosti Srbije da svoje angažovanje usmeri ka demokratskom delovanju u višestranačkoj državi i ka ostvarivanju jednakosti ljudi i njihovih zajednica uz uvažavanje ekoloških standarda usvojenih u Evropi.

2.5. Izjava o misiji organizacije

Osnovna misija je uticanje na javnost SO Kraljevo i sirenje stvaranja i podizanja ekološke svesti i promocija evropskih vrednosti i tekovina u oblasti ekologije i podržavanje procesa i pojava koji tome vode.

Ekološki pokret se zalaže za unapređenje razumevanje međusobnog upoznavanja i saradnje pojedinaca, zajednica i država na evropskom prostoru i sirenje i podsticanje svestrane i slobodne komunikacije među njima.

Zalažemo se za ulazak Srbije u Evropsku Uniju. To podrazumeva obnavljanje i normalizaciju pokidanih veza sa evropskim zemljama, posebno sa bivšim jugoslovenskim republikama.

2.6. Izjava o viziji organizacije

Svoju viziju Ekološki pokret "IBAR" vidi u saradnji između NVO, vladinih institucija i sektora biznisa i drugih koji su zainteresovani za životnu

sredinu. Ekološki pokret "IBAR" podržava slobodne razmene informacija i donošenje i primenu Zakona učešća javnosti i dostupnosti informacija u donošenju odluka, kao i ako su ova dva prava nedostupna, da se ta prava traže u sudijskim odlukama (dostupnost pravosuđa). Sagledavajući značaj učešća javnosti kao najjače snage za delovanje na polju promena u životnoj sredini realizujemo kontinuiranu aktivnost kroz princip "Open house" u Ekološkoj kući na obali Ibra.

Ekološki pokret "IBAR" zalaze se za usaglašavanje propisa u oblasti životne sredine u Srbiji važećih propisa Evropske Unije i njihovo praktično sprovođenje. U praksi to znači da se podaci o zagađenosti životne sredine učine poznatim kroz studije potreba i monitoring, da se zagađenje reguliše zakonima putem dozvola, i da se usaglasi uslovima dobijanja dozvola (inspekcija).

3. OPIS PROCESA ODP

Savet Ekološkog pokreta "Ibar" je odlukom od 1.9.2008. odlučio da organizacija prođe celokupan proces procene organizacijske razvijenosti i da sprovede preporučene mere poboljšanja rada koje proizilaze iz pomenutog procesa.

Ekološki pokret "Ibar" je spreman da posluži kao model efikasnosti i održivosti za ostale NVO u oblasti životne sredine u budućnosti kao i da podeli znanja stečena tokom realizacije procesa sa drugim sličnim organizacijama.

Cilj samostalne organizacijske procene je bio prolazak kroz proces samostalnog dijagnostifikovanja organizacijske razvijenosti. Proces je uključio sistematsko vrednovanje organizacijskih kapaciteta prema predviđenoj metodologiji. U procesu su učestvovali svi predstavnici NVO-a i njegovih sekcija i putem zajedničke rasprave su postigli konsenzus čime su dobili osećaj autorstva i privrženosti rezultata sa namerom da se spremni okreću rešavanju organizacijske razvijenosti.

Cilj metode procene je bio ne samo prepoznavanje slabih tačaka već i jakih strana u

organizaciji. Članovi organizacije su iznosili različita mišljenja i stavove u pogledu procene zbivanja u okruženju trendova i teorijskih stavova ali ove različitosti su doprinele kvalitetu diskusija i krajnjih produkata i bile prihvatane tolerantno i konstruktivno od strane drugih učesnika.

3.1. Glavni problemi i lekcije naučene tokom procesa planiranja

Najteže je bilo prelomiti u našim glavama želju za promenama u organizaciji i prilagoditi se savremenim tokovima vezanim za **ODRŽIVI RAZVOJ**. Shvatili smo da u organizaciji moramo imati više stručnog osoblja, a to se može postići putem osposobljavanja prisutnih članova ili angažovanjem novih.

Kroz proces smo shvatili da moramo više vremena posvetiti razvijanju sistema samostalnog finansiranja i time se ohrabriti za prepoznavanje raznovrsnih izvora prihoda. Pored ovoga shvatili smo da moramo unaprediti svoje sposobnosti u komunikacijama, umrežavanju i realizaciju samostalne organizacijske procene, a time i razvijanje strategije prikupljanja sredstava čime možemo doprineti širenju baze raspoloživih resursa.

Ekoloski pokret „Ibar“ mora jasno da predstavi građanima Kraljeva koristi za životnu sredinu koja proizilazi iz naših aktivnosti. Moramo još više da ulazimo u dijalog sa izabranim predstavnicima vlasti na temu razvoja korišćenja formalnih i neformalnih načina uključenja organizacija u rad lokalne samouprave.

U radu samoprocene su učestvovali predstavnici svih članova organizacije i putem zajedničkih rasprava i angažovanja su postigli konsenzus.

Glavni problem je bio izdržati i sačuvati pažnju u dugom procesu samoprocene. Sam proces je uključio sistemsko vrednovanje organizacijskih kapaciteta prema predviđenoj metodologiji. Grupa je bila ambiciozna da nastavi proces dijagnostifikovanja organizacijske razvijenosti, a da pri tome nije posedovala nekakva znanja iz oblasti menadžmenta. Sam rad je bio težak naporan i iscrpljujući.

4. RAZVOJNI CILJEVI ORGANIZACIJE

RAZVOJNI OKVIR ORGANIZACIJE		
Razvojni plan organizacije – Područje I Institucionalni kapaciteti		
Glavne komponente	Ciljevi	PPP
Strateško rukovođenje	1.1. Izraditi strateski plan razvoja organizacije za period 2009-2011 do februara 2009. i podeliti ga do kraja 2009.	1.1.1. Strateški plan organizacije 1.1.2. Plan komunikacije

	1.2. Razvijene procedure i obučeno osoblje za praćenje društvenog značaja do aprila 2009.	1.2.1 Obuka osoblja za praćenje društvenog značaja 1.2.2. Procedure za praćenje društvenog značaja organizacije i njenog delovanja
Organizacioni procesi	2.1. Razvijene procedure za akciono planiranje, monitoring i evaluaciju do kraja 2009. godine	2.1.1. Obuka osoblja za ove procedure 2.1.2 Organizacijske procedure za P/M/E 2.1.3. Tim za planiranje evaluacije
Razvojni plan organizacije – Područje II Kapaciteti organizacije		
Glavne komponente	Ciljevi	PPP
Ljudski resursi	3.1. Povećan broj angažovanih ljudi u organizaciji za 50% u periodu do kraja 2009. godine	3.1.1 Mapa ljudskih resursa organizacije i njihovih kapaciteta 3.1.2 Mapa strukture organizacije (sve sekcije organizacije u MZ , školama i preduzećima) 3.1.3. Novi ljudi u organizaciji
	3.2. Do kraja 2009 osnaženi kapaciteti organizacije za informisanje u lokalnoj zajednici u periodu od 2009 do 2011. godine	3.2.1 Razvoj kapaciteta za PR 3.2.2 Medijska pojavljivanja 3.2.3. Memorandum koji je prepoznatljiv
	3.3. Donet plan ljudskih resursa do juna 2009 za period do kraja 2011	3.3.1. Baza stalnih kadrova 3.3.2. Baza promenljivih kadrova, oni koji odlaze 3.3.3. Baza obrazovanih kadrova sa sertifikatom 3.3.4. Analiza potreba organizacije za kadrovima u periodu do 2011. 3.3.5. Dokument plana razvoja ljudskih resursa
	3.4. Razvijen sistem upravljanja učinkom (definisani zadaci, indikatori, načini evaluacije, sistemi nagrađivanja) do kraja 2009. godine	3.4.1. Sistem rukovođenja 3.4.2. Delovodna knjiga 3.4.3. Razni pravilnici 3.4.4. Opisi poslova 3.4.5. Planovi evaluacije učinka
Finansijska sredstva	4.1. Do juna 2009. izraditi finansijsku strategiju organizacije za period od 2 godine	4.1.1. Baza donatora 4.1.2. Dokument finansijske strategije
	4.2. U toku 2009. godine obezbediti finansiranja projekata u iznosu od 6000 EUR na godišnjem nivou za period 2009-2011	4.2.1. Novi donatori identifikovani 4.2.2. Kontakti donatora 4.2.3. Predlozi projekata
	4.3. U toku 2009 konkurisati za sredstva iz opštinskog budžeta u iznosu od 100,000 RSD za period od 1 godine	4.3.1. Razvoj saradnje sa opštinom 4.3.2. Pripremljeni i podneseni predlozi projekata

Infrastruktura	5.1 Nabaviti u toku 2009. godine laptop, video bim telefon ASD i osnovnu tehniku za merenje kvaliteta voda u onim oblastima koje se ne prate.	5.1.1. Osnovna oprema 5.1.2. Plan održavanja i korišćenja opreme
	5.2. Adaptirati eko-kuću do kraja 2009. godine (vrata, oluci, prozori, pokrivač)	5.2.1. Eko kuća 5.2.2. Adaptiranje 5.2.3. Održavanje
Razvojni plan organizacije – Područje III Sistemski kapaciteti		
Glavne komponente	Ciljevi	PPP
Meduinstitucionalne veze	6.1. Povećano aktivno umrežavanje i članstvo u ekološkim koalicijama na nacionalnom i lokalnom nivou u periodu 2009-2011..	6.1.1. Baza mreža i kontakata zainteresovanih strana 6.1.2. Razvoj aktivnosti umrežavanja 6.1.3. Povećanje aktivnosti u mrežama
	6.2. Pokušaj izgradnje poverenja sa lokalnom samoupravom u periodu od 1 godine	6.2.1. Izgradnja kontakata sa lokalnom samoupravom 6.2.2. Prezentacija organizacije
	6.3. U toku 2009. razviti saradnju i kontakte sa biznis sektorom (donacije, sponzorstva, prezentacije)	6.3.1. Kvalitetna prezentacija 6.3.2. Zajednički nastup na sajmovima 6.3.3. Zahtevi za donacije i sponzorstva od biznis sektora
	6.4. Uspostavljanje stalne saradnje sa medijima u periodu 2009. godine	6.4.1. Stalna emisije na TV 6.4.2. Ekološki film za eko fest
Razvojni plan organizacije – Područje IV Programski Kapaciteti		
Glavne komponente	Ciljevi	PPP
Upravljanje programima/projektima	7.1. Obezbeđen stalni priliv sredstava za monitoring i evaluaciju u okviru budžeta u periodu 2009. godine	7.1.1 Fonda za evaluaciju 7.1.2. Unapređenje upravljanja ciklusima projekata
	7.2. Obezbediti stalno finansiranje nekih projekata iz budžeta SO za period od 2009. godine na dalje.	7.2.1 Posebno ekološko obrazovanje kao stalna aktivnost 7.2.2. Zahtev za finansiranje iz budžeta SO

5. KOMUNIKACIJA RAZVOJNOG PLANA (ODP-A)

5.1 Glavni stejkholderi/zainteresovane strane organizacije

Glavni stejkholderi organizacije su prijatelji sa kojima smo do sada radili sarađivali ili koje smo pomogli da se osnuju.

5.2 Nevladine organizacije

Ekološki pokret "IBAR" je pomogao razvoju raznih nevladinih organizacija i mreža:

"Golija"-Novi Pazar,"Moravski orasak"-Trstenik,"Car Dusan Silni"-Studenica, Zavičajno društvo "Maglic".Ribolovačko društvo "Djurdjevak".Mreža "Moravski vitezovi".DEFjU, .Ribolovačko društvo "Žiča"Ekološki pokret "Čačak"Ekološki centar "Bogutovac"Volvox mreža, Lokalna kancelarija LEAP u Kraljevu, Mikološko društvo "Kraljevka", Uranak na Liparu, i mnoge druge organizacije.

5.3. Partneri i sponzori

ECHO, ACTED, OEBS, Danski savet, REC, Ambasada Francuske, Ministarstvo za prirodna bogatstva i životnu sredinu, Udruženje ribolovaca "Hristifor Perišić Kico", LINGVA, Lovačko

udruženje Kraljevo, Pčelarsko udruženje., Crveni krst Kraljevo

5.4. Sektor Biznisa

Mnoga privatna preduzeća, prodavnice ugostiteljske radnje sa kojima smo za 18 godina postojanja radili i saradivali., kao i nekadašnje društvene firme koje su nestale ili su u teškom stanju da ne mogu da pomognu ni samom sebi.

5.5. Ko od njih može pomoći, a ko kočiti implementaciju plana razvoja vaše organizacije?

Moglo bi se reci da od nabrojanih organizacija ne očekujemo smetnje u realizaciji implementacije plana razvoja, a najveću pomoć očekujemo od najmasovnijih organizacija kao sto su ribolovci, lovci, pčelari i mnogi drugi kojima je aktivnost vezana za prirodu. Smetnje očekujemo od mnogih zagađivača i organizacija koje uništavaju prirodna dobra i prirodu Srbije a da za to ne plaćaju odgovarajuće nadoknade.

5.6. Kako ćete se ophoditi prema prvima, kako prema drugima da biste obezbedili njihov doprinos?

Prema prvima ćemo i dalje razvijati partnerski i saradivački odnos, a za druge ćemo se truditi da se donesu i usvoje brojni propisi i zakonodavna rešenja u kome ćemo promovisati ideju ZAGAĐIVAČ PLAĆA, a sve to u sklopu promovisanja ODRŽIVOG

RAZVOJA koji će biti najvažnija filozofija budućeg razvoja.

5.7. Koji su najprimereniji načini komuniciranja sa svakim od ovih stejkholdera (e-mail, štampani dokument, sastanak...)?

Komuniciranje sa svakim od stejkholdera je bitna stvar i pored svih vidova komuniciranja dajemo prednost modernim elektronskim medijima.

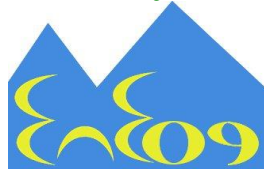
5.8. Drzavne institucije i organi

Od državnih institucija najveću pomoć očekujemo od SO Kraljeva, kao i od Ministarstva za ekologiju, kao i od naučnih organizacija i fakulteta koji su prisutni u Kraljevu. Sigurno je da očekujemo pomoć i od mnogih drugih institucija, a sto se tiče kočenja trenutno ne vidimo ko bi smetao proces implementacije plana razvoja do nas samih, sto je odmah isključeno.

Komuniciranje i ovde dajemo prednost modernim elektronskim medijima.

5. REFERENCE

- [1] UNITED NATIONS: "ENVIRONMENTAL FINANCING TRENDS IN SOUTH – ESTERN EUROPE: 2001 – 2005", Belgrade, Serbia 10-12 October 2007
- [2] Adriana Craciun, Pascal Lardinois and Robert Atkinson: "Organisation Viability", june 2008

29. EKOLOŠKI IZAZOVI TRGOVINSKOM MENADŽMENTU U GLOBALNOM OKRUŽENJU (KAKO POTROŠAČIMA PONUDITI PROIZVOD SA OZNAKOM "EKO"- ISO 14000)

dr Sreten Ćuzović¹, red. prof., Đorđe Ćuzović², dipl. oec.

¹Ekonomski fakultet, Niš

²Student doktorskih studija

Abstrakt: *Trgovinu ne bi trebalo posmatrati van prostora i vremena. Naprotiv, ugrožavanjem prirodne sredine (po Kotleru fizičke okoline) dolazi do približavanja marketinga i ekologije. Po tom osnovu dobija pravo građanstva tzv. ekološki marketing, ekotrgovina i sl. Ekolozi nisu protiv marketinga i trgovine, oni traže da se više uvažavaju ekološki principi. Oni smatraju da bi se zadatak marketinga i trgovine trebao sastojati u maksimiziranju profita ali uz očuvanje prirode i životne sredine. Kotler skreće pažnju menadžerima marketinga na ekološke zahteve potrošača. Kupčeva ocena "paketa" ponude trgovinskog preduzeća proširuje se na eko kvalitet. Da bi doneo konačnu ocenu o eko kvalitetu pomažu mu ekostandardi ISO 14000. Trgovinski menadžment će sve više polagati "ispit zrelosti" na problemima eko kvaliteta, ako želi da se nađe na tržištu Evropske unije, uz napomenu da se u našoj terminologiji treba da navikavamo na ekomenadžment i ekokvalitet.*

Ključne reči: *ekološki marketing, ekotrgovina, eko-kvalitet, potrošači*

Abstract: Trade could not observe particularly without space and time, on the contrary, by endangering of environments (according to Kotler - physical environment), the marketing and ecology are approaching. On this Basis the ecological marketing appeared, as Well eco trade etc. Ecologists are not opposite to marketing and trade need contain maximum of profit but by protection of environments. Kotler pointed out to managers of marketing on ecological request of consumers. The buyer's estimation of "set" of offer of trade company are spread on eco-quality. For making of definite remark about eco-quality, help us

eco standards ISO 14000. The trade management will more and more take the final examination on problems of eco-quality, if we want to be a part in the European Union, by note that in our terminology we need used to ecomanagement and ecomarketing.

Key words: *ecological marketing, eco trade, eco-quality, customers*

1. UVOD

Brz tehnološki napredak u prvi plan je stavio zahteve za očuvanjem životne i radne sredine. Ovi zahtevi ne mogu se rešavati samo u sferi proizvodnje. Potrebno je marketing partnerstvo proizvođača, trgovine i potrošača. Jedino tako može se govoriti o rešavanju ekoloških problema. Polazeći od prethodnih činjenica, ovaj rad ima za cilj da ukaže na ekološke izazove savremenom trgovinskom menadžmentu. U tom kontekstu sagledava se trgovina u uslovima ekološke ekonomije. Posebno se u radu apostrofira značaj eko-kvaliteta kao najnovije odrednice "paketa" ponude trgovinskog preduzeća, kao i značaj eko standarda za povezivanje tradicionalne sa trgovinom u uslovima ekološke ekonomije. U svetlu jedne ovakve istraživačke problematike, nesumljiv je njen značaj za harmonizaciju naše trgovine sa zahtevima EU, što će u radu biti posebno izloženo.

2. TRGOVINA U USLOVIMA EKOLOŠKE EKONOMIJE- ISO 14000

Zahtevi za očuvanjem nepromenjenih uslova prirode i životne sredine su relativno novijeg datuma. Nastali su onda kada je uočeno da brzi tehnološki

napredak, koji je neosporno korak više u odnosu na prethodni, ima i negativnu stranu koja ugrožava čoveka i njegovu okolinu. S tim u vezi ilustrativna su zapažanja grupe istraživača instituta Vinča koji kažu: "Čuvena razglednica Čikaga sa početka prošlog veka, na kojoj se vidi kako ključa crni dim iz brojnih fabričkih dimnjaka, tada je služila da se sa ponosom prikaže prosperitet grada. Ista ta razglednica danas predstavlja primer najgoreg zagađenja vazduha i u stvari, niko je sada ne bi ni štampao".[1] O zahtevima za očuvanje čovekove okoline brinu institucije na državnom nivou i ti zahtevi se pojavljuju u vidu zakona, standarda i propisa usklađenih na nacionalnom i međunarodnom nivou, koje preduzeća moraju da ispune, bilo da se bave proizvodnjom ili trgovinom. Osim države o zaštiti životne sredine brinu i udruženja potrošača, poznata u literaturi kao konzumeristi. Međutim posmatrano iz ugla marketing filozofije i sa aspekta stavova Philipa Kotlera, konzumeristi nisu u mogućnosti da problem ekologije sagledaju do kraja. Po mišljenju Kotlera, dok je pažnja konzumerista usmerena na problem "da li marketing sistem delotvorno zadovoljava potrebe potrošača, ekologisti se usresređuju na uticaj marketinga na okolinu i na troškove zadovoljenja potreba i želja potrošača. **Ekolozi** (environmentalisti) **nisu protiv marketinga i potrošnje** - oni jednostavno traže da se **više uvažavaju ekološki principi**".[2] Iz toga proizilazi da se prema shvatanju Ph. Kotlera, marketing menadžment mora uključiti u ekološke probleme. Tim pre ako se zna da je marketing kao poslovni koncept preduzeća profitno orijentisan angažujući pri tome i resurse koji su retka dobra i neobnovljivi. Marketing menadžerima se prigovara da i pored principa istinitosti privredne propagande, nisu retki slučajevi kada se saopštavaju kvalitativna svojstva proizvoda i usluga koja pospešuju prodaju, a da ne odgovaraju standardima kvaliteta. Lista optužbi na račun nesavesnih marketing menadžera ne bi bila iscrpljena sa nekoliko prethodnih propusta, ističu konzumeristi. Tako se, pored ostalog kritike upućuju i na račun pakovanja. "Ako je i približno tačna konstatacija da prazna i rashodovana ambalaža sačinjavaju 1/3 ukupne količine smeća i otpadaka, logično se otvara i pitanje u kojoj meri su trgovina i potrošači u prilici da dođu u konflikt sa životnom sredinom".[3] Odgovor bi bio, da se **problemi ekologije ne mogu rešavati samo u sferi proizvodnje**. Potrebno je **marketing partnerstvo proizvođača, trgovine i potrošača u eko-logističkom lancu** upravljanja proizvodom od mesta proizvodnje do mesta potrošnje. Tako na primer ekološka misija preduzeća nije ostvarena, ako je ambalaža sa aspekta materijala izrade ekološka, a da je u kanalu distribucije došla u kontakt sa tkz. agresivnim supstancama ili je nepravilno skladišten proizvod. Nisu retkost ni deponije nepravilno odložene ambalaže, koja je bačena na travnjake, polja, i šume, koje su pored čistog vazduha i davaoci poljoprivrednih proizvoda, šumskih plodova i divljači namenjenih potrošačima.

Pošto ekologija postaje globalni problem, koji ima svoje socijalne i ekonomske posledice, ona ne može osloboditi odgovornosti ni državne, kao ni privredne institucije. U tom kontekstu ni **marketing ni trgovina**, kao

i **potrošači ne mogu izbeći ekološku kritiku i odgovornost**. Iz toga proističe i potreba da proizvođači, trgovina i potrošači, treba da vode aktivan odnos prema prirodi i životnoj sredini. Ako bi se ovi procesi nekontrolisano razvijali, došlo bi do ugrožavanja civilizacije. Zato Ph. Kotler skreće pažnju svojim marketarima na pretnju i marketinško ponašanje u vezi sa četiri trenda u fizičkoj okolini odnosno u životnoj sredini. "To su prema Kotleru prateća nestašica nekih sirovina, porast troškova energije, povećanje stepena zagađenosti i odlučna intervencija vlade u upravljanju privrednim resursima".[4] Ekološki problemi postaju izazov trgovinskom menadžmentu stavljajući u prvi plan aktivnosti na postizanju eko satisfakcije potrošača. Vrednost za potrošača nisu samo funkcionalne i strukturalne odrednice kvalitativnog uobličavanja "paketa ponude" (asortimana), kao ni kvalitet usluživanja. Kupčeva vrednost proizvoda i usluga iz ponuđenog asortimana proširuje se na oblast eko kvaliteta. To znači da kupčev koncept vrednosti "paketa ponude" trgovinskog preduzeća podrazumeva jedinstvo kvaliteta asortimana sa aspekta tehničko-tehnoloških odrednica (definisanih standardom ISO 9000) i ekoloških (definisanih standardom ISO 14000), uz kvalitet usluživanja kao dodatni marketinški instrument. Po ovom shvatanju, ekologija postaje ne samo norma za postizanje kupčeve vrednosti asortimana proizvoda u pogledu eko kvaliteta, već i kulturni obrazac ponašanja iole ekološki obrazovanih građana, preduzetnika i menadžera. **Ekološka racionalnost** kao što se može uočiti, u poslednje vreme postaje važan **instrument u marketing strategiji trgovinskog preduzeća**. Trgovinski menadžment će sve više "polagati ispit zrelosti" na problemima eko kvaliteta jer potrebe potrošača, pored kvaliteta robe i usluga podrazumevaju i kvalitet životne sredine. Drugim rečima, ekologija kao problem civilizacije na početku 21. veka, nameće potrebu da se tradicionalni marketing koncept poslovanja preduzeća transformiše u **ekomarketing**, afirmišući pri tome **eko-menadžment** kao inovirani segment menadžment procesa.

3. EKO-KVALITET NAJNOVIJA ODREDNICA "PAKETA PONUDE" TRGOVINSKOG PREDUZEĆA

Pitanje kvaliteta oduvek je bilo prisutno u trgovini ali pretežno kao komercijalni uslov u uspostavljanju i funkcionisanju kupoprodajnih odnosa. Međutim, kvalitet proizvoda i usluga koji su predmet kupoprodajnih odnosa između proizvođača, trgovine i potrošača ne može se posmatrati van prostora i vremena. On ima svoju evoluciju koja je u tesnoj vezi sa željama i zahtevima potrošača. Marketing menadžment ih preko funkcije istraživanja tržišta mora sagledati i instrumentalizovati kroz strukturiranje "paketa ponude". Podsećamo da se na siromašnim tržištima očekivanja kupaca u vezi sa kvalitetom proizvoda i usluga svode na elementarna svojstva. U razvijenim tržišnim privredama

sa visokim standardom i nivoom potrošnje očekivanja potrošača su više kultivisana i što je najvažnije ispoljavaju se u širokoj lepezi zahteva. Pored funkcionalnih svojstava, potrošači su sve više orijentisani i na kupovinu proizvoda sa oznakom "eko". To dovodi do promene shvatanja trgovinskog menadžmenta i marketing menadžmenta uopšte, da je pored funkcionalnih i estetskih karakteristika proizvoda i usluga **eko kvalitet** sastavni deo "paketa ponude" trgovinskog preduzeća. Ostvarivanje ovog koncepta zasnovano je na zakonskim regulativama i kroz primenu **eko-standarda (ISO 14000)**. Ovo zahteva sve veće ekološko obrazovanje iz kolektivno prihvaćenih ekoloških kodeksa, kao sastavnog dela procesa proizvodnje, trgovine i potrošnje.

Istorijski posmatrano, moglo bi se zaključiti da je **kvalitet u trgovini** tržišno razvijenih zemalja **evoluirao od elementarnih svojstava kvaliteta asortimana** (trajnost, korisnost), preko **kvaliteta usluživanja**, do **eko-kvaliteta**. Može se zapaziti da je evolucija eko-kvaliteta kao najnovije odrednice menadžmenta ukupnog kvaliteta u trgovini tržišno razvijenih zemalja tekla po sličnoj šemi ali po različitom kalendaru. Pravac evolucije bio je uslovljen razvojem **ekološke svesti o ugroženosti prirode i životne sredine**. Zbog toga su i privrede pojedinih zemalja na različitim nivou **ekološke ekonomije**[5] i eko-kvaliteta. Dok su jedne u pripremljenoj fazi za prihvatanje eko-kodeksa, druge već odavno koriste instrumente selektivnog oporezivanja u zavisnosti od eko-orijentacije, treće su u fazi marketinške instrumentalizacije eko standarda (ISO 14000) u trgovini. Razlike postoje i u pogledu razvijenosti eko kvaliteta po pojedinim privrednim granama i preduzećima. U našoj zemlji prihvaćen je eko standard (ISO 14000) pa se može očekivati da će trgovina izgrađivati svoju poslovnu filozofiju na osnovama **ekomarketinga** uz afirmaciju **ekomenadžmenta**. To znači da će opstanak na tržištu obezbediti samo ona preduzeća koja su u mogućnosti da ponude proizvode koji nisu zagađivači životne sredine sa oznakom "eko", "bio" ili "prirodan".[6]

4. EKO STANDARDI KAO MOST IZMEDJU TRADICIONALNE I TRGOVINE U USLOVIMA EKOLOŠKE EKONOMIJE

Kad su se šezdesetih godina prošlog veka u svetu pojavile prve ekološke grupe i zahtevi "zelenih" malo se pažnje obraćalo na njih jer se nije znalo o čemu je reč i do čega će dovesti. "Njihovi nastupi za većinu tadašnje populacije imali su prizvuk romantičarskog prirodnjačkog zanosa obojenog ideologijom "deca cveća" i sličnih nezadovoljnika filozofijom potrošačkog društva, posledicama tehnološkog razvoja i beskrajnim gomilanjem oružja".[7] Ekologija danas postaje predmet nacionalne, međunarodne i globalne razvojne regulative. Ona obavezuje menadžment preduzeća na primenu tzv. ekološkičkog upravljanja proizvodnjom i prometom proizvoda i usluga, načinom kojim se ne dovode u pitanje

čovekova životna sredina (radna i potrošačka). Ovaj eko-logistički koncept upravljanja proizvodnjom i prometom proizvoda i usluga mora bazirati na principima modernog eko-menadžmenta. Ti principi predstavljaju sastavni deo nacionalnog i međunarodnog eko-standarda koji će se primenjivati u poslovnom konceptu preduzeća pretendujući da postane kulturni obrazac ponašanja svih građana. Reč je zapravo o aktivnostima koje su se vodile u tržišno razvijenim zemljama tokom osamdesetih i devedesetih godina prošlog veka, kada svet postaje svestan da između jedne privrede i zdrave životne sredine postoje direktne uzajamno posledične veze.

Prvo upozorenje na mogućnost globalnog ugrožavanja životne sredine bio je izvštaj Rimskog kluba pod nazivom "**Granice rasta**", koji su sačinili naučnici američkog instituta "MIT". Odmah nakon toga održana je prva konferencija Ujedinjenih nacija o životnoj sredini u Stokholmu **1972.** god. u čijem radu je učestvovala i Jugoslavija. Na predlog naše delegacije prihvaćeno je da 5. jun bude Svetski dan životne sredine. Sledeći korak u vođenju aktivnosti oko unapređenja životne sredine, učinjen je 1990. godine kada je Evropska unija usvojila **koncept održivog razvoja**, a Ujedinjene nacije 1992. godine na konferenciji u Rio de Ženairu verifikovale kao projekat "broj jedan".[8] Novi koncept održivog razvoja nije protiv marketinškog koncepta proizvodnih i trgovinskih preduzeća. Naprotiv, on se zalaže za integralni ekonomski, tehnološki i socijalni marketing sistem, koji će biti usklađen sa potrebama zaštite prirode i životne sredine. Suštinu ovog koncepta predstavlja ekološka ravnoteža koja je utemeljena na ekonomskim principima (zagađivač plaća, korisnik plaća). Na konceptu održivog razvoja počinju da se razvijaju aktivnosti i rad na zakonodavnoj regulativi u oblasti zaštite životne sredine, koja obuhvata: a) zaštitu zemljišta, voda i vazduha, b) uklanjanje otpadnih materijala i toksičnih hemijskih supstanci, c) emisiju buke iz fabrika i opreme, d) plasman ekološki ispravnih proizvoda i usluga na tržištu, e) odlaganje otpada i ambalaže koja se ne razlaže i dr. Paralelno sa tim **Evropska unija** pokreće aktivnosti na izradi standarda o zaštiti životne sredine poznatije u literaturi kao ekostandard ISO 14000. Institucionalizuje se i koncept **pravne zaštite potrošača** kao što su:

- 1) **Pravo na zadovoljenje osnovnih potreba**, s akcentom na pravo potrošača na zdravu hranu.
- 2) **Pravo na bezbednost** (zaštita potrošača od proizvoda, proizvodnih procesa i usluga štetnih po život i zdravlje). Ovo pravo posebno apostrofira odgovornost proizvođača za telesne povrede i smrt koje su prouzrokovali proizvodi namenjeni potrošačima.
- 3) **Pravo na informisanost** - raspolaganje informacijama od značaja za opredeljivanje tokom kupovine (pravilan

izbor proizvoda) i zaštita potrošača od neistinite reklame i oznaka na proizvodima koje dovode u zabludu.

- 4) **Pravo izbora** - mogućost izbora između više proizvoda i usluga, po pristupačnim cenama i uz garantovano dobar kvalitet.
- 5) **Pravo da se čuje glas potrošača** - zastupljenost interesa potrošača u procesu donošenja i sprovođenja politike vlade, kao i razvoja novih proizvoda i usluga. Na bazi ovog prava potrošači mogu da se organizuju i da budu zastupljeni u regionalnim i nacionalnim udruženjima potrošača kao i u Međunarodnoj organizaciji za standardizaciju (ISO).
- 6) **Pravo potrošača na obeštećenje** - dobijanje pravedne naknade za opravdane reklamacije, uključujući i naknadu za lažno reklamiranje svojstava proizvoda i usluga, odstupanje fizičkih i ekoloških svojstava kvaliteta od prihvaćenih standarda.
- 7) **Pravo potrošača na obrazovanje** - sticanje znanja i sposobnosti za pravilan i pouzdan izbor proizvoda i usluga, uz svest o osnovnim pravima i odgovornostima potrošača i načinima kako se oni mogu ostvarivati.
- 8) **Pravo potrošača na zdravu životnu sredinu** - život i rad u okruženju koje ne predstavlja pretnju zdravlju sadašnjih i budućih generacija. Reč je zapravo o ekologiji kao ključnoj odrednici koncepta održivog razvoja".[9]

U skladu sa napred iznetim stavovima i aktivnostima koji se vode na nivou Evropske unije, Međunarodna organizacija za standardizaciju (ISO) je januara 1993. godine, pokrenula aktivnosti za standarde iz oblasti ekološkog upravljanja. Naime, 1993. god. osnovan je novi tehnički komitet ISO ITC 207 u nameri da razvije ekostandard ISO 14000. Ovim aktivnostima pridružio se i GATT koji je 1995. godine promenio ime u **WTO** (Svetska trgovinska organizacija) i preko **Komiteta za trgovinu i životnu sredinu** aktivno učestvuje na programu **ISO 14000**. **Svetska banka (WB)** i **Međunarodni monetarni fond (IMF)** pokazuju sve veći interes za ulaganja u projekte iz oblasti ekologije i eko-standarda. Razvijene zemlje su prihvatile da izdvajaju 0,7% iz bruto nacionalnog prihoda za finansiranje ekoloških projekata. U Nemačkoj, na primer oko 700 000 zaposlenih radi na razvoju tehnologija kojima se kontrolišu eko procesi u životnoj sredini.[10] Reč je o razvoju eko tehnologija koje će biti komplementarne sa eko standardima, a za rezultat će imati proizvode "prijatelje čoveka". U Srbiji treba prilagoditi čitav privredni sistem uslovima **ekološke ekonomije**, koja je uveliko zahvatila tržišno razvijene zemlje, a posebno EU i SAD. To je neophodno ako hoćemo da se nađemo na ovim tržištima. Razvijeni neće u budućnosti prihvatati poslovnu saradnju sa "ekološki nepismenim" preduzećima, bez obzira na fizički prihvatljive odrednice kvaliteta asortimana. Prilagodavanje

naših poslovnih sistema tržištima EU podrazumeva prihvatanje ekostandarda i drugih odrednica koje regulišu obavljanje proizvodno-prometne delatnosti u ambijentu ekološke ekonomije. Ekološka ekonomija, eko-trgovina, ekomarketing i ekomenadžment nerazdvojni su elementi tranzicionih promena u svim segmentima poslovanja. Ekološka ekonomija, akcenat stavlja na ekoorijentaciju menadžmenta koji u težnji za profitom "raubuje" retke i geološke neobnovljive resurse, dovodeći pri tom do zagađivanja prirode i životne sredine. To ne znači da je samo menadžment proizvodnih ili trgovinskih preduzeća jedini odgovoran za narušavanje ekološke ravnoteže. Odgovorni su svi koje su uključeni u proces stvaranja i prometa proizvoda. Top menadžment "sponzoriše" uvođenje ekokvaliteta u preduzeće, a da bi se proizvod kvalifikovao da u skladu sa propozicijama ekologije, zasluži epitet "eko" neophodno je **razviti ekološku svest kod svih zaposlenih**. U novije vreme ekokvalitet postaje integralni deo menadžmenta ukupnog kvaliteta (TQM) kao procesa u kojem su za ekološku ravnotežu odgovorni vlasnici, menadžeri, poslovni partneri (dobavljači, kupci) i svi zaposleni.

Kao što se vidi, posle perioda afirmacije standarda kvaliteta ISO 9000, nastupio je period eko kvaliteta koji je prepoznatljiv po standardu ISO 14000. To znači da se zahtevi savremenog tržišta i posle prihvatanja ISO 9000 i dalje zaoštravaju. Osim kvaliteta u fizičkom smislu, ekološka svojstva postaju faktor konkurentnosti na tržištu razvijenih zemalja. Zelena nit prožima marketing, trgovinu i potrošače. Sve više postaje izražen zahtev za zelenim (ekološkim) tehnologijama, zelenim (prirodnim) proizvodima, zelenim pakovanjem i dr. "U figurativnom smislu moglo bi se reći da su "pozelenili" i marketing i menadžment".[11] U pitanju je proces koji je trajao nekoliko decenija i koji je međunarodna organizacija za standardizaciju (ISO) ozakonila i internacionalizovala usvajanjem standarda kvaliteta ISO 14000, 1996 godine.[12]

Prema onome što se iz konsultovane literature i progresivne prakse, može zapaziti standard kvaliteta **ISO 14000 sadrži sledeće elemente:**

- eko-marketing orijentaciju preduzeća za zaštitu prirode i životne sredine,
- poboljšanje ekoloških performansi preduzeća a samim tim i jačanje poslovnog imidža,
- racionalno korišćenje retkih i geološki neobnovljivih resursa,
- eko-kvalitet u nabavci,
- eko-kvalitet u proizvodnji,
- eko-verifikacija gotovog proizvoda,
- eko-kvalitet pakovanja i skladištenja,
- eko-kvalitet u prodaji i distribuciji,
- eko-kvalitet sa aspekta ugradnje proizvoda i/ili (potrošnje),
- reciklaža i smanjenje količina otpadaka posle korišćenja,

- informisanje potrošača i "ekološko" obeležavanje proizvoda i usluga".[13] (dopunio S. Č.)

Ekološka racionalnost a samim tim i eko-kvalitet postaju strateška orijentacija menadžmenta preduzeća tržišno razvijenih zemalja. Ta orijentacija više ne proizilazi samo iz zakonske obaveze, već i iz kolektivno prihvaćenih ekoloških kodeksa, kao sastavnog dela savremene kulture poslovanja i življenja. Iako kod nas ovo još nema dimenzije kao što je to slučaj u tržišno razvijenim zemljama, ni naša preduzeća neće moći da izbegnu, u bližoj ili daljoj budućnosti, ekološke teme.

5. ZAKLJUČAK

Savremenom trgovinskom menadžmentu kao izazov javljaju se ekološki problemi. U prvi plan aktivnosti trgovinskih preduzeća stavlja se eko satisfakcija potrošača. Sastavnu komponentu "paketa" ponude, pored asortimana proizvoda i usluga, čini i eko kvalitet. U ovakvim uslovima dolazi do promene shvatanja trgovinskog menadžmenta i marketinga, što zahteva sve veće ekološko obrazovanje. Do punog izražaja dolazi koncept pravne zaštite potrošača, ali i standard ISO 14000, kao dokaz da proizvod nosi epitet "eko", "bio", "prirodan". U uslovima intenzivne konkurencije ponuda ovakvih proizvoda postaje nezamenljiv alat u zadržavanju postojećih i privlačenju novih potrošača, ali i u sticanju konkurentske prednosti. Ostaje činjenica da izložena problematika u radu predstavlja široku oblast istraživanja, koja će biti predmet naših razmatranja u nekom budućem periodu.

6. LITERATURA

- [1] Grupa autora, Ekološki parametri u životnom veku proizvoda, Kvalitet broj 7-8/2006. str. 79 (Jubilarni broj povodom desetogodišnjice održavanja međunarodnog naučnog skupa »SQM-Po savjet na savjetovanje », Miločer, 11-15. septembar, 2006.).
- [2] Parafrazirane reči i stavovi Ph. Kotlera (prema: dr D. Radunoviću, Trgovina i marketing u sistemu ekološke ekonomije, Nova trgovina, jubilarni broj 1-2, Beograd, 1998., str. 133.
- [3] Cit. delo pod 1, str 132.

- [4] Isto str. 135
- [5] Na osnovu konsultovane literature može se zapaziti da ne postoji decidentna definicija pojma ekološka ekonomija. S obzirom na kompleksnost ove problematike dominira naučna multidisciplinarnost u obrazloženju ovog pojma. Reč je o sociolozima, ekolozima, biolozima, ekonomistima i drugim strukturama koje zagovaraju koncept održive ekonomije. U novije vreme pojam održive ekonomije u marketinškoj literaturi zamenjuje se ekološkom ekonomijom. To je i rzaumljivo, jer ekološka ekonomija nudi odgovor na pitanje kako postići ekonomski razvoj uz očuvanje prirode i životne sredine.
- [6] ISO BULLETIN, Environment, Building a Bridge Between ISO 14000 and EMAS, Decembar 2005.
- [7] dr S. Čuzović, dr P. Ivanović, Eko pakovanje kao bitan element marketinškog redizajniranja preduzeća u uslovima globalizacije, Elektra, Međunarodni naučni skup, Tara, 2003.
- [8] Opširnije o tome videti: Grupa autora, Održivi razvoj u SCG, (redaktori: dr Miodrag Vujošević i dr Milorad Filipović), Ekonomski fakultet u Beogradu i Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije, Beograd, 2006.
- [9] dr Jelena Vilus, Pravna zaštita potrošača (Iskustva Evropske unije), Ecotech, Novi Sad, 2003.
- [10] Nemačka je 2004. god. učestvovala sa 640 miliona maraka u Međunarodnom fondu za finansiranje ekoloških projekata, iako je samo za 4% "zaslužna" za zagađivanje prirode i životne sredine. (Prema: Federal Environment Agency, Environmental Protection; An Economic Acset, Berlin 2005.)
- [11] Cit. delo pod 12, str. 139
- [12] Dva su dokumenta najzaslužnija za nastanak standarda ISO 14000, a to su: Koncept održivog razvoja povelje UN i britanski standard BS 7750 pod nazivom "Specifikacija za eko-menadžment sisteme" koji je usvojen 1992. god. Tome treba dodati i EMS (Environmental Management System) koji je uveden 1995. god. kao program upravljanja životnom sredinom.